

BOGOSLAV ŠULEK

IZABRANI
ČLANCI

Izašlo:

Badalić: Bibliografija hrvatske dramske književnosti

Badalić: Inkunabule
(Djela 45.)

Bibliografija rasprava
i članaka 1949. g.

Botić: Djela (Noviji pisci hrvatski, knjiga 2)

Brezovački: Djela (Stari pisci hrvatski, knjiga XXIX.)

Breyer: O starim i rijetkim jugosl. knjigama

Brlek: Rukopisi knjižnice Male Braće

Česmički: Pjesme i epigrami

Grabovac: Cvit razgovora (Stari pisci hrvatski, knj. XXX.)

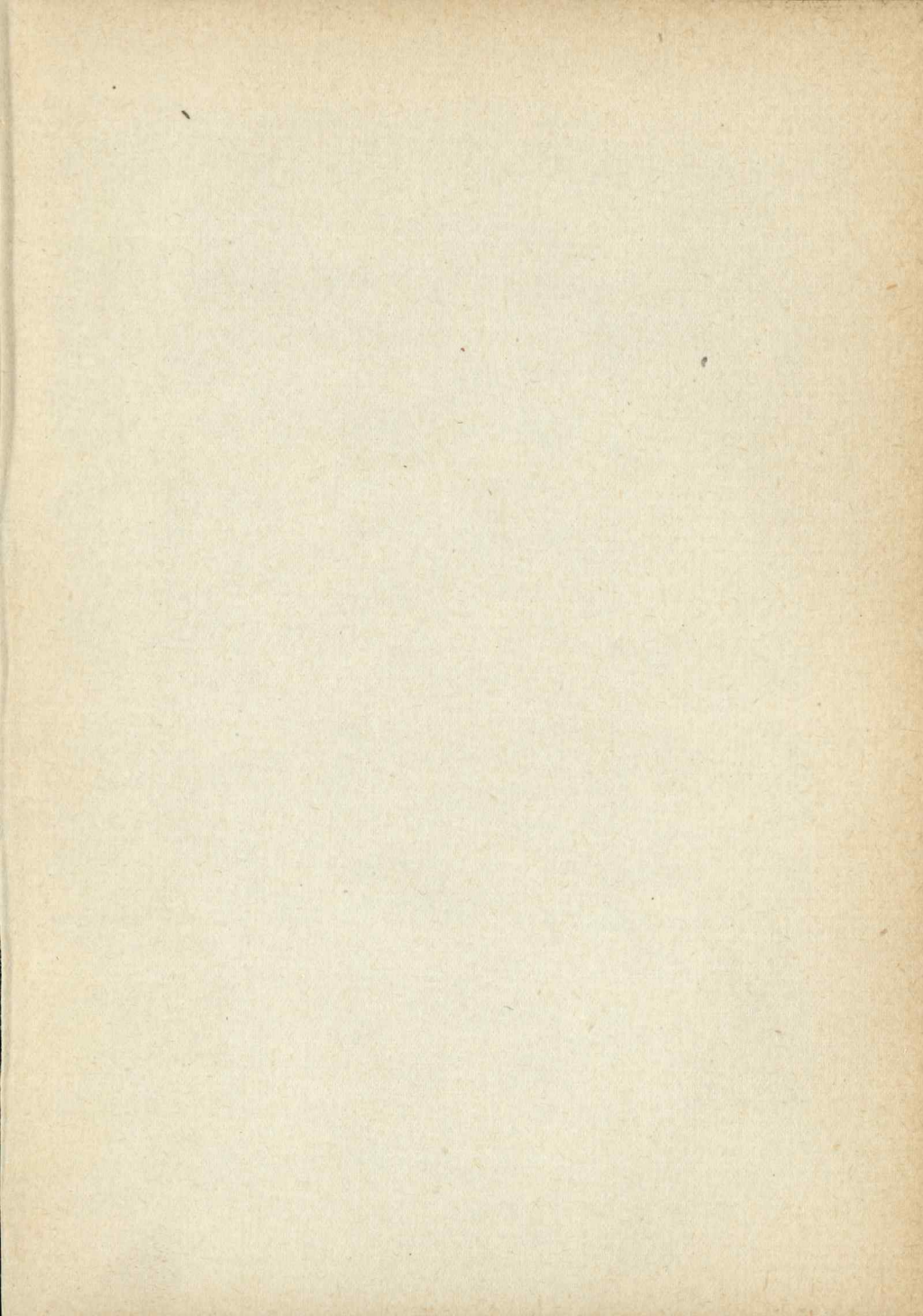
Grada za povijest književnosti Hrvatske, knjiga 23.

Hektorović: Ribanje i ribarsko prigovaranje

Horvat: Od rukopisa do knjige

ŠULEK
izabrani
članci

PHI

Noviji pisci hrvatski

N O V I J I P I S C I H R V A T S K I
K N J I G A 8.

Urednik
Akademik ANTUN BARAC

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

BOGOSLAV ŠULEK

IZABRANI ČLANCI

Priredili

dr. RUDOLF MAIXNER i dr. IVAN ESIH

ZAGREB 1952

Uspomena na Bogoslava Šuleka, prirodoslovca i leksikografa, osigurana je u njegovim djelima, koja su objavljena u zasebnim knjigama ili u publikacijama Jugoslavenske akademije. No gotovo nikako nije poznat Šulek kao publicist, autor golemoga mnoštva članaka, razasutih po novinama i časopisima, počevši od početka četrdesetih godina prošloga vijeka. Da bi ti članci bili pristupačni širim krugovima naše javnosti i da bi se sačuvala i obnovila uspomena na njegovu publicističku djelatnost, izvršen je ovaj izbor njegovih članaka. Poredani kronološki, ti članci pružaju ogledalo Šulekova razvitka, idejnog i stilskog, iako dakako ne mogu biti smatrani potpunom i iscrpnom potvrdom Šulekove publicističke djelatnosti. U tolikom obilju valjalo je izabrati.

Pri tomu smo pošli sa stajališta, da se ne donose članci, koji su po svom značenju i domašaju efemerni, to jest oni, koji predstavljaju glosu na događaje, koji su već sutradan mogli pružati drukčiji izgled. No kako je doba najjače Šulekove publicističke djelatnosti bilo historijsko – dovoljno je podsjetiti, da je ta aktivnost koncentrirana oko godina 1848. i 1860. – to je bilo potrebno, da se zabilježe Šulekovi sudovi o problemima toga doba, to prije, što su se ti sudovi redovno osnivali na načelima, a ne na ličnim sklonostima. Tako u našem izboru dolazi do izražaja lik Šuleka, borca za narodnu slobodu i kulturni i socijalni napredak. Kako su novine i časopisi, u kojima su objavljeni ti Šulekovi prilozi, danas teško pristupačni, i kako većina članaka nije potpisana, već su samo označeni šifrom ili su čak anonimni, to je bilo po-

trebno, da se oni sakupe u okviru Akademijine serije. U zbirci su okupljeni članci principijelnog karaktera, značajni za epohu, u kojoj je Šulek živio i radio.

Razumije se, da ovakav izbor ima uvijek neki pečat nepotpunosti. U Šulekovu slučaju još su dva momenta, koji taj nedostatak posebno pojačavaju. Šulek je naime u toku svoje uredničke karijere u dva navrata bio i urednik i glavni pisac: bilo je to kod politički važnog lista »Branislav« i kod ekonomski značajnog »Gospodarskog lista«. Da bi se dobila potpuna slika njegove djelatnosti u oba ta lista, trebalo bi ih reproducirati gotovo u cjelini, jer bi samo tako bile obuhvaćene i sve one bilješke, opaske i kritične misli, koje su tamo razasute izvan okvira samih članaka. To naravno nije bilo moguće, jer se valjalo ograničiti na članke.

Svi izabrani članci reproducirani su u cijelosti, s autorovim bilješkama, koje su stavljene uz tekst, dok su na kraju knjige dodane – koliko je to prostor dopuštao – bilješke priređivača. U jezičnom pogledu zadržano je s jedne strane Šulekovo jezično blago, a s druge smo strane nastojali približiti njegov pravopis današnjemu. Zato su promijenjeni samo arhaički i zastarjeli oblici (na pr. genitiv plurala na -ah i sl.). Nije promijenjen Šulekov stil i način izražavanja, pa su riječi i tehnički izrazi, koje je Šulek jednim dijelom sam stvorio, zadržani u originalu, jer su oni značajni sastavni dio njegova stila.

Rasprava o životu i djelovanju Bogoslava Šuleka, koju je 1896., dakle godinu dana nakon Šulekove smrti, napisao njegov prijatelj, tadašnji predsjednik Jugoslavenske akademije Josip Torbar, ide među najbolje i najopširnije životopise, što su objelodanjeni u »Ljetopisu«. Uza sve to ima razloga, da se Šulekov život i postanje njegovih djela iznova prouče i prikažu. Torbar je doduše imao u rukama znatan dio Šulekove ostavštine, osobito tri glavne njegove korespondencije, s Trnskim, Preradovićem i Utješenovićem. Ali ako se te korespondencije danas čitaju u originalu ili kako su objelodanjene u »Gradi«, lako je razabrati, da njihovi podaci nisu bili iskorišćeni u potpunosti. Osim toga Torbaru nije bila poznata ostala građa, koja je kasnije objavljena, na pr. Šulekova pisma Gaju i Kušlanu, Jagićeva pisma Šuleku, pa pisma Ignjata Brlića sinu Andriji Torkvatu, koja mnogo govore o Šuleku. Nadalje – od neobjelodanjenih izvora – Šulekova pisma A. T. Brliću, zatim Račkomu i, konačno, važni dokumenti, što su došli u Akademiju sa Šulekovom ostavštinom, koja se čuvala u njegovoj obitelji. Sve to, zajedno s mnogim drugim pojedinostima, predstavlja gradivo, koje dopušta, da se u mnogom pogledu dobije nova ili potpunija slika Šulekova života i njegove djelatnosti.

*

Šulek se rodio u Slovačkoj, u Subotištu, u županiji nitranskoj, 20. IV. 1816., od oca Ivana (Jana), evangeličkog župnika i pisca slovačke gramatike latinskog jezika, a kršten je 22. IV. na ime Dragutin Bogoslav (Carolus Bohuslaus), kako

* Bilješke uz ovu raspravu objavljene su na str. 29.–33.

se to vidi iz krsnog lista. Ime Dragutin (Carolus) nalazi se i u kasnijim njegovim dokumentima iz dobe školovanja u Požunu, kamo je pošao kao 12-godišnji dječak. U svjedodžbama¹ se on naziva Carolus B. Schulek. Vidjet ćemo, da se on imenom Dragutin služio još i u Hrvatskoj i da je dao prednost »Bogoslavu« tek kasnije.

Po završenim studijama u Požunu (filozofija i teologija) 1837. g. spremao se na sveučilište u Jenu, ali to zbog materijalnih razloga i očeve bolesti nije mogao ostvariti. Ostao je dakle u rodnom mjestu i tamo otprilike osam mjeseci vršio svećeničku službu u svojstvu »levita«, o čemu mu je Joannes Roy, evangelički provincijski senior, izdao latinsku svjedodžbu, 28. VIII. 1838.² Ipak nije mogao biti zaređen, jer je, kako je to iznio u svom pismu Gaju iz Broda, 16. V. 1838., od svoje 14. godine bio nagluh, što se smatralo kao »kanonska mana«. Kad je bio počeo učiti bogosloviiju, njegovi su se roditelji još nadali, da će ta mana s vremenom proći.

Ta naglušnost bila je prema Šulekovu priznanju³ ne samo razlog, da je napustio svećeničko zvanje, nego i povod njegovu dolasku u Hrvatsku. U Brodu na Savi boravio je naime Šulekov brat Mihajlo, vojni liječnik, koji ga je pozvao k sebi, a Dragutin Bogoslav je to prihvatio, u nadi, da će uz njegovu pomoć ozdraviti. Tako je on u studenom 1838. dospio u Brod. Gluhoća mu se međutim nije popravila, već je ostala stacionarna. Po njegovu prikazu Gaju, Šulek je mogao razgovarati, ako mu je sugovornik govorio nešto glasnije, a mogao je i igrati gitaru.

Za svoga boravka u Slovačkoj, koju je napustio već kao mladić od preko 22 godine, Šulek je dakako sudjelovao u književno-političkom preporodu svoje domovine. O tom njegovu djelovanju ima nekih podataka u njegovoj ostavštini, čime se upotpunjuje ono, što je sam Šulek pisao Gaju 16. V. 1839.⁴

U jednoj bilježnici u ostavštini, od koje je sačuvano osam strana, nalaze se Šulekovi ispisi slovačkih i čeških pjesama Kuzmanyja, W. Pyceka (3 pjesme iz Wčele« g. 1838) i W. Bareša, kao i prijevodi Mickiewicza od W. Štulza i Sama Jurkoviča. Osim toga sačuvano je 16 strana (2 nepotpuno) bilježnice iz g. 1840. u koju je Šulek bilježio koncepte svo-

jih pisama. Tu se uz nekoliko hrvatskih pisama i jedno nje-
mačko, upravljeno bratu Emeriku u Trnavu, nalazi i njegovo
pismo »Poràdatelstvu Tatranky«, u kome izrazuje svoju ra-
dost što »Tatranka« nastavlja svoje izlaženje.⁵ Pismo je
očito bilo namijenjeno publikaciji, jer u njemu Šulek na-
stupa kao izvjestitelj o ilirskim književnim uspjesima u po-
sljednjih deset godina, pobijajući mađžarske tvrdnje, da je
ilirizam neprijatelj kulture. No sačuvan je nažalost samo
dio tog dopisa.

Sve to dokazuje, da je u to doba (1840) Šulek još bio u
dodiru sa svojom starom domovinom. No u isto je doba već
počinjao kod njega proces asimilacije novoj domovini, iz-
ražen najprije u izboru novog zvanja i dolasku u Zagreb.
Potankosti tog obrata u životu 23-godišnjeg Slovaka sazna-
jemo iz pisma, koje je 16. V. 1839. iz Broda poslao Gaju.
Osim autobiografskih podataka⁶ nalazi se tu ponuda Gaju,
da ga uzme u tiskaru kao praktikanta, koji bi ujedno mogao
vršiti službu korektora.

Da li je Gaj odgovorio i šta je odgovorio, ne znamo. No
došavši u Zagreb nakon osammjesečnog boravka u Brodu,
Šulek nije stupio u tiskaru Gajevu, nego u Županovu. U
spomenutoj bilježnici koncepta nalazi se njegovo njemačko
pismo bratu Emeriku u Trnavu, iz Zagreba, 1. VI. 1840., u
kome veli: »Bit će ti naime poznato, da sam od mjeseca rujna
prošle godine kao knjigotiskarski praktikant kod gospodina
Franje Župana u Zagrebu ... Mogu se ponositi, da sam došao
gospodinu, čije zadovoljstvo uživam u punoj mjeri, koji
sa mnom postupa sasvim kao sa subjektom („der mich ganz
als einen Subjekt behandelt“) i čija obitelj mi je iskazala
veoma mnogo dokaza blagohotnosti i suosjećanja«.

Šulek je dakle od rujna 1839. bio kod Župana. Zavolio je
svoje novo zvanje – piše nadalje svom bratu – te slaže već
kao pravi slagar. Ali on ne taji, da je posao vrlo naporan:
ljeti od 5 ujutro do 7 uvečer, zimi od 6 ujutro do 8 i pol
uvečer, a često se radi i nedjeljom. A kraj tog silnog posla
Šulek je ipak dospijevao, da se bavi knjigom, da čita i uči,
i da sklapa mnoge književne veze. Da je on doista u to doba
već bio poznat s Gajem, koji mu je davao da se služi nje-
govom bogatom knjižnicom i da je posredovao između knji-

ževnika, koje je upoznao bio u Brodu i »Danice«, to vidimo iz hrvatskih pisama u spomenutoj bilježnici, od kojih je jedno (od 1. VI. 1840., bez početka) po svoj prilici upravljeno Tordincu, drugo (od 19. VII.) sigurno Tordincu, a treće (od 25. VI. 1840.) Hinku (sic) Vėkoslavu Brliću u Brodu. Tordinca moli, da uznastoji, neka mu Topalović vrati Kollárovu knjigu, koje mu je posudio još u Brodu. U drugom pismu veli, da je kod njega »g. Ilić«, koji će ponijeti to pismo. Prema tome je Šulek tada već dobro poznao Jurja Tordinca, Luku Ilića Oriovčanina, Matu Topalovića i Ignjata Brlića. Ovaj posljednji bio je stariji, pa se Šulek prema njemu odnosi sa šovanjem (u pismu od 25. VI. 1840.), moleći ga, da mu posudi Kopitarovu knjigu »Glagolita Clozianus«, jer je Gaj odsutan.⁷ Dostojno će tome krugu pristupiti Ignjatov sin Andrija Torkvat, koga i u ovom pismu ocu pozdravlja, premda je još dječak od 14 godina. Sva ta pisma obiluju književnim informacijama i sugestijama. Šulek javlja o štampanju Švearova »Ogledala Ilirijuma« i šalje Tordincu Županovu njemačku reviju »Croatia«, da bi se na nju pretplatio te ga nagovara da prevede i »ponaši« Körnerovu dramu »Zrinyi«, kako su to već učinili Česi.

Osim te posredničke uloge Šulek g. 1841. već nastupa kao pisac, najprije u Županovoj »Croatii« i brzo zatim u »Danici«. U »Croatii« se javio najprije člančićem »Ilirische Literatur«, kad je predan za štampu Mažuranić-Užarevićev njemačko-hrvatski rječnik, u br. 40. od 18. V. 1840., s potpisom »Bohuslaw«. U brojevima 54.-57. objelodanio je dulji historijski članak »Nikola Jurišić, junak od Kiseka« – »biographische Skizze von Bohuslaw«, polazeći sa stajališta, da je nepoznavanje vlastite pogreške jedan od glavnih uzroka opadanja slavenske narodnosti (»sinkender slavischer Nationalität«). U br. 56. je najavio, opet s potpisom »Bohuslaw«, da će novo osječko društvo »Kolo ilirsko« izdavati časopis »Jeka od Osėka«, koji će uređivati Topalović, – projekat koji nije ostvaren. U br. 59. pod potpisom B.....v, Šulek je objavio bilješku, u kojoj je, na temelju toga, što su varaždinski diletanti odigrali dvije komedije na hrvatskom, zaključio: »Demnach wäre auch die letzte Stütze des Magyarismus in Croatien gefallen«. Ovaj se zaključak učinio

uredniku »Croatie« A. F. Draxleru presmion, pa ga je popratio slijedećom bilješkom: »Allen Respekt vor patriotischen Gesinnungen; aber das möchte denn doch zu sanguinisch geschlossen sein ...«

Ta ironična primjedba mora da je upekla Šuleka, koji je dao svoj ispravak (»Berichtigung«) s potpisom Bohuslav, u kome veli, da nije svoj zaključak stvorio na temelju toga, što je u Varaždinu dana jedna hrvatska predstava, već zato, što je »Varaždin uopće postao ilirski«, ali tu svoju misao nije razvio, jer je pisao samo kazališno pismo. Iz činjenice, da je taj ispravak ugledao svijetlo tek u br. 66., moglo bi se zaključiti, da mu se urednik isprva protivio.

Nije nemoguće, da je upravo ta zgoda bila povodom, da je Šulek osjetio nezadovoljstvo sa svojim položajem kod Župana, te se spremao da prijeđe u Gajevu tiskaru. Po Torbaru, Šulek se bio sprijateljio sa Županovim sinom Dragutinom, tada klerikom, preko koga je sklopio poznanstvo s mnogim sjemenišarcima (od kojih su mnogi do 1849. svrgnuli mantiju). Ovo neizravno potvrđuje odlomak iz presumptivnog njegova pisma Tordincu, od 1. VI. 1840. u kome Šulek javlja o radu slavjanskog društva među bogoslovima. Vidjet ćemo, da će kasnije evangelik Šulek postati čak kolovođom tih slavenofila, crnoškolaca.

Stupivši u kolo Ilira mladi Šulek nije dakako mogao održati neodređen stav prema samome Gaju, tada neospornome vođi pokreta. I doista, Šulek se opredijelio prema njemu, kako to odgovara mladenačkoj duši, to jest oduševljeno. U svome je zanosu napisao panegirik »Iliriens Palingenesie, von Bohuslav Šulek« (14 str. + omot, bez oznake tiskare. Datum je na početku teksta: Agram mit Ende Juli 1841. Primjerak u Sveuč. knjižnici potječe iz Gajeve knjižnice), u kome se nabrajaju Gajeve lične zasluge – pravopis, novine, tiskara – priznanja, koja je dobio, počevši od briljantnog prstena kralja Ferdinanda V., do trijumfa u Dubrovniku, a zatim se spominju djela ostalih Ilira, pa se zaključuje: »Und dies alles haben die Ilirier wenigstens mittelbar dem Doktor Gaj, als dem primus motor zu verdanken«. Taj hvalospjev, tiskan kao rukopis, očito je bio

Gaju po čudi, a vjerojatno ga je on sam i potaknuo. Zanimljivo je međutim, da ga Šulek kasnije nigdje nije spomenuo.

G. 1841. javio se Šulek prvi put u »Danici«, i to prijevodom češke političke rasprave »Apologia« od »Ondřislava z Prawdomluwic« u brojevima 40. i 41. (2. i 9. X.).⁸

O Šulekovu nezadovoljstvu kod Župana saznajemo iz pisma Ignjata Brlića iz Broda sinu Andriji Torkvatu u Zagreb, 26. I. 1842.⁹ Ignjat je dao Županu na tiskanje drugo izdanje svoje gramatike,¹⁰ pa se zabrinuo zbog njene sudbine: »ako mi on (Šulek) ne ustavlja slovnici, nedađem je nikom drugom u šake, jer je sada s popravcima puno smetnje, i samo vješti i trudoljubiv, k tomu čovik koji stvar zna, može sve u redu praviti, a kakvi zanatžija nebi nikad znao gdi li počet gdi li sveršiti«.

Sa starim Brličem Šulek je tri godine bio mnogo u vezi također zbog mladog Andrije Torkvata, koji se te godine već javlja pjesmama u »Danici«.¹¹ Ignjat je zacijelo zamjerao sinu, što kao 16-godišnji đak već nastupa u javnosti, dok njemu, Ignjatu, Gaj nije objavio »Disertaciju o Šokcu«, koju je bio poslao Šuleku, da je preda Gaju. A sa sinom je bio nezadovoljan, jer nije htio učiti mađarski, što je otac tražio iz razloga praktičnih, pa se Ignjat obratio Šuleku njemačkim pismom, u kome se gorko tuži na sina i moli, da Šulek posreduje. To pismo ima datum 16. V. 1842. ali se Ignjat predomislio, pa ga nije poslao Šuleku, nego sinu. Tu se spominju Šulekova pisma Ignjatu od 6. i 12. V., iz čega se vidi, da je njihova korespondencija bila živa. Međutim, nekoliko godina kasnije, Šulek je izgubio sklonost Ignjatovu, Ignjat je poput Šime Starčevića, Kuzmanića i Kurelca bio ogorčen borac za vlastiti pravopis, pa je odvratio i Andriju Torkvata od druženja sa Šulekom, kao što ćemo to kasnije vidjeti.

Ne znamo točno, kada je Šulek prešao Gaju, no vjerojatno je to bilo g. 1842., jer se te godine on prvi put javlja u Gajevim »Novinama« opisom instalacije (»umještanje«) bana Hallera, u br. 85., što je po njegovim riječima prva njegova hrvatska izvorna radnja,¹² dok mu je slijedeće godine Gaj već povjerio uređivanje »Danice«. Opis Hallerove instalacije je dakako početničko djelo, koje je mladom Šuleku moralo

zadavati poteškoća i s obzirom na njegovo vladanje hrvatskim jezikom. Članak je, što bi se danas reklo, reporterski; donesen je na uvodnom mjestu, bez naslova i potpisa, u brojevima 85. i 86. Stil je dosta patetički, a politička je misao članka slijedeća: »Naša ilirska narodnost, koja se dosada u skromnosti samo razvijala, i jedva što se na vid izići usudila: izidje sada prvi put na vid i odèrža ovom prigodom i glede izvanjskoga lica i velikolèpja sjajnu pobjèdu«.

Uređivanje »Danice« od 1843. do 1846. vršio je Šulek anonimno, kao što je to prije njega činio Demeter, dok je kao urednik bio potpisan samo Gaj. O člancima, koje je u to doba Šulek objavio u »Danici«, ne ćemo ovdje govoriti, jer nekoliko njih donosimo u ovoj knjizi. Izborom teme i izgradnjom jezika ti su članci značajni za Šulekov razvitak. Što se pak tiče biografske strane, za to su nam doba osobito značajni Šulekovi listovi Gaju, objelodanjeni u »Građi« 2. Četiri pisma od svibnja-lipnja 1843. pokazuju, da je Šulek Gaju, kad je ovaj izbivao iz Zagreba, slao potanke političke obavijesti, lokalne, slavenske i ugarske, a isto tako ga je redovno izvješćivao o stanju u tiskari, o »Danici«, o cenzuri, ukratko o svemu. Nije dakle bio samo faktor u tiskari¹³ i urednik »Danice«, nego upravo »factotum«.

Koliko su tada već drugi cijenili Šulekove sposobnosti, vidi se i po tom, što je njemu bilo povjereno uređivanje »Branislava«, koji je tiskan u Beogradu, bez naznake tiskare i datuma, od studenog 1844. do konca siječnja 1845., da bi se izbjegla strogost zagrebačke cenzure, pooštrene nakon zabrane ilirskog imena i imenovanja Madžara Matsika cenzorom namjesto Slovaka Mojzesa. Akcija za pokretanje »Branislava«, koju je financirao Ambroz Vranicany, očito je imala odobrenje Gajevo, jer inače ne bi uređivanje moglo biti povjereno njegovu namješteniku Šuleku. U tehničkom pogledu stajale su pred pokretačima »Branislava« dvije poteškoće: prenijeti rukopise u Beograd i donijeti odanle štampane primjerke. Na otpremu poštom nije se moglo pomišljati, jer je u Zemunu postojala vojna cenzura, koja je poštu pomno pregledavala. Prema Neustädteru¹⁴ obje su poteškoće svladane zaslugom mladog Alberta Nugenta i kapetana parobroda »Sloge« Havličeka.

Od »Branislava« je izašlo svega 13 brojeva, do konca siječnja 1845.¹⁵ U sklop te propagandne akcije preko Beograda ide i Šulekova anonimna brošura »Šta namjeravaju Iliri?«, tiskana u Beogradu (prije »Branislava«) u »praviteljstvenoj knjigopečatnji« g. 1844. Iz sačuvanog rukopisa vidi se, da je prvotni naslov bio »Što smo mi Horvati oli Iliri? Dobra ruka svim Horvatom i Horvaticam od Drag. Bogoslava Šuleka, Ugra od Nitre«.¹⁶ Razlike između rukopisa i štampanog primjerka stvarne su i jezične. Prije svega štampani primjerak (IV + 136 str. u 16) nema imena autora, koji je potpisan ispod uvoda samo kao »Spisatelj«, iako je njegova ličnost donekle obilježena rečenicom »Ja niti sam Horvat ili Slavonac niti Ilir, ja ovdje niti mogu šta dobiti, niti izgubiti, neće mi dakle nitko moći pristranost predbaciti«. Uz drugačiji naslov, štampani primjerak ima ispred teksta tri gesla na temu »sloga« (narodna poslovice, Vitezović, Stooš), dok je u rukopisu ta misao izražena u prvoj rečenici uvoda. Donekle se razlikuje poredak brojnih poglavlja, kojima su naslovi većinom u obliku pitanja, tako, da cijela rasprava ima oblik dijaloga. U jezičnom pogledu također ima razlika. Među ostalim Šulekov je »što« svuda pretvoren u »šta«. Ta rasprava, kao i sve, što je Šulek u to doba pisao, nosi još naravno pečat njegove lične borbe za vlastiti jezični izražaj, pa je taj sačuvani rukopis zanimljiv i s toga gledišta.

U to je doba Šulek sve više postajao samostalan javni radnik. Nije čudo, da je to moralo utjecati i na njegov odnos prema Gaju, kako to dokazuje Šulekov prijedlog o reformi »Danice«, uoči godine 1846., iznesen u pismu Gaju 14. XII. 1845.¹⁷ Šulek tu dopušta sebi čak kritiku, izjavljujući da »neima sumnje, da ljudi nisu više tako zadovoljni s „Danicom“«. Ta se konstatacija vjerojatno odnosi na Vrazovo »Kolo«, koje je pokrenuto kao izraz nezadovoljstva s »Danicom«. No zanimljivo je, da Šulek registrira još jedan simptom tog nezadovoljstva, naime vijest, da Ivan Mažuranić namjerava izdavati karlovački njemački časopis »Der Pilger«, vlasništvo knjižara Prettnera, na hrvatskom jeziku. Šulek predlaže Gaju, da »Danica« izlazi dva put nedjeljno, da

njegu je osobito feuilleton (koji bi on pisao) i dodaje: »Vi ćete time zatârpâti usta onim, koji klevetaju, da Vi nećete da više žârtve prinesete i da povekšate novine«.

Gaj to nije prihvatio, bojeći se vjerojatno prevelikih troškova. No sa Šulekom bio je tada, čini se, zadovoljan. Znamo na pr. da mu je 1845. povjerio da sastavi bibliografiju »Biblioteca illyrica 1845«, to jest popis svih knjiga, koje se odnose na »Illyricum«, kako je to Šulek zabilježio u »Plodovima moga pera«, dodavši: »Rukopis je kod Gaja«. Druga je potvrda tadašnje Gajeve sklonosti činjenica, da je Šulek od kolovoza 1846. preuzeo uređivanje »Novina dalm. hrv. slavonskih«, ¹⁸ dok je uređivanje »Danice« preuzeo Demeter. Na listu nije Šulek bio potpisan, ali je članke signirao s -k, sve do g. 1848., kad je 15. III. proglašena sloboda štampe. Tada se prvi put potpisao punim imenom i prezimenom: Bogoslav Šulek. Kolikim je marom tada prionuo uz uređivanje »Novina« i kako je održavao veze sa suradnicima i istomišljenicima, pokazuju Šulekova pisma Andriji Torkvatu Brliću u Beč (25. VII. 1847. i 30. I. 1848.) te kasnije u Pariz (10. II. 1849.). ¹⁹

U to je doba već Šulekova uloga znatna. Svjedočanstvo, što nam ga o tom pruža Ignjat Brlić, to je vrednije, što dolazi od ogorčena protivnika, budući da se zbog pravopisa stari Brlić sasvim raskrstio sa Šulekom. Evo, što o njemu piše u pismima Andriji Torkvatu, koji je od jeseni 1846. bio na naukama u Beču: »Šulek biaše ove berbe u Brodu – naduht (sic), pun umislenja o svom vlastitom znanju. On je koji Zagrebem verstopis i gramatiku napravlja, a oni ga ćoravo nasliduju, čudim se Babukiću« (14. X. 1846.). »Šuleku ništa ne odgovaraj – nije bo toga dostojan, dosta zlo što su Zagrebci gluhog Šlovaka za svoga Diktatora u Ilirizmu uzeli; čudim se Požežcu Babukiću« (7. XII. 1846.). Iz kasnijih se pisama još bolje vidi, da je Ignjatovoj srdžbi glavni uzrok spor zbog pravopisa. U pismu sinu od 15. III. 1848. on se buni protiv utjecaja »kekavačkog jargona« na ilirski jezik. »Zagrebci« samovoljno kvare jezik, pa zato on želi, da Župan izda i 3. izdanje njegove gramatike. »Kekavac Gaj, Kranjac Vraz, Slovak Šulek, polutalijan Mažuranić, fantasta Babukić nisu takva lumina mundi, da ih čovik slipo naslido-

vati mora«. A 8. V. 1849. on čak piše, da je biskupu Hauliku mrsko, a ni njemu, Ignjatu, nije drago, »što si sa Šulekom u tolikom prijateljstvu«.

Kakva je tada već bila Šulekova uloga među hrvatskim književnicima, pokazuju također pisma Petra Preradovića iz Zadra i iz Italije, kamo je bio premješten ljeti 1847. Preradović se obraća Šuleku u svojim ličnim (novčanim) stvarima, zbog pjesama u »Danici«, slanja novina, zbog zadarskog slikara Salghettija i t. d.²⁰

Velik je također bio Šulekov utjecaj na omladinu. Josip Miškatović, kasniji urednik »Obzora«, koji je tada bio crnoškolac, kaže o tom u svom nekrologu Ivanu Perkovicu, također bivšem sjemeništarcu, slijedeće: »Nije kanonik Sufflay bio rektor, već naš Šulek«. Spomenuvši, da su sjemeništarcu u svojoj knjižnici imali Voltairea, Rousseaua, Mickiewicza, Puškina, Kollára, Miškatović opisuje događaje prigodom burne županijske restauracije 1845., kad je 80 klerika bilo spremno da kolcima rastjera Turopoljce. Perkovac je pričao, da je Šulek u predvečerje onoga dana »urotu s njima zasnovao«.²¹

*

U takvim prilikama bilo je prirodno, da Šulek nije mogao dugo trpjeti svoj podređeni položaj kod Gaja te da je poslije uvedanja slobode štampe postavio svome poslodavcu zahtjev, da uz uredničku dužnost dobije i urednička prava. Učinio je to svojim pismom Gaju 30. V. 1848. Spomenuvši, da svijet i onako znade, da se Gaj ne bavi uređivanjem novina, Šulek je zatražio, da mu sasvim preda uredništvo i da mu povisi plaću. Ujedno je zahtijevao, da dobije odgovor do 1. lipnja, dodavši, da je dobio ponudu uz vrlo dobre uvjete, da izdaje druge neke novine. Nije teško pogoditi, da je tu ponudu dobio od drugog zagrebačkog nakladnog poduzeća, to jest od Župana, koji je doista 6. lipnja počeo izdavati »Saborske novine«,²² a poslije njih »Slavenski jug«. Nije stoga čudo, da je Gaj popustio, ne hoteći da u burno doba, kad je interes javnosti za novine bio pojačan, ostane bez tako vrsna pera. Vidljivo je to izraženo na listu, od 3. lipnja dalje tako, da je kao »nadučrednik« označen dr. Ljudevit Gaj, a kao »učrednik« Bogoslav Šulek.

Šulek je uostalom u to doba već cijenjen i izvan redakcije »Novina«. Kad je osnovan odbor za pravnu terminologiju pod predsjedanjem Hermana Bužana, banski namjesnik Lentulaj imenovao je 2. IX. 1848. Šuleka za »suodbornika« (v. pismo Lentulajevo u arhivu Jug. akademije).

No Gajevo je krivnjom brzo došlo do novog spora. 9. prosinca 1848. izašle su naime »Novine« sa slijedećim potpisom: »C. kr. povl. učrednik i vlastnik dr. Ljudevit Gaj. Uvčtni učrednik Bogoslav Šulek«. Zbog pridjeva »uvjetni« Šulek se s pravom našao uvrijeđen te je u svom pismu od 10. XII. iskalio svu svoju gorčinu i dobacio Gaju: »još danas od vas odlazim.« Gaj se međutim poplašio i sutra dan je s lista nestalo »uvčtnog učrednika«, a povraćen je bio stari potpis. O novoj godini su Gaj i Šulek sklopili posebno utanačenje o obostranim pravima i dužnostima, po kome je Gaj kao vlasnik lista zadržao pravo da određuje pravac novina, dok se Šulek obvezao, da će ih »u dosadašnjem pravcu zakonite slobode i u duhu obćeslavjanskoga, a napose ilirskoga narodnoga napriedka sdušno i priliežno učredjivati«, a povrh toga, da će pisati kratke vijesti, osobito slavenske, za cijelu posljednju stranu »Danice«.²³

Ali unatoč toj pismenoj pogodbi, sukob je ostao latentan, pa 23. VI. 1849. Šulek obavještuje kratkim pismom Gaja, da napušta uredništvo »Novina«, jer ne će nositi odgovornost za njegov članak, kojega rukopis nije uopće vidio.²⁴ Međutim motiv nije bio samo povrijeđena kompetencija, već se radilo o bitnoj političkoj protivštini. Kao što se vidi iz članaka, koje ovdje donosimo, Šulek je u »Novinama« dosljedno izražavao opće narodno nezadovoljstvo s oktrojiranim ustavom od 4. III. 1849. A Gaj je tada već prelazio u vladin tabor, što je konačno postalo i za javnost očito, kad su »Narodne novine« (kako su se zvale od 1. VII. 1849.) postale 1. I. 1850. službenim listom. Šulek je istoga dana, t. j. 23. VI. objavio u »Novinama« (br. 75) svoj »Oproštaj«, u kome moli oprostjenje, ako je koga možda uvrijedio, »jer nikada nisam si prisvajao kakvu premudrost i rado priznajem, da sam više puta posrnuo, budući čovjek slab i nemoćan. Al toliko mogu ipak po duši kazati, da me nikada u uređivanju novina niti slijepa strast niti osobna mržnja ravnala

nije, već mi bijahu uvijek zvijezde prethodnice: sloboda i narodnost; ja sam se trsio biti liberalan u pravom smislu riječi.« Ovak je »Oproštaj«, dostojanstven i kratak, ali ujedno čedan, dokumenat čovjeka, koji je svijestan, da je na pravom putu.

Potpuni uzrok ovog razlaza s Gajem otkriva nam Šulekovo pismo A. T. Brliću u Osijek, 26. VI. 1849.: »... odrekao sam se redakcije pošto sam doznao da G. bivši u Beču o tom radi, da budu novine njegove ministarski organ. Takva šta nebiva dakako badava. Znajući da me neće privoliti na pohvalu ministerija radećeg nam o glavi, pristao je na moj odstup i sad me zastupa ponešto on sam, a ponešto Fröhlich, Slavonac. Nu ovaj nemisli kod toga posla ostati, jer se je G. svojim postupkom silno zaměřio. „Novine“ se neće da kako odmah krenuti na ministersku, jer bi to odmah ljudma oči otvorilo; nu malo pomalo. Pa znate, da je potajni otrov pogibelniji ...«²⁵

Kako je krajem lipnja 1849. Dragutin Kušlan napustio uređivanje »Slavenskog juga« zbog bolesti, bilo je prirodno, da Župan privuče Šuleka, koji doista već 3. i 4. VII. piše u »Slavenskom jugu« uvodne članke, pod šifrom B. Š. Potankosti o Šulekovu prijelazu u »Slavenski jug« daje nam Šulekovo pismo A. T. Brliću, 1. VII. 1849.: »... Kušlan odstupi od Juga, te me stanu nagovarati, da se ja posla primim. Dugo sam oklevao, jer kao što Vam onomadne javih, nakanio biah jedno vrème počiniti i posvetiti se literaturi u širjem smislu. Al priatelji nedadoše mira i najposlē, da se nerekne kan da sam ja kriv što propade ovaj jedini liberalni organ, odustah od nakane i primih uređivanje »Slav. juga« uz priatelja Pricu, koji će imati inostranu rubriku. Za sada učinih to samo tacite, bez podpisa; hoću da vidim hoće li me priatelji liberalnosti podupirati i hoće li posao napredovati, pa onda istom primit ću ga se sasvime ...«²⁶

Šulek je stvarno uređivao »Slavenski jug« od 1. srpnja, kako to sam navodi u »Plodovima moga pera«, ali formalno su ga u početku potpisivali braća Župani. No 11. VIII. 1849. »Slavenski jug« donosi na čelu lista izjavu B. Šuleka, u kojoj on veli, da se današnjim danom sasvim prima uređivanja. Tu, u »Slavenskom jugu«, organu hrvatske opozicije, zado-

jenu demokratskim idejama i borcu za federativno uređenje Austrije, Šulek je dao najbolje svoje članke, a ujedno je cijelom listu davao biljeg, što ga – uz »Pozor«, kome je također Šulek bio »magna pars« – čini najboljim hrvatskim primjerom u 19. st. onog novinstva, kome nije glavno obilje vijesti, nego kritika i borba za nazore (»journal d'opinion«).

Šulek je g. 1848.–49. izgubio u Madžarskoj dva brata: Ljudevita, koji je umro od kolere u tamnici u Komornu, i Miroslava Vilima (Vilka), koga su Madžari objesili kao buntovnika. No ta dva bolna udarca nisu utjecala na njegovo prosuđivanje hrvatsko-madžarskog odnosa, koje je bilo načelno i logično se razvijalo još od početka 40-tih godina. Ne treba dakle i u tome gledati uzrok Šulekovoj »nepomirljivoj mržnji na Madžare«, kao što je to učinio Kulakovski (Ilirizm, Izsljedovanje po istoriji horvatskoj literaturi perioda vrozrođenja, Varšava 1894., str. 180).

U doba, kad je uređivao »Slavenski jug«, objavio je Šulek, u nakladi braće Župan, brošuru »Austrijski državni ustav (Konstitucija«, Zagreb 1850), u kojoj je donio hrvatski prijevod oktrojiranog ustava, dodavši uvod, pogovor i opaske uz pojedine paragrafe.

Ali »Slavenski jug« nije mogao biti duga vijeka. Nakon ruske intervencije i sloma mađarskog ustanka, Austrija je pošla putem apsolutizma i germanizatorskog centralizma, a taj razvoj nisu mogli zaustaviti ni najbolji novinski argumenti. »Slavenski jug« morao je prestati izlaziti 12. II. 1850., a Šulekova molba od 22. II. 1850. za ponovno izlaženje bila je odbijena 24. II. iako je Županov odvjetnik Vrbančić zbog toga pošao u Beč, gdje se tada nalazio Jelačić.²⁷ Tek 8. IV. 1850. mogao je Župan izdati novi dnevnik, »Jugoslavenske novine«, oko čega je Šulek također mnogo nastojao, kao što se to vidi iz pisma, što ga je 27. III. 1850. pisao u Beč A. T. Brliću.²⁸

Ako je sigurno, da je Šulek sudjelovao u pokretanju »Jugoslavenskih novina«, manje je poznato, kakva je bila njegova stvarna uloga u samome listu. Torbarova tvrdnja, da je sa zabranom »Slavenskog juga« nestalo Šuleka s političko-publicističkog polja i da je još napisao nekoliko članaka u »Jugoslavenske novine«, stoji u suprotnosti s tvrdnjom sa-

moga Šuleka u »Plodovima moga pera«, gdje pod br. 9 piše: »Jugoslavenske novine« uređivane 1850.« Ovo posljednje potvrđuje uostalom jedan stavak pisma, koje je P. Preradović 31. VII. 1850. iz Zagreba pisao Ivanu Augustu Kaznačiću u Dubrovnik: »Ja sam onaj isti dan, kad sam tvoje pismo dobio govorio sa Šulekom, urednikom jugoslavenskih novinah i on će radostno tvoje dopise primati i rekao mi je, da će ti odmah poslati svoje novine za cijeli mjesec Srpanj kao takodjer da će ti i sam pisati.«²⁹ Šulek je doista pisao Kaznačiću još 12. VII. 1850. primajući njegovu suradnju i to je pismo sačuvano u Kaznačićevoj ostavštini (u Arhivu Jug. akademije).

No s druge strane je činjenica, da je na listu kao odgovorni urednik bio označen Josip (Hofmann) Dvoranić. On je tada sa Šulekom bio u dobrim odnosima,³⁰ što se vidi i odatle, što je on već u »Slavenskom jugu« zamjenjivao Šuleka za vrijeme njegove bolesti, na čemu mu se Šulek javno zahvalio, u broju od 11. XII. 1849.

Šulek je dakle, uz odgovornog urednika Dvoranića, funkcionirao kao glavni urednik. To potvrđuje i životopis Šulekov u »Naše gore listu« 1861., br. 18–19, gdje se napominje kao Šulekov programatski članak u 1. broju »Jugoslavenskih novina«. A podaci u tom životopisu, jamačno dobiveni od samoga autora, mogu se smatrati autentičnima. »Naše gore list« nam također olakšava odgovor na pitanje, kolika i kakva je bila Šulekova uloga u pisanju »Jugoslavenskih novina«. Članci u »Jugoslavenskim novinama« ili su potpisani ili označeni početnim slovima ili drugim kakvim znakom a ima ih i bez ikakva znaka. Šulekova potpisa ili šifre nema nigdje, pa je u načelu teško odrediti, što bi moglo biti njegovo.³¹ U svakom slučaju njegova je suradnja nesumnjiva, ako je Šulek bio glavni urednik, a isto tako ako je bio samo vanjski suradnik, kako to tvrdi Torbar. U nedostatku sigurne atribucije, preuzeli smo iz »Jugoslavenskih novina« u okviru ovu zbirku samo taj programni članak.

»Jugoslavenske novine« obustavljene su i izašle su posljednji put 13. XII. 1850., pa je kao jedino opozicionarno glasilo preostala »Südslavische Zeitung«, koje je početkom 1849. pokrenuo Demeter, a uređivao Čeh Josip Praus.³² Da li je

po prestanku »Jugoslavenskih novina« Šulek što napisao u »Südslavische Zeitung«, na to ne možemo odgovoriti. U njegovu popisu »Plodovi moga pera« nije to zabilježeno, a jedina zagrebačka kolekcija toga lista u Sveučilišnoj knjižnici obuhvaća samo godišta 1849.–1850.³³

*

Pod apsolutizmom, koji je službeno proglašen carskim patentom od 31. XII. 1851. Šulek se, poput mnogih hrvatskih javnih ljudi, povukao na stručno, prosvjetno područje, pišući ili prevodeći školske knjige. Tako je objavio »Naputak za one, koji uče čitati« (Zagreb, 1851); »Sto malih pripoviedakah« (1852, prijevod s njemačkoga, za pučke škole u Istri); »Početnica, čitanka za pučke škole« (1853); »Biljarstvo za višje gimnazije« (1856. i II. dio 1859.);³⁴ Zippeov »Prirodopis« (1856, prijevod); »Konjarstvo« (1858).

U njemačkim novinama »Agramer Zeitung«, koje su uz službene »Narodne novine« i »Katolički list« tada izlazile u Zagrebu, javio se Šulek s dva povijesna članka: »Wie heisst der Comes Turopoljensis auf deutsch« (1854. u prilogu »Luna«) i »Der Turopoljer Gespan« (1854. »Agramer Zeitung«).³⁵ U »Nevenu«, hrvatskom književnom časopisu, koji je 1852. pokrenuo Mirko Bogović i koji se uz velike poteškoće održao do kraja 1858., prisiljen posljednje godine, da se preseli na Rijeku, na teret tamošnje čitaonice, Šulek se bavio popularizacijom novovjekih izuma (»Toplobrod«, 1853. br. 9) i prirodnih rijetkosti (»Sabur ameriksanski«, 1853. br. 34) ili pak filologijom: »Zašto izostavljamo *e* pred *r*-om u riečih n. p. krv« (u »Književnoj prilogi Nevena«, br. 1, 1854.), »O dvoglasu *ie*« (u »Književnoj prilogi« br. 2, 1854.) i ocjena 3. izdanja gramatike Ignjata Brlića (»Književna priloga« br. 3, 1854.). Prekoračio je to skućeno područje jedino raspravom »Srbi i Hrvati«, u »Nevenu« 1856., koju naziva povijesnom, ali koja je u onim prilikama ipak imala politički značaj. Kako se međutim bavila hrvatsko-srpskim odnosima, nije morala austrijskoj cenzuri biti zazornom. Za Šulekove je nazore značajna kao nepristran pokušaj, da se uspostavi sloga na temelju uzajamnog poštovanja. Da napiše tu raspravu potaknulo ga je s jedne strane pisanje »Srpskog

dnevnika«, a s druge strane držanje Ante Starčevića, kako je to Šulek na dugačko razložio A. T. Brliću u svom pismu od 19. X. 1856.³⁶

Racionalist i pristaša materijalnog napretka kao uvjeta za opći napredak narodni, Šulek je g. 1858. velikom marljivošću prionuo uz uređivanje »Gospodarskog lista«, glasila Hrvatskog gospodarskog društva. To je uređivanje zadržao do 1865. Iz te njegove djelatnosti donosimo dva primjera, da se vidi, kako je Šulek umio stvoriti svoj poseban, neobično razgovjetan stil za pučko prosvjećivanje, zadržavši uvijek široke vidike i prilagođujući po potrebi ili stvarajući stručne izraze. Pučki prosvjetitelj se tu upotpunjuje s jezikoslovcem, koji je u Šuleku bio duboko ukorijenjen.

Više nego ikada imao je Šulek pod apsolutizmom vremena, da se bavi proučavanjem hrvatskog jezika i da dade, za tadašnje prilike, veliko leksikološko djelo. Može se reći, da se on tim poslom bavio uzgred već u doba, kada je tek učio hrvatski. Proširujući kao publicist sredstva izražavanja svojih misli, on se sve više osposobljavao i kao leksikograf. U Šulekovo ostavštini ima dosta gradiva, iz kojeg se vidi njegovo filološko nastojanje u vezi s pripremom rječnika, ali i nezavisno od toga. Izradbom rječnika se aktivno bavio već od početka 1851. »Pošto sam s mojimi novinami evo već dva puta bez svoje krivnje ovako ljuto nasio, preselih se na polje strogo literarno i primih se nje mačko-hrvatskoga rječnika, jer Mažuranićev, premda vrlo nesavršen, sasvime se je raspao« – pisao je Šulek 25. II. 1851. Kurelcu na Rijeku, moleći ga za pomoć. Bio je naime uvjeren, da »takvo djelo jedan čovjek nemože, kao što treba izvesti« (Građa 8, str. 131). A 1. I. 1852. izdao je knjižar Župan poziv na pretplatu, sastavljen hrvatski i njemački, kojim je javljao, da će nje mačko-hrvatski rječnik izaći »u početku 1. poljeca« 1852. i da će obuhvatiti 40 štampanih tabaka sitnog sloga. Sam Šulek pisao je 14. V. 1852. u Prag prijatelju dr. Dušanu Lamblu – koji je 1848.–9. proputovao Hrvatsku i Dalmaciju – zahvaljujući mu na obećanju, da će mu poslati prirodoslovne nazive. U tom pismu veli, da već godinu i pol sakuplja građu (»sbirám už pul druhého roku látku«) te da početkom lipnja

namjerava početi davati rukopis u tiskaru (v. pismo u Pre-radovićevoj ostavštini u Inst. za književnost Jug. akademije).

Šulek je 1852. uz novčanu pomoć biskupa Strossmayera kupio zbirku stručnog, osobito zanatskog nazivlja od senjskog profesora Sladovića.³⁷ Našavši se pri kraju posla bez sredstava za štampanje, Šulek je htio zatražiti pomoć ruskog kneza Demidova, pa se obratio A.T. Brliću, koji je poznavao protu Rajevskoga kod ruske ambasade u Beču. Brlić mu je savjetovao, da molbu, zajedno s ogledom rječnika, preko Rajevskoga uputi Sreznjevskom u Petrograd.³⁸ Odgovor iz Rusije čini se da nije bio povoljan. Rječnik je konačno posvećen Strossmayeru, koji je Šuleku g. 1860. kad je izašao »Njemačko-hrvatski rječnik« dao u dva navrata novčanu potporu.³⁹

Vrijedne potankosti o Šulekovu radu na tom rječniku pružaju nam Šulekova pisma prijatelju Ivanu Trnskomu, od kojih je Milčetić 12 objavio u »Građi« br. 5, a 15 je ostalo neobjelodanjeno, u arhivu Jugoslavenske akademije i upravo ona sadrže te detalje. Prvo je od 19. VI. 1855. i iz njega se vidi, da je rječnik ne samo u poslu, nego da se već slaže.⁴⁰ Šulek je Trnskome slao rukopis postepeno, kako ga je dogotavljao, a Trnski bi ga popravljao prije nego što je rukopis dan u tiskaru. »Znam, da je to dosadan posao,« piše Šulek Trnskomu 26. III. 1856., »nu pomisli, da će rječnik smjer dati mladim književnikom, a tim i književnosti, pa me je strah, da nebih mladi naraštaj zlo proputio (sic). Moraš dakle pomagati, da se ono štrbecanje iz hrvatskih knjigah istrijebi«. Jednaka molba, da pregleda rukopis, nalazi se i u pismu od 10. IX. 1857. Odatle se vidi, da je Trnski bio Šuleku glavni suradnik. Šulek je spomenuo u predgovoru rječniku zasluge Trnskoga, ali se tu ne vidi, da je prema ostalima, koje je Šulek također konsultirao (Nikola Begović, Adam Dragosavljević, Mijat Sabljar, Mane Sladović) udio Trnskoga bio pretežan. Analizu udjela Trnskoga u Šulekovu rječniku dao je VI. Dukat u svojoj raspravi »Ivan Trnski i Šulekovi rječnici« (Rad, 277), na temelju članaka samoga Trnskoga u »Viencu« 1884. (»Ivana Trnskoga opravdaj zamieranih mu osebina«).

Preokret, što je nastao nakon poraza Austrije kod Solferina, dočekaio je Šulek zaokupljen s nekoliko sitnih i slabo lukrativnih zvanja, kojih se morao primiti, da preživi. Evo, što o tome on sam piše Trnskomu 20. X. 1860.: »Imam sada tri službe, uredjujem „Gospodarski list“, prevoditelj sam (privremeni) namjesništva i koncipient kod odvjetnika, pa mi vrh toga dosadjivaše još i zlokobni moj rječnik ...«⁴¹ Međutim, čim se moglo slobodnije disati, Šulek se našao među pokretačima novog dnevnika »Pozora«, koji je počeo izlaziti 1. X. 1860. Vlasnik je isprva bio dr. Sl. Vrbančić, uređivanje je preuzeo Ivan Perkovac, a Šulek je uz Račkoga bio glavni suradnik. Njegovi su uvodnici najvažniji, te određuju pravac listu, iza čije je opće orijentacije stajao Strossmayer. Osobito su česti Šulekovi uvodni članci 1860.–1861., a rjeđi 1862.–1863., jer je Šulek bio zaokupljen i drugim poslovima, naročito pisanjem i uređivanjem »Gospodarskog lista«. No ima tome i jedan drugi razlog: teško razočaranje, koje je Šulek doživio sa svojom kandidaturom za zemaljskog arhivara, što su bili predložili zagrebačka županija i grad Varaždin, pri čemu nije naišao na dovoljnu pomoć u vlastitoj (narodnoj) stranci, za koju je s pravom držao, da bi mu trebala biti zahvalnija. Jer osim suradnje u »Pozoru«, Šulek ju je zadužio knjigom »Hrvatsko-ugarski ustav ili konstitucija«, što ju je napisao uoči otvorenja sabora sazvanog za 13. IV. 1861. Ta je knjiga imala tolik uspjeh, da je u 14 dana prodano 2000 primjeraka i da je prevedena na talijanski,⁴² da bi tako dalmatinski autonomaši upoznali stajalište narodnjaka u pitanju ujedinjenja Dalmacije i Istre s Hrvatskom. U kojoj je mjeri Šulek osjetio poniženje, kad mu je bilo ponuđeno mjesto arhivara, a nije ga dobio, pokazuju njegova pisma Račkomu⁴³ i Preradoviću.⁴⁴ Razočaranje s politikom (»koja mi nedaje kruha, dapače mi ga otimlje«, piše on prijatelju Račkomu 26. VII. 1862.) i borba za materijalne poslove »koji me hrane«, doista su silili Šuleka, da se bavi svim mogućim stvarima i to upravo u vrijeme, kad je kao publicista stajao na najvećoj visini. Tako je 1862. korigirao Kušlanu »Spise saborske«, ⁴⁵ radio u odvjetničkoj kancelariji i čak kao dnevničar prevodio pisma

za namjesništvo, kako se to sam tuži u jednom značajnom odlomku svoga pisma Preradoviću, 12. III. 1863.⁴⁶

Uza sve to nakon obustave »Pozora« (11. I. 1864.), kad je narodna stranka ostala bez svog organa, Šulek opet istupa u akciji za ponovno pokretanje novina. Već 25. III. 1864. javlja Trnskomu, da koncesija zatražena za novi list, koji bi se imao zvati »Pravac«, još nije stigla. No narodnjaci su dobili svoje glasilo tek kada je, opet pod pritiskom teške vanjske situacije u Beču napušten centralizam i započele pripreme za dualizam (manifest od 20. IX. 1860.) »Pozor« je iznova počeo izlaziti 14. XI. 1865., a glavno je uredništvo preuzeo Šulek. Učinio je to zato (kako je pisao A. T. Brliću 23. XI. 1865.), »što mi bje dokazano, da će natražnjaci nadvladati, ako nedobijemo organa«.⁴⁷

Ali već 29. IX. 1866. Šulek je odstupio s uredništva, izjavivši u »Pozoru« (br. 264), da je bio preuzeo uredništvo samo provizorno, dok ga tko ne zamijeni, a jer je Perkova sada ozdravio, to vraća uredništvo »njegovim vještim i iskusnim rukama«. A on se, Šulek, vraća svojim književnim poslovima.⁴⁸ Time je definitivno napustio novinarsko zvanje, premda je i nadalje pisao članke u »Pozor« ili »Obzor«.

Glavni književni posao, kojim se Šulek u to vrijeme bavio, bilo je pisanje rječnika znanstvenog nazivlja. Kad je g. 1863. Rački imenovan školskim nadzornikom namjesničkog vijeća, poduzeo je akciju, da se utvrdi hrvatska naučna nomenklatura, pa je putem jednog odbora stručnjaka (»vještaka«), kome je on predsjedao, dao najprije sabrati građu. To se učinilo tako da su štampani popisi stranih riječi za svaku pojedinu struku i razaslati stručnjacima, da ih oni popune, upisavši hrvatski naziv, ako takav postoji. Kad su svi ti »iskazi« bili ispunjeni i nakon dvije godine vraćeni namjesničkom vijeću, odbor je predložio, da se pristupi sređivanju građe i da se redakcija povjeri Šuleku. O tome je namjesničko vijeće obavijestilo Šuleka 14. II. 1865. i zapitalo ga, da li bi on to primio. Kad je Šulek pristao, namjesničko mu je vijeće službeno javilo 16. VI. 1865. da ima »bez odvlake« započeti posao (redakciju i »svojevremenu« korekturu), odredivši mu honorar »od 40 odnosno 50 for. za tiskani arak po razlici teksta.«

To je bio golem i težak posao u svakom pogledu. Šulek je morao neke nepotpune iskaze popuniti, izrazе nekih nauka sam sakupljati (pitajući savjet u nekih stručnjaka, na pr. Jagića, Torbara i drugih), a dodavao je uz njemačke nazive i talijanske, mjestimice čak engleske i francuske izrazе. Originalan njegov rad predstavlja onaj dio, gdje je riječi pozajmljivao od drugih slavenskih jezika. A što se tiče rijetkih hrvatskih izrazа, Šulek se u predgovoru⁴⁹ I. dijela rječnika ogradio od prigovora, da ih je sve on skovao, dodavši, da »jih ima mnogo čisto narodnih, meni pojedince od prijateljah dojavljenih, ili od drugih naših pisacah sakupljenih, al do sada slabo ili nit malo poznatih.«

No nije bio težak samo posao. Poteškoća je bilo i s plaćanjem i tiskanjem, koje je tiskara vršila vrlo sporo. A kako je Šulek bio honoriran po štampanom arku, morao je moljati predujmove. U njegovoj ostavštini ima ništa manje nego 23 spisa (rješenja, koncepata molbi i t. d.), što se odnose na taj posao, iz razdoblja 1865.–1875.

Također na poziv namjesničkog vijeća, napisao je Šulek u to doba knjigu »Korist i gojenje šumah, osobito u trojednoj kraljevini«, izašlu g. 1866. Osim svog neposrednog sadržaja, to jest obrazloženja prijedloga šumarskih stručnjaka, ta je knjiga važna i s filološkog gledišta kao doprinos stvaranju naše stručne terminologije.

*

Posljednje je razdoblje u životu B. Šuleka obilježeno njegovim djelovanjem u Jugoslavenskoj akademiji. Među prvih 14 članova, koje je odredio hrvatski sabor 12. III. 1866. bio je Šulek. Kad je ta lista prvih članova bila 9. V. 1866. potvrđena, Šulek je postao pravi član u razredu matematičko-prirodoslovnom. Unatoč svestranoj njegovoj nadarenosti i brojnim djelima iz raznovrsnih disciplina, ovo njegovo opredjeljenje za prirodoslovne znanosti ne mora iznenaditi. Ono postaje razumljivije, kad se znade, da je u srpnju 1867., dakle istoga mjeseca, kad je održana prva glavna skupština Akademije, Šulek 24. VII. promoviran u Rostocku u Njemačkoj za doktora filozofije na temelju svoje latinske disertacije o matematičaru i fizičaru Ruđeru Boškoviću.⁵⁰

U Akademiji je Šulek bio vrlo aktivan, pogotovu od g. 1874., kad je postao prvim tajnikom, koju je funkciju vršio sve do svoje smrti, 30. XI. 1895. Potanji opis njegovih radova, objavljenih, što u »Radu« što u »Ljetopisu«, nalazi se u bibliografskom dodatku ovoj knjizi. Ovdje ćemo samo spomenuti, da je u raspravama često obrađivao teme, koje zasijecaju u više struka, pa zahtijevaju šire obrazovanje i pogled historičara. Na pr. »Najstariji tragovi čovjeka«, Rad XXXIII, »Pogledi iz biljarstva u pravijek Slavena a napose Hrvatah«, Rad XXXIX, »Zašto Slaveni poštuju lipu?«, Rad XLIII, »Naš napredak u prirodnih znanosti za minulih 50 godina«, Rad LXXX. Šulekov je rad, iako nepotpisan, historijat Jugoslavenske akademije u 1. knjizi »Ljetopisa« 1874. O Darwinu je pisao u Radu LXXII i LXXV, »Predteče Darwina« (1885).⁵¹ Dosta je polemike uzvitala njegova informativna rasprava »Područje materijalizma« (Rad XCII).⁵²

No glavno mu je djelo, koje je izradio i objelodanio kao akademik, »Jugoslavenski imenik bilja«, g. 1879. (troškom Jug. akademije) velika zbirka, koja na 490 str. donosi narodne botaničke nazive (hrvatske, srpske i slovenske) i kojem je dodano kazalo prema latinskim i njemačkim nazivima (str. 491–564). Za hrvatsko mu je nazivlje dosta pomagao dubrovački kanonik Mato Vodopić, a slovensku je nomenklaturu dobio još 1850. od Henrika Freyera i kasnije od Bleiweissa, Erjavca i drugih.

Velika je šteta, da Šulek nije dospio ostvariti svoju namjeru, da napiše nekrolog Ljudevitu Farkašu Vukotinoviću, kao što je to bilo zaključeno u sjednici razreda matematičko-prirodoslovnog 13. V. 1895.⁵³ (posljednjoj, kojoj je prisustvovao), jer bi tu zacijelo bio iznio mnogo toga, što bi bilo vrijedno za upoznavanje ilirskog pokreta.

Šulek je usto mnogo radio i izvan Akademije. Osim političkih članaka, kojima se i u starosti od vremena do vremena javljao u »Obzoru« i osim popularno-znanstvenih članaka, književnih prikaza i nekrologa u »Vijencu«, Šulek je u to doba objavio čitav niz knjiga s različitih područja. G. 1868. objavio je »Naše pravice«, ⁵⁴ popularnu knjigu, u kojoj su sabrani u prijevodu zakoni, isprave, listine i spisi od g. 1102. do 1868., dakle sve, što je važno znati o hrvatskom državnom

pravu. Učinio je to na temelju Kukuljevićeve knjige «Jura regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae» (1862), gdje se ti dokumenti nalaze u latinskom izvorniku, kao što je to naveo u predgovoru.⁵⁵

S područja prirodnih nauka izašlo je u nakladi Društva sv. Jeronima njegovo popularno djelo »Prirodni zakonik ili popularna fizika«, I. knjiga »Silarstvo« (mehanika) (1873), II. knjiga »Vesarstvo« (akustika⁵⁶) (1874), III. knjiga »Svjetlarstvo« (optika) (1875). Populariziranje znanosti je također svrha njegovoj knjizi »Lučba za svakoga ili popularna kemija«, koju je 1881. izdala Matica Hrvatska.

Spomenimo konačno njegove prijevode s mađarskoga: brojne knjižice za ugarsko-hrvatsko domobranstvo, u svemu njih 12,⁵⁷ objelodanjene između 1870. i 1874., koje također predstavljaju njegovu djelatnost na području stvaranja stručne terminologije, te preradbu Vukova prijevoda »Novog zavjeta« (Beč, 1877.). Dodamo li još, da je od Šuleka ostalo i nešto neobjavljenih radova, osobito beletrističkih, što originalnih što prevedenih,⁵⁸ bit će obrisli njegovih mnogostраних radova potpuno naznačeni.

Taj maleni, mirni i skromni čovjek, čije su brojne nezgode (frakture ruke i noge) bile u starom Zagrebu poslovne, koji je dugo bolovao i dugo živio, bio je polihistor, kakav je Hrvatima upravo trebao na prijelazu iz doba narodnog buđenja u doba naučnog stvaranja. Jer pohrvaćeni Slovak Bogoslav Šulek u svojoj je inteligenciji, učenosti, marljivosti i poštenju bio i preporoditelj i naučni stvaralac.

Dr. Rudolf Maixner

B I L J E Š K E

¹ »Testimonium Lycei Evangelistarum Augustanae confessionis posoniensis« za 1836. i 1837.

² U Šulekovej ostavštini u Institutu za književnost Jugoslavenske akademije.

³ V. Citirano pismo Gaju, Grada 2.

⁴ Tu spominje jedno svoje pismo prijatelju i slovačkom preporoditelju Ljudevitu Šturu, koje je ovaj objavio u prilogu češke revije »Květy« za 1838. g., pod pseudonimom Luboslaw Powážky.

⁵ Časopis »Tatranka« izašao je 1832. u Požunu, u redakciji Jiří Palkovića. To je bio dio I., dok je dio II., u kome je Palkoviću pomagao Ljudevit Štur, izašao tek 1841.

⁶ Među ostalim Šulek tu spominje, da osim jezika navedenih u školskim svjedodžbama znade donekle francuski i engleski, dodajući: »obwohl ich gestehe, dass ich es hierin, da ich nur auf Selbststudium und einige unbedeutende Hilfsmittel beschränkt war, sehr weit nicht brachte«.

⁷ Otputovao je u Beč i u Leipzig, na Gutenbergovu proslavu.

⁸ Taj prijevod spominje Šulek u popisu svojih djela, što ga je sastavio 1874. pod naslovom »Plodovi moga pera« (U ostavštini, u Institutu za jezik i književnost).

⁹ Ignjat Aloizije Brlić: Pisma sinu Andriji Torkvatu (s predgovorom i bilješkama, 2 sv. Zagreb 1842.).

¹⁰ »Grammatik der illyrischen Sprache ...«, 1. izd. u Budimu 1833., 2. u Zagrebu 1842. i 3. u Zagrebu 1850.

¹¹ »Pozdrav Danici« u br. 7. i »Molba na slogu« u br. 30. oboje bez prezimena, ali je na kraju godine, u sadržaju kod druge pjesme prezime navedeno.

¹² V. »Plodovi moga pera«.

¹³ Kakvu je stručnu spremu Šulek stekao u upravljanju tiskarom, pokazuje nam iscrpan i obrazložen proračun, koji je on izradio g. 1852., kad je Strossmayer namjeravao osnovati tiskaru u Đakovu (v. Šulekovo pismo A. T. Brliću u Đakovo, od 23. II. 1852. u arhivu obitelji Brlić u Brodu).

¹⁴ General Neustädter priča u svojim francuskim memoarima (*Le Ban Jellačić et les événements de Croatie depuis l'an 1848.* izd. Francuskog Instituta u Zagrebu, 1940. sv. I. str. 210–211), da je bečka vlada brzo bila prisiljena zabraniti raspačavanje »Branislava«, pa je tada grof Albert Nugent prenosio preko Save rukopise u tiskaru, a donosio tiskane novine, te je čak izmišljenim podacima u privatnim pismima mistificirao zemunskog zapovjednika generala Ungerhofera. Tu je stvar čitav Zemun znao prije nego Ungerhofer. No, kad je otkrivena, vojne su vlasti zabranile Nugentu prijelaz u Beograd. Nakon toga je tu zadaću preuzeo Ivan Havliček, kasniji izdavač almanaka »Iskra«.

¹⁵ U »Plodovima moga pera« Šulek uopće datira »Branislav« s g. 1845.

¹⁶ Rukopis u Šulekovoju ostavštini u Inst. za knj. Jug. akademije.

¹⁷ Građa 2.

¹⁸ To tvrdi Torbar. Zanimljivo je međutim, da sam Šulek (v. »Plodovi moga pera«) uređivanje Gajevih Novina ograničuje na god. 1848.–1849., smatrajući vjerojatno, da se pojam uređivanja odnosi samo na doba, kada je on u odnosu prema Gaju bio uistinu samostalan.

¹⁹ Šulek tu razlaže, kako cenzura često zaustavlja članke i veli, da se rodoljubi u Beču ne bi odmah trebali ljutiti, ako im koji članak ne izađe, a pogotovu ne bi zbog toga trebali pisati u »Agramer Zeitung«, poput Bogdana Kuretića. U pismu upravljenom u Pariz Šulek ohrabruje mladog A. T. B-a i čestita mu na njegovim dopisima, koji »sad upravo rese naše novine« i koji imaju uspjeha: »ta znate i sami, da dublje zasēca ono što iz svojih ustah dolazi nego iz tuđjih«. Brlić se je potpisivao »Kazimir B.«, no Šulek veli, da svi znadu, da to on piše: »... svi žele, da bi tamo što možete dulje ostali, jer ćete ne samo našoj stvari neposredno koristiti, nego i posredno, nakitiv se francezkom mudrostju i donesav ju u Zagreb, gde je bogme slabo ima!« Obećaje, da će mu slati zagrebačke novine (v. pismo u arhivu Brlić u Brodu).

²⁰ Ta su pisma objavljena u Građi 1.

²¹ J. Miškatović: Ivan Perkovac, Vienac 1871., br. 23–24.

²² Od »Saborskih novina« izašlo je u svemu, do 29. VI. 1848., 15 brojeva. Urednici su bili Sl. Vrbančić i Nikola Krestić, a od br. 13. sam Vrbančić.

²³ Građa 2.

²⁴ Građa 2.

²⁵ U arhivu Brlić u Brodu.

²⁶ U arhivu Brlić u Brodu.

²⁷ Molba s negativnim rješenjem, koje je potpisao Jelačić, a isto tako i Vrbančićevo pismo Šuleku iz Beča 19. II., u Arhivu jug. akademije. Zagrebačko gradsko zastupstvo je protestiralo protiv zabrane »Slav. juga« na taj način, što je Šuleka izabralo počasnim građaninom.

²⁸ U arhivu Brlić u Brodu. Wurzbachov biografski leksikon (1876. g.) također označuje Šuleka pokretačem »Jugoslavenskih novina«.

²⁹ Građa 1. Ilirska čitanka za gornje gimnazije, koju su sastavili A. Mažuranić, Mesić i Veber (Beč, 1860. knj. II. str. 254) također spominje, da je Šulek uređivao »Jug. novine«. Isto tako Kukuljević, Bibliografija (1860) i »Jihoslované, Obraz národopisno-literární«, Prag 1864., str. 393.

³⁰ Kasnije, kad je za apsolutizma Dvoranić prišao vladi i opet okrenuo svoje prezime u Hofmann, Šulek ga je osuđivao, pišući A. T. Brliću: »Jeste li čuli, da je Dvoranić podnio ovdašnjem namjesništvu molbu, da mu dozvoli zvati se opet Hofmannom, budući da je on prievod svoga imena samo radi terorizma vladavšega g. 1848. u Hrvatskoj potražio. To je učinio zato, nebi li se tim ulagao kod vlade, da mu dopusti odmah učiniti odvetnički ispit. Krsti vuka a vuk u goru!« (u arhivu Brlić).

³¹ Mogao bi to na pr. biti članak »Congress prijateljah mira« (br. 126), povodom sastanka u Frankfurtu, u kome se veli: »Mi smo sve do sada pozorno motrili djelovanje ovoga plemenitoga društva ...«, što je aluzija na članak »Vječni mir«, koji je Šulek 4. IX. 1849. objavio u »Slav. Jugu«.

³² G. 1851. bilo je još dva pokušaja pokretanja hrvatskih opozicijskih novina. Osim Mirka Bogovića, koji je pokušao pokrenuti »Domobran« (v. N. Andrić. Pod apsolutizmom, str. 16), zanimljiv je također pokušaj A. T. Brlića i Slavoljuba Vrbanića, koji su individualnim tiskanim pozivom pokušali sabrati glavnici potrebnu za kauciju u visini od 5.000 for., »budući da je obćenita želja, da bi se izdavale nezavisne narodne novine, a gg. Župani nemogu više da je izdavaju«. Novci bi se imali sakupiti na dionice po 100 for. na tri godine beskamatno. Proglas ima datum 27. XII. 1850., što znači, da je ta akcija pokrenuta odmah nakon obustave »Jugoslavenskih novina« (v. poziv u arhivu Brlić u Brodu).

³³ Zbog toga su mnogi, među njima i pisac ovih redaka, mislili, da je »Südslavische Zeitung« bio obustavljen koncem 1850. U stvari je izlazio dalje, cijelu 1851. i dio 1852. U »Nevenu« br. 6. od 5. II. 1852. osvrće se Mirko Bogović, u članku »Naše narodno kazalište«, na članak »Das Nationaltheater«, koji je objavljen u »Südslavische Zeitung« br. 4, a bavi se potrebom pisanja narodnih (pučkih) komada. U br. 43. (21. X. 1852.) »Neven« registrira, da je »prijasnji urednik »Südslavische Zeitung« Josip Praus »uvršten na višu zapovjed dne 16. t. m. u c. k. vojsku«. Točniju lokalizaciju obustave tih novina pružaju dva Šulekova pisma A. T. Brliću, od 23. I. i 30. IV. 1852. U prvom Šulek javlja, da je Praus kažnjen s mjesec dana zatvora i 1.000 for. globe zbog uvrštenja jednog starog Brličevog članka »o Domobranu«, a u drugom veli: »Praus ne će više da izdaje novinah nego privatizira« (u arhivu Brlić u Brodu).

³⁴ Od prvog dijela ove knjige postoje dva izdanja: prvo je »Biljarstvo za višje gimnazije, spisao Bogoslav Šulek. U Beču 1856. Troškom c. k. prodavaonice knjigah«, a drugo, također štampano u Beču i sadržajem identično (320 str.), ali s drugim naslovnim listom »Biljarstvo, uputa u poznavanje bilja«, Spisao Bogoslav Šulek, I. Dio, u Beču 1856) i 2 str. predgovora, u kome pisac objašnjava, da je knjigu napisao po nalogu banske vlade iz g. 1850., ali da je ostala »u mraku«, jer je u hrvatske gimnazije uveden njemački jezik. Uto je dovršio i II. dio, pa je Matica otkupila I. dio, a II. izdala o svom trošku g. 1859. Ovaj II. dio donosi kao uvod »Povjestnicu jugoslavenskog biljarstva« (XVI str.), a sadržava 368 str. teksta + XXIV str. slika.

³⁵ U »Katoličkom listu« se također javio historijskim člankom, prigodom podignuća zagrebačke biskupije na nadbiskupiju g. 1857.: »O prabiskupih dalmatinsko-hrvatsko-slavonskih«.

³⁶ U arhivu Brlić u Brodu.

³⁷ V. Šulekova pisma A. T. Brliću od 2. i 23. I. 1852. u arhivu Brlić.

³⁸ V. Šulekova pisma A. T. Brliću od 22. i 30. VI. 1856. na kojima je A. T. B. zabilježio bitne točke svog odgovora, u arhivu Brlić u Brodu.

³⁹ V. Strossmayerova pisma Suleku od 28. VIII. i 28. XI. 1860. u arhivu Jugoslav. akademije. Strossmayer je cijenio Šuleka i često ga je podupirao, kako to pokazuje i njegovo pismo Suleku od 2. VIII. 1874. kojim mu javlja, da mu poklanja 500 for., »moleći Vas, da taj neznatni dar kano najsrdačnije priznanje neizmernih Vaših za narod naš zasluga dragovoljno primite« (pismo u Šulekovoju ostavštini u Jug. akademiji).

⁴⁰ Šulekov je njemačko-hrvatski rječnik još 1854. počeo izlaziti u svescima, kao što se to vidi iz oglasa knjižare Župan u »Agramer Zeitungu« od 14. IV. 1854. U Šulekovoju ostavštini u Jug. akademiji nalazi se ugovor (»Pogodba«) između Šuleka i nakladnika Lavoslava Župana, od 13. II. 1856. po kojem je Šulek imao dobiti za svoj posao (uključivši korekturu) 1.000 for. srebra, ali tek pošto rječnik izađe. A to je bilo tek g. 1860.

⁴¹ Grada 5.

⁴² Lo statuto croato-ungarico, esposto da Bogoslavo Šulek, prima traduzione italiana di G. B. consentita dall'autore, Split, tiskara Morpurgo, 1861, 100 str. u 8°.

⁴³ Odgovarajući Račkomu, koji ga je iz Đakova 21. VII. 1862. u svoje i u Strossmayerovo ime pozvao, da javi, što je s njegovim arhivarstvom, jer ga je biskup banu i kancelaru često preporučio (pismo u arhivu Jug. akademije), Šulek je pisao 26. VII. 1862.: »Moje je arhivarstvo zapelo u samoj ekspediciji i to s razloga, da me je stid, kad na to pomislim ... Prošle zime dobio sam i ja i drugi glas, da sam u sjednici naše kancelarije na veliku preporuku sv. bana (Šokčevića) odbačen za zem. arhivara. Odatle potegoše oni glasovi o nom naimenovanju, razprostrti po novinah«. No spletke protukandidata Alberta Štrige (koji dakako nije imao Šulekovih kvalifikacija) uspjele su da to osujete i da nije bilo Utješenovića bio bi Štriga imenovan. »Ja nisam nikada za častima hlepio, al ovakva nedostojna postupanja nisam zaslužio. Stoga sam i nakanio ostaviti se pera, što ga je motika nadvladala i otići s književnog polja, koje mi je do sada samo dračem i trnjem urodilo« (pismo u arhivu Jug. akademije). Ista rezignirana nota prožima njegovo nedatirano pismo Kušlanu, koje se također odnosi na to razočaranje (v. Grada 19. str. 210).

⁴⁴ 18. I. 1863., v. Grada 19.

⁴⁵ Grada 19, str. 208–210.

⁴⁶ Ispričavajući se, da ne odgovara na tri pisma, Šulek nastavlja: »Što ću siromah, kad nedospievam od premnoga posla? Ja Vam uredjujem Gospodarski list, uz redovne sate radim kod odvjetnika i prevodim mu pisma u uzvišenoj časti *diurniste* ... Pa ovome dodajte jošte druge neplaćene poslove, kao listove, članke za novine, itd., te ćete lasno shvatiti, koliko me breme tišti; i upravo zatire« (Grada 19, str. 41).

⁴⁷ Pismo u arhivu Brlić u Brodu.

⁴⁸ Na napornost uredničkog posla u »Pozoru«, bez ikakva pomoćnika, Šulek se jada Preradoviću u pismu od 4. III. 1866. izjavljujući, da mora sve sam pisati »pod svakojakim fingiranim šiframa«, jer su ga »našinci«, koji su mu obećali pomoć, ostavili na cjedilu. Ali ipak, iz tog jadikovanja izbija zadovoljstvo, što je politički uspio, jer je pokvario račune pristašama centralizma kao i pristašama dualizma (Građa 19.).

⁴⁹ Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta. Po nalogu vis. kr. dalm. hrv. slav. vlade sastavio dr. Bogoslav Šulek, I. pola u Zagrebu 1874; II. pola izašla je 1875.

⁵⁰ Memoria Rogeri Josephi Bošković. Dissertatio inauguralis Car. Bogoslai Šulek, Philosophiae doctoris, artium liberalium magistri, Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium atque Societatis eruditae serbicae socii (Zagreb, 1867, 28 str. 8.). Doktorska diploma spominje, da je Šulek član Jug. akademije, koja je nedavno osnovana, da je podastro disertaciju, a ističe i ostali njegov književni rad: »nec non de re literaria et lingua croatica scriptis diligenter ac erudite compositis bene se meritum edocuit philosophiae doctorem artiumque liberalium magistrum creatum esse« (U Šulekovo ostavštini u J. A.).

⁵¹ V. V. Vouk, Darwinizam u Hrvatskoj (pogovor knjizi M. Prenanta »Darwin«, Matica Hrvatska 1946.). Zanimljivo je, da u »Plodovima moga pera« Šulek još 1874. spominje pod br. 51 »Darwin, njegov život i nauk, protivnici i pristaše (Nije dovršeno)«. Šulek se uostalom tim projektom bavio još i prije, jer Daničić u svom tajničkom izvještaju veli 9. XI. 1871.: »Pravi član dr. B. Šulek opisa život Darwinov, namienivši ga da bude uvod u veće djelo, u kome je rad pokazati koliko je taj učenik Englez pomakao napried nauku« (Rad 17.).

⁵² Na kritiku dr. A. Bauera, objavljenu u posebnoj knjizi, koja reproducira naslov Šulekove rasprave (dodavši »ocienio dr. A. Bauer«), Šulek je uzvratio brošurou »Antikritika rasprave o materijalizmu« (Zagreb, 1899., 36 str.), a na ponovnu je kritiku dr. Bauera u »Katoličkom listu« replicirao pod naslovom »Drugotnica dr. A. Baueru«, Zagreb, 15. IX. 1890.

⁵³ V. Ljetopis 10. str. 21.

⁵⁴ Nadopunjeno izdanje te knjige, objavljeno 1893., nosi naslov: »Hrvatski ustav ili konstitucija«.

⁵⁵ Kukuljević uza sve to nije bio zadovoljan, kako to Šulek javlja Preradoviću 5. I. 1868. (Građa 19.).

⁵⁶ U svom rječniku znanstvenog nazivlja ima Šulek za akustiku i riječ »zvekoslovlje«.

⁵⁷ Popis tih brošura u »Plodovi moga pera«. V. bibliografski dodatak.

⁵⁸ Na pr. komedija »Veliki koncert u Prnjavoru. Lakrdija s pjesmama u dva čina. Po njemačkom«, koju Torbar datira 1850.-1860. (Ljetopis 11. str. 176-177.).

B I B L I O G R A F I J A

RADOVA DRA. BOGOSLAVA ŠULEKA*

Kratice

B = »Branislav«, Beograd; - C = »Croatia«, Zeitschrift für vaterländisches Interesse, Wissen, Kunst, Theater u. Mode, Zagreb; - D = »Danica Ilirska« odnosno »Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska«, Zagreb; - GL = »Gospodarski list«, organ Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva, Zagreb; - Gr = »Grada za povijest književnosti hrvatske«, Zagreb; - JN = »Jugoslavenske novine«; - N = »Neven«, zabavno-poučni mjesečnik, Zagreb; - NHSD = »Novine Horvatsko-Slavonsko-Dalmatinske«, odnosno »Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske«, Zagreb; - O = »Obzor«, Zagreb; - P = »Pozor«, Zagreb; - PMP = »Plodovi moga pera«, vlastoručni popis autorovih djela do 1874. godine (u Arhivu Instituta za književnost Jugoslavenske akademije); - RJA = »Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, Zagreb; - SJ = »Slavenski jug«, Zagreb; - V = »Vijenac«, Zagreb.

1838.

1. Luboslaw Poważky. Pismo Lj. Šturu (Květy).

1841.

2. Ilirische Literatur, - C III. br. 40., 18. V., str. 157.
3. Apologia od Ondříslava z Prawdomluwic, prijevod - D br. 40, 41. str. + omot; Agram, mit Ende Juli 1841.
4. Iliriens Palingenesie, von Bohuslav Šulek (bez naznake tiskare, 14 str. + omot; Agram, mit Ende Juli 1841).

* U ovom su popisu navedene sve knjige i brošure, a isto tako i akademijske rasprave B. Šuleka. Od njegovih mnogobrojnih novinskih članaka navodimo ovdje naravno samo značajnije.

1842.

5. Umještanje bana grofa Hallera, – N br. 85.
6. O važnosti narodne nošnje, – D br. 52, 24. XII., str. 253–206 i br. 53, 30. XII., str. 208 i 209.

1844.

7. Šta namjeravaju Iliri? (anonimna brošura, Beograd).
8. Horvatsko junačтво pri Malborgettu i na Predilu, – D X. br. 13, 30. III., br. 14, 6. IV., br. 15, 13. IV., br. 16, 20. IV., br. 17, 27. IV.,
9. Sjediļjke ili besjede u Zagrebu, – D br. 14, 6. IV., str. 53–55.
10. Budeč u Pragu, – D X. br. 27, 6. VII. i br. 28, 13. VII.
11. Književna vijest, – D X. br. 44, 2. XI. (Dissertatio inauguralis sistens Brevem Conspectum anatomiae topographicae... submittit Georgius Augustinović, Glinensis, alumnus confinorum croaticobanalium...)
12. Uvod, – B br. 1, str. 1–3.*
13. Što valja Hrvatima i Slavoncima ponajprije raditi, ako žele napredovati, – B, str. 34–36.
14. Šta namjeravaju Mađari glede Slavjana? – B br. 13, str. 49–52.

1845.

15. Bibliotheca illyrica (Popis svih knjigah odnosećih se na Illyricum. Rukopis kod Gaja) PMP.
16. Koleda, – D XI. br. 1, 4. I., str. 2 i 3.
17. Narodnost Slovaka, – D XI. br. 27, 5. VII. i br. 28, 12. VII.
18. Cicvara, – D XI. br. 29, 19. VII. i br. 30, 26. VII.
19. Starine, – D XI. br. 48, 29. XI.

1846.

20. Zastupanje združenih kraljevina, – NHSD, XII. br. 88 od 4. XI., str. 367 i 368.
20. a. Zašto pišemo à?, – D, br. 27–28.
20. b. Odgovor gosp. Srboljubu, – D, br. 36.
20. c. Pogled na letošnje proizvode naše književnosti, – D, br. 22, 23 i 24.

1847.

21. Naša nada, – NHSD XIII. br. 1, 2. I.
22. Budućnost Trsta, – NHSD XIII. br. 43, 29. V., str. 169.
23. Nov razlog za uvođenje narodnog jezika, – NHSD XIII. br. 63, 7. VIII., str. 249.
24. Batina ili tamnica, – NHSD XIII. br. 98, 7. XII., str. 395.

* »Branislav«, od koga je izašlo svega 13 brojeva, ispunjen je, vjerovatno, čitav od B. Šuleka (uz izuzetak Kukuljevićeva govora).

1848.

24. Odgovorni ministerium, – NHSD XIV. br. 3, 9. I., str. 9.
25. Štampa je slobodna od 15. ožujka 5^{1/2} sata poslije podne, Naše želje, – NHSD XIV. br. 24, 22. III., str. 95.
26. Braćo Dalmatini! – NHSD, XIV. br. 29, 1. IV.
27. Hervati i Serblji, – NHSD XIV. br. 47, 13. V., str. 189.
28. Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, – NHSD XIV. br. 51, 20. V., str. 205.
29. Crkva i naša doba, – NHSD XIV. br. 88, 17. VIII., str. 353 i 354.
30. Rijeka, – NHSD XIV. br. 96, 5. IX., str. 385 i 386.
31. Poljaci, – NHSD XIV. br. 126, 14. XI., str. 505 i 506.

1849.

32. Valja li nam poslati poslanike u Kroměříž? – NHSD XV. br. 18, 10. II., str. 67.
33. Trojedna kraljevina i Vojvodina srpska, – NHSD XV. br. 34, 20. III., str. 134.
34. Jamčina, – NHSD XV. br. 57, 12. V., str. 255.
35. Trojedna kraljevina i Vojvodina srpska, – NHSD XV. br. 59, 17. V., str. 233.
36. Trojedna kraljevina i Vojvodina srpska, Oproštaj, – NHSD XV. br. 75, 23. VI., str. 299.
37. Uvodnik bez naslova, – SJ II. br. 79., 3. VII., str. 5.
38. Mržnja zapada, – SJ II. br. 80. 4. VII., str. 9 i 10.
39. Uvodnik bez naslova, – SJ II. br. 100, 27. VII., str. 89.
40. Krive Mesije, – SJ II. br. 102, 29. VII., str. 97 i 98.
41. Odgovor oktrojašima, – SJ II. br. 121, 23. X., str. 175 i 176.
42. Vječni mir, – SJ II. br. 131, 4. IX., str. 213.
43. Engleski ustav, – SJ II. br. 158, 6. X., str. 321.
44. Narodno kazalište (u Zagrebu), (»Teatralno društvo«), – SJ II. br. 165, 15. X.
45. Politički karakteri, – SJ II. br. 213, 12. XII., str. 543 i 544.
46. Politika Slavonskog juga, – SJ II. br. 223, 24. XII., str. 581.
47. Naša opozicija, – SJ II. br. 227, 31. XII., str. 597 i 598.

1850.

48. Austrijski državni ustav (konstitucija) Razložen Bogoslavom Šulekom. U Zagrebu. Tiskom i troškom bratje Župan, 1850. 8°, 60 str.
49. Naputak za one koji uče čitati, spisao Bogoslav Šulek. U Zagrebu. Tiskara F. Zupana.
50. Uvodnik bez naslova, – SJ III. br. 5, 7. I., str. 17 i 18.
51. Porota, – SJ III. br. 20, 24. I., str. 77; br. 21, 25. I., str. 81 i 82; br. 22, 26. I., str. 85 i 86.
52. Je li Slavonski jug buni narod? – SJ III. br. 34, 11. II., str. 132 i 133.
- 52a. Program »Jugoslavenskih novina«, – JN br. 1.

1852.

53. Sto malih pripovjeshih, Čitanka za dčcu. Trst 1852. (prijevod iz njemačkoga).

1853.

54. Početnica, čitanka za pučke učione, – PMP.
 55. Žabljak, – N br. 1.
 56. Toplobrod, – N br. 9.
 57. Ubožnica u Zagrebu, – N br. 10.
 58. Kratka povješnica nadbiskupije zagrebačke, – N br. 18.
 59. Sabur amerikanski, – N br. 34.

1854.

60. Zašto izostavljamo *e* pred *r*-om u riečih n. p. krv? – N (Književna priloga), br. 1.
 61. O dvoglasu *ie*, – N (Književna priloga), br. 2.
 62. Grammatik der illirischen Sprache von A. T. Brlić, – N (Književna priloga), br. 3.
 63. Događaji Medvedgrada od I. Kukuljević-Sakcinskog, – [ocjena], N br. 35.
 64. Wie heisst der Comes Turopoljensis auf deutsch? – Luna, [PMP].
 65. Der Turopoljer Gespan, – Agramer Zeitung, [PMP].

1856.

66. Prirodopis za niže realne gimnazije (Po F. X. Županu) s njemačkog preveo B. Šulek, 8°, str. 388, s tablom, [Kukuljević, Bibliografija 1860], [PMP: Prirodopis od Zippea, Prievod s njemačkoga].
 67. Biljarstvo za višje gimnazije, spisao Bogoslav Šulek, u Beču, 1856. Troškom c. k. prodavaonice knjigah.
 68. Biljarstvo. Uputa u poznavanje bilje. Spisao Bogoslav Šulek. I. Dio. U Beču 1856.
 69. Grof Ivan Nep. Drašković, – N br. 1, [Nekrolog].
 70. A. Mažuranić-Veber-Mesić, Ilirska čitanka za gornje gimnazije, knjiga prva, u Beču 1856. – N br. 5, [ocjena].
 71. Promjene bilinstva (iz Šulekova »Biljarstva«), – N br. 6.
 72. Srbi i Hrvati, – N, kolovoz, str. 233–244.

1857.

73. Prabiskupi dalmatinsko-hrvatski, – »Katolički list«, br. 1, 2, 3.

1858.

74. Konjarstvo, 1858. – [PMP].
 75. Dostatak težaka, – GL VI. br. 17, 29. IV., str. 81–83.
 76. Naprijed! – GL br. 1.

1859.

77. Biljarstvo ... II. dio, u Zagrebu, Brzotiskom K. Albrechta.

1860.

78. Deutsch-kroatisches Wörterbuch, von Bogoslav Šulek. Njemačko-hrvatski rječnik, Agram 1860., Verlag der Franz Supann'schen Buchhandlung (2 sveska).
79. Gospodarski ogled i pogled, – GL VIII. br. 1, 5. I.
80. Uskrsnuće ustava, – P br. 20.
81. Javnost, – P I. br. 25, 29. X., str. 49.
82. Narodnost i sloboda, – P. I. br. 26, 30. X.
83. Sloga s Ugarskom, P I. br. 30, 5. XI., str. 59.
84. O povratu staroga saveza s Ugarskom, – P I. br. 31, 6. XI.; br. 32, 7. XI.; br. 33, 8. XI.
85. Nov savez s Ugarskom, – P I. br. 36, 12. XI., str. 73.
86. Vojnička krajina cjelokupni diel hrvatsko-slavonske kraljevine, – P I. br. 48, 26. XI., str. 97–99.
87. Važnost banskoga dogovora, – P I. br. 53, 1. XII., str. 111.
88. Slava Strossmayeru, – P br. 63.
89. Međumurje, P I. br. 74, 29. XII., str. 155 i br. 75, 31. XII., str. 157.
90. Važnost gospodarskog učilišta, – GL br. 19.
91. Treba li nauka našem puku, – GL br. 21.
92. Može li se puk naš poučavati? – GL br. 23.

1861.

93. Lo statuto croato-ungarico, esposto da Bogoslav Šulek, prima traduzione italiana di G. B. consentita dall'autore, Split 1861., tiskara Morpurgo.
94. Hrvatsko-ugarski ustav ili konstitucija, nacrtao Bogoslav Šulek, U Zagrebu, Brzotis A. Jakić, 1861., 8°, 122 str..
95. Ustavnost i zakonitost, – P br. 37.
96. Jesmo li mi »pridružene i podložene strane Ugarske«, – P II. br. 60, 13. III., str. 131 i br. 61, 14. III., str. 135 i 136.
97. Sabor ugarski i naš, – P br. 99.
98. Parlamentarnost, – P br. 119.
99. Prvi postup k savezu s Ugarskom, – P br. 130.
100. Jesmo li godine 1848. pravno prekinuli savez s Ugarskom? – P br. 133.
101. Naši politički protestanti, – P br. 163.
102. Glavna mana našega gospodarenja, – GL br. 46.

1862.

103. Politika saborske većine naprama Ugarskoj, – P, br. 147, 149, 152, 156.
104. Bordeaux, – GL, br. 40.
105. Naše vino i svjetska trgovina, – GL, br. 43.

1863.

- 106. Ravnopravnost u Ugarskoj, – P, br. 111.
- 107. Politička dosljednost, – P, br. 155.
- 108. Tuča, – GL, br. 26, 27.
- 109. Artezki zdenci, – GL, br. 49, 50.
- 110. Zašto treba sada gospodaru više učiti nego prije, – GL, br. 49, 50.

1864.

- 111. Izložba trojedne kraljevine, – GL, br. 33–39, 41.

1865.

- 112. Poziv na pretplatu, – P, IV. br. 1, 14. XI.
- 113. Mir s nami!, – P, IV. br. 26, str. 99.
- 114. Zakonski članak 42. od g. 1891., – P IV. br. 29, 18. XII., str. 112; br. 30, 19. XII., str. 115.
- 115. Saborska adresa, – P IV. br. 36, 28. XII., str. 139.

1866.

- 116. Korist i gajenje šumah, osobito u trojednoj kraljevini ... napisao Bogoslav Sulek, Zagreb 1866., Narodna tiskara Lj. Gaja.
- 117. Zaziranje od Austrije, – P V. br. 139, 2. V., str. 543.
- 118. Bečki gavrani, – P V. br. 196, 11. VII., str. 779.
- 119. Političke strašivice, – P V. br. 256., 30. IX. 1005.
- 120. Oproštajna izjava, – P V. br. 264, 29. IX., str. 1037.
- 121. Imamo sveučilište!, – P br. 283.

1867.

- 122. Memoria Rogeri Josephi Boškovići Dissertatio inauguralis Car. Bogoslai Sulek ... (Zagreb, 1867., 28 str. 8°).

1868.

- 123. Naše pravice. Izbor zakonah, poveljah i spisah, znamenitih za državno pravo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od god. 1108.–1868. Sastavio dr. Bogoslav Sulek, u Zagrebu, Tiskara D. Schulz, 1868.

1870.

- 124. O životu i djelima slavnoga fiziologa Ivana Purkynje, – RJA knj. 12, str. 118–200.
- 125. Uredovna sbirka zakonah i propisah o biljegovini i pravnoj pristojbi, Zagreb, 1870. (Prijevod iz madžarskoga). [PMP]
- 126. Naredbenik za kr. ug. hrv. domobranstvo, sveska I.–XV. od god. 1870.–1873. (Prijevod iz madžarskoga). [PMP]

1871.

127. Domobranski žepnik, 1871. (Prijevod s mađarskog). [PMP]
128. Željeznica pod planinom Mont-Cenisom, – V. br. 37 i 38.

1872.

129. Uputa u zdravstvenu službu za kr. u. domobranstvo, 1872. (Prijevod s mađarskoga). [PMP]
130. Pouka o pucanju za kr. u. domobranstvo, 1872. (Prijevod s mađarskoga). [PMP]
131. Naputak za domobranske nosiće zamjenikah i zdravnika, 1872. (Prijevod s mađarskoga). [PMP]
132. Obučevnik za kr. hrv. u. domobranske tarničare, 1872. (Prijevod s mađarskoga). [PMP]
133. Ljudevit Gaj, – O II. br. 91, 23. IV., str. 1 i 2.

1873.

134. Ustrojne ustanove za opremljenu ug. austr. vojsku, 1873. (Prijevod s mađarskoga). [PMP]
135. Uputa u pravljenje vježbovni naboja za kr. u. domobranstvo, 1873. (Prijevod s mađarskoga). [PMP]
136. Vježbovnik za kr. ugarsko domobransko konjaništvo. Službeno izdanje u Zagrebu 1873., tisk. Gaj, 8°, 95 str.
137. Obučevnik za kr. u. domobransko konjaničstvo, 1873. (Prijevod). [PMP]
138. Prirodni zakonik ili popularna fizika. I. knjiga. Silarstvo (Zagreb, 1873. Pučka knjižnica, Društvo sv. Jeronima).
139. Šupljikavost, – V. br. 44.

1874.

140. Obučevnik za kr. u. domobranske sipačarske odjele, 1874. (Prijevod s mađarskoga).
141. Hrvatsko-njemačko-talijanski Rječnik znanstvenoga nazivlja ... sastavio dr. Bogoslav Šulek. – Deutsch-kroatische wissenschaftliche Terminologie. – Terminologia scientifica italiano-croata I. pola, u Zagrebu. Tiskom Narodne tiskare dra. Ljudevita Gaja 1874.
142. Vježbovnik za kr. u. domobranske sipačarske odjele, 1874. (Prijevod s mađarskoga). [PMP]
143. Justus Liebig. Nacrt njegove znanstvene djelatnosti, – RJA knj. 27, str. 1–51.
144. Glogova zima, – V. br. 22 i 23.
145. »Zanovijetanja iz IX. dietenklase« od F. J. Folnegovića, – V. br. 46.
146. Po čem se poznaju vještice?, – V. br. 47 i 49.
147. Liebigov nauk o životu bilja i živine, – O br. 163.
148. Što nam je najpreče? – O IV. br. 259, 12. XI., str. 1.
149. Odjel za gospodarstvo, – O br. 277.

1875.

150. Hrvatsko-njemačko-talijanski Rječnik znanstvenoga nazivlja ... II. pola, u Zagrebu, tisk. Narodne tiskare dra. Ljudevita Gaja 1875.
151. Prirodni zakonik ili popularna fizika, II. knjiga. Vesarstvo (Zagreb 1875. Pučka knjižnica Društva sv. Jeronima).
152. Najstariji tragovi čovjeka, - RJA knj. 33, str. 128-307.
153. Slavonska mađarština, - V. br. 2.
154. Postanak i narav glazbe, - V. br. 31 i 32.
155. Justus Liebig, - V. br. 36.
156. Novi Don Quichotte, - O br. 22.

1876.

157. Prirodni zakonik ili popularna fizika, III. knjiga. Svjetlarstvo Zagreb 1876. Pučka knjižnica Društva sv. Jeronima).
158. Nikola Kopernik, - V. br. 31.
159. Pogled iz biljarstva u pravijek Slavena, - V. br. 50.
160. Pogled iz biljarstva u pravijek Slavena, a napose Hrvata, - RJA knj. 39, str. 1-64. (v. résumé Bulletin International BI).
161. Ugarska - neprijateljica krune ugarske! - O VI. br. 127, r. VI, str. 1-2.

1877.

162. Prikaz knjige Dr. M. V. Lorinzera, Najvažnije jestive, sumnjive i otrovne gljive u prijevodu J. Jande, - V. br. 12.
163. Pomor zagrebačke djece i ustuk mu, - V. br. 39 i 40.
164. Zašto Slaveni poštuju lipu? (notica u Listku), - V. br. 44.
165. Tekunica, - V. br. 45.
166. Rusi tirani, - O, VII. br. 186, str. 2 i 3.

1878.

167. Zašto Slaveni poštuju lipu?, - RJA, knj. 43., str. 149-188 (v. résumé u Bulletin A 1-1).

1879.

168. Jugoslavenski imenik bilja. - Izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, XXIII + 564 str. (v. résumé Bulletin A 1-1, B. I.).
169. Roberto de Visiani, nekrolog, - RJA 50, str. 176-197.

1880.

170. Putovanje po zraku k zemaljskom stožeru, - V. br. 10.
171. Jedna godina ruskoga sveučilišta, - V. br. 16 i 17.
172. Podrov sveto-gothardski, - V. br. 19.

- 173. Edisonova svjetiljka, – V. br. 25.
- 174. Stanko Vraz kao rodoljub, – V. br. 36, str. 591.
- 175. Životinjski magnetizam objašnjen prirodnoznastvom, – V. br. 38, 39 i 40.

1881.

- 176. Lučba za svakoga ili popularna kemija, Zagreb, 1881., izdanje Matice Hrvatske.
- 177. Propast svijeta, – V. br. 46 i 47.
- 178. O podzemnim silama, – V. br. 51.

1882.

- 179. Doktor Ivan Bleiweis Trsteniški. Nekrolog RJA knj. 62., str. 187–229 (v. résumé, Bulletin A 1–2).

1883.

- 180. Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882. Razložio dr. Bogoslav Šulek, u Zagrebu, troškom Dioničke tiskare 1883., 8°, 318 str.
- 181. Munjevni posvjet, – V. br. 1, 3 i 5.
- 182. Kako ćemo za deset godina?, – V. br. 25 i 26.
- 183. Franjo Milašinović, – V. br. 27 i 28.

1884.

- 184. Spiritismus, – V. br. 9, 11–13.
- 185. Ognjeslav Utješonović Ostrožinski, – V. br. 14 i 15, str. 220.

1885.

- 186. Naš napredak u prirodnim znanostima za minulih 50 godina, – RJA knj. 80., str. 100–139 (v. résumé, Bulletin BI).
- 187. Preteče Darwina, – knj. 72., str. 173–236 i knj. 75., str. 1–78 (v. résumé, Bulletin B. I.).
- 188. Guši-drvo, – V. br. 49.
- 189. Kuna, – V. br. 52.

1886.

- 190. Bacterium i bacillus, – V. br. 29 i 31.

1888.

- 191. Područje materijalizma, – RJA knj. 92., str. 1–72.

1889.

192. Antikritika rasprave s područja materijalizma. Dru. Anti Baueru odgovara dr. Bogoslav Šulek. U Zagrebu, Tisak Dioničke tiskare, 1889., 8° 36 str.
193. Fran Erjavec, nekrolog. – Ljetopis Jugoslavenske akademije, sv. 4., str. 117–132.
194. Dr. Josip Pančić, nekrolog. – Ljetopis Jugoslavenske akademije, sv. 4., str. 132–165.
195. Ivan Kukuljević Sakcinski, – V. br. 31, str. 489.

1890.

196. Drugotnica dru. A. Baueru. Dr. B. Šulek, u Zagrebu, Dionička tiskara, 15. travnja 1890., 4° 4 str.

1891.

197. Najmanji ljudi, – RJA knj. 107., str. 165–210 (v. résumé Bulletin B I).
198. Najmanji ljudi. Napisao Bogoslav Šulek, u Zagrebu, Tisak Dioničke tiskare, 8°, 46 str. (Preštampano iz CVII. knj. RJA).
199. Malene nepravilike putnika u Africi, – V. br. 26.
200. Dr. Ljudevit Gaj, – V. br. 39, str. 424.
201. Jalova voda, – V. br. 45.

1892.

202. Književno pismo (Sobrane spisny basnicke Hviezdoslava), – V. br. 37.

1950.

203. Pisma Bogoslava Šuleka Petru Preradoviću, – Gr. knj. 19., str. 33–87.

IZABRANI ČLANCI

LIBRARY OF ANGI

SJEDILJKE ILI BESJEDE U ZAGREBU*

Mnogi su se domaći sinovi i inostranski ovuda putovavši spisatelji usmeno i pismeno tužili, što u Zagrebu, glavnom gradu Hrvatske, nema društvenoga života, što se ovdje ne nalazi središta, gdje bi viši i niži stališi sastajati, poznavati, razgovarati, posavjetovat se mogli. Posljedice ovoga po-manjkanja nisu izostale: niži stališi, budući posve isključeni iz odličnih krugova i ostavljeni samima sebi, tražili su u predmetima ne posve hvale vrijednim zabavu i razveseljenje; stanovništvo bilo je u kaste razdijeljeno, od kojih svaka oholo je gledala i uklanjala se drugoj nižoj kasti. Pa gdje da si siromašniji građanin pribavi neko izobraženje, gdje da nauči ono, što mu koristi i pristoji, ako mu je prepriječen put u izobraženo društvo, ako ne smije općiti s onim, od kojih bi štogod lijepa i prudna naučiti i tako u izobraženju sve bolje napredovati mogao?

Neka nitko ne misli, da po takvom općenju viša gospoda izgube svoju važnost, a niži stališi postaju drzovitiji; pače baš naopak, ovi tim više i iskrenije štiju izobraženje, tim brže primaju od njih sve, što je lijepo i nasljedovanja vri-

* Riječju »sjediljka« služe se naši klasici, za izraziti francusko *assemblée, réunion, soirée* i t. d.; a riječ »besjeda« upotrebljavaju ostali Slaveni, imenito Rusi, Poljaci i Česi; akoprem i kod njih »besjediti« znaменуje upravo »govoriti, razgovarati se«, kao što u kranjskom pod-narječju. Riječ *divan* odgovara također *besjedi*: nu zašto bi i sada još primali u naš jezik turske riječi, gdje ih i tako kod nas odviše ima.

Napomena. – Sve bilješke na dnu stranica, označene zvjezdicom (*), napisao je B. Sulek. – Bilješke, označene arapskim brojevima v. od str. 241.–247.

jedno. Nu imade li za uvedenje ove sloge u govoru shodnija sredstva, nego što je narodni jezik, koji svim jednako treba da mio bude, koji sve bez razlike božanstvenim lancem narodnosti veže, i u svim stališima, u svakom nepokvarenom srcu uzajamnu ljubav i želju za općenito dobro pobuđuje? A korist, koju će ovo (nipošto političko, nego društveno) stolpenje stališa domovini donijeti, jest neizmjerena: ono će ne samo međusobnu ljubav, pripravnost za unapređenje općenite sreće i davno žuđenu, željno izgledanu slogu uvesti, nego i pohlepu za plemenitijim zabavama probuditi, te želju za izobraženjem i književnošću užeti.

Kad se veselo vrijeme poklada s nama oprosti, zažele svi prijatelji narodnoga razvitka, da se slatke dobe, koje smo za vrijeme mesopusta na balovima toli ugodno proveli, nastave i produže. To je dalo povod uređenju večernih zabava ili besjeda, kao što ih braća Česi od nekoliko godina s dobrim uspjehom u Pragu drže, koje su se ove korizme dva krat na tjedan (u ponedjeljak i petak) u ovdašnjoj građanskoj streljani davale. Svrha ovim sastancima bijaše plemenita zabava, sredstvom razgovora, pjevanja, deklamiranja i glazbe (muzike); da je ovdje narodni jezik svagdje prednost imao, to je istina.

Prva ova besjeda držana je bila još 26. veljače (febr.); nu da iskreno ispovijedamo, nismo čitatelje »Danice« o njoj izvijestili samo zato, jer smo se bojali, da će se prvo ovo improvizirano pokušanje sličnih zabava razbiti, da će dionništvo općinstva ohladnuti, i da ćemo biti prisiljeni kasnije tužiti se s toga, vrhu čega smo se s početka veselili. Tim radosnije hvatamo se pera sada, pošto su se sastanci ovi zaključili, da prijateljima narodnosti naše pripovijedamo, koliko krasno stvar naša u domaćem okružju napreduje, koliko obilnim plodom rodi.

Navadno smo se u sedam sati navečer sakupljali. Divno je čovjeku srce ustreptjelo, kad je u sjajno rasvijetljenu dvoranu stupio, i smotrio vijenac od ruža i lijera, kakvih ni pramaljeće uza svu svoju moć proizvesti kadro nije. – A kad pomisliš, da su sve ove ljepotice ne samo po naravi, nego od svoje duše vjerne kćeri Slave, kad primakneš uho i poslušaj, kako im naš jezik iz koraljnih usta medeno teče: da si od

Katona srce naslijedio, moralo bi ti se ipak malo raspaliti. Sad se digne jedna od njih, da pjeva. Posluš! Ne čini li ti se, da čuješ glasove slavulja, koji sjedeći na zelenoj lipi, dočim duboka tišina naokolo vlada, trudnomu putniku ili zatravljenom junaku nov život, novu snagu ulijeva? – Pjesma se svrši, a pohvala iz sviju usta ori se po dvorani. Za koji čas sjedne umjetnik k fortepianu, i igra izvrsno promjene (varijacije) narodnoga kojega napjeva. Nova pohvala i pljeskanje! – Za njim uze drugi gusle i odvede nam duše u divne predjele glazbe i fantazije. Poslije kratka prestanka digne se opet neka ljepotica i deklamira u srce dirajuće »Vjekove ...« ili šaljivu »Srdbu«, a za ovim su opet pojedini umjetnici, sad više ih, majstorskim djelima Beethovena, Mozarta, Liszta itd., pozorne slušaoce ugodno zabavljali. Napokon razdijelimo se u više manjih krugova, vodeći mile razgovore; dočim su ozbiljniji muževi na škaknici (Schachbrett) beskrvni boj bili, ili zloradno robere brojili. Tako proleti vrijeme, i kasna noć opomenu nas, da idemo kući. Razveseljeni, i opojeni tolikim nasladama, teško se rastajemo, i samo to nas utješi, da ćemo se ovdje opet do koji dan vidjeti.

Evo tamne slike jedne takve besjede, boje neka joj namisljivost¹ svakoga čitatelja podijeli. Pa toliko ugodno smo svaku sjediljku proveli, dapače joj dioništvo općinstva prema ovim u Zagrebu dosada neviđenim zabavama, sve više rasloća do svrhe.² Oprostit će nam dakle dragi štoci, ako im svaku našu zabavu ne budemo potanko opisali; jer bi u pomanjkanju sve novijih riječi od pohvale, primorani bili, ono što smo rekli, opetovati. Rado bismo priopćili ovdje imena onih prijatelja i prijateljica naše narodnosti, koje su ovdje pjevale, igrale i deklamirale, da se rod s njima ponosi; nu bojimo se, da bi po tom čednost njihovu uvrijedili, i zato volimo ih, premda nerado, zamućati, – ako je to moguće, jer ih sav Zagreb poznade. Čudno nam se je vidilo, da je od naših literata jedini g. I . . . K S³ za umnoženje općenite zabave što god doprinio, deklamirajući s velikom pohvalom »Ponovljenju Srbiju«. – Napokon moramo i to napomenuti, da su u ovim besjedama višekrat gospodične i gospoda češki pjevali, imenito bi u posljednjoj sjediljki češki jedan četveropjev s tolikom pohvalom primljen, da su

ga morali opetovati. Valjda su to bile, otkada Zagreb stoji, *prve češke* pjesme, javno ovdje pjevane.

Tko da se čudi, što su poslije toliko naslada mnogi želju očitovali, da bi se ove besjede i poslije uskrsa nastavile? Da je nam dopušteno mnijenje naše u tom obziru očitovati, mi bismo istu gospodu molili, da pozornost svoju i na drugu vrstu društvenih zabava obrate – *na kazalište*, i da naskoro predstave koji igrokaz na korist shranilišta za nejaku djecu, koje se ima podignuti, te ovako podupru u plemenitom ovom poduzeću čovjekoljubivoga njegova začelnika gosp. kapetana plem. Klingräffa,⁴ koji je glede naše domovine toliko za-sluga veće stekao. – A besjede na jesen opet, ako Bog da!⁵

(*Danica Ilirska*, 1844. g., br. 14.)

UVOD U »BRANISLAV«

(1844)

»Ne dajmo se, ne bojmo se!«

Nije li to žalosno, da mi sinovi ustavne (konstitucionalne) države, uteći moramo u strane zemlje, kad si želimo uzajamno priopćiti naše misli i namjere! – Pa kakve su to misli? kakve li namjere? Želimo li mi može biti našu domovinu upropastiti? Ili kralja našega se odreći? Ili kartistička,⁶ komunistička, revolucionarna načela rasprostranjivati? Ili nov vjerezakon osnovati? Ili ustav upropastiti? – Bože sačuvaj! mi samo želimo porazgovoriti se o tom, što je za našu domovinu korisno, o lijeku, kojim bi zadate joj rane najlakše zaliječili, o načinu, kojim bi našu braću iz duhovnoga sna i mrtvila najbrže probudili, osvijestili, izobrazili, i ovako njih domovini vjerne sinove, ustavu (konstituciji) krepke branitelje, kralju odane podložnike učinili. Ne lete daleko naše misli; ne ćemo da gradimo kule po oblaku. Nu eto hrvatsko-slavonsko-dalmatinski sabor pred vratima stoji, u njega puni nade upiramo oči, i lijeka za narodnost i domovinu od njega očekivamo. Trebalo bi, da se dogovorimo naprijed o predmetima, o kojima će biti ondje govor, da

pripravimo narod za ovo velevažno doba: a mi niti pisnuti ne smijemo, dočim su Mađari o svojem saboru i više, nego što je valjalo, govorili i pisali: – Mi to želimo samo u svoj čednosti učiniti; pa nam niti to nije dopušteno. To je žalosno, to nas boli; nu žalost nam se podvostručava, kada na um uzmemo, tko nas u tom priječi. U drugim državama monarhija biva najveća neprijateljica slobode tiska; ondje se ljudi tuže na ministre, na policiju, zato, što im ova ne dozvoljava priopćiti njihove misli, i čuvstva putem pečatnje (štampe). Kod nas je to sasvim naopako. Mi imamo milostivoga kralja, koji sve svoje podanike jednako čini dionike svoje milosti; a oni, koji se nazivaju našom braćom, koji isti ustav (konstituciju) s nama imaju, i ista prava uživaju, koji bi imali biti naši najvjerniji drugovi, najčvršći saveznici, najiskreniji prijatelji, oni su naši najveći neprijatelji. Oni upotrebljavaju svu svoju snagu, da nam koliko moguće ograniče slobodu pečatnje (štampe), da nam nemoguću učine slogu i pomirenje, i da nam potom vrat skuće u tatarski jaram. A to su pretjerani Mađari, i njihovi privrženici. Jeste, Mađari, koji vladu tako rado despotizmom ukoravaju, a sami najveći despotizam nameću svima, koji ne govore mađarski. Mađari, koji Hrvate, kao konzervativne tako prezirno gledaju, o slobodi uvijek viču i svoju liberalnu konstituciju do neba uzvišu, ali i samo za one proglašuju, koji mađarski zbore. Isti ovi Mađari upotrebljavaju sve spletke i mutnje, kojima bi Hrvate, bilo kako mu drago, zavadili, mir i slogu poremetili, svaki napredak prepriječili, i najposlije ili upropastili ili u Mađare pretvorili. Oni gaze javno zakone i pravice, samo da uguše svaku iskru slobode i izobraženosti u Hrvatima, i dočim o slobodi pečatnje na državnom saboru najviše viču, nastoje kod nas o tome, da zapriječe tiskanje svake knjige, budi na hrvatskom ili slavonskom jeziku pisane. Mnogi ne će vjerovati, a sveta je istina, da se više puta u Zagrebu ne smije ni ono prepečatati, sto je već u gdjejoj knjigi ili novinama, u austrijsko-monarhijskim pokrajinama pečatano bilo, i da knjige i t. d. koje je austrijska cenzura propustila, ugarska cenzura prodavati zabranjuje, i konfiscira. – Mnogi ne će opet vjerovati, a čista je istina, da u svoj Evropi nema zasada tako stroge cenzure, kao što je u Zagrebu, i da ovdje

take stvari cenzor briše i štampati zabranjuje, koje bi smjele u Carigradu piljarice na pijaci deklamirati, kao što ćemo to skoro u posebnom članku dokazati. A šta ćemo više, kad nam ne da ni ono putem pečatnje svijetu priopćiti, šta se je javno u varmedijskim skupštinama radilo, kamoli misli i mnijenja opća prije skupštine ili sabora savjetovanja i dogovora radi predlagati. – Nu nitko se tomu ne će čuditi, kad uvidi, da su Mađari za dokučiti svoju gorenavedenu opaku svrhu, poslali u Zagreb cenzora dušom i tijelom pomađarena, po imenu Mačka,⁷ čovjeka šarena, dakle pravog šarenog Mačka, koji ne samo mačje ime, već brkove, pogled i glas, nego i pravu mačju čud ima. On sve briše i zabranjuje, što mu nije po čudi, što bi napomenutu svrhu Mađara priječiti moglo. Ovo on tim radije čini, što je izdajica svoje narodnosti, koji će za novce sve učiniti, Boga, vjeru, narod, dušu i vlastitu ženu dati i prodati. Dajte mu samo veću službu, nego što sada ima, isto tako će Mađare progoniti, kao što sada protivu nas bjesni. To je sasvim naravno. Čovjeku, koji je jedared svoj narod izdao, nije ništa sveto na ovome svijetu. On će za grdnu korist sve učiniti. Mi ćemo imati priliku još bolje upoznati čitatelje s otim Mačkom, pa ga neka svaki iz njegovih djela sudi, što je potrebno, da ljudi ne misle, da mi iz privatne ili posebne mržnje ovako govorimo. Da tužeći se na strogost cenzure zahtijevamo razuzdanost, s kojom Pesti Hirlap neprestano svoj otrov na nas riga i prosiplje. Nipošto, mi samo zahtijevamo slobodu, da smijemo misli i želje naše i cijelog naroda čedno očitovati i tako svijetu predlagati, kao što to i Mađari čine, koji pod jednim ustavom s nama stoje.

Ali pitat će tko, zašto da ne tužimo Mačka? Bližnji mu je poglavar biskup Š.,⁸ ali nije on štono Nijemci kažu: *»vom guten Schrott und Korn«* nego što isti Nijemac veli: *»ein vierschrötiger Jesuit«*, t. j. najveći jezuita u našoj domovini, i opet ne jezuita u blagom smislu, nego kao što si ga luterani predstavljaju, ne vjerujući ni Boga ni vraga. – *Ne će vrana vrani oči da iskopa.* Za čast (dostojanstvo, čin) kakvu sve će učiniti, sve će tvrditi i lagati – ta znamo svi, kako on bezobrazno nedužnoga zagrebačkoga biskupa H.⁹ grdi, psuje, opada i proganja, samo da ga svrgne i na njegovo se mjesto popne. Nu uzalud rastu mu zazubice: dokle ima poštenih

Hrvata, svi će se tomu protiviti. – Pred Hrvatima govori, da je Hrvat, i pred Mađarima, da je Mađar, a upravo nije ni jedno ni drugo, nego samo – »*fruges consumere natus*«. – Zahtijevate dokaza? – Gledajte mu djela. Ne ću mu zamjeriti, što je svoga sina aktuarom učinio, ta očinska ljubav ne da se zatajiti; i to ću mu oprostiti, što u svoje službe same mađaromane, t. j. sebi slične i glatka lica ljude, uriva, kao što je i onomad najvećega zagrebačkoga vjetrogonju i letipša viceregensom k. konvikta učinio; dapače i to mu prosto bilo, što je prevrijednoga i prezaslužnoga muža pomagao dostojanstva lišiti, da se na njegovo mjesto podigne; tim je najbolje pobudio Hrvate protiv sebe: nu mogu li mu oprostiti, što je duh narodnosti buntovnim duhom prozvao i uništiti ga naumio, zbog čega ga je već varaždinska varmeđa na odgovornost pozvala; i što je sadašnja varmeđska spravišta za buntovničke skupštine proglasio? Mogu li to Hrvati mirnim okom gledati, kako nastoji u domovinu našu staro neznanstvo i pomrčinu uvesti, pošto je predložio konziliumu, da se zagrebačka akademija u Kanižu premjesti, gdje će mladež, lišena svakoga sredstva za izobraženje, domala podivljati, i tako se Mađarima vrata otvoriti u našu domovinu, gdje će oni tada zajedno s g. Š. u mutnoj vodi ribe loviti? – Pa ako je jošte sve ovo malo, šta zaslužuje za ono zločinstvo, što se je usudio državne stališe ovih kraljevina, molivše nj. veličanstvo, da nam drugoga cenzora postavi, što sadašnji cenzor ne zna naš narodni jezik, za lažljivce proglasiti; što se je usudio s nečuvenom drzovitošću našega premilostivoga kralja, prema kojemu svaki Hrvat duboko štovanje goji, grdno prevariti, pošto ga je izvijestio, da Mačak zna narodni naš jezik? Mi ćemo neoprovrvivo dokazati, da je ovo prijesna laž, da taj Mačak ne zna hrvatski. Nije li to vrhunac bezbožnosti? Može li tako raditi svećenik, da ne kažem biskup? – Može li čovjek, koji ljubi domovinu i izobraženost? Nu oprostite, zarekao sam se, ljubi i on domovinu, a ta mu je njegov trbuh (bruho)*; ljubi i on Muzu, i ta mu stanuje u

* Dakle što Nijemac kaže:

Vaterland, was Vaterland?

Der Topf, der Topf ist Vaterland, –

Das Übrige sind Fratzen.

Novoj vesi (Neudorf), te stoji s njim u vrlo tijesnom savezu. – Željni smo znati, hoće li ga još dugo prečasnai kaptol na čelu ostaviti i trpjeti toliku sramotu, koju mu čini! – Pa kod takvoga čovjeka da tražimo lijeka proti mačjim ranama? To bi značilo tražiti mlijeka kod ciganke!

»Nu zašto se ne tužite kod konzilija u Budimu?« čujem, kako mi netko prigovara. Hvala na savjetu! To bi opet značilo tužiti vuka kod lava radi zuluma, koji u gaju čini. Konzilijum (izuzevši nekoliko vrijednih članova), tako postupa od nekoliko ljeta s Hrvatima, kao s robovima. Svemu se protivi, što Hrvati žele, sve radi, što na njihovu propast smjera. Službe podjeljuje u Hrvatskoj i Slavoniji samim Mađarima ili barem mađaromanima. Tako na pr. na zagrebačkoj akademiji nema nijednoga Slavonca i samo dva Hrvata profesora. Pa kakvi su to ljudi, što nam ih ovamo šilje? – Štefan, bivši vice-regens konvikta, prevario je poštenoga g. M. za 3000 for. i još nije osuđen, premda su nevinoga S-na na jedinu denuncijaciju Š-vu svrgli; Mikušajevu nevaljanost uvidio je najposlije i sam Konzilijum i otprovio ga k Mađarima; o Mačku ćemo još govoriti i t. d., a g. M-sa¹⁰ sada progone zato, što ne će da bude mađaroman, već je uvijek vjerni sin Slave. To bi trebalo da uzmu na um oni Hrvati i Slavonci, koji misle, da bi im djeca stopljenjem s Ugarskom lakše službu dobila. Da, lijepe mi nade! Ako nam sada šilju takovu smet, dok Mađare ne trpimo, šta bi bilo tek onda, dok bi ih mi sami ovamo pozvali! Il' mislite, da će tada Hrvati u Ugarskoj službu dobiti? A koji Hrvat ju sada tamo ima? – Pa kakve su ostale naredbe ovoga konzilija? Đacima našima zabranio je nositi surke, a mađarski đaci slobodno mogu nositi revolucionarne Kossuthzéke;¹¹ zagrebačkom magistratu zapovjedio je, da konfiscira sve crvene kape, premda ih od starine svi Hrvati, imenito sva granica nosi, a Mađari mogu slobodno ma do neba visoke kalpake, ma 10 sežanja široke gaće nositi. Odredio je proti municipalnim pravima, da slavonsko-hrvatski profesori moraju znati mađarski, i poštenoga starca uklonio je sa časti, zato što se je usudio ovoj protuzakonskoj naredbi protiviti. Kandidaciju za prodirektora škola odbacio je i imenovao proti dosadašnjega običaja i zakona H-ra i Š-a bez ikakve kandidacije. Čini se, kao da

konzilijum ovim djelima navlaš tjera Hrvate i Slavonce, da istu povraćanje svoga konzilija; ili pako sluti, da mu je posljednja ura u Hrvatskoj i Slavoniji udarila.

Ne mogavši ovako nigdje lijeka naći, utekosmo se samomu posvećenomu kralju, i nada nas prevarila nije: preuzv. kr. kancelarija izdala je odmah zapovijed, da se ovo samovoljno ograničenje pečatnje dokine. Već smo se radovali i blagoslivljali našega vladara i onu gospodu; nu jao nam! konzilijum promijeni ovu rezoluciju, i Mačak briše sve kao i prije. Ne čudite se dakle, što sada malo hrvatsko-slavonskih knjiga izlazi; ovdje ih ne možemo štampati, zašto smo morali i s ovim djelcem uteći u drugu državu. Neprijatelji naši se doduše izgovaraju, da smo mi buntovnici, da želimo austrijsku monarhiju upropastiti, i konstituciju našu utamaniti. Pa nisu li baš Mađari na sadašnjem saboru proglasili palatina, kojemu se oni na tolikome zahvaliti imaju, za reprezentanta tuđe vlade? Nisu li baš mađarski velikaši na saboru rekli: »da bi željeli, da budu viši, i deblji zidovi između Ugarske i Austrije, nego što su kineski, da se Ugarska samo neprestanom agitacijom spasiti može; da treba velikaški stol kasirati.« A turopoljski komeš,¹² onaj ideal mađarskoga liberalizma i asessor svih mađarskih varmeđa izrekao je očito, da mora sa svojim Turopoljcima bunu (revoluciju) učiniti protiv Austrije. Pa ovi ljudi nadijevaju *nam* ime buntovnika! Ne valja li ovdje poslovice: »*Rugala se sova sjenici, idi kućko glavata!*«

Mi smo Hrvati i Slavonci, to želimo vijekom da ostanemo, – i što smo ilirsko ime zagrlili, učinismo to samo radi sloge; mi imamo konstituciju i municipalna prava, i ona si ne ćemo dati nikada istrgnuti; mi želimo narod naš usrećiti i prosvijetliti, i ono nam nitko ne smije zabraniti. Sve naše želje osnivaju se na naravnom i pozitivnom pravu, zato ćemo ih smjelo i neustrašeno braniti, i prije će nam mađarska sablja vrata od srca, nego mi mađarskom duhu vrata od domovine otvoriti. – Svakomu svoje. Ako li se Mađar sa svojih nekoliko milijuna Mađara ponosi, i mi s ponosom gledamo *veliki* naš narod; ako li Mađar svoju domovinu ljubi, i mi isto čuvstvo prema našoj otadžbini gojimo; ako on svoga Arpada slavi, imamo i mi uzroka gledati s udivljenjem u našu proš-

šnost, nam je majka Slava. – Narodnost, pravo prosvjećenje i sreća naroda, to su bile uvijek naše želje, naše namjere i i naša načela, ove će svrhe i »Branislav« braniti; a tko nas u tom smeta i priječi, on je naš dušman, naš neprijatelj, kojemu smjelim čelom nazivamo: *war for ever!* (Boj na vijeke).

(*Branislav, 1844. g., br. 1.*)

ŠTA NAMJERAVAJU MAĐARI GLEDE SLAVJANA?

Prošlo je većom stranom ono doba, gdje je mrzio i opadao građan građana, drug druga, brat brata, zato što ovaj ne slijedi u vjerezakonu uvjerenje drugoga, što svaki svojim putem k izvoru svih tvorova stupa, što se ovaj ovako, a onaj onako Bogu svomu klanja i moli. Minulo je vrijeme, kad su tako pojedine osobe, kao čitavi zbori nastojali inomislećim osvjedoeenje svoje silom narinuti, kada jakost, pretežnost i nasilje bijahu zakoni, kojim se je svaki pokoriti morao u stvari toli uzvišenoj, plemenitoj, i svetoj, kao što je svakomu nepokvarenom čovjeku vjerezakon, koji slobodan biti mora, jer duh i um samo dokazom, osvjedoeenju, pravici i istini ustupa, a sili nipošto. Nestaje jurve groznih onih prizora, kad su poradi razlike vjerezakonskih mišljenja gradovi obarali, države harale, gomile ljudi pod krvnim mačem padale, ili plijenom vatre i inih neopisivih strašnih muka postale, kad su potoci nevine čovječanske krvi zemlju napajali. Sve ove grdne i ljute nakaze iščekavaju iz površja svijeta, i mjesto njihovo zauzimati počimlje pravda, snošljivost, čovječnost i ljubav.

Istina je, da danas porad vjerezakonske razlike mišljenja kojekakvim stradanjima i mukama izvrženi nismo, kao nekada što su bili: da glavom ne plaćamo; nu žalibože iz svakdašnjega iskustva ispovjediti moramo, da sva gori navedena strašila sve jednako jošte bivstvuju, samo pod drugim vidom i na drugom polju što se biju i bore. Čemu onda bijaše uzrok vjera i bogoštovlje, tomu sada daje povod jezik i narodnost.

Ovo dvoje mnogim je danas trn u oku, bodeći i podbadajući ih, da je istrijebe i pojedinim svojim koristima žrtvuju. I u ovoj struci ima danas ljudi, koji Neronima i Dioklecijanima malo ustupaju, dosta bi ih se prstom pokazati moglo, koji se usporediti i srazniti mogu sa Saskim Henrikom Lavom, i Albrechtom Medvedom, koji su s našom Slavjanskom braćom na sjeveru upravo lavski i medvedski postupali, i svoje pridjevke punim pravom zaslužili.

Jedno i drugo je nepravedno, nečovječno, okrutno i bezbožno. – Vjerezakon je svakomu čovjeku onaj svez, koji ga skupčava i spaja s njegovim Tvorcem: koji mu dakle otimlje vjerezakon, raskida zajedno svez onaj, i otkida ga od Boga njegovog. Ovaj mu put ukazuje i način, kojim se u sreći i nesreći k svomu Tvorcu uteći treba, uči ga, kako mu svoju tugu i nevolju otvoriti, radost i zahvalnost ispovjediti, za potrebe prositi, za mane oproštenje moliti; kako ga ljubiti, štovati i klanjati mu se ima, čega nas svega bezbožna ruka jednim udarcem lišava. – Nu, jezik i narodnost, te s ovimi skupčani običaji i vlastitosti narodne, svakom su narodu, koji zna da živi i zašto živi, vrh svega mila i draga, koja kao bogatu baštinu kao jedini spomenik, kao dragocjeni dar otaca svojih štuje i čuva, te proti svakoj opasnosti krajnim požrtvovanjem brani. Pravo kaže čovjekoljubivi Herder, da se veća šteta narodu jednomu učiniti ne može, nego kad mu se značaj narodni, njegove vlastitosti i jezik otme.

Naš Slavjanski narod, kako u svakoj, tako i u ovoj posljednjoj vrsti iskusiti je morao od vijeka nepravdu, mrzost i zlobu svojih susjeda. Tko ne zna, kako su se upotrebljavala od vremena Karla Velikoga, kroz sva stoljeća sve do danas sva moguća sredstva: oružje, lukavost, prijevara, vjerezakon, pod čijim plaštem sakrivene bijahu najopačnije namjere, zato: da se mirni, krotki i posleni Slavjani na sjeveru što brže ponijemče, što žalibože najvećom stranom i pođe za rukom. Isto teženje opažamo na zapadu u srcu Evrope i danas jošte od njemačkih susjeda, premda su surova i okrutna sredstva ona izmijenila s uljudnijima, ali tim opasnijima. Tako nam biva na jugu i istoku od Talijana i Turaka. – A šta da kažem o ustavnoj domovini našoj? Šta o teženju i namjeri Mađara, s kojima smo uvijek dosad dobro i zlo jednako dijelili, kao

što se to jednoustavnim sinovima pristoji? Zar ovi može biti ne bi rado, zar ne namjeravaju per fas et nefas lišiti nas našeg najdragocjenijeg narodnog blaga, našeg narodnog bića, naše narodnosti, našeg jezika, običaja i t. d., i isposlovati, načinom kojim mu drago, da njihovu nama sasvim tuđu narodnost priljubimo, da naš slatki i bogati jezik i njihovim zamijenimo, da se sami svoga odrečemo i t. d.? Zar nas ne nastoje s otim privesti do strašnoga grijeha proti prirodi, proti našem narodu, da, proti istoj providnosti božjoj, koja nas ovim, a ne drugim narodom stvori? koja nas našim, a ne drugim jezikom obdari? – Zar nas ne misle u druga prirodi i čudima našim protivna, neprimjerna i neodgovarajuća stvorenja, dakle strašila i nakaze pretvoriti, zahtijevajući od nas, da se posve *pomađarimo*? dá, da se *pomađarimo*, da se *našeg* odrečemo i njihovo primimo, to je šta oni nastoje, šta *silom* od nas zahtijevaju. A ne bi li bio lud i sažaljenja dostojan pred cijelim svijetom čovjek onaj, koji bi svoju lijepu i bogatu haljinu, koju su mu stari njegovi kao najdragocjenije blago sačuvali i amanetom ostavili, svukao sa sebe i zauvijek zakopao u zemlju za volju tuđem kakvom god dječaku, a obukao njegovu novu zbog nedostatka sukna iz kojekakvih krpa sastavljenu tijesnu i šarenu, zato što ju nazva skroju po modi? To bi se isto moralo o nama reći, kad bi narodnost našu zamijenili, s narodnošću mađarskom. »Ali to Mađari od nas ne zahtijevaju,« kazat će mi velika strana Mađara, nadri i pseudo-mađara, kao i mnoštvo njihovih hrvatsko-slavonskih satrapa. Odgovorit će mi: »Mađari od nas drugo ne zahtijevaju, nego da njihov jezik ono mjesto kod nas zauzme, koje je zauzimao dosad mrtvi jezik latinski, t. j. da jezik mađarski postane jezikom poslovnim i diplomatskim, kao što je bio dosad latinski, da svaki, koji službu ili dostojanstvo kakovo obavljati želi, nauči mađarski, da se jezik i narodnost mađarska razvije, utemelji i za budućnost utvrdi. Više oni ne zahtijevaju, dakle ni to da se Slavjani svoga naroda odreknu i u Mađare kroz neku metamorfozu pretvore.« – Ja pako iz sve duše, iz tvrdog uvjerenja velim, da ovi s tim nipošto zadovoljni nisu, pošto su krvavi i zakleti rat navijestili i ugovorili slavjanskom jeziku i narodnosti stranom javno i očito, stranom potajno i lukavom prijevarom.

Ovo je posljednje za nas opasnije, zato bdijmo i trijezni budimo! – Jezik mađarski postao je jezikom poslova, i općeg upravljanja, jezikom javnog podučavanja, i u svemu zastupi jezik latinski; zar mislite, da su s otim namirene želje njihove? Nipošto! – Samo po sebi razumijeva se, da pošto isključivo jezik mađarski u Ugarskoj opstoji diplomatski, nitko bez znanja njega časti obnašati ne može; moćebiti su Mađari s tim zadovoljni? Ni najmanje. Po ovim premisama samo od sebe slijedi, da je jezik i narodnost mađarska na dobrom i jakom temelju položena, i da budućnost osiguranu imade. Mislite, da im je ovo dosta? Nipošto! Dalje se jošte prostiru želje njihove smjerajuće na upropašćenje i iskorjenjenje svih nemađarskih živalja ne samo u Ugarskoj, nego i u Hrvatskoj i Slavoniji, a uopće slavjanskih poradi mnogobrojnosti i raširenosti svoje. Ili drugim riječima, *Mađari nastoje Slavjane uopće, a Hrvate i Slavonce napose pomadарiti*. I to je moja tema. Da pako ono što kažem, i dokažem, navest ću u nazočnom sastavku nekoliko moju izreku potvrđujućih dokaza, koje upravo u ruci imam, a suviše bi bilo u stvari javnoj i cijelom svijetu poznatoj više se truditi. Dakle djelo na vidjelo! –

Posljednji sabor ugarski, zastupnik i tumač želja naroda mađarskoga (poznato je da ini narodi Ugarske osim hrvatsko-slavonskog na ovom saboru zastupljeni nisu), dovoljan nam o tom dokaz poda, što će svaki priznati, koji je tečaj njegov pozornim i pravednim okom motrio. Komu su nepoznati razni napuci u obziru mađarskog jezika? Tko se ne sjeća javnih onih sto puta opetovanih izraza i očitovanja proti Slavjanskoj narodnosti svakom prilikom, naročito, kad se je radilo o mađarskom jeziku, kad su se pretresavale poruke i odporuke između obadva stola,¹³ prigodom predstavljanja o tom predmetu, i došavših ne posve po njihovoj volji kraljevskih otpisa, osobito u poslu turopoljske tužbe, ilirizma i panslavizma. Svima bijaše jedna tema: »Ugarska je velika i sretna, kad će biti mađarska.« Sve drugo bile su samo varijacije vrhu ove teme. Sva ova posebice izbrajati bilo bi suviše, jer su svakom jošte u pameti. Od mnogih sabora, iz kojih bi za našu stranu osobito od 1832. godine mnogo dokaza navesti mogao, spomenut ću samo predstavljenje, koje su skupljeni

državni stališi god. 1840. nj. Veličanstvu na potvrđenje podnijeli, premda u uvodu S. S. i R. R. priznaju, »da život narodni, zakonita sloboda i neodvisnost, te iz ovih proizavše blagostanje državnog života poglavito iz raširenog i procvjetajućeg stanja narodnog jezika proističe, da bez ovog naroda ne živi, nego se bijedno uzdržaje, dok konačno ne pogine.« A zar mislite, da Mađari ovi žele inojezičnim narodima ugarskim podići ili bar ostaviti *život narodni, zakonitu slobodu, i blagostanje*? Može biti i ovo žele uzdržavati na životu? Ja bih rekao, prije da pogine. Gledajmo, malo niže se u predstavljenju veli, da: »glede samih sebe, glede Domovine i potomstva dužni smo mađarski jezik neumornom revnošću obrađivati i raširivati.« Među predmetima u tu svrhu pod točkom 4. se predlaže: »da se mađarski jezik u *sva* svjetovna i vojnička zavedenja, kao također u sve pučke učione uvede.« Točka 5. naređuje, da se u tu svrhu »mađarske preparadije uvedu.« Slovaci dakle, koji mnogo više škole polaze nego Mađari u stranama mađarskim, bit će ili bez učitelja, ili će morati mađarskog primiti, kog nitko ne razumije, i tako na svaki način trpjeti štetu. U točki 7. među sredstva raširenja mađarštine umješćeno je: »da u slobodnim kralj. gradovima *nijedan urođenik* (!) prava građanstva zadobiti ne može bez znanja *mađarskog* jezika.« Nadalje »da se sva inostrana prezimena na mađarska preokrenu, i to da se sve molbe u tom poslu previšnjem mjestu poslane besplatno primaju.« – Zatim: »da *nitko* niti *plemički* ni *darovni* list dobiti ne može, ako ne ne zna mađarski.« To je dakle ta razvikana sloboda i jednakost mađarska, koju Mađari i privrženici njihovi po svijetu trube. – Šta nam više treba, da se uvjerimo, kako stalni svom navedenom mudrovanju ostaju? To znači: živjeti, i živjeti dati! o dosljednosti! i ti s lijepa nu rijetka krepost! – Istom prilikom ustanovljeni odbor za izvedenje stanja i raširenje slobode tiska »sve prijedloge i slobodu tiska *jedino i isključivo na mađarski jezik* proteže.« Znađu li gospoda ovo, što je sloboda? Ja bih rekao, da im je sinonimon s raspuštenošću jedan te isti. Kod ovakvih pojava čovjek se čuditi mora, kad pomisli, da se ovakvi i ovim slični izrazi, koji se samo staroturskim fermanom prisposdobiti mogu, u ustavnoj državi tako nazvanoj *slobodnoj* Ugarskoj domovini javno predlažu.

U držanom mjeseca rujna 1841. god. u Pešti glavnom protestantskom konventu stupi g. K. i bez svakog zastora govorio je upravo o *iskorjenjenju i iskrčenju (kürtás) Slavjana*, pa s kakvim uspjehom i utiskom? Radosno pljeskanje, gromovito vikanje, znaci odobrenja i beskrajno »*éljen*« pade mu u dio. – Na govor jednog evangeličkog svećenika, koji je umjerenim izrazima za obranu slovenskog jezika govorio, digne se g. R., rekavši: »koji ovako govori, koji se slavjanski jezik podupirati usuduje, zaslužuje, da mu se žig *izdajstva* na čelo pritisne.« Komu i najhladnijemu ne uzbukti krv kod bjesnila ovog? – Na ovom istom konventu zabranjena su sva do onda na evangeličkim učilištima opstojeća slavjanska jezikoslovna društva, koja ništa drugo bila nisu, nego podučavanje u slavjanskoj slovnicu, i vježbanja u slogu, otkuda se vidi, da odluka ona glavnog konventa sadržava zabranu učenja slavjanskog jezika. Doduše lijepi primjer naročito od protestantata trubljene snošljivosti! – Što da kažemo o nebrojenoj množini protuslavjanskih prijedloga i odluka mađarskih varmeđa, koje bi jedva natrpana kola odvukla? Eto za primjer samo nekoje: *Šomodska* varmeđa hoće samo pod tim uvjetom baštinstvo da ukine, ako stvori zakon, da si samo onaj plemićka dobra nabaviti i kupiti može, koji *mađarski zna*. *Aradska*, koja malo općina mađarskih ima, odredi: da po trgovištima i selima samo oni suci, prisjednici i bilježnici mogu biti, koji *mađarski dobro govore*, da u cijeloj varmeđi nijedan momak (šegrt) kalfom, nijedan kalfa majstorom postati ne može, ako *mađarskom jeziku posve vješt nije*; da trgovci sve svoje *knjige i račune mađarski vode*, inače pred sudom valjanosti imati ne će. *Trenčinska i Zvolenska stolice*,¹⁴ gdje su gotovo sami Slovaci, zabranjuju davati predstave na slovačkom jeziku, šta dakle očekivati možemo od ostalih varmeđa mađarskih? Ali primjeri su neprijatni.

Znano će biti čitateljima našim, da si je tako nazvana napredujuća (haladok) stranka u Ugarskoj za javni svoj organ izabrala *Pesti Hirlap*, kog načela sa svom gotovošću, točnošću, i vjernošću slijedi; ova stranka po svojoj najvećoj rasprostranjenosti (mladež gotovo sva joj prinadleži) i energiji osobitu pozornost zaslužuje. Da vidimo, kako umstvuje *Pesti Hirlap* o našem predmetu još pod uredništvom g. Ko-

šuta. – U broju 162. god. 1842. čitamo slijedeće: »Tko će sumnjati, da Mađar pravo ima, ako na žitelje inojezične ili tuđih teženja jedino pod ovim uvjetom благослове narodnog ustava rasprostire, da vrh svega po jeziku, *čutenju* i političkom teženju *Mađari* budu.« – U broju 164 iste godine ovako veli: »Kad na pomadarenju ugarskih Slavjana radimo, izvršujemo samo dužnost, koju svaki sin domovine, ista domovina, narod, ustavna sloboda i civilizacija od nas zahtijeva.« – Sam Košut u broju 166 u vezerczikku¹⁵ kaže: Javan život potrebuje Ugar (Mađar), da slobodan bude, i u javnom životu mađarski jezik, da *slobodan puk mađarski bude*.« Zar nam treba još šta više? Mislim da se jasnije i očitije kazati ne da. – Nu da ne dam komu povoda kazati, da drugi dnevnici i časopisi mađarski svojim sljedbenicima osnovu mađarizacije ne slijede, vidjet ćemo malo, kako i oni o tom predmetu misle. – *Századunk* na svrhi god 1840. piše: »Izrađena je stvar, i za primjernu priznana, da se slavjanski jezik što prije iz granica ugarskih istjera; sad se samo o tom radi, koja se sredstva upotrebiti mogu i ne mogu, da se Slavjani *mađariziraju* u *svoje narodnosti liše*.« – »Társalkodo« nam savjetuje: »Ne budimo niti Židovi, niti kršćani, niti rimokatolici ni starovjerci, niti protestanti, već – Mađari!« – Éljen! – hvala na savjetu! – To će valjda reći Pogani. – Pokojni *Tudományos Gyűjtemeny* (list bivši posvećen naukama), »*Jelenkor*« i ostali listovi nezadovoljni samo zakonom koji mađarskom jeziku u Ugarskoj prvenstvo daje, i na diplomaciju ga uzvišuje, očito i javno zahtijevaju iskorjenjenje Slavjana u Ugarskoj. Svi jezici u Ugarskoj, osim mađarskog tuđi su im; Slovaci su im »zsellerek« (ukućani) da im konak, kad ih je volja, otkazu. Dalo bi se mnogo ovakvih primjera navesti, nu ja se čitanjem mađarskih novina slabo bavim, a istraživati po njima stvari opće poznate ni malo volje nemam.

Kako o ovoj stvari g. grof Zay,¹⁶ vrhovni nadziratelj misli, izjavio je već više puta i sam. U poznatom svom pismu na poglavarstvo *Lyceuma Levočkog*, glede g. *Hlavačka*¹⁷ i slavjanskih čitanja veli: »Jezik Slavjanski nije više jezik slobode i protestantizma, i zato kao razoriteljan živalj, obadvjema opasnošću prijeti.« Iz čega malo niže izvodi: »da svi dobro misleći (!) složiti se moraju, da Ugarsku *pomadare*.« – U

brošuri: *Protestantismus magyarismus, slavismus*, koju je sam izdao u Lipskoj god. 1841. na strani 9. kao ex tripode ovako zbori: »Domovina naša će onda samo velika i sretna biti, kad *mađarska bude*.« Niže na strani 12 među glavnim načelima i upravama mađarske stranke pod točkom 3. nalazimo: »*Pomađarenje svih ugarskih narodnosti*.« Isti grof Széchenyi u svom Akademičkom govoru, kojim 11. javnu sjednicu učenoga društva otvori, ukori ravno pravedno sve one, koji silom i omah sve pomađariti nastoje, nu niže ispovijeda, da i on istu pomađarenja želju goji, samo ju umjerenim i uljudnim sredstvima isposlovati želi, na čemu mu mi ni najmanje ne zahvaljujemo, jerbo ili nam tko na silu oteo košulju s leđa ili nam ju lagano svukao, mi ćemo svakako ostati bez nje. – Ovo je za nas opasnije, jer kažu naši stari: »Ne boj se sinko! pseta, koje laje, nego koje čuti pa ujede.«

(Branislav, 1844., br. 13.)

KOLEDA

Crni su oblaci nebo zastrli; bijesna bura duva od sjevera i uzbuni mirno dotle more, da su mu valovi do neba uzrasli, te hukaju i urlikaju, kao da će zemlju razoriti. A na njima ljulja se malahna lađa. Sad je dospjela na vrh goropadnoga talasa; nu more se s urnebesom odjazi i lađa se strmoglavi moru na dno, misliš, da ju je proždrla, dok za koji čas opet izleti na vrletnu visinu. Iz mora se pomilaju šiljasti grebeni, i svaki čas mniješ, da će vihar lađu onamo nanijeti i raskršiti; a pokraj nje vire gladni delfini, radujući se sigurnoj hrani; na brijegu pak stoje sebični obalari (strander), polhleпно gledajući, hoće li se lađa brzo rastepsti, da se njezinom propašću obogate. Mnogo mornara kloně duhom, misle bo, da spasenje nije moguće; nu ostali krepko rade, ufajući se u Boga i svoju silu. – Pa eto čuda! Ljuta bura umuknu, more se umiri, nebo razvedri i ožudene zrake sunca nov život mornarom ulijevaju. Ovi padaju na koljena i užgano se Bogu zahvalivši, lete veselo kano novorođeni put sigurne luke, koju su izdaleka nazrijeli bili.

I nas je bila oluja zatekla te proždrijeti hotjela, i nam se lađa narodnosti, s bijesnim slapovima borila i malo što nije sad na prud nasjela, sad se na hridi rasprsnula; nu hvala Bogu i našim rodoljubima, srećno smo se propasti grozećoj oteli i sada jedrimo puni veselja u daleku luku narodne prosvjete. Jer ono malo oblaka, što se još po nebu skita, doskora će se također raspršiti. Kao što su običavali stari Rimljani oslobodivši se od brodolomlja, bogu kojemu tako zvanu *tabula votiva* u crkvi objesiti: tako ćemo i mi u našoj dogodovštini vječni spomenik podignut Božjoj promisli, koja nas je tolike pogibli oprostila.

Nu kao što mornar, spasivši se iz oluje, ne će se zato za vijeke mora odreći, dapače sve smjelije i dalje po njem brodi, a da ga nitko radi toga ne kori: scijenimo, da niti nam nitko pametan ne će zamjeriti, što nismo od nastupljene ceste odstupili, nego krepčije još put nastavili, i srce premnogim nadama i željama, namjerama i pomisli napunili. Ta mladenci, želeći vlastito gospodarstvo tjerati, toliko žele i trebaju s početka, da im ni najbolji otac ne može odmah sve pokloniti: a isto tako ima i narod, probudivši se k vlastitom životu, toliko raznih potreba i skopčanih s njimi želja, da to čovjek ne bi znao ni izbrojiti. Zato ne ću ovom prilikom sve ono, što želim rodu da u dio pane, potanko navoditi, nego zadovoljit ću se jednom željom, koja mi osobito dušu obuzima, i ta je: da Bog da i sreća junačka, te da ljetos nastupimo dobu djelotvornu, praktičku, u kojoj bi naime neposredno prionuli uz glavnu svrhu svega našega trsenja – za narodno izobraženje. Ne ću po tome da osudim ono – što smo dosad proizveli, ili da proglasim dojakošnja naša djela jalovim, neplodnim. Tko bi mogao takva šta tvrditi? Ta i najljući neprijatelj mora priznati, da smo se probudili, osvijestili, domovinu i narodnost zavoljeli. Kolika je to razlika između mladoga ljeta 1835 i 1845! Onda su još Hrvati i Slavonci malone svi utočište tražili u drugih naroda: dandanas s ponosom očituje svaki, da je Slavonac ili Hrvat; onda su živjeli kano puževi u svojim kućama, ne mareći za svoju braću i za ostali svijet: dandanas domo- i rodoljublje bi reć moda postalo je, a i on, koji bi hude za otadžbinu namjere gojio, morao bi im domorodnu sliku podijeliti, ako

bi uspjeli želio; onda smo se stidjeli, ili baš nismo ni znali naški govoriti, danas nam se narodni jezik po ulicama i po varmedijskim dvoranama ori, i mnogi, koji su ga otprije prezirali, sad ga na vrat na nos uče. Ako li ovo promislimo, ne može nam se na ino, nego slaviti i hvaliti promisao Božju, što nas je od moralne propasti oslobodila.

Sasvim tim ne može se tajiti, da je sve ono, što smo do sad na polju narodnoga izobraženja proizveli, većom stranom samo pjesništvo i nadahnuće. Ne bih želio, da mi tko riječi onako tumači, kao da sam neprijatelj obojega. Nipošto! Štujem ja pjesme, kao božanstveni proizvod čovječanskoga duha, kao svemoguću sredstvo za probuđenje naroda: nu pravo veli Kampelik,¹⁹ »da si narod samim heksametrima i pentametrima ne će pribaviti niti slobode, niti izobraženja«; a i Goethe piše: »Die Völker brauchen Früchte!« Štujem i entuzijazam, ovu nebesku iskru, ovu životnu silu naroda, bez koje oni umiru kao dan, kad mu sunce pomanjka; nu svaka vatra samo je u stanovitim granicama korisna, pusti ju napolje, sve će ti poharati i uništiti. – Dakako, drukčije nije moglo kod nas biti; jer svaki narod po pjesništvu i nadahnuću do staze, vodeće k izobraženju, dolazi; ali nemojmo misliti, da smo sve učinili, da nam se više ne treba brinuti, ako imamo pjesama i domorodne vatre. Time samo očitujemo svoje nagnuće prema narodu, da zbilja želimo, da nam se narod proslavi i prosvijetli; a nije dosta, da mi to *želimo*, valja nam to i *hotjeti*, to jest ne samo riječima nego i djelom k tomu prispjeti, da ono blaženo doba brže bolje k nama doleti. Pjesništvo i nadahnuće jest prvi stadijum narodnoga izobraženja – jest krasno mirisno cvijeće; nu cvijet nije plod, zato nam ga treba gojiti i paziti, da jednom plodom urodi. Ako se ne varam, mi smo ovaj prvi stadijum probuđenja već prevalili, i zato nam valja k drugoj djelotvornoj dobi pripravljeni se, isto tako na političkom, kano i na književnom polju. – Mi ćemo ovdje samo o ovom govoriti.

Svrha je svakoj literaturi izobraženje naroda; ovo pak ne može on steći prije, dok se ne izobrazu nekoliko učitelja, koji bi ostali narod izobražavali. Zato je svaka književnost s početka samo sekta, samo monopol nekoliko ljudi; zato književnost dosada i kod nas nije prodrla u narod: jerbo najprije

treba nam se naučiti, i onda druge učiti. Prijatelji narodne naše literature natoliko su već, hvala Bogu, stresli okove tuđinstva, obljubili narod i uspoznali mu se s jezikom, da nam je već moguće približiti se puku i postarati se za njegovo izobraženje, kojega nam toli neophodno treba. I tim ćemo stupiti u djelotvornu dobu. Hoc virtutis opus.²⁰ Ovdje, braćo, cvatu lozori neuveli. Zato s novom godinom nastojmo, da otvorimo narodu našem novo doba, novu stazu k životu višnjemu, duhovnomu, vječnomu. Sloga narodna, koju toliko slavimo, ne stoji u sjedinjenju nekoliko ljudi, nego u združenju svega naroda. Šta nam hasni književnost, ako se knjigama samo nekolicina naučnih bavi? Tà ovi si mogu i kod drugih naroda*duhovne hrane pribaviti: narodu treba da prokřimo put do knjiga, tim ćemo ga k sebi podići i tako se s njim složiti.

Vrlo bi mi žao bilo, kad bi me tko drzovitim čovjekom prozvao, želećim narodu pravac podjeljivati i artovati²¹ mu spisatelje. Nije ovo samo moja posebna želja, posebno mnijenje: ja sam uvjeren, da se u tom svi pravi rodoljubi sa mnom slažu. Uv dokazuje istinu mojih riječi, i zato tvrdo se nadam, da ovo ne će tašta želja, prazna riječ ostati, nego stranom barem već ljetos u život stupiti. U tome potvrđuju me oni spisatelji, koji nižim stališima i mladeži namijenjena djela stranom već izdavaju, stranom za tisak pripravljaју. Ovamo spadaju basne g. Čivića²² i Dositeja, našoj mladeži priljubljene. Isto tako pripravlja kolo jedno od rodoljubah Schmidtove²³ spise za mladež, Matica »Kućnika«; a drugi rodoljubi opširni kalendar, školske knjige itd. Sve će ovo bijeli svijet ugledati, čim nam se politički obzor sasvim razvedri.

Istim pravcem udarili su i braća Srbi. U Beogradu izlazi sada lijep broj pučkih knjiga, i broj taj će se povećati, čim ondašnje učeno društvo²⁴ djelovanje bolje razvije. Sve ovo jasno pokazuje, da mi nismo naumili po oblaku kule zidati, ili u političkim agitacijama spasenje tražiti; nego praktičkih se znanosti prihvatiti, a ne fantaziju i strasti, nego duh i srce narodu izobraziti. Da to pak brže bolje postignemo, pozivamo mlade domoroce, koji, dok bijahu u Zagrebu, toliko su se puta svečano zavjetovali, da će sve za domovinu živjeti, a

sada mukom muče – pozivamo ih, da se sjete svetoga učinjenoga zavjeta i da pišu pučke knjige. Čim to okolnosti dopuste, priopćit ćemo opširnu osnovu,²⁵ po kojoj bi si djelovanje rasprostraniti i unaprijediti mogli.

(*Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, 1845., br. 1.*)

ZASTUPANJE ZDRUŽENIH KRALJEVINA

Kao što smo se nadali, sastavak priopćen u 79. br. naših novina i govoreći o zastupanju (reprezentaciji), nije bio po čudi ovdašnjoj našoj protivnoj stranki, zato jedan od ove gospode odmah se lati pera, napisa proti njemu članak,* i posla ga u »Jelenkor«.²⁶ Poslije uvoda, punog jeda i gnjeva, koji na naše listove sipa, zato što smo onaj članak u listove naše stavili, nastoji dopisnik dokazati, da su u staro doba hrvatske varmeđe svaka napose poklisare na ugarski sabor pošiljale. Za dokaz navodi zak. članak od god. 1625., u kojem se čita: »Similiter unus ex ablegatis regni Sclavoniae inter magnates vocem habeat, *reliquis ablegatis* inter regnicolas solitum locum et suffragium retinentibus«. Po riječima *reliquis ablegatis* hoće on da se razumijevaju poklisari hrvatskih varmeđa, jerbo misli, da ove riječi znače više nego dvojicu. Ako to i dopustimo, šta odatle slijedi? – Historija i zakonik svjedoči, a i nitko toga dosada nije tajio, da su se hrvatski poklisari za ugarski sabor uvijek na saboru ovih kraljevina izabirali, nikada pako u varmeđskim spravištima. To je pako glavna stvar, jer ovo bjelodano svjedoči, da su oni bili zastupnici (reprezentanti) kraljevina. Ako ih je dakle i više bilo, kao što tvrdi Jelenkorov dopisnik, to ništa ne priječi, to ništa ne dokazuje, da bi bile hrvatske varmeđe posebnih poklisara pošiljale. Tà čemu je onaj njihov poklisar

* »A zágrábí horvát ujság« (zagrebačke hrvatske novine) veli naročito »Jelenkor«, dakle se samo posredno i u udaljenom smislu može kazati, da je pisan protiv načela varaždinske i križevačke varmeđe.

u velikaškom stolu? Zar on također samo jednu varmeđu zastupa? Deder, kažite nam koju! Pa zašto su baš Hrvati i Slavonci stekli ovu povlasticu, te imaju zastupnika u velikaškom stolu? Ne pokazuje li to očito, da su zemlje ove uvijek na saboru kao kraljevine zastupljene bile? – Da, da, poklisari združenih kraljevina bijahu uvijek zastupnici kraljevine, a nikada pojedinih varmeđa. To potvrđuju još i drugi zakoni. Zakonski članak od g. 1723. naročito veli, da se kraljevine Hrvatska i Slavonija u pošiljanju svojih poklisara na ugarski sabor imaju točno držati gore navedenoga članka od g. 1625. Nu historički je dokazano, da su ove kraljevine od god. 1723. uvijek pošiljale u ime svoje tri poklisara: dakle su to naravno i sto godina prije činili. Dakle o starini i zakonitosti dosadanjega zastupanja (reprezentacije) ovih kraljevina na ugarskom saboru može samo onaj posumnjati, kojemu ono nije po čudi, ili koji nije ni zavirio u domaću historiju.

Nu »Jelenkor« ne samo što taji starinu ovog reprezentativnog sistema, već hoće i nevaljanost i škodljivost njezinu da dokaže. Nije on prvi, koji to čini; više je već junaka u tom boju koplje slomilo: zato vrijedno će biti, ako predmet ovaj razgledimo i potanko promotrimo, i to prvo: U diplomatskom obziru. Poznato je svemu svijetu, kako su ugarski stališi na prošatom saboru iz sve snage o tom radili, da ugarskoj kraljevini što veće diplomatsko dostojanstvo pribave. Nisu oni toga zaista bez razloga činili, nego zato, jer su dobro znali, od kolike je to važnosti za narod, ako osjeća svoje jedinstvo, dostojanstvo i nezavisnost; znali su, da se bez toga narod nikada ne može uzvisiti. Ta ne bi li onoga čovjeka za ludaka ili za neprijatelja domovine proglasili, koji bi počeo nagovarati, neka se Ugarska ostavi državnoga imena »kraljevine« i neka samo budu 52 varmeđe? Nije li nedavno Njemačka malda ne rat zametnula, zato što je hotio danski kralj diplomatsku čast vojvodstva Šlesvig-holštajnskoga ozlijediti? – Isto tako ovdje stoje stvari. Pravomu rodoljubu hrvatsko-slavonskomu ne će nikada nitko dokazati moći, da bi to sve jedno bilo, da li mu se domovina kao 6 komadića ugarske države, ili kao prava kraljevina smatra; da li on pred svijetom kao ugarski državljani (regnicola), ili

kao sin hrvatske kraljevine stoji. A komu je to sve jedno, u tog je potištena duša, u tom se je utrnuo narodni ponos, bez kojega narod nema pred svijetom cijene i vrijednosti, bez kojega nema rodoljublja. Jedan pogled u Ugarsku potvrdit će nam to. – Mala je istinabog hrvatsko-slavonska domovina; al zato nitko ne smije klonuti; – domovina ova može se povećati; Hrvatska prava protežu se ča do Jajca grada u Bosni, a Dalmacija joj je nerazdruživa posestrima, kad se pako sve ove zemlje kasnije ili prije sjedine, ne će to bit onda »a' kis Horváthon«. Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, to su doduše u nekom obziru samo imena bez smisla; ali pravo veli Rotteck u svojoj historiji²⁷ (III, 100): »die Namen sind in politischen Dingen immer von grosser Bedeutung«. – To valja i ovdje. U ovim imenima zakopana je sva slavna historija ove zemlje; ova imena sadržavaju veze bratinske ljubavi i sloge; ova imena amanet su ljepše budućnosti; bez ovih imena bili bi Hrvati i Slavonci knjiga bez naslova, raspršeno stado bez pastira, uzdrmana lađa na moru bez krme (kormila).

Isto tako važno je ovo zastupanje za Hrvate i Slavonce u političkom smislu. – Pitanje ovo tako je tijesno svezano sa saborom združenih kraljevina, da čim dosadašnje zastupanje prestane, ukinut će se i sastanci trojedne kraljevine. To će se mnogomu na prvi pogled nevjerojatno, čudnovato vidjeti, pa je ipak istina. Tà kada se drži sabor trojedne kraljevine? Prije i poslije ugarskoga sabora. Ako dakle svaka varmeđa posebne svoje poklisare na ugarski sabor otpravi, ne treba onda državnoga spravišta prije sabora ugarskoga, jer će se poklisari na varmeđskim spravištima²⁸ izabirati; ne treba ga ni poslije, jer će isti poklisari svojim varmeđama samo, koje su ih opunovlastile, i razlog davati. Nije to, istina, logički nemoguće, da se ne bi mogao i izvan ove prigode sabor združenih kraljevina sabrati, al' je to politički nemoguće ili barem nevjerojatno, da će se ikada razmi ove neophodne potrebe raspisati. A politika uči, da se valja držati onoga, što tko u šaki ima, a ne stavljat to na kocku radi kojekakvih sanjarija. Tko ište bolje, nahodi gore. Nu ima možebiti ljudi, koji i to vele: »a čemu nam taj sabor, i tako nikakve vlasti nema, nikakve koristi ne donosi, samo se ondje

badava novci troše?» Tako je bilo do nedavno, sa žalošću to ispovijedamo; al' ne će tako ubuduće biti: stališi i redovi već su na zadnjem saboru pokazali, da oni sve bolje zadaću svoju uviđaju. I vrijedi; jer ono malo pravoga političkoga života, kojega Hrvati i Slavonci kao narod uživaju, podjeljuje im sabor taj, bez kojega bi u red varmede spali i sve jedinstvo izgubili. Ukinuće sabora bilo bi prvi stupanj amalgamacije s Ugarskom. Pa bi li ova korisna bila za Hrvatsku? – Pogledajmo Slavoniju, pa ćemo si lako odgovoriti. Slavonija je ponešto od municipalnih prava otpustila; ona šalje posebne poklisare na ugarski sabor, plaća cijelu *dicu*,²⁹ hrani vojnike: pa je li ona zato sretnija? Kažite mi i jednu korist, koja bi joj odatle izvirala? Uživa li većih kakvih povlastica? Je li može biti bolje napredovala nego strogo municipalna Hrvatska? Nije, zaista nije; s bolešću ispovijedamo, da je ona (uopće govoreć) trulo tijelo bez narodnoga i političkoga života; hladnost vlada u javnim poslovima, nemarnost prema narodnosti, nehajstvo prema književnosti. – To vam je dakle taj zlatonosni plod, kojemu se i Hrvati mogu nadati, ako se s Ugarskom stope! Asimilacija takva bila bi samo onda korisna, kad bi se zemlje ove pomađarile, jer tek onda mogle bi postati dionice onih dobara, kojih Ugarska uživa.

U obziru narodnosti jošte manje možemo odstupiti od dosadašnje reprezentativne sisteme prama Ugarskoj. Protivnik piše doduše, da sabor ovaj mnogo ne valja, jer se veli (Tripart. III., 2): »Croatia – statuta contra decreta generalia condire non potest«. – Nu drugi zakon isto tako jasno kaže, da ni ugarski sabor »contra statuta municipalia« ništa ne može odrediti. Nadalje ima puno stvari, koje nisu protivne državnim zakonima, nu o kojima nema u zakoniku našem ni spomena: o ovima dakle može dakako sabor trojedne kraljevine vijećati. Ovamo pako spada narodnost ilirska. Koliko je ugarski sabor za mađarsku narodnost učinio, to je svakomu poznato; nu isto tako bjelodano je, da on za narodnost združenih kraljevina ni malo nije uradio, i ne treba baš mnogo proročanskoga duha za osvjedočenje, da joj ondje ni ubuduće ne će sunce ogranuti. Pa komu se imamo na tom zahvaliti, što imamo barem nekoja zavedenja, koja narodnost uzdržavaju i čuvaju? Saboru ovih kraljevina, Sabor ovaj

izmolio je katedru za narodni jezik,³⁰ sabor ovaj izmolio je učeno društvo, kojega utemeljenje naskoro očekivamo, sabor ovaj istakao je sjemenište učiteljsko, kojemu se također zastalno nadamo, sabor ovaj skupio je glavnicu za utemeljenje narodnoga kazališta i izdavanje narodnih igrokaza,³¹ pa ne da se opredijeliti granica, gdje će mu djelovanje prestati. Da i nije više učinio, nego što imamo, već bi za to zaslužio, da ga ovjekovječimo, da ga uzdržimo. Al' ima još jedno, što pravoga rodoljuba štovanjem prama saboru ovomu napunjuje, i to je, što se samo saborom ovim uništiti mogu pred-sude, razoriti bedemi, koji su dosada brata od brata nemilo dijelili. Ovdje će se oni bolje upoznati i tako bez razlike predjela, stališa i vjere o općem napretku naroda revnije nastojati!

Što pako protivnik veli, da bi to i u strategičkom smislu bolje bilo, kad bi združene kraljevine mjesto dvojice 12 poklisara pošiljale, jer bi onda umjesto jednoga šest glasova imale, to je također samo varka, kakvom se djeca obmamiti mogu, al' ne razmišljajući muževi. Jeste, djeca, kad im se malo vidi, što su dobila, razrežu na pr. jabuku na četiri komada, te misle, da sad imaju četiri jabuke. Nu ima li toli luda vojvode, koji bi malu svoju vojsku, kad ju vodi proti skupljenomu neprijatelju, raskidao i rascijepio, tobože da dobije više vojnika? Složno će on proti njemu stupati, složno dakle valja i nama raditi. – Što pako dopisnik Jelenkorov najposlije kaže, da prošasti sabor združenih kraljevina nije bio zakonit, zato što ondje nije bilo zastupljeno Turovo polje i zagrebačka varmeđa (imao je kazati: jedan dio zagrebačke varmeđe), to nas nimalo ne plaši. Tà nitko nije reprezentante ovih oblasti iz sabora istjerao, nitko im nije zapreke na put stavljao, oni su dobrovoljno iz sjednice izašli, sami su si dakle krivi, da nisu bili dionici vijećanja. Što ni svijetli kralj ni većina stališa nije hotjela pristati na njihovu kapricu, da bi novi turopoljski Cincinati, došavši u gunjcu i opancima od pluga, ne znajući čitati ni pisati, zakone zemlje tvorili – to će biti tek onda impedimentum dirimens, kad će se ugarski sabor opet na Rakošu³² držati. – Nu dotle neka se hrvatsko-mađarska gospoda ustrpe!

(Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske, 1846., br. 88.)

NAŠA NADA

Možebiti da ima čitatelja, kojim se je sve prošaste godine ispunilo, čemu su se nadali, a možebiti da ima i takvih, kojim se je više kod Boga steklo, nego što su mislili; ali veći dio štioća po svoj prilici osjeća, da mu se mnogo koješta nije izvršilo, čemu se je nadao, na čem je svoje planove, svoje želje, svoje ufanje osnivao – da ga je nada prevarila. Nu zato se mi ipak ne ćemo odreći nade, ove ljubezne varalice, koja nam često pruža svoju izvana krasnu, a iznutra praznu čašu. Ne ćemo se nade odreći ni kao pojedini ljudi, ni kao narod – ta ona je u nekom smislu najjača poluga (Hebel) i domaće i narodne sreće. Uzmite čovjeku nadu, uvjerite ga, da se badava trudi i muči, da ne će postignuti svrhu svoga truda, da mu djela njegova ne će uroditi plodom, uvjerite ga o svem tom, a vi ste ga učinili najnesretnijim čovjekom, vi ste od njega učinili slabu trstiku, koju vjetar sudbine previja, kako mu je volja; vi ste mu bacili slabi brod života usred uzburenih morskih talasa i sve mu katarke i sidra (lengere) pokidali. – On će jamačno propasti.

Nu ako onaj čovjek klone duhom, u kom se je blaga nada utrnula, odavde nimalo ne slijedi, da nam se valja slijepo povjeriti ovoj nestašnoj gospoји; inače bi isto tako nesretni bili, kao da nas je sasvim zametnula. Ufati se treba, nu ufanje ovo treba osnivati na krepkom temelju vječnih zakona, a ne na prhkom pijesku upaljene fantazije. Nadati se treba, nu zajedno misliti i raditi; nadati se i truditi, nadati se i promišljavati; nada nam ne smije duha uljuljati u slatki sanak nehajstva, nego poticati ga i podbadati, da podvostručenom snagom radi, da neumorno zapreke s puta uklanja; nada treba da bude izvor djelovanja, a ne vrelo lijenosti. – Pa ima li shodnijega vremena za očitovanje svoje nade, nego što je mlado ljeto, gdje svaki od nas nastupa nov odsjek života? – Zato ćemo i mi danas, pošto je nova godina ružično pomolila lice, izjaviti, zašto ju s dobrodošlicom pozdravljamo, čemu se od nje svaki iskreni i razboriti rodoljub nadati može? Ali ne ćemo toga učiniti, da naši rodoljubi, kao da su svršili posao, ruke trudne prekrste, nego da sjedinjenom snagom oko toga nastoje, da nas nada ova ne prevari.

Nadamo se boljemu napretku svega našega ustavnoga (konstitucionalnoga) tijela. – Ta državni sabor sve se bolje približava, i onaj bi izgubio svu vjeru u čovječanstvo, koji se ne bi od njega dobromu nadao. Zato nam jamči program konzervativne stranke, koja sada čini većinu u Ugarskoj. Ista ova stranka opredijelila si je za svrhu: uvođenje novoga kriminalnoga zakonika, uređenje varoši i varmeđa. A kad se ovo postigne, laglje će postupati sva država. – Nadamo se nadalje, i ne bez temelja, da ne će ovdje prestati djelovanje državnoga sabora, već da će on milostivnim okom pogledati i na nepovlašteni, na neplemeniti stališ, i podijeliti mu pristojno mjesto u varmeđi, olakšati nabavljanje imanja, ukinućem ili promijenjenjem djedinstva (aviticiteta³³); olakšati urbarski otkup nepovoljnomu seljaku. – Sve ovo ništa nije pretjerano, sve se ovo uzdrži u zakonima prošastoga sabora i izvire iz njih samo po sebi kao naravska posljedica. – Pa ako se ova nada ispuni: onda će biti godina 1847. zlatnim pismenima u ljetopisima Ugarske, Hrvatske i Slavonije upisana! – Da, krasne nade!

Nadamo se, da će nam i napose naša Hrvatska i Slavonija sve bolje napredovati, da će naprijed stupati ne samo u materijalnom nego i u duševnom pogledu. Što se tiče prvoga, izvjesno je, da će se već ljetos početi graditi željeznica³⁴ – gradio ju već tko mu drago, ili vlada, ili konzervativna stranka ili opozicija. Isto tako lijepo diže se i savsko parobrodarstvo; nije ovo doduše hrvatsko-slavonsko nego tuđe: al' ipak bolje nešto, nego ništa. Pa zašto se ne bi nadali i narodnomu parobrodarskomu društvu? Svijet vidi, da nesreća, koja nam je »Slogu« upropastila,³⁵ nije se ni prije ni kasnije više dogodila, da sadašnje parobrodarsko društvo s velikim dobitkom po Savi brodi. – Hrvatsko-slavonsko parobrodarsko društvo držat će za koji dan skupštinu: nadamo se dakle, da će ju duh sveti prosvijetliti, i članovima odvažnosti i rodoljublja podijeliti, da ne klonu duhom, da osvijetljaju ime svoga naroda. – I naša obrtnost (industrija) malo po malo proklija; nov dokaz ovih riječi navest ćemo u budućem broju novina; gospodarstvo će iz šumarskoga društva, o kojem se sada radi, također novu silu crpsti; a štedionica³⁶ će ova tri

faktora materijalnoga blagostanja (trgovinu, obrtnost i gospodarstvo) krepko podupirati i potpomagati.

S većim jošte ufanjem nego u materijalnom obziru možemo pozdraviti novu godinu, ako svrnemo okom na duševni život naroda. Crne političke oblake, koji su nam dosada nebo narodnosti zastirali, razgoni polako krepka riječ milostivnoga vladara i silna moć duha vremena: nadamo se, da će ih domala sasvim nestati, i da će s vedroga neba žarko sunce narodne prosvjete svijetle zrake na sve strane pošiljati. *Narodna dvorana*³⁷ mnogo će tomu pridonijeti, da se narodnost u domaći i javni život ne samo uvede, nego upravo udomi. Ne ćemo se onda boriti za to, da možemo ostati vjerni svomu narodu, nego ćemo se natjecati u rasprostiranj u njegove prosvjete i slobode, njegova blagostanja i izobraženja. I glede ovog zadnjeg ne gojimo možebiti ispraznih želja, ako rek-nemo, da će se buduće godine dobro naprijed pomaknuti; jer novine su nam više puta javile, kako naši rodoljubi svuda škole zavode. I to je glavna stvar; nije pruskoj kraljevini ni prostranost zemlje, ni broj stanovnika, ni bogatstvo prirode, ni tjelesno junaštvo žitelja onu važnost podijelilo, koje u evropejskom državnom svijetu uživa, nego joj ju je pribavilo znamenito izobraženje svega naroda. – Škola ćemo, hvala Bogu, naskoro imati, a nadamo se i zavodu, u kojem će nam se učitelji za ove škole izobrazivati, t. j. učiteljsko sjemenište, kojega utemeljenje nije već daleko,^{37a} otkada se je za to jedna uzvišena osoba u Hrvatskoj dijelom i novcem zauzela. Našoj se literaturi nova epoha približava utemeljenjem učenoga društva,³⁸ za kojim smo toliko godina uzdisali i koje ćemo, ako Bog da i milost vladaoca, prije dobiti, negoli mnogi i misle. – Nadamo se, da će se ljetos započeti natjecanje u spisivanju igrokaza, za koju svrhu bila se je na prošastom saboru glavnica skupila – i tim će književnost naša po svojoj prilici novu diku steći. Nadamo se, da će se i Matica ilirska uzvišenoj svojoj svrsi bolje približiti, da će narodne zbirke naskoro ime Muzeja steći.

Ovdje sam izbrojio samo dobra, kojim se možemo nadati; nu valjda će nas i koja nevolja pritisnuti. Al' nemojmo si time mnogo glave razbijati; jer pravo veli njemački jedan pjesnik:

*Zweimal unglücklich bist du, wenn du das Künftige fürchtest;
Denn du leidest, was da, leidest, was ferne noch ist.*

Nemojmo se dakle zla plašiti; nu ako nas kakva bijeda pritisne – ne budi namijenjeno! – dočekat ćemo ju srčano i krepko, borit ćemo se hrabro i junački, dok ju ne svladamo.

Možebiti i to, da se koji od onih spasonosnih predmeta, kojim se nadamo, ne će ispuniti; al' ni to nas ne smije uplašiti. Svakako je istina, da obraz nove godine, koji nam se u daljini pred naš duh postavlja, nije tako žalostan, da bismo imali duhom klonuti. Mnogo od nas zavisi, od naše energije i postojanosti, od marljivosti i neumornosti, da se sve ovo ispuni. »Pomozi si sam, pomoći će ti i Bog,« veli ilirska poslovice.

(Novine dalmat.-horvatsko-slavonske, 1847., br. 1.)

BUDUĆNOST TRSTA

Što se od nekogjega vremena Trstu proricalo, da će postati skladište i središte jugoistočne europske trgovine, to se sve bolje izvršuje. Da jednim primjerom pokažemo, koliko Trst u trgovačkom i brodarskom obziru napreduje, priopćit ćemo samo rezultat parobrodarskoga društva tako zvanog austrijsanskoga Lloyda. Društvo ovo počelo je prije 10 godina djelovati, a sada ima već triput veću glavnicu, nego što je na početku imalo. God. 1836. imalo je samo 6 parobroda, sada ih 20 po moru plovi, a 5 se novih gradi; prve godine imalo je dohotka 160.000 for., a lani preko 1½ milijuna for., akoprem umjesto 107, kao na početku svoga djelovanja, sada 1049 svakojakih činovnika plaća. – Nu najveću i korist i važnost podijelit će Trstu takozvana istočno-indička pošta, ako se ozbiljno u život privede. – Poznato će biti prijateljima historije, da se je u staro doba trgovina s istočnom Indijom i uopće s Azijom najviše kopnom po karavanama tjerala, i ova je trgovina obogatila Mletke i podigla Dubrovnik. Nu buduć da je za trgovinu morski put mnogo jeftiniji nego suhi, sva se je trgovina k moru okrenula, pošto je g. 1497.

Vasco di Gama otkrio put okolo Afrike u Aziju, i time je sva trgovina azijska u engleske ruke prešla, jer su se ovi novo otkrivenim putem najbolje znali poslužiti.

Nu ako je i put ovaj jeftiniji, al' je opet dalek i dugotrajan; jer treba i pol godine, dok brod u opredijeljeno mjesto stigne. Zato su počeli u naše doba kraći put istraživati. Jedan pogled na zemljovid pokazuje nam, da je najkraći put u Indiju i Kinu preko Sredozemnog i Crvenog mora, i umni Englezi počeli su ga u najnovije vrijeme opet upotrebljavati. Samo jedna velika zapreka ima na ovom putu, i ta je prijedžba (isthmus) od Sueza. Sada se mora roba i putnici, kad u Suez stignu, prenositi ili prevoziti iz Sueza u Aleksandriju, zato će svaki uvidjeti, od kolike bi to koristi bilo, kad bi brodovi bez zapreke onuda ploviti mogli. Zapreka bi se ova uklonila, kad bi se ista prijedžba prokopala i tako Crveno more sa Sredozemnim skopčalo. Da stvar ova nije nemoguća, svjedoči historija, pričajuć, da je već u stara vremena onakav prokop ili kanal ondje bio, a i dandanas se ostanci od njega vide. Nu Sredozemno more nakuplja jednako pijesak u Egiptu, i buduć da se kasnije vladaoi o čišćenju ovoga kanala nisu brinuli, more ga je malo pomalo zamuljilo i zasipalo. Kopanje takvoga kanala skopčano je, istina, s ogromnim troškovima i zaprekama; al' se ipak nadažu, da će se sve zapreke ukloniti moći. Stoga se je već lani u Parizu sklopilo društvo sa 150.000 franaka, da kopa pomenuti kanal. Društvo ovo ima tri odsjeka, francuski, engleski i austrijski, da kanal takav ne bi postao monopol jednoga naroda na štetu ostalih. Kao što najnoviji broj »Allgem. Zeit.« javlja, već su otišli austrijski zemljomjeri u Egipat, da pregledaju zemljište, i Mehmed-Ali obeća, da će im biti svagdje na ruku.

Ako se dakle ovaj prokop izvede, i tako stari put azijske trgovine ponovi i povrati: vjerojatno je, da će Jadransko more svoju starinsku važnost opet steći. Ovo je tršćansko društvo austrijskog Lloyda dokućilo, i zato iz sve snage nastoji o tom, da se trgovina s Indijom preko Egipta vodi. Pa valja znati, da narod, koji trgovinom ovom ravna, obilan izvor bogatstva posjeduje; jer Indija je od vjekova skladište svih dragocjenih prirode proizvoda; u njezinim pokrajinama

nalazi se onaj predjel, kog zgodopisci za zemaljski raj drže, jer obiluje svake fele bogatstvom. Pored toga se je u novije doba i trgovina s Kineskom započela, a i u Australiju bit će najkraći put preko Sueza. Poduzetni Tršćani nastoje dakle svu trgovinu u svojem gradu koncentrirati, da se Trst u nove Mletke pretvori; oni potpunoma dokučuju važnost i tegobu tolikoga preduzeća, al' se ne plaše nikakvih žrtava k cilju vodećih. Zato su već prije nekoliko godina posebnu misiju o svom trošku u istok otpravili, da pregleda i istraži trgovačka odnošenja istočnih naroda. Nu više nego išta drugo približit će Tršćane njihovom cilju takozvana indička pošta. Dosada su Englezi, koji najviše posla imaju u Indiji, svoja pisma i putnike otpremali u Indiju preko Francuske, Sredozemnog mora u Aleksandriju; nu prvi pogled na zemljovid ili mapu pokazuje nam veliki zahod^{38a} na ovom putu, i svjedoči, da bi se mnogo brže putovalo preko Ostende (varoši na baltičkoj obali) i Trsta. Da praktičnost ovog putnog pravca posvjedoči, natjecao se je lani austrijski Lloyd s engleskom poštom putujućom preko Marseille, i pored svih tegoba i zapreka održao je mejdan. Tim pobuđeno isto društvo uvest će još ljetos mjeseca kolovoza redovnu poštu između Londona, Ostende, Hamburga i Trsta. – Svaki će mjesec dva puta parobrod iz Aleksandrije doći, a pisma će se po glasniku u London pošiljati: Ovo će biti vrlo lako; jer kao što smo već javili, do godine bit će Hamburg s Trstom po željeznici skopčan. Između Aleksandrije i Indije opstoji već sada redovna pošta.

Na ovaj način postat će Trst stjecište istočnih putnika i središte trgovačkih odnošenja, te nema sumnje, da će se tim njegovo djelovanje, njegovo općenje i u drugom obziru znamenito povećati. Njemački trgovci i politici vide već sada duhom krila od željeznica, pružajuća se na sve strane iz Trsta, imenito u sjevernu Italiju, u južnu Njemačku sve do Londona, preko Beča u Hamburg, i u Poljsku i Rusiju, preko Hrvatske u Ugarsku; jer do sada se opet glas raznosi, da će se Zagreb naskoro s tršćanskom željeznicom skopčati.

Pitat će se iskreni rodoljub: što će naše primorske luke, ako Trst sve zaokupi i zauzme? Hoće li one propasti? Ne

mislimo; pogledajmo samo u povjesnicu, da ondje utjehe potražimo. Šta nam ona veli? – U vrijeme najveće mletačke slave i vlasti, cvali su, pored sve mletačke zlobe, jala i vuhvenosti,³⁹ naši primorski gradovi: Dubrovnik, Senj, Split, Šibenik i t. d.; tako će valjda i sada biti, teško da će Rijeka natkriliti Trst, kog ozgor i ozdol svi pomažu, koji već sada golema sredstva ima; nu i pored njega moći će lijepo cvasti; jer će se procvjetanjem Trsta i u obližnje gradove veća radinost, obrtnost i trgovina naseliti. A mislimo, da bi naši primorci potpunoma bili zadovoljni, kad bi im samo negdašnja njihova slava i umjetnost iz groba uskrsnula. – Zato ne valja se plašiti i duhom klonuti, nego raditi i raditi, natjecati se i natrkivati, jer pored dobre volje i neumorne pomnje moći ćemo, ako ne sve, a to barem mnogo zadobiti, a polag mlitavosti i nemarnosti izgubit ćemo i ono, što imamo.

Uostalom nije ni to još posve izvjesno i vrh svake sumnje, da će baš Trst postati jedino središte južno-istočne trgovine; uzduž istočne jadranske obale stanuje narod rastrešen, raskidan i u svojoj rascjepljenosti slab i trom; nu tko može naprijed kazati, šta će biti onda, kad se ovaj veliki narod probudi, osvijesti i po primjeru ostalih evropskih pukova jedared složnim silama o svojoj sreći i slavi raditi počme? A vrijeme ovo, ako Bog da i sreća junačka, nije baš daleko. Da se ovdje nov život pripravlja, o tom više nitko ne dvoji: nu tko može naprijed opredijeliti mjesto, u kojem će se koncentrirati ovaj život, koji će nov zamašaj jadranskoj trgovini podijeliti? Da u narodu ovom ima i sposobnosti i volje za takvo svjetovladno opredjeljenje, to su pokazali osim ostalih vrli Dalmatinci od najstarijih vremena do najnovije dobe. Istina je, da i Trst u područje ovoga naroda ponešto spada, al' mu fali narodne snage i to je za njega velika nesreća; nema ondje prave narodnosti i zato nastoje Nijemci oskudicu ovu narivanjem svoje narodnosti nadomjestiti – da bi im to moglo za rukom poći, toga osim Nijemaca nitko ne vjeruje. Ne može se doduše tajiti, da se orijaška sredstva upotrebljavaju za podignuće Trsta – budućnost će pokazati, hoće li ova umjetna sredstva narodnu silu nadvladati.

(Novine dalmat.-horvatsko-slavonske, 1847., br. 43.)

NOV RAZLOG ZA UVEDENJE NARODNOGA JEZIKA

Kad se god kod nas govor zametne o uvođenju narodnoga jezika u javni život, više puta nam se navodi kao neukloniva zapreka ta okolnost, da naši ljudi ne znadu još temeljito narodni jezik, da bi radi ovoga neznanja općinski poslovi na štetu zemlje zaostali, te bi se mnogi inače zaslužni i puno vrijedni muževi iz javnog života u privatni povući morali. Jer (kažu ovi skeptici) stariji naš svijet nije imao vremena ni prilike, gdje bi se bio uvježbao u narodnom jeziku, on se je morao, budući da su tako ondašnje okolnosti zahtijevale, isključivo samo latinskomu jeziku posvetiti, kao jedinomu organu javnoga života. Zato valja nam se strpjeti, dok se naša gospoda potpunoma priuče svomu narodnomu jeziku i tek onda o tom misliti, kako bi se uveo u javne dvorane, u općinske zapisnike. – Na prvi vid čini se, kao da prigovor ovaj čistu istinu u sebi drži. I zaista ne da se tajiti, da još mnogo fali, dok svi narodni svoj jezik onako naučimo govoriti i pisati, kao što na pr. Nijemci svojim jezikom pišu i govore. – Ali ipak nam se to ne čini tolika zapreka, da bi radi toga imali i nadalje nenaravsku ekscipiju u čitavom svijetu činiti, te sveudilj se lijepim i skladnim, ali mrtvim i nepoznatim latinskim jezikom služiti. – Za potporu ovoga mnijenja mogli bi više iz zdravoga razuma crpenih razloga navesti; nu ljudi govore, da je pitanje ovo praktično, da ovdje ne valja gdjekakvo umjetno mudrovanje, već treba pogledati u život, i on će nas tobož uvjeriti, da mi toli smionog koraka učiniti još ne smijemo. – Dakle valja u život zaviriti i odatle temeljitih, neopometnih dokaza zahvatiti, ako želimo toli okorjelo mnijenje pomenute gospode razbiti i raspršiti! – Pa evo ne treba nam daleko ići, naš Zagreb nam to jasno dokazuje, da kod nas već nema ogromnih zapreka, koje bi uvođenje narodnog jezika ustavljale. – Svakomu je poznato, da osim Rijeke nema u Hrvatskoj varoši, gdje bi bio tuđi jezik tako ukorijenjen i rasprostranjen, kao što je bio dosada u Zagrebu jezik latinski kod višeg, a njemački kod srednjeg stališa. Čovjek je mislio, da bi se tim građanstvu (ne znajući tobože hrvatski) krivica učinila, kad bi se

onako naprećac narodni jezik u općinski život uveo; al' iskustvo pokazuje baš protivno, jer jedva da se je napomenuti već onomadne mil. intimat u građanskoj općini pročitao, isti su građani (slava im za to!) zaželjeli, da se njihovi poslovi u hrvatskom jeziku vode. Zbilja od onog vremena sve se govori i piše hrvatski, a nitko se još nije potužio, da nije šta razumio; nikada se još nije porodilo neporazumljenje. Mi se tomu ne čudimo, jer jezik materinski ište samo malo vježbanja i truda, te se odmah razvija i mah preuzima, isto tako kao gdje koji afrikanski kod nas samo s velikim naporom odgojeni cvijet u svojoj domovini bez ikakve pomoći na očigled raste i blago mirisnim se cvijećem resi.

Al' kazat će tko, da ovo samo o jednoj varoši valja, a ne o svoj zemlji; neka mu mjesto nas odgovori »Pesti Hir lap«. U izvješću o nekoj novoj gramatici mađarskog jezika piše ovako: »Samo naprijed, gospodo učitelji narodnoga jezika, nastojte, da i mi već jedared doživimo vrijeme, gdje će, kao što to kod drugih izobraženih naroda vidimo, svaki izobraženi čovjek čisto i bez pogreške narodni jezik govoriti. Nu sa žalošću opažamo, da smo još od onoga žuđenoga vremena vrlo udaljeni. Kakav je na pr. taj naš varmedski službeni jezik! Zapisnici (protokoli) osim nekih, puni su gramatičkih pogrešaka; izvješća nekih varmedskih sudaca postala su prave anegdote; a mnogi od naših varmedskih govornika drže za suvišnu i nepotrebnu stvar govoriti čistim jezikom bez pogreške.«

Pitat će tko, kako to na naše pitanje odgovara? – Ima tomu preko 50 godina, otkada su se mađarski rodoljubi svoga jezika svojski primili, a 10 otprilike, otkada su ga u javni život uveli; pa evo i sada još, gdje nitko bez poznavanja mađarskog jezika ne može službe dobiti, tuže se novine, da časnici slabo znadu mađarski. Ako pako i sada tako rdavo mađarski pišu i govore: lako ćemo se dosjetiti, kako su prije 10 godina pisali. Al' se ipak ne da tajiti, da narod mađarski od onog vremena orijaški napreduje, otkad je svoj narodni jezik zagrlio, i da će prije drugim ugarskim narodima istu slobodu podijeliti, nego da bi se latinskom jeziku povratio. – Zar ćemo dakle samo mi oklijevati i krzmati? Ta, nama su okolnosti mnogo prijaznije nego što su bile Mađarima!

U Ugarskoj je bilo, a i sada jošte ima milijuna, koji ni riječi mađarske ne znadu: a kod nas, izim gdje kojega inostranoga *beamtera*, teško da ima čovjeka, koji ne bi više manje narodni naš jezik poznavao. Ako bi tko prigovorio, da je kod nas samo sebični i svagdanji jezik poznat, a ne pravoslavni i diplomatski: odgovaramo, da je onako bilo i kod drugih naroda. Uzmimo samo koju stariju njemačku ili mađarsku knjigu, pa ćemo se uvjeriti, koliko je ondje tuđih riječi; nu tečajem vremena malo pomalo stvorio je narod sve one besjede i izraze, koje su mu donde manjkale. Tako će i kod nas biti. U početku uvući će se u zapisnike i govore mnoga tuđa riječ; nu kad se gospoda naša uvježbaju, i malo veću pomnju na gramatiku narodnoga jezika ulože, iščezavat će ovi tuđi elementi, te ćemo tamo dotjerati, dokle su drugi izobraženi narodi dospjeli. Al' valja nam početi i posla se primiti; jer bez početka nema dočeka.

(*Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, 1847., br. 63.)

BATINA ILI TAMNICA?

Eksces, koji se je onomadne u Mikuliću dogodio, dade povod žestokoj prepirki. Zagrebačka varmeđa bijaše naime oduzela varmeđskim sucima vlast batinjanja, a sada su mnogi smatrali taj eksces kao posljedicu ove varmeđske odluke, i izjavili, da bi trebalo, da se batinjanje u svoj prostranosti povрати. – Da je tko tvrdio, da se ima svaki batinati, koji šta sagriješi, gospoda ili prostota, mali i veliki – znamo, da bi svakoga groza napala na takve bezbožne riječi, a prepirka bi se brzo svršila. Nu naši disputantes ne mogoše se nikako složiti i sudariti. Jedni govorahu, da to sama »salus reipublicae« ište, da se stare pravice batine u svojoj krepости uzdrže, i da bi se konstitucija u temelju uzdrimala, kad bi se ovaj stup slobode porušio; – drugi su to sve nijekali i mjesto batina tamnicu preporučali.

Onim prvim nije nedostajalo razloga. Mi ćemo ih ovdje navesti. Varmeđski sudac – vele – mora imati važnost u svom

srezu (procesu), a ovu mu podjeljuje vlast, da može svakoga nepokornoga seljaka batinati, kazniti. Bez ove vlasti ne bi nitko štovao suca; jer seljak naš je tup i glup, zloban i neotesan, bez čuvstva i srca, bez uma i savjesti: s njim se dakle baš onako mora postupati kano sa živinom, ako ga želimo na uzdi držati. Samo stroge kazni, samo batine mogu ga od zločina odvratiti – opomene, ukori i tamnica ništa ne ha-sne, ne će ga popraviti. *Ergo* –

O tom se ni dvojiti ne može, treba li varmeđskom sucu važnosti; nu i to je živa istina, da mu ne treba samo važnosti, nego i štovanja, ako želi svojemu zvanju zadovoljiti – a što-vanje se ne može ni batinama ni strogošću izmamiti, nego samo čovječnim postupanjem. Pogledajmo samo gdje kojega vrloga župnika – ne dršću pred njim seljaci, već ga štuju i ljube, a s tim on znade više opraviti i seljake bolje u zaptu držati nego varmeđski sudac sa svim pandurima. – Kažete, da je naš seljak bez čuvstva. Istina je, da naši seljaci nisu baš izobražena srca: nu što je tomu krivo? Način, kojim se je dosada s njime postupalo. – Zbog toga zabije si u glavu, da je on na svijetu, samo da druge dvori i služi – a pored takve pomisli ne može se u njem poroditi plemenito čuvstvo i pripravnost za izvršivanje dužnosti. Pogledajmo samo u bližnje austrijske pokrajine, seljak tamo i u materijalnom i u duševnom obziru mnogo bolje stoji nego kod nas. Zašto? Jer je bolje osiguran od svake samovolje i despotizma. Nu austrijska vlada hoće da seljaka svoga još bolje podigne. Pa kakvim se sredstvima za to služi? Zar je dala svakomu vlast seljake batinati? Il' je njegovu slobodu stegnula i ograničila? Nijedno od ovih, već mu je put k potpunoj slobodi otvorila, pruživši mu ruku, da se otkupi od svog vlastelina. – Uostalom jako se varaju, koji misle, da seljak ne zapamti sirovo postupanje, da ne osjeća batina – mnogi događaji strahovito su ovo mnijenje refutirali i pokazali, da i glupi seljak duboko u srce usađuje svaku sebi učinjenu krivicu, da ga ljuto boli svaki udarac, jer i on ima žuljeva samo na rukama i nogama – a ne drugdje.

Nu ljudi kažu, da je seljak naš sirov kao marva, i zato se mora s njim onako baratati kao sa živinčetom. Akoprem bi mogli navesti puno primjera, gdje su prosti seljaci više ra-

zuma pokazali nego gdje koji ljudi, koji su 10 škola izučili – nu ipak okanit ćemo se toga, zanijekat ćemo seljaku svaku iskru božanskoga duha i ostati kod ove prispodobe. Valja li zbilja živinu samo batinom ravnati? – Pogledajte vješta konjušnika, mora li on konja, kojemu daje, što mu treba, samo tući i lupati, ako s njim želi nešto opraviti? Ta baš ovim tučenjem sasvim će ga pokvariti i uništiti; a čovječnim postupanjem sve postignuti. Isto potvrđuju društva proti batinjanju živine (jer tako zvana društva proti mučenju živine, nisu zaista ništa drugo). Bila su dakako vremena, gdje se je mislilo, da je seljak samo zato na svijetu, da radi i pati; nu vremena ta su već prošla: naš svijet priznaje, da je i najprostiji muž po obrazu Božjem stvoren i za blaženstvo opredijeljen. Da ne tražimo daleko primjera, evo pogledajmo na sadašnji općeniti sabor, kako se očinski brine za nevoljni puk! – Da čitate osnovu kriminalnoga zakonika, koža bi vam se ježila, jer ćete u sebi pomisliti, da će se uslijed takvoga čovječnoga postupanja sve na zločinstva dati i pokornost uskratiti. Al' takve ideje spadaju u »Rumpelkammer«.⁴⁰

Napokon kažu branitelji batinjanja, da se batinama ljudi odvlače od zločina, da se ondje ne će toliko opačine činiti, gdje seljaku uvijek batina, kao Damoklesov mač, nad glavom lebdi. Isto se je govorilo i za smrtnu kazan (kaštigu): kojekakve zloslute proricahu, da će ubojstva mah preuzeti, ako se svaki ubojica ne pogubi. Pa evo mnoge su već države smrtnu kazan ukinule, a zato nisu ubojstva nadvladala; jer su se upotrebila druga čovječna sredstva za preprečenje opačina. Isto valja i o batinama. Nu ako su batine zbilja tako siguran preservativ proti zločinstvu: zašto se ovaj ne upotrebljava i kod honoratora? Ne bi li i kod njih svoju blagotvornu moć pokazao? Il' zar se samo kod prostote svake fele opačine pokazuju? Iskustvo uči, da se krepsti i grehote kod svakog stališa nalaze – vojvoda Praslin,⁴¹ koji je onomadne u Parizu ženu svoju na tako strahoviti način ubio, potvrđuje, da ima i drugdje rafiniranih zlotvora, ne samo u prostome puku.

Pa da se batine zbilja dijele samo za preprečenje zločina i uplašenje zlotvora, ne bismo ništa rekli: nu žalibože iskustvo uči, da je ovdje široko polje otvoreno samovolji i samo-

silju. Nema tomu baš davno, kad je neki sudac u susjednoj oblasti tako dao čovjeka batinati, da je ovaj brzo zatim preminuo – a sličnih primjera donijele su nam već više puta novine. – Cilj je svake kaštige, da kažnjenoga od zla odvрати i popravi: pa koga su na svem širokom svijetu batine popravile? Dapače ovaj način kažnjenja samo još bolje otupi čovjeka i uguši u njem svaku plemenitu ćut – a baš ova tupost obilno je vrelo opaćina i zločina.

Bi li dakle batinjanje naprećac i odmah ukinuli, kao što ona druga gospoda tvrde? Ni za to nismo dotle, dok se ne nađe shodni ekvivalent ovoj kazni. Možda će tko ovdje napomenuti tamnicu; naopako i u zao čas! Tamnice naše, kao što ih sada vidimo, jesu prave pećine hajdučke, gdje se zlo-tvor ne će popraviti, nego će se i onaj, koji nešto kreposti u sebi ima, iz korijena izopačiti. Kako ne bi, kad svi, zli i dobri, u jednom klijetu čame, jedu i piju, te ne znajući i ne mogući dobro djelati zlo rade?

Kao što stvari stoje, jedva će se koji zločinac sadašnjom tamnicom popraviti, dapače priućiće se ondje lijenosti, i zadržat će ju i onda, kad iz tamnice izađe.

Kaštiga svakako treba, dok ljudi griješe; nu kaštige ove moraju svome cilju odgovarati. Kad bismo mi naprećac batine ukinuli, kojim je već gdje koji priviknuo kao svagdanjemu kruhu, prostaci bi zbilja pomislili, da njihova zločinstva ne moraju biti tako velika i grozovita, buduć da ih već nitko batinom ne kazni. Samo ne valja pravo batinjanja sve više protezati, nego sve uže stezati, da se napokon sasvim ukine – a to će onda biti, kad se novi karni (kriminalni) zakonik uvede, kad se posvuda dobro uređene kaznonice i radionice (Zucht- und Arbeitshäuser) podignu. Ne treba dakle batine smatrati kao prostativni nego kao desperatni lijek.

Nu kao što je vredniji liječnik, koji bolest prepriječi, od onoga, koji ju izliječi: isto tako veći je državnik (Staatsmann), koji zloću preprečuje, nego onaj, koji ju samo kazni. Za tim dakle treba i mi da težimo, da zločinstva prepriječimo: i to ćemo postignuti, ako stanemo prosti puk od malih nogu učiti, obrazovati, na pravi put navraćati. Nu zato se kod nas slabo tko brine, akoprem se samo ovim načinom opaćine preprečuju

i svaka kazan suvišna čini. Da su seljaci u Mikuliću marljivo školu polazili, da im je tko u ruke dao knjižicu, u kojoj bi bile točno njihova prava i dužnosti popisane – ne bi se bio ovaj eksces dogodio, kao ni onaj lanjski u Sesvetama. Ovdje je dakle više kriva glupost nego zloba: pa tko je ikada glupost batinama izliječio, i mudrost onako »a posteriori« čovjeku ulijao?

(*Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 1847., br. 98.)

ŠTAMPA JE SLOBODNA

OD 15. OŽUJKA 5^{1/2} SATA POSLIJE PODNE

Naše želje

Vječna je pravda nadvladala. Rastrgani su lanci, kojima bijaše duh čovječji svezan; skršen je jaram, pod kojim je sloboda stenjala. Grda sjena samovolje i apsolutizma bježi pred svijetlim obrazom slobode i ustavnosti kano tamna noć pred bijelim licem jutarnje zore. Narod se vesele i igraju od radosti, jer im je sunašće pred vrata došlo; otresaju zadnje ljage ropstva i nevolje, kojom ih bijahu tirani pritisnuli. Austrijanski puci raduju se i podvikuju, jer im se je ispunilo više nego što su se i u snu nadali, a sve se je ovo ispunilo bez velikih žrtava, bez boja i rata, jer se je otvorio obilni rog carske milosti i prosuo je svoja dobročinstva vrhu svake zemlje, koja je šta poželjela. Naša braća Slovenci (Kranjci, Štajerci, Korusi i Istrijanci), koje smo mi bili privikli gledati s nekim ponosom i sažaljenjem, uživaju sada veću slobodu, veću jednakost nego mi. – Oni imaju ustav, imaju odgovorni ministerium. – Ugarska je također pohitjela u Beč i donijela je odanle odgovorni ministerium i slobodu tiska. – Češki lav je također u Beč otišao, da izmoli iz roga obilnosti slobodu narodnosti za narod, za čim im je duša ginula – ustavnu slobodu. Sve pravedne želje izvršuju se u Beču, svaka se pravedna molba uslišava.

Zar je naša Hrvatska i Slavonija jedina zemlja austrijske monarhije, koja nema šta više prositi i tužiti se, koja je vrhunac sreće postigla?

Tko bi mogao takva šta tvrditi! Nije zaista nikoga od nas natoliko zaslijepilo samoljublje, da ne vidi naše goleme nedostatke, da ne osjeća naše grdne rane, da ne zna za naše vruće želje. Požurimo se dakle i mi u Beč, prije nego se začepi rog milosti kraljevske: ne bi li također stekli kakvoga melema, da povijemo svoje rane, kakve poluge, da uklonimo s puta zapreke, koje nam zastiru budućnost i smetaju napredovanju.

Nu prije svega treba da znademo, šta imamo željeti, moliti, tražiti, iskati.

Pogledajmo naokolo sebe: nismo li »membra disjecta«, posječena uda jednoga tijela, rastrgana i raskinuta na kraljevine, pokrajine, gubernije i – pašaluke? – Dakle prije svega treba da se sva ova uda u jedno tijelo stope, da nam se cjelovitost naše domovine povрати.

Želja ova posve je pravedna, jer mi nismo izgubili ovu cjelovitost i cjelokupnost domovine našom krivnjom i nemarnošću: već nam je propala, dočim smo branili Austriju, da, i svu Evropu od divljih čopora turskih, dočim smo bdjeli i pazili, a i sada još bdijemo i pazimo, da ne prodre bijesna četa Osmanlija do slavnoga Beča, i da ne pomuti veselje, kojim je sada ondje sve opojeno. I ako Hrvati i Slavonci za tolike žrtve, koje prinose od vjekova na oltar kršćanstva i čovječnosti, ako za sve ovo nisu nikakva *uzdarja*, nikakve *nagrade* zaslužili, ako im ju odreče Evropa – a to barem ne može im odreći, da im se sada, kad je vječna *pravda* prijestol zauzela, povрати barem ono, što im po Bogu i zakonu pripada.

Mi dakle moramo najprije iskati, *da se povрати vojnička granica pod civilnu oblast*. Il' zar toga jadan graničar, koji

*Plugom pluži po tvrdu kamenu,
Stoku pase po golom strmenu –
O svom trošku i o svojoj hrani
Stražu straži, da oholost spava –*

zar toga jedan graničar još nije zaslužio, da se emancipira ispod vlasti autokratičke »Hofkriegsratha«, da se združi sa svojom jednokrvnom braćom i da otpočine u sjeni mira od tolike nevolje?

Molim, da ne bi tko krivo tumačio! Ne mislim ja ovdje *ukinuće* granice, ove dike naše historije, ovog stupa naše domovine! Slabu bi mi graničarima uslugu učinili, kad bismo im izradili, da se odreknu svoga oružja i svoga junaštva: samo treba da se oslobode birokratičkoga jarma, pod kojim malda nisu izdahnuli; da se oproste one gomile kojekakvih beamtera, što su znali pravicu u tinti utopiti.

Dakle vojnik neka ostane vojnik: nu položivši oružje i povrativši se k plugu, neka uživa blagodat slobode; dok drži pušku u ruci, neka bude pokoran svomu zapovjedniku, a povrativ se kući, neka se podvrgne poglavarstvu, koje će si sam izabrati, kao što si ga drugdje svaka općina izabira; neka se podloži civilnoj jurisdikciji. Kao što je u Zagrebu, u istom gradu, drugoj reguli podvržen građanin, a drugoj vojnik, to treba da bude i u granici; i kao što se iz toga u Zagrebu nikakve smetnje ne rađaju, tako da se ne će ni u granici poroditi – o tom smo uvjereni, ma kako nas plašilo gladno jato beamtera.

Dakle vojnička granica neka se povrati pod civilnu vlast, neka dobije slobodu, koju uživaju drugi austrijski puci. To samo od sebe izvire iz onog ukaza (patenta), kojim svijetli car milostivno podijeli ustav (konstituciju) svim svojim zemljama. Jer budući da granica neposredno spada po krvi i jeziku na naše kraljevine, te je samo na nekoje vrijeme bila od njih otkinuta i dobročinstava konstitucije lišena: sada, pošto je ustavnost po svoj austrijskoj monarhiji proglašena, nema više zapreke, zašto da se ne bi graničari povratili ustavnoj braći?

Il' zar su svi ostali puci zreli i dostojni slobode, samo ne graničar, koji za slobodu živi i umire? – Oj, gospodo, da vi znate, koliko mora tužan graničar pretrpjeti, ne bi takva šta tvrdili. Nu vi ne znate za njegove jade, a iz novina niste ih mogla doznati, jer je generalna komanda, kao censor čla-

naka tičućih se granice, znala paziti, da se takva šta po svijetu ne raznosi, već da se misli, da graničar pliva u sreći. Nu od sada bit će drugačije: da živi sloboda štampe!

Granica je dakle prvi odsječeni ud našega tijela, kog mu valja opet pripojiti: a drugi je ud naša posestrima: *Dalmacija*, ta krasna zemlja junaštva i pjesništva. Mlečani su vrh slave stekli, dok su ju imali, a mi smo na prosjački štap spali, kad smo ju izgubili.

Za nas nema spasenja, dok se s nama opet Dalmacija ne združi – al' ni njoj prije ne će ogranuti sunce prave slobode i slave, dok se ne otrese tuđinstva i ne združi sa svojom jednokrvnom braćom hrvatsko-slavonskom.

Dakle Dalmacija treba da se reinkorporira, da se združi sa sestrama, od kojih je bila tako dugo odcijepljena. Ta hoćemo li se još 500 godina prćiti naslovom »Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, a da ne pomislimo na pravo združenje, ne samo na papiru, nego činom? A nema pravednije želje, jer u vrijeme francuskoga rata poslije raspadnuća mletačke republike Austrija je zato dobila Dalmaciju, jerbo je dokazala, da je Dalmacija posestrima Hrvatske i cjelokupan dio krune ugarske. Zato je pokojni naš kralj Franjo I. više puta svečano obećao reinkorporaciju Dalmacije, a nije prošao nijedan sabor, ni naš ni ugarski, gdje se to ne bi zahtijevalo. Sad je prispjelo davno žuđeno vrijeme, da se obećanja izvršuju: zato žurite se, Hrvati i Slavonci, da ne biste prespali vrijeme, koje se može biti nikad ne će povratiti.

Najposlije treba da ištemo povraćenje starih granica Hrvatske sve do Une i Bihaća u sadašnjoj Bosni, što bi se valjda lako moglo diplomatskim putem izraditi, jer turski car i tako ne zna već, šta do počme s nezadovoljnim krajišnicima. Zasad mučimo o Kranjskoj, Istriji i t. d., koja je jednoč također s Hrvatskom bila združena.

Tako zadobivši cjelovitost domovine, treba da se pobrinemo za shodno vladanje. Tim se porađa druga želja, naime, *odgovorni ministerium*. O tom u budućem broju.

(*Novine dalmat.-hrvatsko-slavonske*, 1848., br. 24.)

BRAĆO DALMATINI!

Trista godina je isteklo, otkada je nemila ruka tuđinca rastavila nas jednokrvnu braću – trista godina punih jada i za nas i za vas. Više puta pričinilo nam se je, kao da se nikad više ne ćemo združiti pored svega obećanja, koje smo bili dobili. Kod ove pomisli gorka nam je tuga obuzela srce.

Nu evo iznenada raspršili su se tamni oblaci ropstva i samosilja, a iza njih ogranulo je žarko sunce slobode. Dà, nastalo je doba slobode, doba istine, gdje se kraljevska riječ obdržava, gdje se daje što je obećano. I mi se nadamo od kraljevske milosti, da će nam se izvršiti najvruća želja, najpravednija prošnja, da ćemo se opet s vama združiti.

U ovoj slatkoj nadi izlaze pred vas evo vaša vjerna braća Hrvati i Slavonci, da vas pozovu u svoje kolo. Primite bratinsku desnicu, koju vam pružaju, združite se opet s njima, da budemo opet jedan silni i uzmožni narod, kao što smo nekoć bili. Ta nema ti pravednije želje na svijetu nego što je ova, da se slože braća jednoga plemena, jednoga jezika, jedne krvi, koje bijaše huda sudbina na njihovu nesreću rastrgala. Što je srodno, treba da bude i složno. To želi narav, to zapovijeda Bog.

Dà, otkad su nas od vas, draga braćo, odcijepili, zašlo nam je za goru sunce stare naše slave i sreće, a nije više izašlo. Rastrgani i raskomadani bijedno smo životarili i tužne danke boravili bez dike i radosti, a u bijedi i žalosti.

Nu pogledajte i vi, draga braćo, u svoju prošasnost i historiju, pak ćete se uvjeriti, da ni vama nije urodilo zlatnim plodom ovo odcjepljenje. Otkad se je tuđinac kod vas ugniježdio, ponestalo je prijašnjeg bogatstva i obilnosti, ponestalo je narodne sloge i ljubavi. U gradovima su se nastanili tuđinci, a narod se je morao u sela povući; časti i dostojanstva zauzeli su tuđinci, a sinovi domovine morali su kod pluga ostati.

Svi narodi nastoje sada, kako bi se bolje sjedinili, jer svi uviđaju, da iz nesloge i razdora niče korov nesreće i propasti, a iz sloge i bratinstva niče zlatna pšenica dike i snage. Pogledajte Nijemce, pogledajte svoje susjede Talijane, kako

svaka ptica svomu jatu leti, kako se paze i bratime. I njih je stogodišnja bijeda opametila, te su se dosjetili, da

*Slogom rastu male stvari,
A nesloga sve pokvari.*

Ugledajte se, draga braćo, u ovaj primjer, dajte da razorimo zid, koji nas dijeli. Pridružite svoju zemlju njezinim posestrimama Hrvatskoj i Slavoniji, stupite pod barjak našega slavnoga bana, barona Josipa *Jelačića*. Vi njega poznajete kao junaka na glasu, on je vama omilio, a vi njemu. On će biti naša glava, naša mila majka. On će vas voditi k slavi i veličini, kao što su nas vodili stari naši banovi.

Valjda će vas mletački lav opet k sebi vabiti i sve dobro obećavati. Ne vjerujte mu! Svrnite okom naokolo sebe!

Tko vam je razorio slavni Zadar, da nije ostao kamen na kamenu? – Mleci.

Tko je ugrabio blago i sve bogatstvo Dalmacije? – Mlečani.

Tko je podgrizao životne žile sokolovomu gnijezdu Dubrovniku? – Mletački lav.

Tko je oteo dalmatinsku trgovinu, slavu, slobodu i nezavisnost? – Mleci.

Sve što ste imali, dadoste Mlecima, svoje gradove, svoje brodove, svoje junake, svoju krv – pa kakvu ste dobili nagradu? – Nezahvalnost i krivice.

Jesu li vam braća vaša Hrvati i kada tako sagriješili? – Nisu nikada. Tuđinci su nas silom rastavili, no krv se ne će nikad u vodu promijeniti. Duh naš je k vama lijetao, srce naše je za vas tuklo.

Povratite se dakle, mila braćo, u naše kolo, stopite s nama u jedno tijelo. Dosada bijaste mrtvi ud narodnoga tijela, odsele bit ćete glavni stup svoga naroda. Dosad se je mogao samo onaj u Dalmaciju na kakvu čast popeti, koji je znao talijanski, odsele će vas samo onaj upravljati, koji znade dalmatinski, kog je slovinska majka rodila. Nas ne dijeli ni neprijateljstvo, ni mržnja, ni krv ni jezik: vaša je slava i naša slava, naša je korist i vaša korist. Vi imate more, mi imamo zemlju, vi imate brodova, mi imamo polja: tako ćemo jedan drugoga podupirati, jedan drugome pomagati, da po-

stanemo oba srećni. Ove rastrgane grane srast će se opet u silno stablo, koje će znati svakoj buri odoljeti, u kojega će sjeni potomci naši slatko počivati.

Hrvati i Slavonci podnijeli su ovih dana prošenje svijetlomu prijestolu milostivnoga cesara i kralja, da bi nas, braću po Bogu i rodu, sjedinio i združio, da Hrvatskoj i Slavoniji izgubljenu sestru Dalmaciju povratio. Združite svoju prosbu s našom, umolite ga, da vas s nama sjedini: a svijetli cesar pogledat će milostivno na svoju djecu, koja nisu nikad vjere pogazila, ispunit će vruću želju i povratiti braću braći, da budu jedna duša, jedno tijelo; jer snaga naroda je snaga prijestola.

Ne bojte se, draga braćo, da ćete vi ovim sjedinjenjem išta izgubiti. Ne pruža vam ruke lukavi tuđinac, nego krv naša, brat vaš, koji slobodu ljubi kano oko u glavi. To svjedoče »Zahtijevanja«. Mi ćemo štovati vaše pravice i običaje, kojih mi možebiti nemamo, i dijelit ćemo s vama sve slobostine i povlastice, kojih vi nemate.

Tako ćemo složnom voljom, krepkom rukom sagraditi na razvalinama dosadašnje nevolje nov hram staroj slavi i veličini, otvoriti vrata slatkoj slobodi, povratiti zlatno vrijeme negdašnje sreće i zauzeti časno mjesto među ostalim Slavjanima.

Tko je junak i brat Dalmatinac, nek se hvata u kolo ilirsko!

(Novine dalmat.-horvatsko-slavonske, 1848., br. 29.)

HRVATI I SRBLJI

Dugo smo gledali sa tugom i žalošću na braću našu Srblje u Ugarskoj radi njihove hladnoće i nehajstva za narodnost; više puta pomislismo u sebi, da su ovi viteški ljudi za Slavjanstvo izgubljeni, Bačvani i Banaćani, od starine junaci na glasu, da se odreknu imena i jezika srpskoga, koji ih skapča sa 80 milijuna jednokrvne slavjanske braće, te da postanu robovi onih, koje su svojom hrabrom desnicom od ropstva spasili, da nose jaram Mađara, koje su oni od turskoga jarma

oslobodili! – Koža nam se je ježila kod pomisli, da bi se Srbliji tako ponizili! Sada stopram vidimo, da strah ovaj nema temelja. Pod pepelom nehajstva tinjala je sveta iskra rodoljublja, uspirena burom mađarskom buknula je žarkim plamenom, koji sada dosiže do neba i rasvjetljuje divnim svijetlom sve krajeve od Demirkapije do hladnoga Dunava. Dâ, ugarski Srbliji probudili su se i osvijestili; spoznali su svoje dužnosti i prava; uvidjeli su krasnu budućnost, koja ih čeka u kolu bratinskom; i propast, koju im pripravlja dušmanin. A oganj ovaj nije samo slamna vatra, nije samo plod kratkog ushićenja: Srbliji, jedva probudivši se, stupili su već i na polje djelovanja, te rade i desnicom i umom, i mačem i perom. Mačem, boreć se s oholim dušmaninom, koji vješalama prijeti raji, što se je usudila *misliti* o jednakosti, koja je već i tako *proglašena*. – Umom, nastojeć marljivo oko stopljenja sviju ugarskih Sribalja u jedno tijelo i ustrojenja primjerenoga poglavarstva. Braća Srbliji uvidješe, da se samo slogom sve može, zato ju prigriše. I ovo im dopušta ne samo pravo naravsko nego i pozitivno. Srbliji nisu u Ugarsku došli kao jadni bjegunci, kao prosjaci i bokci, nego kao krepki narod, koji je učinio s Ugarskom međusobni ugovor – *pacta conventa* – koji se naopako zove »privilegije«. Ovaj ugovor podjeljuje Srblijima pravo, da si mogu izabrati svoga vojvodu ili despota. Nemojte se plašiti ove riječi. Despota je riječ grčka i znači upravo ono, što naš »gospodar«; odurni svoj smisao dobila je riječ ova stopram u novije doba, zato sad i Srbliji zamijeniše ovu riječ s »vojvodom«: Istina je, da se Srbliji dosad, živeć u prijateljstvu s Mađarima, nisu ovim pravom služili; nu radi toga ne mogu ga oni izgubiti, dok će god narodni ugovori što valjati. Ovomu vojvodi bili bi podčinjeni svi predjeli ugarski Srblijima nastanjeni, dakle Banat, Bačka i Baranja. Za tu svrhu imat će se upravo danas držati narodna skupština u Novom Sadu. Divna je sila, koja je u toli kratko vrijeme sve Sriblje probudila, jer kao što putnici pripovijedaju, ne samo gospoda, već narod se je sav digao i hoće krvcu da prolije za srpsko ime i narodnost.

Mađari su se zakleli, da će uništiti Hrvate, jer vide, da mogu samo na razvalinama hrvatske narodnosti uzdići prijestol svoga azijskoga despotizma, te sada o glavi rade

našemu svijetlomu banu i cijelom narodu. Valja nam dakle na oprezu biti, valja nam se na veliki boj spremati; valja nam vjerne saveznike tražiti. Tražiti? Ne treba ih tražiti, jer smo ih već našli, ne treba ih nagovarati, jer su nas već i sami u svoje kolo pozvali, ne treba se ni dogovarati jer su već i sami svoje namjere ravnodušno izjavili. Saveznici ovi jesu ugarski Srblji, braća po krvi, rodu i jeziku, braća po historiji, kruni i ustavu; mi imamo s njima iste interese, duševni život, budućnost, mi imamo s njima – i to je sada glavna stvar – istoga neprijatelja, naime Mađara. Dakle sa srpskom braćom sve nas veže; bedemi, koji su nas dijelili, sve više se ruše, dok se sasvim ne sruše, i teško da već dan-danas ima čovjeka, koji bi htio ratovati na svoga brata, zato što s njim jednako ne vjeruje, od koga sveti duh proizlazi. Izrečena je jednakost vjere, ali ujedno i svetost vjere, u koju nitko ne smije dirati.

Pa oni nam sami pružaju bratinsku desnicu i hoće da se s nama združe, hoće da bude njihov vojvoda pod banom trojedne kraljevine i potpredsjednik u našem saboru. A to su Hrvati jedva dočekali, da mogu braći srpskoj svoju dosada samo idealnu ljubav činom pokazati, da mogu činom posvjedočiti slobodu, jednakost i bratinstvo (ali ne onako kao Mađari). Zato čim se je banska konferencija svršila, sakupiše se baveći se ovdje sa sviju strana trojedne kraljevine domoroci i izabraše za novosadsku srpsku narodnu skupštinu gospodu Ivana Kukuljevića, Ed. Vrbanića, Nik. Havlička i Ed. Finka (ovu dvojicu od stališa duhovničkog) za poslanike, da pozdrave u ime naroda hrvatskoga narod srpski, da ga uvjere u iskrenost naših riječi, namjera i djela i da ga pozovu u naše kolo.

Pitat će koji legalista: kojim pravom namjeratave se združiti sa Srbljima pod ugarskom krunom živećim? Istim, kojim se sad Italija združiva, kojim se Njemačka skapča, kojim se Erdelj s Ugarskom sjedinjuje – pravom naravnim. Odsada ne će biti više granice gore i rijeke, nego jezik i narodnost; prestalo je političko i diplomatsko gomilanje (Aggregations-process) raznorodnih naroda u jedno tijelo, nastalo je doba

stapljanja (Assimilation) jednorodnih plemena. Uostalom mi ovim združenjem ne namjeravamo odcijepiti se od ugarske krune, koja je slavjanska, dakle naša; mi želimo time samo uvesti i u Ugarsku 4. članak austrijske konstitucije – neoskvrnjivost svake narodnosti.

Danas ujutro krenuli su na put naši poslanici. Putujte nam sretno, pozdravite ljubaznu braću. Pozovite ih pod barjak našega slavnoga bana, koji je načelo potpune jednakosti i slobode proglasio, i uvjerite ih, da će Hrvati sa Šrbljima dijeliti sreću i nesreću – svi zajedno, jedan za sve!

(Novine dalmat.-horvatsko-slavonske, 1848., br. 47.)

CRKVA I NAŠA DOBA

Jako se varaju, koji misle, da je to sav rezultat ljetosnje revolucije, što je odurni Metternich uklonjen od kormila, koje je kao gvozdeni jaram, kao prokletstvo gnječilo narode. Metternich je bio čovjek bez duše, i zato se radujemo njegovoj propasti, nu on je bio zajedno živi nosilac (Träger) i kao središte zloglasne sisteme, koja je Evropu tlačila, a njegovim padnućem srušila se je i kleta njegova sistema u ponor vječitoga mraka. Ima ljudi, koji misle, da će se stvari opet u staro stanje povratiti, čim se opet pojavi čovjek sličan Metternichu. Ovi ljudi ne dokučuju glavnu biljegu čovjeka i uopće čovječanstva, i ta je napredovanje, stupanje k sve većoj savršenosti. Mi ćemo moći jedan ili drugi natražak učiniti, ovdje ili ondje natrag koračiti: nu Metternich i sva njegova grdoba, isto je tako nemogućan, kao što nije moguće, da bi se opet povratilo staro doba ropstva i sužanjstva. Jer akoprem još nismo bili pripravljeni kad je udrio sat novoj epohi čovječanstva: to se ipak ne može tajiti, da je bilo i kod nas, nekmoli kod drugih izobraženih naroda, puno građe za ovu novu dobu.

Nu kakva je to nova doba? Šta nam je donijela? Čega nas je lišila?

Želeć odgovoriti na ovo pitanje, proletjet ćemo jednim pogledom život cijelog čovječanstva. Do vremena Isukrstova vladao je posvuda najgadniji despotizam. »Tko je jači, taj kvači« – to bijaše vrhovno načelo čovjeka prema čovjeku, naroda prema narodu. Ne ćete naći u čitavoj staroj historiji države, gdje bi bila potpuna jednakost vladala: ta znamo, da u toli hvaljenoj slobodnoj Sparti hiljade i hiljade Helota pod nečovječnim jarmom pogibljahu. Isukrst je prvi počeo učiti ljude, da su braća, da su djeca jednoga oca nebeskoga. Nu riječi spasitelja našega bijahu dugo glas vapijućega u pustinji: vladaocima je teško bilo odreći se svoje vlasti, te su, akoprem kršćani, ipak opakim tumačenjem kršćanskoga nauka znali uzdržati barem jedan dio svoje vlasti. Malo po malo priznato je načelo, da je svaki čovjek slobodan. S početka se je ovo načelo počelo protezati samo na tjelesno ropstvo, koje je i zbilja, kud je Isukrstova riječ doprla, sasvim iščeznulo i sad se samo još kao iznimka smatra, a nema dvojbe, da će ga danas sutra sasvime nestati. Nu preostalo je još duhovno ropstvo. Čovječji duh morao je vjerovati, ne ono, na što ga je nutarnje osvjedočenje nukalo, nego ono, što mu je bilo zapovijedano. Nestalo je neomeđasene samovolje, nu mjesto njezino zauzelo je pisano pravo. Valjalo je dakle i ove okove raskidati i potpunu slobodu duševnu ljudima podijeliti.

To je učinjeno u Evropi istom ljetos (sjeverna Amerika uživa ova dobročinstva odavna), to je plod najnovije revolucije. Srušeno je takozvano pravo historičko i postavljeno je na prijestol pravo umno. Kod nas je bilo dosada samo ono pravo, što se je nalazilo u Corpus-juris-u; ako se je što u zakonima našlo, nije se pitalo, da li se to slaže s dostojanstvom čovječjim, već se je to moralo priznati za dužnost samo zato, što je to bilo pisano u zakonima. Naravski, da je samo to bilo pisano, što je bilo po čudi vladajućim ljudima, a da se protivno šta ne piše, brinula se je cenzura. Ovo je bilo blaženo doba svakojakih privilegija, kasta, stališa. Ljudi su bili prisiljeni vjerovati, ne u razum, nego u privilegije t. j. pisano pravo. Kad je tko upitao: zašto ti imaš ovo pravo, kojega ja ne smijem uživati? Onaj mu je pokazao prašivu privilegiju, kojom mu bijaše onakvo pravo podijeljeno, te

ovaj drugi morao je zašutjeti. Ako je koji seljak vlastelina upitao: zašto ti ja moram tlaku davati? Ovaj se je na njega osjekao i srdito pokazao corpus-iuris, gdje naročito stoji, da seljak mora toliko i toliko tlake davati. Ođavde nije bilo dalje apelacije. Ako je tko zapitao: zašto ovaj narod gospoduje drugomu? Pokazaše mu staro pismo, u kojem stoji, da je onaj silni gospodujući narod nekoć prije dvjesta trista godina pobjedu održao nad onim slabim služućim narodom: uslijed toga da ima potpuno pravo zapovjedati mu navijeke vjekova. – Dakle vlada ovoga nepravoga prava, koju bijaše već prva francuska revolucija zdravo uzdrimala, ljetos je uništena; uništene su i sve njezine posljedice, uništena je vlast privilegija podijeljenih pojedinim ljudima ili pojedinim stališima, uništeni su svi zakoni, koji se opiru vječnoj pravdi. Ostalo je dakako jošte mnogo staroga smeća, nu nema više za nj spasenja. Na prijestol se je popelo umno pravo ili tako rečeni »jus naturae«, koji smo u školama kao živu istinu učili, a želeći ga u život uvesti, bili smo odmah za buntovnike proglašeni. Simbol je ovoga prava »sloboda, jednakost i bratimstvo«; a vrhovno mu je načelo: da svakomu pravu odgovara dužnost, a svakoj dužnosti odgovara pravo. Prestali su dakle svi stališi, koji su imali samo prava, a nikakve dužnosti; vlast je prenesena iz ruku jednoga ili nekih u ruke cijeloga naroda. Da, sada je narod suveren, a kralj je samo prvi službenik naroda.

Nu nekoja duhovna gospoda, koja nisu s duhom vremena napredovala, te su ih najnoviji događaji nepripravljene zatekli, tvrde jednako, da se ove promjene ne tiču crkve i njezinih službenika, nego samo ostaloga svijeta. Ali iskustvo pokazuje protivno. Jer znademo, da je crkva dvostruka, vidljiva i nevidljiva. Ova, budući da se ne oslanja na papir nego na vječne istine, nije dakako revolucijom ljetošnom uzdrmana (akoprem proglašena potpuna sloboda vjere i ovdje će po svoj prilici promjene prouzročiti); nu crkva vidljiva, a po imenu njezini zastupnici, časno duhovništvo, zahvaćena je bogme također u vrtlog sadašnjih gibanja. Ta nije li duhovništvo stališ i to prvi stališ države? Nema li i ono množinu povlastica osnivajućih se na privilegije? Je li u njemu vladala potpuno jednakost? Na koliko su dakle svećenici

zastupnici vjere i riječi Božje, na toliko će dakako ostati netaknuti: nu na koliko crkva u savezu stoji s državom, na koliko su duhovnici članovi države, nije im moguće oteti se umnom pravu, koje je oduzelo historičkomu pravu žezlo, te sada samo vlada. Tko bi to još mogao nijekati, taj bi bio slijep i gluh. Ta nisu li na pr. kod nas i u Ugarskoj duhovnici izgubili desetak, tlaku, a naskorom će izgubiti (ukinućem velikaškog stola) i pravo zakonotvorstva? Činom je ukinuta raspra između države i crkve, crkva (vidljiva) svagdje se dobrovoljno podvrgava državi. Nismo to mi proizveli, ni naše novine, ni hrvatska zemlja, nego duh vremena, kojemu se svatko mora pokoriti, ako ne će da bude smrvljen.

Da izvanjskom uređenju crkve potpuna promjena predstoji, o tom nema sumnje, jer ju zahtijeva opće mnijenje ne samo ovdašnje, nego čitave Evrope. Pogledajte kuda god, pak ćete se uvjeriti. Da idemo ponajprije u središte katoličke hijerarhije, u Rim. Sv. otac, koji je donedavno neograničeno vladao, morao je svu gotovo svoju vlast predati narodu, morao je njemu za volju prognati jezuite, te je sad od njihovog manastira učinjena kasarna, morao mu je dati ustav, odgovorni ministri, zakonotvornu vlast, morao je mjesto duhovnika (kao dosada) svjetovnjake namjestiti u državne časti, morao je pristati na rat proti Austriji. Pa ipak pored svega toga, pored svega štovanja, koje općeljubljeni Pius IX. po svem svijetu uživa, strah nas je, da će se morat posve odreći svjetovne vlade, koja se tobož ne da složiti sa duhovnom vladom. U Bologni se je već nedavno ustrojila privremena vlada nepriznavajuća papinu vlast; pa to biva pored tolike popularnosti Pija IX., koji nikada za svjetovnom vladom nije hlepio. Nu dakako ovo ne biva zato, budući da je Pius IX. glava crkve, nego budući da je glava države. – Isto tako vrije sve u drugim državama, osobito u onima, u kojima je historičko pravo punim cvijetom cvalo. U Francuskoj su pitanja ova ponajviše riješena, zato ondje u tom obziru mir vlada: nu tim više sve kuha u Njemačkoj i u austrijskoj monarhiji, koja je u tom obziru najviše zaostala. Ne ćemo ovdje navoditi članke iz novina inostranskih, nego samo fakta; ne ćemo navoditi čine protestanata, nego istih katolika: samo ćemo navesti gibanja za ukinuće celibata, koji i

tako nije dogma, nego samo stvar disciplinarna, dakle se tiče države. Mnogi kod nas misle, da je ukinuće celibata⁴² želja samo nekih putenih ljudi kod nas: al' u Njemačkoj je ideja ova posvuda zavládala već, i može se reći, da je prošla u opće mnijenje. Tako pišu iz Badena, da ondje samo duhovništvo ište ukinuće celibata, da u potaji radi, nu krepko i pomnjivo. Celibat se smatra kao nečovječna i tiranska naredba i od crkve se potrebuje, da u disciplinarnim stvarima sa duhom vremena napreduje. Isti duh vlada i po drugim njemačkim državama. Najbolje to potvrđuje prijedlog Gritznara, kog je d. 23. srpnja njemačkoj narodnoj skupštini podnio i koji je potpisalo preko 100 zastupnika sa sviju strana Njemačke. U ovom prijedlogu ište se, da se centralna njemačka vlada u dogovor stavi s rimskom kurijom za ukinuće celibata. Naskoro će se predmet ovaj pretresati.

Nu gospoda, s kojom ovdje posla imamo, ne drže mnogo do dalekih inostranih primjera, mi ćemo se dakle obazrijeti samo po austrijskoj monarhiji. Pogledajmo u Beč! U austrijskom saboru nema nijednoga biskupa, a podnesene su mu sa sviju strana austrijske monarhije prošnje za ukinuće manastira, za oduzeće crkvenih imanja (a mjesto ovih da se duhovništvu iz državne pjeneznice plaća opredijeljena dijeli). Jezuite i Ligurijani prognani su iz sve monarhije. – Neki g. Pauli drži javne prelekcije o deutsch-katolicizmu. Bečke novine pretresaju neprestano pitanje o ukinuću celibata, o sekularizaciji crkvenih imanja, o odcjepljenju od rimskoga pape (u stvarima disciplinarnima i onima, koje se ne tiču strogo vjere). A što se dosadašnjeg odhranjenja duhovnika tiče, tomu je austr. ministar prosvjećenja smrtni udarac zadao. Ukidaju se svi konvikti. § 82. novoga Studien-plana naročito kaže, da će klerici odsada tri godine u sveučilištu *izvan sjemeništa* živjeti, a iz sjemenišnog fonda dobivat će stipendija tolika, koliko se je na njih dosada trošilo, moći će slušati profesore koji se njima dopadaju, a poslije tri godine podvrći će se ispitu komisije, kod koje će biti polovina profesora, a polovina od države opredijeljenih muževa. Samo zadnju godinu provest će u sjemeništu, nu i to uz potpunu slobodu. – Jer država mora znati, kakvi ljudi stoje na čelu puka. »Allgem. öst. Zeit.«, koje je dosada ministar Schwar-

zer⁴³ uređivao, naročito kaže: »Samo se po sebi razumijeva, da u preporođenoj državi našoj mora se ukinuti dosadašnje odnošenje k crkvi. Svaka država u državi mora prestati i t. d.« – Isto tako kuha se u Češkoj, gdje sami duhovnici na čelu crkvenoga gibanja stoje, javne skupštine drže i javno u novinama pišu o ukinuću celibata i o drugim crkvenim reformama. – Erdeljsko katoličko duhovništvo imalo je u istom poslu skupštinu 20. srpnja (a to će svaki dopustiti, da se duhovništvo takva šta učiniti ne bi usudilo, da nema na svojoj strani javno mnijenje); za Ugarsku mučim, jer se i tako znade, kakav duh tamo vlada; i onomadne smo priopćili reforme, koje zahtijeva duhovništvo pečujsko i koje upravo u dogme diraju. Ugarskomu saboru prijedlozi su podneseni o ukinuću manastira, o oduzeću crkvenih imanja i t. d.

Sve smo ovo naveli (molimo dotičnu gospodu da paze na naše riječi!) ne zato kao da to sve odobravamo, ili kao da mislimo, da će se to izvršiti, nego samo zato, da pokažemo onoj gospodi, da se sadašnje gibanje i crkve tiče i da je badava tajiti to, što sav svijet vidi. Zato neka nitko ne misli, da gibanje samo u katoličku crkvu dira, a ne i u druge. Ta znamo, kako se sve i kod protestanata komeša i kako i istočna crkva za reformama uzdiše.

Što dakle radi duhovništvo u ovom općenitom pokretu? – Jedni su se priklonili reakcionarnoj stranci i počeli su o tom raditi, da se sve u staro stanje povrati. Nu zlo su prošli; jer se je svagdje narod proti njima digao. To je dalo povod smutnjama i sablaznima, koje su duhovnički stališ jako pogrdile; to je dalo povod mačjim muzikama, javnim pogrđama mnogih duhovnika; to je dalo povod, da je arcibiskup bečki morao iz Beča, a kardinal Lambruschini iz Rima bježati. I tako su ova gospoda samo još povećali zlo, koje su namjeravali dokinuti.

Drugi (i to po našem mnijenju razboriti) uvidjeli su, da je svijet progledao i da vidi kojekakva zloropotrebljenja, koja su se u crkvu uvukla, te sada nastoje ukinućem ovoga zla t. j. shodnim reformama spasiti čast i važnost duhovništvu. Oni znaju, da Lutherove nauke nikada ne bi bilo, da se je zlu u prvoj klici doskočilo, da su se zloropotrebljenja glede indulgencija odmah ukinula. Ludost je i pomisliti da se tko

želi odcijepiti od katoličanske crkve kad na pr. ište, da se kapelanima porazmjerna plaća dade: nu ako ga budete sistematički radi toga progonili naravski, da će se morati odcijepiti. – Mudar čovjek ne mogavši sve spasiti, gleda da barem štogod ščepa. – Odnosenje duhovništva prema puku (u obziru političkom) sasvime je promijenjeno najnovijim zakonima: ne postupaju li mudro, koji nastoje prilagođenjem i priljubljenjem puku spasiti moralnom snagom čast i dostojanstvo duhovništva kod naroda? – Iskustvo to najbolje potvrđuje. Dočim se arcibiskup bečki ne smije ni pokazati, bečki duhovnik Füster odabran je bio jednodušno za saborskoga poslanika i prosto ljudinstvo⁴⁴ sluša ga kao svog oca. Dočim rimski kardinali iz Rima bježe: pariškomu arcibiskupu⁴⁵ postaviti će se spomenik u Panthéonu – najveća čast, koja može Francuzu dopasti.

Prestalo je doba autoriteta! Sad se više ne gleda ni na odjeću, ni na rod, ni na stališ, ni na titul, već na djela: moralnom snagom valja da si pribavlja važnost, komu je treba. Blago onome, koji ovo čuje i razumije – to je ključ budućnosti.

(Novine dalmat.-hrvatsko-slavonske, 1848., br. 88.)

RIJEKA

Sva se je gotovo pozornost obratila k Rijeci, koju su Mađari donedavna smatrali kao tvrdi i silni grad svojih načela, svoga sistema, kao luku mađarizma u Hrvatskoj, koja će tobož otraga na nas udariti, kad bi se tko usudio Mađare iz Slavonije i Vojvodine uzbijati. Nu eto kao grom iz vedra neba stiže Mađarima tužan glas, da je Rijeka sa sebe stresla mađarski jaram, i time da je pala i zadnja njihova tvrđava u Hrvatskoj. Svakako je znamenito, da su u isti mah obje skrajnje točke Kossuthove namišljene željeznice, Vukovar i Rijeka, pod bansku vlast se povratile. Mi smo se dakako iskreno radovali nad ovim povratkom riječke braće u naručaj hrvatske braće, jer se je Rijeka iz raznih uzroka tako već bila od nas otuđila, da su ju mnogi smatrali kao tuđu, nehrvatsku

varoš. A i sada ima ljudi, koji misle, da smo time, što smo privoljeli Rijeku na povratak pod bansku oblast, dirnuli u svojinu mađarsku. Ovi ljudi se vrlo varaju. Rijeka je od starine cjelokupni dio Hrvatske i to ne samo u geografičkom, nego i u etnografičkom smislu, ne samo po historiji, nego i po zakonu. Pogledajmo samo zemljovid (mapu) hrvatske zemlje, pa ćemo se odmah uvjeriti, da Hrvatska, protežuća se do Rječine (Fiumera), Trsata, slavnoga gnijezda sokolova frankopanskih, ne može smatrati Rijeku za tuđu kćer, da već sam zemljopisni položaj pridružuje Rijeku Hrvatskoj. I tako je bilo od starine. Rijeka je ponajviše dijelila udes bližnjega predjela. Samo u srednjem vijeku, gdje se je znala svaka veća pomorska varoš emancipirati i republiku ustrojiti, odcijepila se je i Rijeka od bližnjih susjeda i ustrojila posebni municipium. Onda se je uvukao u Rijeku i sadašnji talijanski duh, kao što ga vidimo i u drugim varošima hrvatsko-dalmatinskog primorja. Nu jako bi se varao, koji bi mislio, da je Rijeka talijanska varoš: ona je isto tako talijanska varoš kao na pr. Split i Šibenik, ili kao što je Zagreb i Varaždin njemačka varoš. U svim primorskim varošima zaškrblila je aristokracija po primjeru Mletaka talijanski jezik i tako se je ovaj jezik u Rijeku došelio i ondje ugnijezdio, tim laglje budući da nitko nije ni nastojao oko domaćeg hrvatskog jezika. To potvrđuje sva riječka okolica, gdje posvuda samo hrvatski jezik vlada. Nu jezgra Riječana, prosti puk, ostao je vjeran svojoj narodnosti, svomu jeziku i ništa ne treba nego skršiti aristokratizam nekojih patricija i bogatuša i podijeliti svemu puku politička prava, koja ga idu, te će taki mah uzeti hrvatski elemenat. To su Mađari dobro znali i zato, ne mogavši odmah mađarski jezik uvesti, nastojali su iz sve snage ojačati talijanski elemenat, da se ne bi osvijestio naravski hrvatski, pa mimogred uvađati mađarizam. Tako je dakle Rijeka stekla ime talijanskoga grada; a da je zbilja talijanska, ne bi sad jamačno tako lako i bez svakog otpora uz Hrvatsku pristala, kao što se je to ovih dana dogodilo.

Kao što smo gore kazali, Rijeka je bila jedno vrijeme kao nezavisna, zatim je došla pod Austriju i ostala je pod njezinim žezlom do g. 1779., kad ju je Marija Terezija »Sacrae Regni Hungariae Coronae« (tako naročito kaže dotična pri-

vilegija) pridružila. Odatle izvode Mađari, da Rijeka ne spada na Hrvatsku, nego na Ugarsku (*regnum Hungariae*). Nu tko je rečenu privilegiju pročitao, uvjerit će se o protivnom. Jer kad se god napominje »*regnum Hungariae*«, odmah se dodaje »*Regnaque et Provinciae eo pertinentes*«, dakle se razlikuje kruna od kraljevine ugarske. Još jasnije to pokazuju riječi, kojima se veli, da će morati samo zato račune podnositi ugarskom namjesništvu, jer je već raspušteno namjesništvo kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, dakle da ovo namjesništvo opstoji, Rijeka bi pod njega spadala. – Kasnije je bilo posebnim kr. reskriptom Rijeci naloženo, da pošilja poslanike na hrvatski sabor, što je i činila do najnovijega vremena, a i gubernator riječki dobio je glas i sjedalo na našem saboru. – Nu Hrvati, kao što su bili u svemu nemarni, nisu se ni za Rijeku mnogo brinuli i ne dokučivši njezinu znamenitost pustili su Mađare, neka ondje rade, što im drago. I ovi su zbilja malo pomalo sve Hrvate od služba javnih uklonili, Mađare ponamještali i tako Rijeku sve bolje od njezine domovine hrvatske otuđili. Nu i pored svega toga ostala je Rijeka do dana današnjega čvrsto svezana s Hrvatskom, jer su njezini plemići pod zagrebačku županiju spadali, vojništvo ondašnje dobivalo je zapovijedi od ovdašnje general-komande, harmice⁴⁶ i solare potpadale su pod zagrebačku glavnu tridesetnicu, škole je nadzirao zagrebački vrhovni ravnatelj škola i t. d.

Jako se dakle vara, koji misli, da smo mi zauzećem Rijeke neki neprijateljski grad osvojili ili čija prava pogazili. Mi smo samo uzurpirano gospodstvo Mađara skršili, prastaru oblast banu »a Dravo usque ad marem adriaticum« povratili. Pravice Rijeke ne će se stegnuti nego protegnuti na sav riječki narod, da prestane svaka povlašćena kasta. Zato mi Riječane bratinski pozdravljamo, ne kao novu, nego kao staru svoju braću. – Znamo, da ih je k Mađarima više vukla nada željeznice, luke, trgovine i t. d. nego simpatija. Nu ne mislimo, braćo, da ćete vi time štogod izgubiti. Nije Hrvatska tako slaba, kako se misli, to pokazuje jasno sadašnji rat; Mađarima će i u buduće trebati puta do mora, kao što će i nama trebati željeznice do mora, koju ćemo mi i sagraditi bez velike huke i buke. – Riječani su istom sada svoji, slo-

bodni: ne će im više kmetovati kojekakvi mađarski paša, ne će im se narivati tudi jezik i narodnost; oni će sami sobom vladati i upravljati. Jer Hrvati nisu nakanili uzimati slobodu, nego dijeliti.

(Novine dalmat.-horvatsko-slavonske, 1848., br. 96.)

POLJACI

Kad su ruski Poljaci g. 1831. na oružje ustali, da povrate staru Poljsku, južni su ih Slavjani s radošću pozdravili, njihovom oružju sreću junačku željeli, a poslije padnuća Varšave bol svoju i simpatiju na svaki im način izjavljivali. – Kad su galički i krakovski Poljaci prije dvije godine dana živom planuli vatrom i za povraćanje nezavisnosti poljske na mejdan izašli s apsolutizmom, i opet se je u nas probudila ista simpatija; u skrušenim molitvama molili smo za njih pobjedu, dā, znamo za mladiće, koji su im i s desnicom poletjeli u pomoć. Vijest o osvojenju Krakova sve je u tugu oborila i iskreno sažaljenje riječju i činom se je očitovalo.

Što je dakle uzrok, da vijest o najnovijoj poljskoj buni u Lavovu nije s istim veseljem pozdravljena; da glas o bombardiranju i kapitulaciji Lavova nije istu simpatiju probudio?

Mi smo se prevarili u Poljacima. Mi smo mislili uz ostalu Evropu, da su oni Poljaci, koji ovakve revolucije čine, najplemenitiji prijatelji slobode, da oni teže za slobodom čistom od svakog aristokratizma i egoizma. Mi smo se prevarili. Ne mislim ja ovdje sve Poljake, nego onu moralnu većinu, koja je te revolucije činila. Dā, ova stranka izgubila je sasvim našu simpatiju, jer sada vidimo, da bismo mi onda bili propali, kad bi oni bili pobjedu održali. Do toga je došlo, da mi nismo mogli sreću željeti bratu Poljaku, jer ju je on želio na razvalinama slavjanske sreće osnovati. Želio je, al' ne bi bio, već bi samo despotizmu vrata nanovo otvorio. Mi smo se nadali, da su Poljaci većinom uvidjeli, da za njih nema spasenja bez sloge s ostalim jugo-zapadnim slavjanstvom, jer su se tako i gradili kod nas i na slavenskom kongresu u Pragu. – Nu najnoviji događaji jasno pokazuju, da ovi Po-

ljaci nisu pojмили ideju prave slobode, i da su se mnogi od njih u Pragu samo pretvarali.

Dâ, Poljaci ovi sklopili su s našim najvećim dušmanima savez, s Frankfurtistima⁴⁷ i Mađarima, i da opravdaju svoje nebratsko postupanje, proglasili su nas za reakcionare, oruđe kamarile, neprijatelje slobode itd. – mi, koji smo Poljacima slobodu željeli, mi da ju samom sebi ne želimo! Ta to je smiješno, a Poljaci ovi to ipak tako ozbiljno tvrde, kanda su bogzna kakvu istinu izumjeli, – a svoje postupanje pravdaju kozmopolitizmom; – dâ, lijepa mi kozmopolitizma, kad se tuđinac ljubi, a brat gazi! – Ti li si to slavjanska uzajamnosti?

Kad iskreni Slavjanin motri ova poljska djela i sluša njihove riječi i čita njihovo mudrovanje – ne može mu se na ino nego potvrditi, da Poljaci nisu prigrlili ideju prave slobode, da im nedostaje bratinske ljubavi, te to da je uzrok sve njihove nesreće.

Promotrimo samo najnovije njihovo postupanje. Istom što se je rat zametnuo među Slavjanima i Mađarima, već smo vidjeli kneza Woroneckog, gdje četu skuplja proti Srblijama; isto tako vidjeli smo i druge Poljake, gdje vojuju u ime slobode za mađarsku despotiju. – Nu za ovo nismo ni hajali, držeći, da su to pojedini fantaste, kakvih imade u svakom narodu. I one pojedine članke u gdje kojima novinama lasno smo pregorejeli, tâ u novinama čita se svašta.

Ali otkada je sabor austrijanski mađarskoj deputaciji uskratio ulaz u sabornicu, počeli su Poljaci iza glasa na nas vikati. U Lavovu su upravo prijetili jednomu poslaniku da će ga kući pozvati, samo zato što nije glasovao za Mađare. Ostali poljski poslanici poslali su narodnomu poljskom odбору u Lavov opširno očitovanje, da mu dokažu, da su držali s Mađarima. »Gazeta narodowa« pisala je o nama: »Neka nas Bog sačuva od slavjanofila, od čehizma, kroatizma i vandalizma! Mi smo slavjanskoga porijekla, nu hvala Bogu, osim ono nešto malo sličnosti jezika – nismo ni u čem Slavjanima spodobni, jer smo išli uporedo s civilizacijom evropejskom, i znamo se uspjeti do ideje slobode uzvišene, čiste, jer ju ne nalazimo u osobi nekakvoga cara, cesara ili bana.« – Istim tonom pisana je sva gotovo »Gaz. narodowa«.

Do 6. list. ipak je bilo još više Poljaka, koji su se držali slavjanstva: nu ovaj dan, na pusto obećanje Mađara i Nijemaca, odrekoše se svi slavjanstva, misleći, da će onda »staru Poljsku« povratiti moći. – Od onoga dana nije moguće da Slavjanin galičke poljske novine čita bez velike tuge i srdžbe, tako rigaju na nas kojekakve potvore i klevete, tako zlorado priopćuju svaku našu bijedu, tako marljivo raznose o nama kojekakve laži! – I »Gaz. powszechna«, koja je donedavno držala ponešto s nama, iznevjeri nam se i stane proti nama pisati i Poljacima svakojakim varkama iz »Slav. juga« dokazivati, da smo se odrekli bana. – Osim »Tygodnika Cieszyńskiego« (u Šleziji) i službene »Gazette Lwowskiej« nema već nijednoga poljskoga časopisa u Austriji, koji bi za nas pisao, već svi kao utakmice rigaju na nas najgrđe klevete i bune poljski narod proti nama. Sad kažu, da smo od kamarile potplaćeni, sad nas tituluju »divljim hordama«, sad se smiju nama, što mislimo, da ima u nas klica budućeg života. – A o našem banu sve su laži iz mađarskih novina pobrali i svojemu općinstvu predložili. Po ovim novinama bio je grof Nugent od Mađara uhvaćen i obješen. Jelačić ban iz Ugarske protjeran, kod Litave (Leythe) ametom potučen, uhvaćen i obješen; on je samo član kamarile. a Hrvati najmljeniji sluge za uništenje slobode itd.

U isto doba počeli su javno mađarske vojnike u Galiciji buniti i proti banu pošiljati; u posebnim adresama simpatiju svoju Mađarima izjavljivati: da, čitava se je legija poljska i u Pešti i u Beču ustrojila, da ubija slobodu slavjansku; i dočim je general Dwerznicki u Galiciji za Mađare agitirao. gen. Bem stavio se je na čelo bečkih Frankfurtista, da porazi braću poljsku! Da, kad su graničari naši u Beč provalili, uhvatili su među ostalim na njih udarajućim Poljacima jednoga, kojega bijahu naši zagrebački rodoljubi lani gostoljubivo primili, bratski se za njega brinuli i velikodušno ga nadarili! – Nema više sumnje, da je zadnja revolucija bečka maslo Poljaka i Mađara i da se je u zadnje doba iz Beča u Lavov prenijela, jer se je mislilo, da će ondje lakše uspjeti, budući da je iz Galicije tolika vojska otišla. Lavovski Poljaci bili su u najboljem porazumljenju s Kossuthom, koji im je novce pružao i sve moguće obećavao. – Zato su nas i pro-

glasili Poljaci za luđake, što mislimo, da su Mađari neprijatelji Slavjana i slobode. Pojedini razboriti Poljaci morali su se ukloniti i u češke časopise uteći, jer ih Poljaci u svojoj mahnitnoj zanešenosti izdajicama domovine prozvaše. — To vam je izvor sadašnje lavovske bune.

Pitat će tko, šta smo sagriješili Poljacima, kad nas tako mrze; ta mi smo im svakom prilikom očitovali iskrenu simpatiju i bratsku ljubav; da, među nama bilo je tako zaneženih prijatelja Poliske kano i u Krakovu. Kako smo dakle navukli na se toliku poljsku srdžbu?

Mi se borimo za slavjanstvo i za jednaku slobodu svijui naroda — a Poljaci ovi, koji su ovu posljednju bunu skuhali, ne bore se za slobodu, već za »staru« Poljsku, za historičko pravo. Jer stara Poljska bila je sasvim nalik na Ugarsku *sadašnju*: poljski plemići bili su gospodari, a ostali narodi u državi poljskoj stanujući bili su zajedno s poljskim pukom kukavna raja; nije tamo bilo nijedne iskre od demokracije, prosvjete i jednakosti. Gorko nu istinito pišu »Narodni nowiny«: »Poljsko plemstvo oduzelo je dvjema velikim narodima slobodu, Rusinima i Litvanima, zagnijezdilo se među njima, sisalo im životnu snagu, i to je prozvalo *bratimstvom*! Poznajemo mi dobro vašu simpatiju prama Mađarima, ta vi ste im vjerni pobratimi: što su Mađari činili Slavjanima i Rumunjima, to ste vi, plemići poljski, činili Rusinima i Litvanima. Ruski car gnječi javno, ne skriva svoj despotizam: nu vi i Mađari gnječite pod firmom slobode, demokracije i bratimstva. Vi isto tako proglašujete Rusine za natražnjake, što ne će da nose vaš jaram, kao što Mađari proglašuju Hrvate za reakcionare, zato što hoće da budu samostalni. — Obojica vi, mađarsko i poljsko plemstvo, niste vrijedni slobode, jer tražeći za sebe slobodu, drugim ju kratite. Zato i ne možete slobode steći, kao što su vam to poštteni vaši demokrate, kao na pr. Libelt,⁴⁸ u oči kazali.«

To vam je dakle ta stara Poljska, za kojom poljski aristokrate dakako uzdišu kao Židovi za egipatskim loncima: nu narod poljski boji se nje kano dijete kandžije; jer kako je poljski plemić u raskošju plivao, a podložnika gulio, to je bio

sproću njemu ugarski vlastelin otac. – A što se Poljaci pozivaju na simpatiju iskazanu više puta poljskomu narodu od Ugarske, mi samo odgovaramo, da u Ugarskoj većina je Slavjana. Da su Poljaci marljivo čitali mađarske novine u vrijeme bune od g. 1846., kad je bio glas pukao, da su Poljaci u porazumljenju i s ostalim Slavjanima, a ne samo s Mađarima: to bi se zaista odrekli svoje simpatije prama Mađarima.

Mi ne mrzimo zato poljski narod, već ga ljubimo kao što brat brata ljubi: ali mrzimo one bundžije, koji svojim fanatizmom i egoizmom oslobođenje poljskoga naroda sve bolje oteguju.

Mi ne vjerujemo, da će se ikada povratiti aristokratska »stara Poljska«, jer bi to bio grdni anahronizam, velik udarac evropske slobode: ali vjerujemo u budućnost poljskoga naroda na temelju prave demokracije i slavjanske uzajamnosti. Posljednja lavovska buna potvrđuje naše mnijenje: dok narod sam ne prione za revoluciju, ne će ova uspjeti; ali narod ne će prionuti, dok se god *šlahta* s njim zbilja ne sjedini, ne stopi; riječima nitko više ne će da vjeruje, djela treba.

(Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske, 1848., broj 126.)

VALJA LI NAM POSLATI POSLANIKE U KROMEŘÍŽ?

Uspitali su nas više puta, zašto se dosad nismo izjavili o ovom predmetu za nas tako važnom i u svu budućnost tako duboko zasjecajućem. Mi toga dosele nismo učinili samo zato, jer kao što su stvari stajale, činilo nam se je nemoguće točno i kategorički na ovo pitanje odgovoriti. A sada, mislimo, da su stvari dotle dospjele, te se o tom možemo izjaviti – nu dakako preko nade mnogih, koji nisu poznavali prešnjijega posla nego da se brže bolje pošalju poklisari u Kroměříž.⁴⁹ Mi pako promotrivši stvar sa svake strane i uvaživši dovoljno sve za i proti navedene razloge mislimo, da bi

se Hrvati i Slavonci vrlo prenađili, kad bi na način drugih austrijskih pokrajina onako naprećac, bez svakog uvjeta i ugovora poslali svoje zastupnike na opći austrijski sabor.

Kad se je lani Hrvatska i Slavonija javno i iskreno izjavila, da želi ne samo uzdržati cjelokupnu Austriju, nego i stvoriti jednu, slobodnu monarhiju i stupiti u nju kao cjeloviti član: nije tog učinila bez uvjeta, već je naročito izjavila, da to želi izvesti na temelju konfederacije i ističuće odande ravnopravnosti sviju naroda. Izjavila je, da će od svoje narodne i municipalne autonomije ustupiti samo toliko, koliko treba da se od Austrije stvori slobodna savezna država. Ovo izjavljenje bilo je od svih prijatelja Austrije radosno pozdravljeno i ideja ove konfederacije smatrana je posvuda kao jedina veza, podobna uzdržati državno jedinstvo sviju za onda uzdrmanih i centrifugalnom silom razilazećih se austrijskih naroda i pokrajina. Ondašnji Doblhof-Wessenbergov⁵⁰ ministerium ne počasi časa, već stane ozbiljno pri-anjati za ideju konfederacije, a sabor se za nju također izjavi. Mi smo onda poslali poslanike na bečki sabor, al' i onda ne bezuvjetno, ne kao zastupnike naroda, već kao zastupnike naše države, da sklope ugovor s austrijskom carevinom, pod koji bi se i mi njoj pridružili. Budući da su onda Mađari u najvećem bili naponu, ne pođe poslanicima našim misija njihova za rukom te se povrate kući. – Nastupi bečka buna i donese nam ministerium Schwarzenberg-Stadionov,⁵¹ koji javno osuđuje federaciju i teži za centralizacijom, t. j. želi nabiti sve na jedno kopito, prelitati sve u jedan kalup, spraviti sve pod jednu kapu. Svi njegovi organi navješćuju centralizaciju kao jedino spasonosni put za Austriju; i akoprem inače ne mogu Francusku dovoljno osuditi, to nam ju ipak u obziru centralizacije (koje se sada ista Francuska otresti želi) kao ideal preporučuju. Ovo ministerijalci ne čine samo zato, što su aristokratsko-monarhičkim duhom opojeni, te misle, da će im se povratiti opet zlatna vremena: već za ovom idejom centralizacije čuči još druga otajna namjera, pogubna za nas, pogubnija za naše potomstvo.

Kad je austrijski ministerium u svom programu izjavio, da se ne će staviti *pod Njemačku*: svi smo se radovali. Tašta radosti! Naš ministerium je to samo zato rekao, jer je bio

nakanio staviti se *na čelo Njemačke*, povratiti caru austrijskomu dostojanstvo njemačkoga cara, pridružiti Njemačku Austriji i napraviti od austrijskih njemačkih naroda »*par-tes adnexae*« ili pridružene strane »*ein grosses einiges Deutschlanda-a*«. Dakako ovo će moći tek onda izvesti, ako dobije uzdu od sviju ostalih naroda, te će ih moći ukrotiti, ako bi im dodijala njemačka slava i veličina.

Mislimo, da nema rodoljuba, koji bi bio tako slijep te ne bi vidio, da izvedenje ove ideje jeste naša sigurna propast. Pa opet ima politika, koji trebaju, da mi sada bezuvjetno pošaljemo poslanike na austrijski sabor, i da tako i sami pomognemo izvesti rečene ubitačne namjere. Mi, koji smo se samo s tolikom krvlju, s tolikim žrtvama otnesli »*pridru-ženosti*« mađarske, sada da dobrovoljno postanemo prirepak mnogo jačega, mnogo pogibelnijega neprijatelja – Nijemca; da se odrećemo za sve vjekove slavjanske budućnosti! Jer ne da se tajiti, ako pošaljemo poslanike na sabor i podložimo se njegovoj zakonotvornoj vlasti, tim samim podložiti ćemo se faktično i egzekutivnoj vlasti – ministeriju. Pa onda, zbogom hrvatska slobodo i nezavisnosti! – Nu branitelji protivnoga mnijenja kažu, da bismo mi tim ojačali federativnu stranku sabora, kad bi onamo poslali 40 poslanika (toliko bi ih otprilike Hrvatska sa Slavonijom poslala). Ako bi i zbilja najvrsniji muževi izabrani bili, to bi, u nedostatku onakovih muževa, za naše domaće poslove neizmjerena bila šteta i trebalo bi se bojati, da bi kod kuće sve zaostalo. Nu mi jako dvojimo, da bi bili svagdje najbolji muževi izabrani, dapače bojimo se, da će se gdješto kojekakvi neuki, egoistički, birokratički, pedantički ljudi izabrati, koji bi se lako dali na zlo navesti, i mi bismo češkoj braći umjesto da im pomognemo odmošli, i umjesto da popravimo pokvarili bismo. – Naša je snaga zasada – priznajemo iskreno – više psihička nego politička.

Ako želimo braći češkoj priteći, treba da austrijskom ministeriju otprto izjavimo, da mi s njim ni u kakav savez stupiti ne ćemo, doklegod se ne izjavi za federaciju i ravnopravnost, al' pravu, a ne onakvu kao što on drži, pošiljajući nam njemačka pisma; doklegod ne sklopi s nama ugovor, i

ne priznaje našu domaću autonomiju. Dok to austrijski ministri ne učine, ne valja nam se puštati u nikakvo društvo s njima, već krepko se opirati svakoj namjeri smjerajućoj na centralizaciju. Ovakvim moralnim otporom ohrabrit ćemo i druge nenjemačke narode, te će uz nas pristati – a ministri austrijski naučili su štovati u zadnje vrijeme našu silu. Ovako ćemo im bjelodano dokazati i istinu § 1. osnove temeljnih prava »da svaka državna vlast izlazi od naroda«. Ovako ćemo ih stezati, da ne raspuste austrijski sabor, jer bismo onda još manje pristali uz njih.

Dakle strpimo se, dok uvidimo, što nam Austrija ponuđa, pa onda ćemo se moći njoj pripojiti kao cjelokupni ud. Dotle pako valja nam na oprezu biti.

(Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, 1849., br. 18.)

JAMČINA

Otkada je aristokracija plemena svoju važnost izgubila i ponajviše i propala, pojavilo se je na polju političkom novo boljarstvo – aristokracija novčana. Kao što se je prije potrebovao od čovjeka komad magareće ili pasje kože t. j. pergamenta, ako je htio kakvu službu u državi obnašati: isto tako potrebuje se sad koja hiljada forinti, ako tko želi da ga gospoda drže za vrijedna čovjeka – za *pamet* i za *srce* nitko od njih ni ne pita. – Kao što se otprije mislilo, da je onaj, koji nije plemenita roda »ipso facto« na vjekovito ropstvo osuđen: isto tako su sad počeli neki propovijedati, da samo onaj nešto valja i umije, koji ima veliko imanje ili krasnu kuću, ili prostranu tvornicu (fabriku). Nu kao što je bilo ono prvo plod lude oholosti: isto tako je i ovo drugo načelo proizvod gadnog materijalizma, kog ne potiče na djela uznosita uspomena slavnih pradjedova, nego bezumna pohlepa za mrtvom grudom zemlje ili kamena. Al' pored svega toga sve se bolje širi ova za moralnost i pravu slobodu ubitačna nauka, kanda je samo bogatstvo poručanstvo ili garancija državnog op-

stanka i blagostanja. Tako je postala i nauka o jamčinama⁵² ili kaucijama. Gdje se radi o kakvom materijalnom poslu ili službi, ondje se pravom potrebuje i materijalno jamstvo: nu tražiti od koga novce za dokaz njegove duševne sposobnosti, njegove inteligencije, njegove moralnosti, to je zaista nespretno i bezumno. Pa opet je ovo načelo prenešeno i na polje sasvim duševno – polje žurnalistike. Nakoliko je ovaj posao materijalan, nakoliko treba osigurati pretplatitelja, da im izdavatelj s novcima ne uteče: natoliko se može iskati i poručanstvo za to, t. j. jamčina u novcu ili drugom imetku; a kapricirati se, da se jamčina baš samo u gotovu novcu položi, a izdavatelj novina da vuče samo 4% kamate, dočim onaj, kojemu su novci izručeni 6% za one novce dobiva; ili potrebovati, da se položi veća kaucija nego što treba za osiguranje općinstva – to znači natraške udariti, slobodnu štampu priječiti, siromaka s polja žurnalistike otjerati i samo za bogate materijaliste zadržati.

Nu gospoda ta kažu, da se to samo zato čini, jer je bogatstvo najbolja garancija razboritosti i mudrosti, a beskućaniku je lako buncati štogod. Jeste, jeste, tako ste vi i prije govorili, da su bogataši najčvršći stup političke slobode i zato ste se svagdje nametali za prave zastupnike naroda: a kad tamo, trubili ste u isti rog s kraljevima i zadržali svu slobodu za se, a ostali narod čamio je u ropstvu i neznanstvu. Pa kad je lani napokon zaorila trublja slobode, bogataši su najprvi pobjegli iz Beča: gdje je onda zaostalo to silno proročanstvo slobode – naime bogatstvo? Pa tko se je zauzeo za nju? Siromašni proletari povratili su narodu slobodu. Isto vidimo svagdje, gdje se je zametnula borba za slobodu; isto smo i kod nas vidjeli: »pacification um jeden Preis« bijaše poslovica sviju bogataša. Bogatstvo nije dakle poručanstvo narodne slobode: pa zar je ono garancija slobodne štampe? Trista je godina prošlo, otkad je umjetnost štamparska izumljena: pa koliko su bogatci učinili za literaturu našu? Nije li ona ponajviše djelo siromaka? Dvjesto je godina minulo, otkada su se novine počele pisati: a tko se je na pr. kod nas najprije počeo o tom brinuti, da i mi dobijemo novina i time stupimo na polje prosvjete? – Zar koji grof

ili vlastelin? Zar bogati biskup ili kanonik? – Nijedan, već čovjek, koji nije bio nimalo bogat, te je u ovaj posao zadnju svoju krajcaru uložio.

Nu čemu toliko ševrdanje i okolišanje? – Svatko znade, da se jamčinama ne namjerava osiguranje pretplatitelja, jer bi se onda potrebovala jamčina ne samo od političkih novina, nego od svakoga povremenog lista: nego omeđašenje slobodne štampe, po imenu novina. – Ako takva šta biva u Parizu, gdje izilazi više stotina novina i trubi se komunizam i najcrvenija republika, potrebujuća rasap sadašnjega društvenoga stanja – to se još ovakva naredba o kaucijama dađe nekako ispričati: nu kod nas takva šta slijepo imitirati, znači žurnalistiku očevidno dušiti. Tā imamo li mi zbilja tako razvito novinarstvo, da nam u tom poslu ne treba više napretka? Tā osim Zagreba po svoj domovini ne izlaze nigdje kakve novine! – Tko bi kod nas hotio dobre novine za puk izdavati, od njega ne bi imali potrebovati 1000 for. sr. u ime jamčine, nego, da vam je stalo do prosvjete, sami bi mu ih dali iz svoga džepa, tek da se već jedamput prene naš bijedni narod iz duševnoga mrtvila, u koje su ga baš *bogataši* bacili. Eto krasnoga polja odsjeku prosvjete za djelovanje.

Pak zašto se baš od journalistika⁵³ potrebuje jamčina, a ne i od drugih činovnika, koji mogu također puno zla počiniti? Odgovara se, da si mora sud osigurati glavnicu, iz koje će novčanu globu namiriti. Nu novčane globe jesu veće nego i jamčina – dakle ovaj odgovor nije dovoljan. Pa zašto se baš urednicima nameću tolike strahovite globe i kaštige? Zašto se to ne čini i kod drugih ljudi? Zašto se na pr. ne nametne sucu kakva grozna globa, ako nepravedno koga osudi? Nije li to veća nepravda od one što ju urednik učini?

Slobodna štampa jest dakako kao oružje, kojim se može čovjek i na zlu svrhu poslužiti: nu oružje se samo u stanju opsade pobira siromašnomu i bogatomu. A ove jamčine otičaju u svako vrijeme publicističko polje siromaku i prave od njega monopol bogataša, da opet naskoro dračem i korovom obraste.

(Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, 1849., br. 57.)

MRŽNJA ZAPADA

»Što je shodno i spasonosno za neki narod u nekoj dobi njegova razvitka, može za drugi pod inim uplivima stojeći i u različnoj dobi svoga života nalazeći se narod neshodno i ubitačno biti. – Bacimo pogled na poljodjelstvo, koje naltoliko naliči umjetnosti državničkoj t. j. politici. – Nisu zemljišta jednaka i ne uspijevaju istim gojstvom (izobiljem); svako podneblje ima svoje vlastito rašće. – Da tuguje zato sjever, što dobiva gdje koji plod kasnije, a gdje koji nikada? I na njega će doći red, a onoga mu nije ni treba, što mu nije shodno. – Mudri poljodjelac mora dakle najprije proučiti svojstvo svoga zemljišta i podneblja. Na isti način postupaju mudri državnik. – Kazni je dostojna lakoumnost, kojom se dandanas radi o sreći naroda. – U tom slučaju nalaze se oni sažaljenja dostojni ljudi, koji bezobzirno hvalisajući *zapadne* težnje bude neprestano nezadovoljnost u grudima naših zemljaka i napunjuju im glave mislima, od koje se neke nikada, a druge kod opstojćih okolnosti ne mogu u život uvesti. – Ovakvi ljudi su isto tako pogibeljni kao zlotvori, koji žive od nemira, koji se hrane kao vukodlaci krvlju svoje braće. – Načela zapada nisu shodna za naš narod, koji teži više *istoku* nego zapadu. U istoku je patrijarhalna vlada; no zato nije on ni najmanje protivan slobodi, već ju je od starine gojio, no nije nikada prekoračio granice umjerenosti i to je njegovo preimućstvo nad *razuzdanim zapadom*. Naši praoci bili su slobodni, bili su sretni dokle su se prema svojim prirođenim načelima vladali; ropstvo je došlo sa *zapadnim* običajima. Blude po stramputicama, koji žele presaditi *zapadna* načela na naše zemljište; oni umnožavaju na njem samo korov i otrovno bilje. Zemljište naše čistiti od toga korova, to je naš zadatak itd.«

Prepali smo se, kad smo jučer ove riječi čitali u jednim ovdašnjim novinama; tã ovo je glas reakcije, ovako umuju apsolutisti!

Već ona prispodoba čovjeka sa zemljištem najmiliji je argumenat ruskih političara, kada dokazati žele da uredbe (institucije) zapadne ne valjaju za ruski sjever. Nu prispodoba ova ne stoji, dapače je pogrda za božanstveni duh

čovječji. Tijelo naše podvrženo je istina promjenama zemljišta i podneblja, akoprem i ovo naše tijelo ipak više nego ikoli drugi stvor na svijetu podnositi i svladati znade sve razlike klimatičke: zato tijelo naše, budući od zemlje treba da joj prilagodi svoju hranu, odjeću i način življenja. Nu tijelo od duha ne razlikuju samo oni, koji smatraju prostog čovjeka samo kao drugu kakvu živinu bezumnu, stvorenu da dvori i služi veliku gospodu. Zemlja nije svagdje jednaka, zato ne može u svakoj zemlji svako bilje rasti. Nu duh čovjeka nije u jednog naroda od ilovače, drugdje od pijeska, a u trećeg od crnice; nije trešnja, koja ne raste niti u Siberiji niti u Indiji: duh čovjeka jest svagdje jedan, jest svagdje iskra božanstva, sijevajuća jednako pod gorućim zrakama afrikanskoga sunca i na vječnoj zimi ledene Kamčatke. Sva-gdje imamo isti cilj, svagdje treba da težimo za razvitkom i savršenstvom sviiju naših duševnih moći. Tā, ako ova prispodoba stoji, onda bi se morali svi *sjeverni* narodi ostaviti vjere kršćanske, koja im je došla iz *južne* Palestine. Prvi aksiom je svakoga slobodoumnog političara: da su svi ljudi za jednaku ne samo moralnu nego i političku slobodu stvoreni – ma se ova u izvanjskoj slici ponešto različito očitovala. Samo despoti, samo tirani uče, da su oni stvoreni za mudrost i gospodstvo, a ostali narod za glupost i ropstvo. Ovakva nauka gazi nogama načelo *jednakosti*.

Ova prispodoba samo je zato navedena da se njome tobož dokaže, da nam valja odbaciti težnje zapada, jer ne dolikuju nam, koji smo već kao na istoku. Nu koje su toli pogibeljne zapadne težnje, koje pisac rečenoga članka s otrovom i korovom uspoređuje? Zar svake vrsti zapadna pronašašća, koja su čovjeku posao olakšala i nevolju mu umanjila? Zar ćemo od nas odbijati željeznice i telegrafe, makine i umjetnost, napredak u obrtnosti⁵⁴ i poljodjelstvu, što nam sve dolazi od zapada? – Ne mislimo, da će pametan čovjek takva šta tvrditi; nu ako nam je prosto prigrliti ove *materijalne*, na naše tijelo protežuće se zapadne naprave: kudikamo više možemo si prisvojiti čisto *duševne* stečevine zapada; tā duh čovjeka jeste svagdje jednak, jer je svagdje na sliku Božju stvoren. Koliko to protuslovlje!

Nismo ni mi slijepi štovatelji zapada, da bi se svemu klanjali, štogod odanle dolazi: nu da je *zapad* lani okove naše skrhao i slobodu nam donio; da će premnoge zapadne političke ideje, ako se kod nas uvedu, slobodu tu umnožiti – to priznajemo sa zahvalnošću, i zato se zapadu sa štovanjem klanjamo. Pa šta smo dosad iz istoka slobode dobili, da bi tamo imali gledati? Kaže se, »da je istok od starine slobodu gojio«: nu to je paradokson, kojemu se sva historija opire. Istok je vrelo političkoga ropstva; nikad nisu ljudi na Zapadu pod tolikim jarmom skućeni bili, pod kolikim i dandanas na istoku stenju. Ako je k nam od zapada feudalizam i izvirući odanle urbar stigao, zapad ga je i udušio: nu ropstvo koje je u Rusiju iz istoka došlo, cvatom cvati ondje jošte i dandanas. – Našu prosvjetu, slobodu i svaki napredak dobismo od zapada, te nam je zadaća, sve ovo dalje na istok promicati, a ne odanle ropstvo na zapad prenašati.

Kaže se, »da nam se valja ugledati u primjer naših prataca, koji su bili slobodni, dok su se prema svojim prirođenim načelima vladali, i odbaciti načela zapada, koja nisu shodna za naš narod«.

Pa koja su ta pogubna načela zapada, štono ih pisac rečenoga članka krsti korovom i otrovom, te će mu biti zadaća čistiti od njega naše zemljište?

Zapadom upravljaju sada ove političke ideje: demokracija, republika, komunizam, socijalizam; zatim porota, nezavisnost sudaca, odgovornost vlade, narodno zastupanje. Na istoku cvate samovlada, boljarstvo i ropstvo.

Otvorimo dakle povjesnicu slavjanskoga naroda, da vidimo čega su se naši djedovi držali; nu dakako ne povjesnicu prošastih godina, nego ljetopise minulih vjekova. Evo šta nam najstariji pisci javljaju o starim Slavenima!

Da su Slavjani slobodu vrhu svega ljubili, potvrđuje krasno car Mauricije (živio je oko 582. god. poslije Is.). On kaže u svom djelu »Strategicum« (L. XI.): »Slavjanski narodi štiju slobodu i ni pod koji način ne će da se pokore i služe.« Isto piše Leo Mudri (od god. 886.): »Slavorum gentes sunt ingenuae atque liberae, quibus servitus et subiectio nulla unquam ratione persuaderi potuit.« – Da pako stari

Slavjani nisu onako razumijevali slobodu, kao što ju sada istok (Rusija i Turska) razumijeva, to nam opet svjedoči razgovijetno starinski pisac Procopius Caesariensis (od g. 550.). On veli (L. Iv.): »Slavjani nisu podloženi *jednomu* čovjeku, već od starine žive u demokraciji (t. j. republici), i zato uživaju zajedno i korist i štetu!«

I Šafařík piše u svojim »Starožitnostima«⁵⁵ (str. 404.): »Svi Slavjani bijahu u prvo doba glede slobode i prava jednaki. – Svi počevši od vrhovnoga glavara do najnižega seljaka jednakih su pravica uživali u svojoj domovini.«

Slavljani dakle bijahu demokrate i republikanci. Ove riječi našega svjedoka potvrđuje jasno i kasnija historija, potvrđuju republike Kijev, Novgorod itd. Dapače oni su bili toliki republikanci, da su se najposlije na same državnice raspali, te su ih tuđini lakše podjarmili.

Da su bili Slavjani i komunisti i socijalisti, to potvrđuje ne samo dosada uzdržani nu izopačeni već patrijarhalni život, nego to jasno svjedoči i povjesnica Ukrajine, stare Češke, dapače i današnja Lužica, gdje ni dandanas ne ore svaki svoju njivu, nego svi sve bez razlike, kao što je to g. Rittersberg nedavno u Novinama »Slov. Lipe«⁵⁶ lijepo bio razložio.

Da su Slavjani već u staro doba imali svoje sabore, to svjedoči naročito rukopis kralodvorski⁵⁷ i drugi spomenici. – O poroti već sam prije dokazao, da su se njome od starine služili.

Nije li dakle istina, što gori rekosmo, da su sve zapadne težnje ukorijenjene u historiji naših praotaca, i da baš sadašnji duh na istoku nije slavjanski, nego tuđinski?

Može li dakle pravi Slavjanin mrziti na zapad? Može li na nj mrziti pravi prijatelj slobode?

Evo u kakva protuslovlja upliću se ljudi pišući bez razloga i dokaza?

Pitate šta mi mislimo? Niti zapad naprečac ne osuđujemo niti praotce naše slijepo ne slijedimo, već pristajemo uz riječi Pavla apostola: »Sve kušamo, a što je najbolje, toga se držimo«.

(Slavenski jug, Zagreb, 1849., 80.)

Imade ljudi u svijetu, kojih slavohleplje je nezasitno, a džep bez dna, nedopuniv.⁵⁹ Ovi ljudi ne trpe nikoga uza se, koji bi im u znanju i vještini jednak bio, a kamoli koji bi ih u najmanjoj stvari natkriliti mogao; jer oni hoće, da se o njima kaže, da sve iz njih proistječe, što su drugi dobra činili i čine, hoće da svaki takav čin upotrebe na svoju slavu. Oni hlepte za bogatstvom znajući, da i nevaljan čovjek, ako je bogat, u sadašnjem svijetu, ako ne mnogo, a ono barem nešto valja, – znajući, da ako budu bogati, naći će se sve to više licumjeraca i beznačajnika, koji će im kao *knapi*⁶⁰ služiti, i koje će moći oni na proslavljenje svoga imena upotrebiti, šiljući ih na više strana po narodu, da viču »Slava!« – Ovi ljudi zabavljajući se sami sobom i u vječitom strahu nalazeći se, da ne izgube što od svoje namišljene slave, moraju da sve ostale mistificiraju. U tom su zbilja već dulje vremena mistificirajući do potpune vještine dotjerali, i tako si vlast govora prisvojili, da nije začudo, ako koji poštenjak ne poznajući njihovo đavolsko srce i gnjusne namjere, poslije kojeg razgovora, – ponajviše u četiri oka, – otiđe po njih il' sav smućen il', ako slabijeg razbora, sav ushićen, dok se ne osvijesti. Ovi ljudi dobro znadu, da se mlada nepokvarena srca najlasnije potaknuti dadu, zato najviše se obraćaju na mladež, govoreći joj sa svom silom jezika o onim idejama, koje su kadre uznijeti svakoga poštenoga čovjeka i domoljuba, a kamoli vatreni i više poetični duh nepokvarenih mladića. I kad su ih s takvim idejama – kao na primjer slobode, samostalnosti, oslobođenja ove il' one države od turskog jarma itd. – uznijeli i zaslijepili, onda ih upotrebljavaju pod izlikom takvih ideja, za svoje privatne slavohlepne svrhe, a svrha je njihova vlastita slava i bogatstvo, sve ostalo, isti narod i domovinu smatraju oni kao sredstvo za postignuće svoje slave. – Budući da su im poštteni, postojani i kod naroda nemalo omiljeli muževi, koji su se svakom prilikom proti dušmaninu narodne slobode i nezavisnosti borili, najviše njihovomu teženju pogibeljni: zato napinju sve paklene strijele svoga zlobnoga jezika proti njim, ne bi li ih doveli u sumnju bespoštenja i izdajstva, nazivajući ih u vrijeme

apsolutizma – liberalcima, u vrijeme liberalizma – pretjeranim konzervativcima, u vrijeme revolucije – reaktionerima, u vrijeme reakcije – komunistima i socijalistima. Od njihovog sumnjičenja nitko nije prost, niti on, kog je narod obljubio, proti kojega poštenju ne može se niti onoliko, što je najmanji prašak na dnu čistoga mora, navesti. Kad nisu kadri drukčije preslavnom imenu takvih narodnih ljubimaca nahuditi, onda ih u svojim razgovorima, zlobno izopačivajući njihove čine, nazivlju glupim neumnim vođama i pijanicama, žaleći tobože tužni narod, koji je svoju sreću povjerio takvom čovjeku.

Ovi ljudi, zabavljajući se samo svojom osobom i neprestanim spletkama, ne mogu dakako dospjeti da štogod za opće dobro rade. Otiđu li na samotna mjesta, pa se tad glasa, da pišu ili povjesnicu il' kakovo veliko literarno djelo itd., a da se vidi, da što i o diplomaciji rade, otiđu u stolne gradove, a kada tamo – traže i moljakaju kod onih, koje su prije ružili, kakovo odlikovanje il' plemenštinu, misleći da će se time svojoj svrhi, pustoj slavi, bliže prikučiti. Njihova je misao ili vojvodski klobuk il' kraljevska kruna, pa bilo baš i koje turske pokrajine, a kada sami sebi uzvjeruju, da su uistinu slavni, onda vide svoju dinastiju na prijestolu koje države. – Ljudi takovi, da tim lakše nasite svoje slavo-hleplje i napune svoje džepove, za vrijeme revolucije iz svega grla viču: »revolucija i revolucija«, i hoće da se stavljaju na čelo revolucionarnog gibanja, a čim revolucija padati počimlje, videći da se ipak niti do ministarske stolice popeti ne moguše, videći da im u revoluciji lovor ne rastu, – psuju i grde bezobzirno one, koji ne pazeći na časti i druge koristi, ustraju pošteno u teženju za pravom slobodom i svoga naroda i svega čovječanstva, bez da bi zato bili prijatelji meteža i samosilja, kao što ih zlobno potvaraju takovi sebičnjaci. – Čim se stvari promijene, to su već i oni kabanicom okrenuli, jer oni vazda i neprestano traže samo svoju korist i svoju slavu, jer ne imadu načela, kojega bi se postojano držali. Ne mislimo, da u takvih ljudi ima moralne snage, koja se jedino u neustrašivosti, postojanosti i požrtvovanju za ovu ili onu ideju pokazuje, dočim slavohlepci takovi hoće, da se sve njima i za njih žrtvuje. Nu ako im nada zaslijepi oči,

to postanu upravo drzoviti, i zastalno se može reći, da nema za njih pogibelji; jer kada je vlada slaba i mora popuštati, oslanjaju se na uzbunjeni puk, a kad vlada ojača, oslanjaju se na vladu, a kad napokon ne imadu, na koga da se oslone, onda ostave veliko polje javnosti, i sve svoje djelovanje stegnu na mistificiranje drugih u četiri oka, na potajne spletke i sumnjičenja. – U prvom slučaju znadu se na račun općih svrha uteći u srebrne matice staroslavnihi zavoda i škrinje rastrešenih sinova Izraela, i ako im se po zahtijevanju ne otvore, zagroze im se javnim mnijenjem, te nešto ustrašeni, nešto u nadi, dali su mnogi novac utaman. – Dva loša ubiše Miloša.⁶¹ Čim pako ovim narinuvšim se čelovodom najmanja pogibelj prijeti, već pitaju: do koje je luke morske najsigurniji put? No zajedno za zasljepljenje svijeta obećaju, da, kad otiđu, da se sami u domovinu vratit ne će već sa silom, koja će biti kadra domovinu od svakog tuđeg jarma osloboditi. – Po tom, kao da im kruna već na glavi sjedi, ponosito uvjeravaju te, da su sa svim dvorovima svijeta u uskom savezu, koji su tobože učinili putujući po svijetu, i kao na dokaz toga često napominjahu, kako su odlikovani od ovoga ili onoga. – Ovom svojom lukavštinom došli su ovi ljudi do imena i slave, zato se sami nazivaju Mesijašima i spasiteljima svoga naroda, no budući da im fali poštenje, čista savjest i moralna snaga, to doskora svaki uviđa, da su to samo krivi Mesijaši, krivi geniji naroda, jer kao što se u pravom geniju naroda izražava sva krepost, duh i sva moralna snaga naroda: tako se usuprot stiče u takvih krivih Mesijaša sva opakost jednoga naroda i ovi su ljudi demoni svoga naroda.

Iz usta ovih krivih Mesijaša, koji se pojavljuju sada u radikalnom, sada konservativnom, sada reakcionarnom gibanju, kako to vrijeme donáša, i kako se oni najbolje koristiti mogu, ori se također ime spasitelja, a naime onda, kad im valja druge komunizmom i socijalizmom – ovim plašilom svijeta – potvarati, a sami spasitelja svijeta nazivaju vještakom i varalicom.

Pa opet se rado pozivlju na krotkost i požrtvovanje spasitelja i njegovih učenika, kad hoće one, koji opirući se nepravdi po primjeru spasitelja da pitaju »zašto me biješ?«,

kao da žele sijati kavgu, raspru i razdor po svijetu, prolijevati čovječansku krv, paliti i plijeniti. Ovi krivi Mesije rado se pozivlju kako valja radi svoje nauke sva progonstva strpljivo podnašati, dočim bi oni, da uzmognu, smrvili i uništili sve, što im priječi u njihovu slavohleplju. A pletkaši su toliki da bi zavadili dva oka u glavi; pa kad onako svojim vuhnenstvom⁶² vatru uspire, da im vade kestenje iz vatre. U izvrtanju riječi, načela, već su do tolike vještine dotjerali, da istine, koje niti oni nijesu kadri tajiti, u najveća strašila izopačiti znadu onda, kad ih tvrde ljudi, koji ove krive Mesije svojim poštenjem, znanjem i snagom natkriljuju, i koje oni zato smatraju kao najveću zapreku u gnjusnom svom teženju za gospodovanjem, – a da to postignu, nastala bi tada jednoličnost, barbarstvo, podivljačenje, a po ovom napokon ropstvo. Gospodi sahrani!

Namjera ovih nekoliko riječi o krivim Mesijama jeste, pozorno učiniti domorodno općinstvo na potišteno, nekršćansko i ubitačno njihovo djelovanje i vladanje ovih hudoba, te skinuti im pomamnu krinku s bestidna lica, koji pod izlikom narodnosti, slobode i kršćanske ljubavi upropašćuju svoj narod i njegovu slobodu. Nisu ovakove slike plod fantazije, već su upravo crpene iz života prošastoga i sadašnjega, iz vlastitog iskustva, i tko je pozornim okom pratio najnovije događaje, lasno će pogoditi u kojem se gaju takove trostrukim otrovom otrovane guje kote.

(Slavenski jug, 1849., br. 102.)

ODGOVOR OKTROJAŠIMA

Kao što je svatko predvidio, čitavo je jato svakojakih vrana i gavrana graknulo na bansko vijeće, zato što nije onako naprečac i proti naročito našim zakonima octroy proglasilo;⁶³ i na naše novine, što su odluku tu banskoga vijeća svojski branile. Ovo jato predvode Nijemci, i to je posve naravno. Jer octroy uvodi najstrožu centralizaciju; iz Beča kao iz sunca pružat će se zrake na sve strane monarhije, i budući da je sunce njemačko, naravski, da će se i sva

monarhija onda njemačkim svijetlom svijetliti, t. j. da će se austrijska monarhija u višem obziru ponijemčiti i da će Nijemci »ein deutsches Oesterreich«, a malo kasnije »ein Grossdeutschland« dobiti, – salvo caeteroquin načelo ravnopravnosti. Tako barem Nijemci sanjaju i za ovu sanjariju rado zaboravljaju na uštrb, što ga je octroy slobodi zadao. – Kako li će to lijepo biti, kad budu iz Beča lijetale njemačke zapovijedi do mađarskog Debrecina i slavenskoga Zagreba; do rumunjskoga Sibinja i talijanske Venecije! – Da će to ovako biti, to već ni same njemačke novine ne taje i ne kriju: ta »Presse«⁶⁴ paročito veli, da se poslovi centralne vlade moraju voditi u njemačkom jeziku, uostalom da nam je namijenjeno od centralne vlade »das ausgedehnteste Zugeständniss«, te ćemo moći svoje poslove u narodnom jeziku obavljati. Komu ovdje ne padaju na um Mađari, koji su nam istu koncesiju davali, a mi budući nezadovoljni s njom, ustadosmo na oružje? A da ova bečka koncesija još je manja od mađarske, o tom će se svatko uvjeriti, kad promisli, da će iste »Bezirkshauptmanne« (t. j. otprilike naši varmeđske suce) naimenovati bečki ministar, te će naravski i od njega zavisiti. – Pa mi slijepci ne možemo da dokučimo, kako su Nijemci prema nam velikodušni!

Nije čudo dakle, što su graknuli na bansko vijeće, koje još ima u sebi narodnoga ponosa, te ne će da bude kao oruđe naše narodne prosvjete. – Jer ne samo da je time bansko vijeće oholosti njemačkoj udarac zadalo, nego je i ohrabrilo druge austrijske narode, koji imaju uzroka, te im se isto tako ne dopada octroy kao ni nam.

Da vam je bilo čitati sve njemačke novine, kad im je ta vijest stigla; da vam je bilo gledati taj ljuti otrov, što su ga onako bezobzirno rigali na Hrvate i Slavonce, grdeći ih i huleći, te zaboravivši na sve njihove zasluge. Nu mi nismo htjeli na svaki pojedini članak odgovarati, jer bismo morali češće iste riječi ponavljati ili baš praznu slamu mlatiti. Pustili smo ih dakle neka si iskale srce, a sad ćemo im redom prorošetati njihove razloge.

Jedni vele, da se jako varamo pozivajući se na historičko pravo, to jest govoreći, da mi zato imamo pravo na municipalnost, jer je uživamo od 800 godina. Oni vele, da je

ovako historičko pravo prestalo s lanjskim prevratom. Eh dobro, ako je dakle historičko pravo prestalo, to je onda prirodno pravo počelo gospodovati. Mi ni po tome ništa ne bi izgubili; jer po prirodnom pravu imamo još veću vlast; ima svaki narod, sam sebe konstituirati kako mu se sviđi, i odabrati vladaoca, koji mu se dopada.

Nu drugi vele, ne valja ovdje pravo prirodno: mi smo postavili mjesto historičkoga pravo revolucije. Ako je ovo istina, to smo mi, manje stekli nego prirođenim pravom, nu opet toliko bismo imali, koliko bi nam dostajalo. Jer ako se sve ono potvrdi, što smo mi lani u prevratno vrijeme odlučili i izveli – to nam je dosta, više ne ištemo.

Opet drugi se pozivaju na politiku »fait accompli-ja«. »Proglašenje octroyiranog ustava u austrijskoj monarhiji jeste »svršen posao' (fait accompli) – te mu se ne možete opirati.« Nu i po ovom mudrovanju potvrđuju se naše lanjske stečevine. Jer bansko vijeće sa svojom prostranom autonomijom opstoji i radi od lani, priznato je od iste austrijske vlade kao naš »Landesverwaltung«. ⁶⁵ Suprotivno octroyirani ustav, akoprem tomu ima već pol godine, nije kod nas još nigdje ni proglašen ni uveden. Mi ga dakle ne možemo smatrati kao svršen posao.

Nato nam odgovaraju drugi, da jedinstvo Austrije, za koje smo se lani izrazili, potrebuje od nas primljenje oktrojiranog ustava. Nu ovo oprovrjava sam octroy, koji se ne proteže na Lombardiju, već će ova dobiti posebni ustav. Ako dakle bez Lombardije i Venecije može opstati jedinstvo Austrije u smislu oktrojiranog ustava: zašto ne bi moglo i bez nas? Il' zar bi trebalo da se pobunimo i da učinimo revoluciju na način Lombardije, ako želimo steći ovakvu koncesiju? To bi bila žalosna pravica u Austriji.

Na ovo opet drugi primjećuju, da će Lombardija dobiti sličan ustav, jer se oktrojiranim ustavom namjerava uvesti jednoličnost (uniformitas) u čitavoj monarhiji. Nu i ovaj razlog nahramiva, ⁶⁶ jer evo, junačka granica isključuje se i nadalje iz puno-ustavnog života i ostavlja se i nadalje pod vojničkom šibikom.

Drugi viču, da smo mi dali sv. banu na saboru diktatorsku vlast, pa sada sv. ban zapovijeda proglašenje ustava,

treba dakle da ga slušamo. Za prvo nije sv. ban zapovjedio proglasiti ustav uslijed diktatorske svoje vlasti, već uslijed dobivene više zapovijedi – a time diktatorska njegova vlast sama po sebi prestaje; jer diktator ne može imati još višega gospodara i zapovjednika. Uostalom i diktatorsku tu vlast ograničio je sabor svojim zaključcima, jasno naznačenim uvjetima pacifikacije. To je bilo kao kad gospodar svomu činovniku podijeli neograničenu vlast u tom ili onom poslu – a da ga ne povlasti, da može činiti šta mu drago.

Uviđajući nevaljanost svih ovih razloga, drže se drugi i u ovom predmetu historičkoga prava, govoreći da smo mi odstupivši od ugarske krune prenijeli njezina prava na Austriju. Kad smo se mi stavili pod austrijansko okrilje, mi to nismo učinili slijepo, već pod naročitim uvjetima, koji se mogu čitati u našim saborskim zaključcima, to je dakle pusta izmišljotina, da smo se kao na milost i nemilost predali Austriji. Nu »dato non concessio«, i onda smo u svojem pravu.

Jer kruna ugarska ustupala nam je mnogo više autonomije nego ocroy. Kruna ugarska pustila nam je pravo, da možemo domaće naše poslove na svom saboru rješavati, što nam ocroy uzima.

Što se više, da se radi nas ne mogu nikakve iznimke činiti, kad su drugi narodi s oktrojiranim ustavom zadovoljni: i to za nas govori. Ako su narodi ti zadovoljni, a vi ste o tom tako uvjereni, skinite s Lombardije, Beča, Praga, Galicije i Ugarske ratno stanje – sakupite njihove zastupnike u sabor – pa ćete vidjeti njihovo zadovoljstvo.

Sve je ovo navedeno ukratko i jednostavno, da se očividno vidi plitkost razloga, kojim se hoće da oprovrgne zakonitost postupanja banskog vijeća. Eto vidite, da nas ovi razlozi samo još utvrđuju u našem uvjerenju.

Pored svega toga nitko neka odatle ne izvodi, da smo se iznevjerili našem lanjskomu načelu: mi smo i dandanas za jednu slobodnu Austriju, nu na temelju potpune ravnopravnosti ne samo pojedinih ljudi, nego i naroda. – Ako se je kod nas pojedinih ljudi našlo, koji su se za novce, za čast. ili za nadu kakve nagrade svom osvjedočenju iznevjerili, to se ne može protezati na čitav narod.

(*Slavenski jug*, 1849., br. 121.)

Svaka uzvišena ideja treba da svlada velike zapreke, prije nego si put prokrči u život. Jedni ju drže za utopiju, za stvar nemoguću, a njezine branitelje za ljude, kojino grade kule po oblaku; drugi ju odbijaju od sebe kao ludoriju i plod bolesnoga mozga, a njezinog odvjetnika zovu besposlicom i budalom – da mučim o njima, koji se silovito, onakvoj ideji opiru, ako njihovom interesu može nahuditi.

Ovu sudbinu podnijela je ideja Kolumbova glede Amerike; Fultonova o sili pare, Kopernikova o stajanju sunca, Franklina o munjovodu i Gondolfierova o brođenju po zraku; pa isto tako je puno vremena prošlo, puno se krvi prolilo, dok su moralne ideje u život prodrle i mah otele. Pomislmo samo na ideju jedinstva božjeg, na slobodu vjere, emancipaciju robova, jednakost državljansku, ideju ustavnosti. Koliko je tu trebalo učitelja i boritelja, mučenika i žrtava. Al' najposlije su ipak sve ove ideje prodrle i mi uživamo mirno njihove plodove, čudeći se našim praocima, što se nisu već odavna pod zaštitu ovih spasonosnih ideja stavili.

Nu varao bi se, tko bi mislio, da je čovječanstvo postiglo već vrhunac svoga savršenstva, da sada već nema ideje, za kojom bi razborit čovjek težiti imao.

Ima toga još puno, i zato valja nam biti na oprezu i ne osuditi lakoumno kakvu ideju, koja nam dosada nije bila poznata. – Tako evo upravo sada probuđuje se ideja vječnoga mira, t. j. ukinuća rata među narodima, kao što je ukinut rat među pojedinim ljudima i gradovima. Ova ideja nije doduše sasvime nova, pojedini ljudi već su ju odavna postavljali kao ideal čovječanstva; nu izvedenje ideje ove nitko ni pokušio nije, jer zbilja, dok su imali kraljevi i carevi vrhovno gospodstvo, te su samovoljno rat i mir odlučivali; dok si nisu, ponajviše lani, narodi povratili pravo suvereniteta, koje ih ide: dotle se dakako ni pomisliti nije moglo na stalni mir – ovi je ostao samo »pium desiderium«, i ja se dobro sjećam, kako su mi u djetinjstvu nekoga čovjeka pokazivali kao budalu, jer je govorio o vječnomu miru.

U najnovije doba, pošto su narodi vlast dobili u ruke i spomenuli se, da su oni dosada ratovali ponajviše samo u

interesu pojedinih i dinastija: počela se je i ideja vječnoga mira sve bolje rasprostranjivati. Najvećih zasluga o tome stekao je neki Amerikanac Elihu Burrit,⁶⁷ koji je već nekoliko puta iz Amerike u Evropu putovao, da traži prijatelja svojoj uzvišenoj i krasnoj ideji. To mu je malo pomalo i za rukom pošlo.

God. 1840. sklopilo se je u Londonu »društvo mira«, a slijedeće godine i u Americi, koje je dakako u slobodnoj Americi bolje uspjelo nego londonsko. U Americi počelo je društvo to ideju svoju posebnim novinama raširivati, te su se posvuda ustrojavale podružnice glavnoga društva u New-Yorku. – Potanko je bila dokazivana šteta koju ratovi zemljama nanose; poimenu izračunano je, da je samo u ratu do 15 milijarda ljudi poginulo, te bi se od ljudske krvi dosada prolivene napuniti moglo jezero 17 milja veliko i 10 stopa duboko. Pa da mučimo o šteti materijalnoj, o poharanju zemlje i o državnim dugovima. Tako je na pr. Engleska, Francuska i Austrija samo od g. 1793.–1815. potrošila na rat do 37 milijardi.

Takva fakta i data govore jasnije nego najkrasniji govori. Zato se je i ideja vječnoga mira potajno nu sve dalje počela širiti, dok se nije lani toliko prijatelja ove ideje našlo, da su posebni kongres u Bruxellesu držali. Poznati engleski govornik Cobden⁶⁸ predložio je već i samomu parlamentu engleskomu neka nastoji, da se umjesto rata među narodima i vladaocima postavi vrhovno sudište evropejsko. Kasnije su se držale političke gozbe (meetingi), te je ideja ova podobro već popularna u Britaniji, i nije može biti daleko vrijeme, gdje će se svi narodi izjaviti za nju.

Pa baš to je povod dalo ovomu članku. Nisam ja ovdje nakanio potanko dokazivati uzvišenost, korist i praktičnost ove krasne ideje, sve je ovo u pariškom kongresu ljepše dokazano, nego što bih ja to učiniti mogao: moja je samo namjera obratiti pozornost naroda našega na ovaj novi napredak čovječanstva i opomenuti čitatelje, da marljivo čitaju priopćene u ovim listovima o tom predmetu govore. Jer sigurno, ako tko, hrvatsko-srpski narod ima razloga iskati vječni mir. Od mnogo stoljeća prolijeva se neprestano njegova krv, hara njegova zemlja u nesretnom ratu, i to je

jedini uzrok, što nije mogao duševno ni materijalno napredovati onako, kao drugi narodi.

Vladama evropskim ne dopada se dakako ideja vječnoga mira; jer ako prijatelji ove ideje uspiju, to će ponestati vojska; pa ako ove iščeznu, srušit će se i zadnji stup apsolutizma, prestat će »Belagerungszustandi« i nastati nesmućeno uživanje slobode i imanja. Al' tim više razloga imaju narodi boriti se za ukinuće rata, što je jedino kadro pretvoriti sve narode u jednu obitelj i obistiniti uzvišenu ideju bratimstva.

(Slavenski jug. 1849., br. 131.)

POLITIČKI KARAKTERI

Mornaru plovećemu po pučini morskoj treba busola (Magnetnadel), koja mu uvijek vjerno sve četiri strane svijeta pokazuje, ma i zastrli crni oblaci vedro nebo, ma i uzburkali bijesni vihrovi mirno more. Mornar gleda svoju busulju i ona ga prije ili kasnije, upravo ili krivudajuć u žuđenu luku privodi – ili s njim propada.

Putniku saharskom treba zvijezde prethodnice, koja bi mu onda, kad bjesni samum-vjetar i zadnji trag putu pržinom zaspe, pokazivala onu stranu svijeta, u kojoj leži mjesto, kuda je pošao. Crna oluja može za koje vrijeme zastrti mu taj kažiprst – al' ne traje dugo vlast divljeg elementa. Malo će postajati vrijeme, a njegova zvijezda opet će pomoliti lice i pokazati mu sigurni put vodeći k žuđenom cilju.

Tako treba i čitavim narodima živih busola, živih zvijezda, koje im sjaju svijetlom nebeskim na teškom i strmenitom putu k slobodi i prosvjeti – jednom cilju čovječanstva; treba muževa, koji im prednjače na putu k ovomu cilju u buri i pogodi, u miru i ratu, u svakoj narodnoga života dobi i promjeni. U ovakve muževe, u ovakve svoje nepomične stupove, nepromjenljive duhove, u mnogoj buri i napasti kao gvožđe okaljena srca ugleda se onda rado, te ih slijedi i sluša, i sretno prispijeva onamo, gdje mu cvate sloboda i blagostanje.

Oj, blago onome narodu, koji ima takvih muževa, takvih zvijezda obasjavajućih mu stazu duševnoga i političkoga razvitka!

Takvi muževi zovu se *politički karakteri*.

Riječ karakter, kao što ju u svagdanjem životu upotrebljavamo, nadijeva se samo onim ljudima, koji se dosljedno pravih i moralnih načela drže u svim svojim djelima. A za onoga, koji dosljedno samo zlo i himbeno radi, nitko još nije kazao, da ima karaktera.

Tko se hvali, da se on drži u politici Talleyranda, i da svoja načela promjenjuje kao što to okolnosti zahtijevaju, to nije politički karakter, već je politička hulja.

Tko samo pusto više i bez razloga posvuda oponira, da opću pozornost na sebe povuče i time nekakvu taštu slavu steče, to nije politički karakter, već je politički šarlatan.

Tko svoja načela i svoje namjere odmah samo silom izvesti želi i ne mareći za opstojeći red samo o bunama i revolucijama sniva, to nije politički karakter, već je politički bundžija.

Čovjek, vrijedan časnog imena »politički karakter« jest muž liberalan, koji si svoja načela samo poslije dubokog svestranog razmatranja ustanovio, dakako načela smjerajuća samo na pravu sreću svoga naroda i svoje domovine. Načela njegova, budući osnovana na vječnim zakonima prirode, a ne na pjeskovitom temelju gospodujuće stranke, nikada ne dolaze u pravu koliziju sa načelima drugoga političkoga karaktera, on se može biti ne slaže s putom k cilju vodećim, al' svakako isti cilj trepti pred očima obojici. A od ovakvih načela ne će ga odvratiti ni prijetnje, ni obećanja, ni gospodstvo ni poniženje, ni čast ni tamnica, ni meteoru slična slava ni pogrdna smrt na stratištu; dā, on voli dušu izdahnuti nego načela svoja poreći i pogaziti, jer znade, da će iz njegova pepela prije ili kasnije ponići lovor pobjede. – On ne traži doduše javne službe, nu niti je ne zabacuje, ako se od njega ne potrebuje preinačenje njegovih načela: ali prije nego bi odstupio od svojih načela, voli u najvećem siromaštvu kuburiti i živariti. Čista savjest sladi mu crnu koricu kruha, i on bi se volio živ zakopati nego slušati, gdje ljudi

šapću: evo ti čovjeka, koji drukčije govori, drukčije tvori. On se bori kod razlaganja svojih načela razlogom, a ne silom, i akoprem se služi okolnostima, a ono nije ipak nikada njihov rob; on brani samo prava naroda, a ne svoj ili pojedine klase interes, opirući se istim pravam; riječju, on je uvijek i svagda isti *istovetni*.

Takvi ljudi jesu dakako rijetki, rjeđi od bijele vrane; nu kad ovakvi politički karakteri svoju neporušivu težnju za narodnom srećom i slobodom svojim življenjem potvrdi, onda će se dakako i narod u njega ugledati i rado za njim povesti; to je ona čarobna moć, kojom su pojedini ljudi bez svake fizične sile čitavim narodima upravljali i k uzvišenom cilju – čovječnosti – vodili.* To je ona moć, kojom su Washington i Franklin, Kosciuszko i Lafayette vladali. Nu dakako ovakve političke karaktere rađaju samo stoljeća. Ovo su za nas gotovo ideali, kojim treba da se trsimo premaći.

Pa ima li kod nas političkih karaktera? Ima li kod nas muževa, koji su u svakom političkom pokretu, u svakoj buri i oluji, u svakoj promjeni državnoga života vjerni ostali svojim prvobitnim načelima, štono su jednom samo *narodnu* slobodu i sreću u zvijezde kovali? Ima li kod nas muževa, u koje bi se mogao sav narod kao u svoje ideale ugledati i za njima se povesti? Sanjali smo, da ih ima više kod nas, dok se nismo u zadnjoj političkoj krizi iz ovoga lijepoga sanku prenuli. Sa žalošću gledamo, kako su muževi, koji su prije na čelu naroda stajali, materijalnim interesima i nenasitnim ispraznim slavohlepljem stramputice pošli i sad se za sretne drže ljubeći skut kojemu velikomu gospodinu. Sa žalošću gledamo, kako su muževi, branivši u učenim knjigama autonomiju, za nadu nekakve časti ravnodušno na groblje je sprovodili. Ne ćemo dalje da koprenu s ovog žalosnog prizora skidamo; al' dakako takvi ljudi ne mogu našem narodu za uzor služiti. Ljudi, koji se bore protiv mađarizmu, jer ne znaju mađarski, a klanjaju se germanizmu, jer su nešto naučili njemački natucati; ljudi, koji su se jučer u surki s ponosom šepirili, a danas misle da porad svoje evropejske važnosti treba da se u diplomatskom fraku prikažu itd., ovakvi ljudi nemaju nikakvoga političkoga značenja, a kamoli da su politički karakteri.

Nu opet ne treba da zdvojimo. Sadašnje političko kolebanje samo je odijelilo korov od pšenice i pokazalo nam ljude u njihovoj pravoj slici.

Uzalud se ovakvi narodni otpadnici prće vlašću svojih gospodara: sadašnja vladajuća stranka past će prije ili kasnije, jer se ne oslanja na narod, a s njom će pasti i njezini klijenti, kao što potamne satelite kad pomrči planet, od kojega svoju svjetlost dobivaju. Nam je ovo političko trijebljenje pokazalo i kao zlato u vatri isprobalo one ljude, koji su vjerni ostali svomu narodu, akoprem im to zasada ne obriše ni časti, ni nagrade. – Nu doći će sunašce i pred naša vrata!

Al' nama treba čovjeka, koji bi ustanovivši načela i politički sistem smjerajući na slobodu, materijalni i duševni razvitak i slavu našega naroda, stavio se na čelo liberalnoj stranci; koji bi prezrevši svaku taštu čast samo za onom čistom slavom hlepio, štono čeka branitelje – i mučenike naroda; koji bi liberalne elemente skupio, mudro ravnao i u boju s reakcijom njim prednjačio. Dakako teške ga čekaju brige, teške muke u ovoj žestokoj dugotrajnoj borbi; al' će na ovaj način, ako vjerno ustraje u narodnoj stvari, steći krasno ime političkog karaktera. Nije li majka rodila junaka, koji bi ove slave poželio?

(*Slavenski jug*, 1849., br. 213.)

POLITIKA SLAVENSKOGA JUGA

Kad kojega osuđenika, pa bio on baš najveći zločinac, na stratište vode, te se nađe duša žalostiva, i uzdahne nad tužnom sudbinom njegovom: ima li čovjeka tako nemila, koji bi zamjerio ovaj izraz čovječnosti i kršćanske ljubavi?

Kad čovjek stoji na grobu naroda, koji je jednoć cvao, a sad, makar i *njegovom* krivicom, sva mu slava i veličina u tamnoj raki zakopana leži – kad čovjek stoji na ovoj raki, te promislivši nestalnost sudbine ovoga svijeta, podire uzdahe iz muževnih prsiju: ima li čovjeka tako nečovječna, koji bi mu to u grijeh upisao?

Ima li čovjeka tako ledena srca, koji bi nas radi toga ukoriti mogao, zato što smo uzdahnuli i mi na grobu veličine i slave jednoga naroda, s kojim smo osamsto godina tijesno bili skopčani, s kojim smo osam vjekova sreću i nesreću dijelili; što smo uzdahnuli nad padnućem Ugarske kao samostalne države?

Mislio bi čovjek, da takvih ljudi nema, koji bi bili tako kamena srca, te bi toliku nesreću čitavoga jednog naroda hladnokrvno gledati mogli. Pa opet ih ima, i to su ljudi od »Agramer Zeitung«.

Zato što smo poslije konačnoga svladanja Mađara i pretvorenja samostalne ugarske države u austrijsku kronlandiju zavapili: »Finis Hungariae!« zato nas oni ljudi kude i kore. Mađarski narod je zadnjim svojim porazom, ako ne za svagda, a ono za mnogo vjekova (daleko nerazborom svojih načelnika) svoju slavu i procvat kod Vilagoša zakopao: pak zato što smo na ovom grobu njegove negdašnje dike samo uzdahnuli, viču na nas ovi ljudi; dokazuju, da smo se svojim načelima iznevjerili, da smo svoju politiku promijenili!*

Zar je tko zamjerio Isukrstu kad je proplakao nad griješnim Jerusolimom? Zar je tko skudio Cezara, što je suze ronio ugledavši mrtvo tijelo dušmanina Pompeja? Zar se je tko rugao slavodobitnomu Scipionu, kad je suze prolio na razvalinama nesretne Kartage? – Samo čovjek bez srca može ovakove izraze plemenite duše osuditi.

Dakle »Slavenski Jug« griješi time, što ne sije vječnu mržnju naroda, što ne uči da bi se imali do vijeka hrvati i klati. To su vam oni miroljubivi natražnjaci, koji nas kao krvožedne radikalce svijetu opisuju, pak eto, čim stanemo mir propovijedati, vjerolomstvom nas potvaraju. Gdje im je čovječnost, gdje im je kršćanska ljubav?

»Agramer Zeitung« toliko se je puta hvalisao, da on zastupa javno mnijenje našega naroda: mi apeliramo na to javno mnijenje i pitamo, želi li naš pitomi, blagi narod vje-

* U br. 183., nu poradi bolesti ne mogoh dosada ova teška potvaranja od sebe odbiti. (Taj je članak izašao 6. XI. 1849., str. 425.)

koviti rat i razdor? Narod naš kao pravi junački narod, bori se hrabro s dušmaninom, nu čim ga svlada, poslije boja s kopljem u grm.

Oni ljudi nalaze u našem uzdahu mađaromaniju. Mi, koji smo se od negda proti mađaromaniji žestoko borili i borit ćemo se opet, ako bi se pojavila, imamo pravo poslije svladane mađaromanije uzdahnuti nad sudbinom Mađara: nu kojim pravom, kojim obrazom grde nas radi toga sažaljenja oni ljudi, koji su do god. 1842. sami Mađare u zvijezde kovali, mađaromaniji vrata u domovinu otvarali, narodna djela domorodaca naših otrovnim svojim perom zlobno opadali? Pa to je činio »Agramer Ztg.« – Neka mu bude ova rola dugouhe živine, štono se je lavu za vrijeme njegova gospodovanja do zemljice crne klanjala, a pošto bi se iznemogao, na njega se ritala.

Mi ne tajimo nimalo, da se držimo načela negdašnjih stanovnika Krete, koji su svako međusobno neprijateljstvo odbacili, čim je zaprijetila opća pogibelj. Tako i mi želimo pomirenje dostojno (al' ne podloženje) s Mađarima, želimo slogu sviju austrijskih naroda, Slavjana, Mađara i Rumunja – želimo »ein einiges Oesterreich«, jer i nama prijeti opća pogibelj od germanizma i skopčanoga s njim birokratizma. Il' zar može još tko tajiti, da austrijski ministerium namjerava uvesti s njemačkim beamterima i s njemačkom uniformom i njemački jezik u poslove centralne vlade? Zar ne vlada taj jezik u Ugarskoj, dā, i kod nas kod jednoga odsjeka ministeriju neposredno podloženoga, kod pošta? Zar to nije izjavio sam predsjednik ministerija našim povjerenicima? Pak radi toga, što se evo proti ovoj poplavi njemačkoj borimo, kaže »Agramer Ztg.«, da smo mađarski konzervativci, da smo prestali biti organ južnih Slavena. Čudne stvari! One novine, koje su još prije dvije godine za najveću sreću to smatrale, što su bile mađarsko-konzervativne, koje su za onda sve svoje inspiracije iz samoga središta i izvora konzervatizma crpile, sad s farizejskom himbenošću sklapljaju nad nama ruke, što smo mi tobože konzervativci! Čudne stvari! One novine, koje su nas već sto puta pokrstile ime-

nom radikalaca, buntovnika, revolucionara, Umsturzpartaie itd., priznaju sad najedamput, same, da smo mi konzervativniji nego one.*

Na barjaku Slavenskoga Juga trepte zlatne riječi »*Sloboda, jednakost i bratimstvo*«; ovo je naša lozinka, koje se držimo ne samo prema našem, nego i prema svakomu tuđemu narodu – i prema Nijemcu. A zakleti smo dušmani samo onoga, koji poganom rukom dira u ovu svetinju, pa bio on ma tko. Ovo malo riječi sadržava svu našu politiku, samo što im mi ne podmećemo nikakve mudrolije.

(*Slavenski jug*, 1849., br. 223.)

UVODNIK BEZ NASLOVA

Da je g. Palacký izvršni svoj članak o *centralizaciji i ravnopravnosti u Austriji* prije dvije godine napisao i ideju federacije osnovane na načelu ravnopravnosti tako umno razvio: svi ondašnji, dakako rijetki prijatelji Austrije bili bi ga dočekali radosnim usklikom, kao mudra savjetnika, kao neprocijenjena pomoćnika. Pak evo; isti oni ljudi, koji su poslije ožujске revolucije načelo federacije smatrali kao jedinu za onda moguću kopču i svezu razvrgnutih austrijanskih pokrajina, sad isti ljudi (osim Slavjana) viču na g. Palackoga kao čovjeka, koji prijeti propašću austrijanskoj monarhiji. Dā, nekoje njemačke novine drže ideju federacije za taštu tlapnju, za pustu šimeru, koja se samo u kratkovidnom čovjeku poroditi može. Tako se evo ljudi mijenjaju, al' istina ostaje vijeком nepomična.

Nu dočim su njemačke novine tako ljuto graknule na g. P., nam je njegova krepka riječ osobito ugodila i na nastupljenoj stazi divno nas ohrabrila, budući se ono potvrđuje, što

* To je dakle ono: »Unter allen Stürmen der jüngsten Zeit ist die Agramer Zeitung unverändert dieselbe geblieben; sie wird auch fernerhin mit strengsten Consequenz ihr vorgestrecktes Ziel anstreben.« Može li čovjek ljepšu satiru sam na sebe napisati? – *Ur.*

smo mi uz huku i buku razljućenih centralista dosad propovijedali kao jedino sredstvo za spasenje Austrije, a naročito naše domovine.

Ali ne slažemo se samo mi s g. P., nije on samo pomislio pojedinih ljudi u svom sastavku otkrio: već je on izveo na vidjelo ideju, koju bijaše narod naš na zadnjem saboru tako jednodušno prigrlilo. Il' zar XI. čl. sabora od 1848. drugo šta govori nego ono, što je sada g. P. historički i diplomatski razložio? Zar osnova reorganizacije naše domovine, koju je naš državni odbor izradio (gledaj br. 7. Slav. Juga 1849.), nije samo potanko izvedenje ideje, koju sada g. P. preporučuje? I kao što ovaj glas jednoga naroda silan je dokaz za g. P., isto tako mnijenje tako mudra i razborita muža, kao što je g. P.: mora da utvrdi nas u našim pomislima, i da nam ulije odvažnosti, te da postojano težimo za našim ciljem. Znamo, da u ovaj par poradi oktroiranog ustava izvedenje federacije u Austriji nije moguće; nu to nas ne plaši nimalo, mi ćemo sveudilj težiti za ovom idejom, jer da nam se uništi nada federativne Austrije, morali bismo zdvojiti o budućnosti našega naroda.

A u ovoj nakani hrabri nas to, što vidimo, da nismo sami na mejdanu, već nam se evo i braća češka u osobi g. P. odzivaju. Ne treba nam za postignuće ovog cilja ni bune ni revolucije, mi ćemo ga sasvim zakonitim putem postići, ako samo postojano ustrajemo na junačkom mejdanu; mi ćemo ga postići na bližnjem državnom saboru, jer nema dvojbe, da je federalizam u interesu sviju austrijanskih ne-njemačkih naroda, i zato će se svi njihovi zastupnici (ako centraliste svojim pletkama ne uspiju) za načelo federacije izjaviti.

Nu budući da centralisti neumorno nastoje omraziti narodima austrijanskim načelo federacije i dokazati im, da branitelji ovog načela samo o revoluciji i o sigurnoj propasti austrijanske monarhije misle i rade (što dakako sve dobro-misleće strahom napunjuje): zato valja svim liberalnim organima upućivati svoje općinstvo o spasonosnosti federalizma, razvijajući potanko njegove dobre stranke i odbijajući lažljive prigovore njegovih protivnika.

Ona je država po načelu federacije ustrojena, gdje se svakoj pokrajini ostavlja pravo, da može sama sobom upravljati

(selfgouvernement), a općenitoj vladi ustupa se samo toliko od ove samovlasti, koliko treba za uzdržanje zajedničke sveze sviju pokrajina i za obranu i promicanje njihove koristi i interesa. – A gdje se sva vlada koncentrira u jednoj ruci, gdje se vlast centralne vlade proteže neposredno do zadnjeg sela države; gdje nijedna pokrajina nema pravo upravljati svoje poslove, već kod svake stvari treba da se moli dozvoljenje od centralne vlade: ondje vlada centralizacija, kao na pr. u Francuskoj i kao što se evo sada i u Austriji uvodi. Mi dakle želimo, da se svakomu austrijskom narodu ostavi vlast, da može sâm sobom upravljati putem svojega sabora i svoje domaće vlade; suprotno centralisti na to teže, da se malo pomalo sadašnje pokrajinske vlade i sabori ukinu i da se monarhija na Kreise porazdijeli, koji bi neposredno sve zapovijedi iz Beča dobivali.

Na prvi pogled uvidjet će svaki razboriti čovjek, da u državi, gdje ima više naroda, nije moguće uvesti centralizaciju bez uvrede narodnih prava; jer centrum ili središte vlade uvijek se nalazi u krilu samo jednoga naroda, koji time nad ostalim narodima moralno kao gospoduje. To vidimo evo u Austriji, gdje je središte vlade u njemačkom, ili barem ponijemčenom Beču i zato germanizam uzima sve bolje mah.

Nu centralisti viču na nas, da se Austrija mora raspasti, ako se ustroji i uredi po načelu federacije. Čudna li nam se vidi ova djetinja ljubav i brižljivost prema materi Austriji u ustima onih ljudi, koji su prije godinu dana iz petnih žila o tom radili, da Austriju upropaste. Jeste, Nijemci, koji su željeli napraviti od Austrije pokrajinu Grossdeutschlanda i tako razvrgnuti svu monarhiju, oni nas sada grehotom ovom potvaraju, samo da omraze federalizam, i ne mogavši na čelu sve Njemačke stajati, da uzdrže barem u Austriji svoje gospodstvo, koje im obećaje centralizacija.

Da federalizam Austriju k očividnoj propasti vodi, to smo mi faktično oprovrgli. Poznato je, da smo mi od ožujске revolucije 1848. sve donedavno u najširem federativnom odnošenju k centralnoj vladi stajali, jer ne samo unutarnji poslovi, prosvjeta, pravosuđe, nego i iste financije imale su načelnika nezavisnoga sasvim od bečke centralne vlade – pak

opet nitko nije dosad kazao, da se je Hrvatska za ono vrijeme od Austrije cijepala, dapače sav svijet priznaje, da je onda naša domovina najkrasnijim dokazima svoju privrženost k Austriji zasljedila. Pa baš od ono doba, otkad su nas počeli u kalup centralizacije zbijati, ponestaje sve više prijašnje simpatije, kao što to nitko već tajiti ne može.

Da, možemo kazati, da je *ideja federacije Austriju spasila*; jer da smo mi prije dvije godine i slutili, da će nas, koji smo se tako bojali inkorporacije s Ugarskom, da će nas naskoro inkorporirati s Bečom, da će svi naši i najmanji poglavari sve zapovijedi ubuduće samo iz Beča dobivati – drukčije bi bile stvari ispale. Nu za onda su nam povlađivali spasonosnu za njih ideju federacije, jer su nas trebali, a sad, pošto je nestalo pogibelji niti više se ne sjećaju, što bijahu onda govorili i obećali. Nu mi zato ne ćemo da zdvojimo; narodu našem tako je duboko od vjekova ideja federacije u srce usađena, da on centralizaciji nikad ne će priviknuti.

Protivnici želeći načelo naše oprovrci, traže pomoć u skrajnosti, želeći odatle absurdum izvesti. Oni kažu, da bi po našem načelu svako na pr. njemačko selo usred slavjanske zemlje imalo pravo iskati svoju posebnu vladu. Dakako, selo takvo ima pravo iskati svoju domaću, *nu seosku* vladu, kao što slično okružje ima pravo iskati okružnu, a zemlja zemaljsku vladu. Nu da mi tjeramo centralizaciju na konac, naši bismo, čini nam se, puno grđih apsurga.

Pa da vidimo blagodat centralizacije kao što su se dosad kod nas pojavile. Jedna od prvih zapovijedi austrijanskoga vojničkog ministrija bijaše, da se poradi jedinstva (t. j. centralizacije) mora da zadrži kod ovdašnje general-komande, pa i u svoj vojničkoj granici – njemački jezik. Jedna od prvih zapovijedi ministrija trgovine i općenja bijaše, da se poštovni poslovi poradi jedinstva vode – u njemačkom jeziku. Pa sigurno je, da svi ministri žele svoje poslove kod nas voditi u njemačkom jeziku, govoreć, da inače nije moguće u život uvesti octroy. ustav. Al' ne ukida li se time faktično načelo ravnopravnosti, koje je uzeto za temelj preporođenoj Austriji? Pa nije li bjelodano, da će ukinuta ravnopravnost i sad onamo dovesti Austriju, kamo bijaše prije godinu dana dovelo Magyarorszá, na kraj propasti? Eto dakle, koje je

načelo pogibeljnije za Austriju! Jer mi na ukinuće obećane nam ravnopravnosti, na isključenje narodnog našeg jezika iz javnog života, i na stegnuće istoga javnog života ne možemo nikada pristati, ako ne ćemo, da se za navijek odrekemo narodne slave i veličine. Poraba narodnog jezika istom prije godine dana uvedena, i javni život od isto doba kod nas probuđen, tako su uspirili narodni ponos i samosvijest, da nam nitko više ne će u glavu uliti, kao da bi mi i bez toga mogli svestrano napredovati. Ako se austrijanski državnici na to prizivlju, da takva šta potrebuje korist i opstanak monarhije: pa odgovara li onakva država svome cilju, koja ne pruža svakomu svomu narodu kao i svakomu državljaninu potpunu garanciju njegovih prirodnih prava? – Onakve državne maksime i pravila vode neophodno pogibeljnim konsekvencijama, koje ovdje ne ćemo potanko da razlažemo, jer im se svaki razborit čovjek može dosjetiti.

(*Slavenski jug*, 1850., br. 5.)

POROTA

I

U ponedjeljak bit ćemo mi Zagrepčani dionici najplemenitijeg građanskoga prava, koje nam je novo doba donijelo; bit ćemo svjedoci neviđenoga dosad u Zagrebu prizora, gdje će slobodni građanin slobodnom građaninu suditi – imat ćemo *porotu*.^{*} Javili smo naime već, da će se u ponedjeljak započeti štamparska parnica g. g. urednika »Südslavische i Agramer Ztga«, i to na temelju zakona o štampi, koji u takvim slučajevima naređuje javno i usmeno postupanje s porotom. I budući da je ovaj način suđenja kod nas nepoznat, svidjelo nam se je, da ćemo ugodnu stvar našem općinstvu učiniti, ako mu potanko razložimo, što je to porota, i kakva je razlika između ove i našega sadašnjega suda.

^{*} Njemački: *Geschworenengericht*; engleski i francuski: *jury*.

Nije bila porota uvijek nepoznata stvar Hrvatima, dapače naši praoci baš su uvijek porotom pravdu dijelili. To svjedoče osim drugih i mnoge povelje, koje se čuvaju u našem državnom arhivu, i u kojima se potanko opisuje, kako su stari Hrvati parnice s porotom rješavali. A ne samo kod Hrvata, nego i kod sviju Slavjana cvala je cvijetom ova krasna institucija. Nu kao što smo mnoge krasne narodne običaje nesmotreno zabacili, i mjesto njih nevaljane tuđe navade prigrllili: isto tako učiniše i naši oci, koji su porotu zabacili, i umjesto nje pravosuđe polag njemačkih uzora ustrojili, a tako nam se je izvrgla porota u sadašnju varmedsku sedriju (sedes judiciaria). Samo jedna zemlja ima u Evropi, u kojoj se porota od najstarijih vremena sve do dana današnjega uzdržala i kao što treba razvila, pa to je Engleska. Narodi evropski, koji su do slobode došli, videći krasne plodove ove pravosudne uredbe, ponajprije su se trsili presaditi u svoju zemlju porotu. Porotu su potrebovali i austrijski narodi prigodom ožujске revolucije, pa što je onda Ferdinand car obećao i podijelio, to je Franjo Josip u oktrojiranom ustavu potvrdio. Tako smo evo i mi došli do porote, i dužnost jest svakoga državljanina, da korist njezinu propovijeda i ljubav k njoj probuđuje, da se tako institucija ova s narodnim našim životom kao stopi i da više nikomu ne pođe za rukom iščupati nam ovaj silni stup pravde i pravice.

Riječ *porota* dolazi od staroslavenskoga *rota*, t. j. prisega, zakletva; nu ovu zadnju riječ nalazimo više puta i u srpsko-hrvatskim starinskim diplomama. Odanle se izvodi *urota* (okletva, *Verschwörung*), *rotiti se* (priseći), *rotnik*, *porota*, *porotnik*. Da riječ ova još ni sada nije u našem narodu izumrla, o tom nas je nedavno uvjerio neki seljak iz zagrebačke okolice, koji je kazao, da će svoga susjeda *zarotiti*, t. j. na pri-segu pozvati.

Porota je dakle sud, kojega članovi, zvani porotnici, prisegom se obvezuju, da će parcima po duši suditi. Porota se od navadnoga suda time razlučuje, što ne sastoji iz redovnih sudaca, već u njoj sjede navadni državljanjani.

Svaki državljanin želi imati suca, prama kojemu goji povjerenje; nu redovni sudac, držeći se ponajviše samo litere zakona, slabo kad uživa povjerenje. Tomu da se doskoči,

primljena je porota, u kojoj sjede pošteni, sposobni i nepristrani ljudi, proti kojim ne zna ništa prigovoriti ni tužitelj ni tuženi. Ovako sastavljeni sud jeste dakako veliko dobročinstvo, i zato se porota smatra kao najdragocjenije blago svake ustavne države, i bez porote ne može se ni pomisliti sloboda štampe.

Pitat će netko, gdje ćemo mi nasmoći ljudi, koji bi ne samo htjeli, nego i znali pravedno suditi, bez da su i kada izučili prava? Za prvo, uvedenjem porote raširit će se kod svih državljana poznavanje prava; jer kao što se dosada nitko osim pravnika nije brinuo za prava, budući da mu takvo pravoznanstvo ništa nije hasnilo, isto tako će ubuduće svaki državljanin sigurno nastojati da se upozna sa zakonima svoje domovine, kad uvidi, da on nije više samo pasivni, nego i aktivni član države, kao što to jasno potvrđuje Engleska. Uostalom nije to baš ni tako mučna stvar opredijeliti, je li tko kriv, kad se stvar sa svim dokazima i svjedočanstvima potanko razloži: ta svakomu je čovjeku već od prirode usađeno čuvstvo pravednosti (Rechtsgefühl). Jer valja znati, da pred porotom sve se javno i usmeno sudi, i zato se pred nju donese parnica stoprv onda, pošto su pokupljena sva potrebna data tako, da porotnici odmah čuju sve razloge pro et contra. — Zato porota ponajviše sudi samo one parnice, u kojima se sudac više mora držati svoje savjesti nego litere zakona. Ovamo spadaju štamparski, politički prestupci i zločinstva (Verbrecher). Tako na pr. da li koji članak u novinama vrijeđa ili buni, to će nabolje presuditi javno mnijenje, kojega reprezentant na sudu jeste porota.

Komu je ta nesreća zapala, te je bio suđen od naših sadašnjih sudaca, gdje je ponajviše samovolja odlučivala (ta, pravo govoreć, mi sve do danas nemamo pravoga zakonika kriminalnoga); gdje su se sve parnice u tajnim sjednicama rješavale, u koje prituženik ni doći nije smio; gdje su parnice više godina tekle nego u poroti *sati*: taj će radosno pozdraviti porotu, i ako je nedužno optužen, mirnom će savjesti stupiti pred nju, znajući, da ga sude ljudi pravdoljubivi, koji ga ne će nedužno osuditi.

Zato se Englez i dandanašnji najviše time ponosi, da mu sudi Bog i njegov narod.

Nu da porota svakomu državljaninu ovako poručanstvo pravde i pravice pruži, treba, kao što smo već gore rekli, da u njoj sjede sposobni, poštteni i nepristrani. Sutra ćemo razložiti, kako se to radi, da se ovakav sud sastavi.

II

U porotnom sudu, sastavljenom kako valja, treba da se nalazi

1) *Tužitelj*, koji je proti nekomu parnicu podigao. Tužitelj je ili privatni ili javni; ovaj drugi zove se državni odvjetnik (Staatsanwalt). On je kao čuvar zakona, i zato je njegova dužnost podići proti svakomu parnicu, tko je kakav zakon prekršio. Ako je sudu najavljeno, da je tko kakav zločin počinio, to onda sud odredi istraživanje, i kad sva data pokupi, priopći svoj operat državnomu odvjetniku, koji na ovom temelju (ako ima mjesta tužbi) sastavi dotičnu tužbu i priopći ju karnomu sudištu s prošnjom neka sazove porotni sud, što ovo učini, ako pronade da je tužba temeljita. – Nu u našem zakonu o štampi nema ove važne formalnosti. – Ako je odlučeno, da se ima proti komu kriminalna pravica podići, to se mora odmah tužba priopćiti

2) *Tuženiku*. Da se ovaj braniti može, dozvoljeno mu je uzeti odvjetnika i pregledati operat istraživanja proti sebi učinjenoga. Za tu svrhu mora mu se dati rok barem od 14 dana i prije suda moraju obje stranke sebi uzajamno priopćiti svjedoke, na koje se pozivaju. Pošto se sve ove priprave učine, koje međutim naš zakon o štampi ne zapovijeda, dolazi stvar pred porotni sud. U ovom sudu, ako je ustrojen onako, kao što to sama stvar i opstojeći u Evropi običaj potrebuje, sjede suci i porotnici. Nu naš zakon o štampi sastavlja porotni sud samo iz porotnika; da to ne valja nimalo, uvjerit će se svatko, kad iz slijedećeg dozna, zašto treba da i redovni suci u poroti sjede. – Dakle treći element porotnoga suda jesu

3) *Porotnici*. Porotnik može biti po austrijanskom zakonu svaki državljanin, koji je navršio 30. godinu; znade pisati i čitati; stanuje barem godinu dana u dotičnoj općini, i plaća

stanovitu sumu direktnog danjka, ili, ako ne plaća danjka, ima u kojoj općini pravo izabiranja, na pr. kao začasni građanin, to jest, ima garancije, da je vrijedan općenitoga povjerenja. Plaćanje danjka zato se potrebuje, da se u porotu ne uvuku ljudi zavisni kao na pr. sluge i puki siromasi, koji bi se gdje kojom krajcarom podmititi dali. Duhovnici, učitelji, državni činovnici, vojnici – svi ovi ne mogu biti porotnici, jer zavise više manje od vlade, i zato se smatraju kao pristrani. Isto tako ne može biti porotnikom čovjek maloljetan, gluh, slijep, nijem; najposlije svi oni, koji imaju na sebi kakvu moralnu ljagu, kao na pr. rasipnici, zločinci, varalice, lihvari i oni, koji su bili kažigovani barem polgodišnjom tamnicom; jednom riječju, nitko ne može porotnikom biti, koji nije zato sposoban i koji nije pošten. Da se pako samo takvi ljudi za porotnike postave, to će poglavarstvo svakoga mjesta popisati sve one, za koje misli, da su sposobni za porotnika. Ovakav popis izložen je jedno vrijeme u vijećnici, te ga svatko može pregledati, i ako je tko nepravilno ispušten, potrebovati, da se u taj imenik upiše; ako je pako tko nesposoban za porotnika upisan, zahtijevati, da se izbriše. Kad se ovako taj imenik porotnika ispravi, i kad se više nitko ne javlja da ima što ovomu popisu prigovoriti, to se onda imenik taj pošalje velikomu županu (Kreispräsidentu). Iz ovoga popisa odabere se ždrijebanjem (durch Verlosung) stanoviti broj porotnika, koji će nastajuće godine dolaziti na sud. Čast porotnika *mora* svatko primiti, ako je za nju sposoban. Budući da porota nije uvijek sakupljena nego ponajviše četiri puta na godinu, to karni sud sve porotnike određene za ovu godinu razdijeli na stotinice, pa se prije svakoga zasjedanja opet ždrijebanjem javno opredijeli ona stotnica, koja će imati suditi. Iz ove stotnice opet se ždrijebanjem odabere 45 porotnika, koji će kod nastajućeg zasjedanja suditi. Ovih 45 priopći se optuženiku, dan prije sjednice, u kojoj će se njegova stvar riješiti. Sutra dan, prije nego se sud započne, izvuče se opet ždrijebanjem 36 od ono 45, koji će imati nazočnu parnicu riješiti. Imena od ovih 36 bace se u posudu, pa se nanovo vuku. Kad se koje ime izvuče, upita predsjednik najprije tuženika i zatim drž. odvjetnika, žele li ovog imati za porotnika, te ga može jedan ili drugi zabaciti,

ako im se ne dopada. Ovo pravo zabacivanja prestaje, kad predsjednik javi, da u posudi ima već samo toliko imena, koliko treba da se s onim nezabačenim sastavi opredijeljeni broj za sud t. j. njih 12 i jedan zamjenik (Ersatzmann). Poslije toga počme se odmah sud.

S tolikom opaznošću i oprežnošću sastavljena porota pruža dakako i tužitelju i tuženiku dovoljno poručanstvo, da će im se suditi po pravdi. Odavde se vidi, kako je pogrešan naš zakon o štampi, koji samo naređuje, da se ima porota sastaviti od 36 građana alfabetičkim redom na sud pozvanih. Moraju li ovi građani imati potrebitu fizičku i moralnu sposobnost za izvršivanje ovoga važnoga zvanja – o tome zakon naš ništa ne kaže. Samo se na ždrijebanje određuje, da imaju državni odvjetnik (ili njegov zastupnik) i tuženik pravo izbrisati svaki 12 imena između 36, prema kojima nemaju povjerenja. Sve ovo mora biti prije sjednice tako da se nijednoj stranki ne ostavi vremena za podmićenje porotnika.

Po našem zakonu štamparskom porotni sud čine samo porotnici, koji si iz svoje sredine izaberu predsjednika. To je velika mana istoga zakona. Svi drugi evropski zakoni o poroti zapovijedaju, da u poroti treba da sjede i

4) *Redovni suci*. Porotnici navadno nisu izučeni pravoznanci, koji bi zakone točno poznavali i upotrebiti znali: zato oni samo to odlučuju, da li je uslijed navedenih dokaza optuženik kriv ili nedužan? Ako se za kriva pronade, to onda mogu samo vješti pravoznanci opredijeliti po zakonu kazan, koju je optuženik zaslužio – ovu kazan pako opredjeljuju oni redovni suci, koji sjede u porotnom sudu. – Isto tako treba, da svom sjednicom upravlja vješt pravoznanac. Zato austrijski zakon naređuje, da predsjednikom porote uvijek bude samo prisjednik prizivnog sudišta. Jer njegova je dužnost nastojati o tom, da se sve okolnosti čina, radi kojega je netko optužen, kao što treba razjasne i rasvijetle, da pazi na red, da opomene onoga, koji bi u svojem govoru čednost prekršio itd. Za tu svrhu upravljaju ovi redovni suci potrebita pitanja na tužitelja i optuženika, koje pravo imaju dakako i porotnici. Uostalom u odluku porotnika (kao što ćemo to opširnije dokazati), ne utječu nimalo redovni suci. Da li je tko kriv ili nedužan, to sude optuženiku njegovi sugra-

đani, a državni činovnici izriču samo kaštigu, koju određuje zakon za onu krivnju, što su ju porotnici pronašli. Oдавде se vidi neophodna potreba, da si naši porotnici za svoga predsjednika izaberu svakako vješta pravoznanca.

Kako se u tako sastavljenoj poroti postupa, to ćemo potanko sutra pripovjedati.

III

Pošto se onako porota sastavi, kao što jučer kazali, odmah se i sud započne. Nu valja znati, da se sud ovaj javno drži, i da na nj može svatko doći, tko nije oboružan ili maloljetan. Samo onda, kad bi javnost na uštrb bila pristojnosti i moralnosti, može sud zapovijediti, da se uklone slušaoci, izim advokata i tri osobe, koje si svaka stranka odabrali može. Tako to naređuje austrijansko karno postupanje, koje će se na skorom proglasiti.

Poradi toga treba da se sud obdržava u prostranoj dvorani. Čim se sjednica započne, sjedu porotnici na svoje stolce, koji su od mjesta opredijeljenog za svjedoke i slušaocе odijeljeni, i namješteni naprama klupi, na kojoj sjedi optuženik. Predsjednik razloži porotnicima ukratko važnost njihovog zvanja, i kaže im predmet današnjega suda. Zatim pozove optuženika, kojega, ako je bio zatvoren, doprati straža u sudnicu. Sud ga zapita za njegovo ime, prezime, stališ itd. Zatim se obrati k porotnicima opomenuvši ih, da sve pozorno slušaju i po savjesti sude, te im pročita zakletvu slijedećega sadržaja: da će sve dokaze dušno uvažiti, prije osude, da se ne će s nikim dogovarati, već uklonivši od sebe prijazan ili neprijazan, zloradnost ili i strah, da će onako, kao što se pristoji poštenim i slobodnim ljudima, polag najboljeg uvjerenja presuđivati sve dokaze navedene *za i proti* optuženiku. Sad prozove poimence porotnike, i svaki prozvani dignuvši desnicu u vis reče: »na to prisizhem, tako mi Bog pomogao!«

Poslije toga pročita perovođa tužbu, koju predsjednik može optuženiku jošte razgovijetnije razložiti, a za njim ustane tužitelj (državni odvjetnik) te razloži potanko predmet tužbe,

njezinu temeljitost, dokaze i svjedoke koji su za tu svrhu već unaprijed pozvani, a sada jedan za drugim u sudnici (Gerichtssaal), položivši prije toga zakletvu, svjedoče što znadu.

Pošto se ovako svjedoci saslušaju, ponovi im državni odvjetnik još jedamput sve svoje razloge i dokaze, a sad se stane braniti optuženik ili njegov odvjetnik, te se saslušaju njegovi svjedoci (ako ih ima). Tužitelj može mu opet odgovoriti, i ako zna, obranu njegovu oprovrci, nu tuženik ima uvijek zadnju riječ, ako hoće da govori.

Kad obje stranke sve navedu štogod misle, da im je korisno, te nijedna više nema šta kazati, predsjednik izjavi, da se je sjednica svršila. Sada on sam razloži ukratko stanje stvari, navede dokaze govoreće za i proti optuženiku, nu tako, da se odatle ne može poznati, šta on sam misli o ovoj stvari. Zatim opomene još jedamput porotnike na njihovu dužnost, i predloži im pitanja, na koja imaju odgovoriti, naime: je li optuženik učinio ovo ili ono, radi čega je optužen. Tako na pr. kad bi Petar tužio Pavla, da ga je ovaj u novinama nepoštenim klevetnikom prozvao, a Pavao bi nastojao dokazati, da je Petar zbilja nepošteni klevetnik, to bi predsjednik porotnoga suda od prilike slijedeća pitanja porotnicima predložio: Je li Pavao prozvao Petra nepoštenim klevetnikom? Je li Pavao istinu rekao? Je li time sagriješio proti zakonu o štampi?

Ovakva pitanja moraju biti sasvim nepristrana, i zato je to vrlo mučna stvar tako je sastaviti, da s njima budu obje stranke zadovoljne; jer svaka stranka ima pravo protestirati proti ovim pitanjima, ako joj se čine pristrana. Ovakve tužbe rješavaju odmah suci u poroti sjedeći. – Ova pitanja se napišu i predadu porotnicima, koji s njima otiđu u bližnju sobu.

Sad se istom počimlje glavno zvanje porotnika. Prije nego u onoj sobi počmu vijećati, čita im prednjak (Obmann) njihov naputak slijedećeg sadržaja: »Zakon ne potrebuje od porotnika do motiviraju svoju izreku, da navedu razloge za svoje uvjerenje; već im zapovijeda, da samo svoje srce i dušu ispitaju, jesu li ih uvjerali razlozi tužitelja ili tuženika: zato bi vrlo griješili, kad bi se kod svoje izreke ravnali po tome, od kakvih će biti posljedica njihova osuda za optuže-

nika.« Poslije vijećanja predloži prednjak svakomu pojedinom porotniku predsjednikova pitanja, i ovaj ukratko odgovara: optuženik jest kriv, ili optuženik nije kriv: Dvije trećine (po našem zakonu većina) glasova smatra se kao odluka cijele porote. Dok se u tome ne slože, ne smije nijedan porotnik izaći iz sobe, pred kojom straža stoji, a u sobu ne smije također nitko osim predsjednika, ako ga porotnici zamole, da im što razloži ili razjasni.

Kad porotnici izreknu osudu, povrate se iz sobe na svoja mjesta. Predsjednik suda upita ih, šta su osudili? Tada ustane prednjak, te metnuvši ruku na srce govori: »Na moju dušu i poštenje, pred Bogom i ljudima, osuda porotnika jest: optuženik je kriv itd. ili optuženik nije kriv itd.« Ovu osudu preda predsjedniku na pismu, i potpiše ju sam, dade ju pročitati u nazočnosti sviju porotnika, i onda potpisati od predsjednika i perovođe. *Od osude porotnika ne može se nitko dalje prizivati* (appellirati).

Ako suci, koji su u poroti, pronađu, da osuda porotnika nije jasna i potpuna, ili da si protuslovi, to moraju porotnici nanovo otići u sobu i ondje se dogovarati; ako bi pako suci jednodušno izjavili, da su porotnici promašili istinu glede same stvari, mogu parnicu ovu odgoditi za buduće četvrtletno zasjedanje, i onda ju novoj poroti predložiti.

Pošto se osuda porotnika dozna, dade predsjednik dovesti u sudnicu optuženika, koji bijaše međutim u drugoj sobi, te mu se pročita osuda porotnika. Ako ga ovi proglaše za nedužna, to se odmah na slobodu pušta, ako li ga pronađu za kriva, državni odvjetnik umah predloži, da se ima po zakonu kazniti. Optuženik može proti tomu prijedlogu svoje prigovore navesti.

Sada vijećaju potajno suci, da opredijele kaštigu. Pošto se u njoj slože, predsjednik pročita zakon, polag kojega se optuženik osuđuje, i obznani osudu sudaca, koji ju moraju potpisati, a optuženik je vlastan apelirati proti njoj na kassacionalni sud. – Po našem zakonu o štampi određuje dotična oblast (varoš ili varmeđa) kaštigu, ako porota optuženika pronađe za kriva. Prizivno sudište jest u tom slučaju banski stol; nu kao što smo već kazali, osudu porote, ako je sasvime polag zakona održavana, ne smije nitko promijeniti, nego

ako je u poroti koji zakon prekršen, ili ako se cijela stvar očevidno opire zakonima, to ju može vrhovno sudište na prošnju jedne stranke nanovo poroti predložiti, ili osuda sudaca (ne porotnika) uništiti (cassirati), zato se i zove »Cassationshof«.

Ovo nam se čini dovoljno zasada, da općinstvu način suđenja s porotom kao u slici predstavimo. Mnogo bismo još imali o tom predmetu kazati, nu zasada dostat će i ovo; jer da hoćemo ovaj predmet iscrpsti, morali bismo čitavu knjižurinu o poroti napisati. U buduće razjasnit ćemo pojedine zamršenije točke ove znamenite institucije. Mislimo, da će se iz onoga, što smo rekli, svatko nepristrani osvjedočiti o neiskazanoj koristi pravoga porotnoga suđenja.

(Slavenski jug, 1850., br. 20, 21, 22.)

JE LI SLAVENSKI JUG BUNI NAROD?

Najkrasnija je krepost svakoga državljanina pokoriti se zakonu i onda, kad mu se takav zakon ne dopada, ili kad od njega žrtvu potrebuje; a nema, osobito u konstitucionalnoj zemlji, većega poroka od onoga, kad tko gazi samovoljno zakone, bez kojih ne može nijedno društvo, a kamoli država, opstajati.

Pa ima ljudi, koji nas baš ovom grdom grehotom bijede, naime, da se trsimo državne zakone silovito i samovoljno porušiti te da u tu svrhu bunimo naš narod.

Kad bi ovo bila istina, zaslužili bismo najveću kaštigu koju država dijeli, zaslužili bismo preziranje sviju poštenih državljana, jer bismo pogazili poglavitu dužnost kao članovi države. A mi želimo, da ove naše novine budu zrcalo i ogledalo svakomu sinu domovine, u kojem će vidjeti šta mu valja da čini: moramo dakle odbiti od sebe onu grdu potvoru, koju na nas potvaraju naši protivnici, kao da bunimo narod i time pripremamo bezakonje i propast našoj domovini. Nu prije nego to učinimo, valja nam točno opredijeliti pravi smisao riječi »buniti«.

U pravoj ustavnoj zemlji treba da se svaki državljani podvrgne većini, po imenu zakonima stvorenim od većine narodnih zastupnika; jer se inače ne može ni pomisliti na red, te bi u njoj uvijek vladao onakav nered i anarhija, koja vladaše u Poljskoj, dok je pojedini plemić zloglasnim »niepozwalam«⁶⁹ najbolji zakon prepriječio.

Nu odavde ne slijedi, da moraju svi državljani i jednako o svakoj stvari misliti, već je svakoj stranki podobno svoje mnijenje gojiti, samo neka zakon ne vrijeda.

U svakoj zemlji ima više stranaka; ona stranka, koja se ne slaže sa načelima vlade, te govori, da bi drukčije valjalo raditi i zemljom upravljati, zove se opozicija. Novine su ono bojište, na kojem i vlada i opozicija izvan sabora boj biju, svaka brani svoje mnijenje i svoja načela, i želi narod uputiti o njihovoj spasonosnosti. Za tu svrhu ima svaka stranka svoje novine, u kojima svoja načela razlaže. Tako ima novina vladinih i opozicionalnih.

U tom se sastoji sloboda mnijenja, koja se opet bez slobodne štampe ne može ni pomisliti; a bez obojega ne može opstati sloboda države.

Al' kao što svaka sloboda ima svoje granice, tako ih ima i sloboda mnijenja i štampa. Koje su to granice? Istina, dokle dopire istina, dotle dopire sloboda štampe, ma bila ta istina visokoj gospodi povoljna ili nepovoljna. I u tom je glavna razlika između cenzure, koja je samo onakvu povoljnu istinu štampati dozvolila, i između slobodne štampe, koja i nepovoljne istine na svijet iznosi. – Gdje je pre naglo obznajenje istine škodljivo, kao na pr. odnošenje obiteljsko, sudska acta prije svršene parnice, ondje se zabranjuje doduše pisanje istine, al' ova dva slučaja naznačena su naročito u zakonu o štampi.

Ako dakle vlada ima novina, koje ju same hvale i brane, to onda istim pravom opozicionalne novine otkrivaju njezine mane i želje narodne, pa da to čine, to je u interesu same vlade, jer ona može samo na ovaj način doznati, šta narod misli i zahtijeva.

Dužnost je dakle novina opozicionalnih: otkrivati učinjene nepravde. Kazat će tko, da se tim probuđuje nezadovoljstvo, a ono se samo otkriva, jer ga je već ista nepravda probudila.

Ako dakle ima novina, koje nepravdu na svijet iznose, one ju time priječe, jer se onda ljudi boje činiti komu krivicu, znajući, da će im doći zlo djelo na vidjelo.

Istim pravom otkrivaju opozicionalne novine nevaljanost i nesposobnost pojedinih činovnika. Dakako moraju se u tom obziru čuvati od pustoga sumnjičenja i ogovaranja, jer bi u tom slučaju iste novine same zakon gazile.

Novine te dostavljaju nadalje vladi do znanja želje naroda; želje ove ne slažu se dakako uvijek sa željama vlade, al' ju opominju, da bude na oprezu, i da ne zabrazdi odviše daleko. Da se nisu opozicionalne novine u jedan glas izjavile za federativnu Austriju, davno bismo bili već razdijeljeni u »kreise«: pa ovako dobila je svaka zemlja posebni ustav, koji će biti temelj budućoj federaciji.

Opozicionalne novine pretresaju i presuđuju najposlije djela vlade; hvale ih, ako im se djela ta korisna čine, a kude, ako bi djela takva nahuditi mogla, ili ako se opiru državnim zakonima.

Odavde se vidi, da vlada, znajući da pošteno radi i da zastupa većinu naroda, da se, rekoh, onakva vlada ne boji nimalo opozicionalnih novina, jer je uvjerena o istinitosti i spasonosnosti načela, po kojima vlada i upravlja. Ovakva vlada ne će ni priječiti onakve novine, dok se god kreću u granicama zakona. Samo ondje, gdje nije čist posao, gdje vlada vidi, da opozicija otvara narodu oči i otkriva njezine opasne osnove – ondje ona nastoji svake onakve novine upravo udušiti.

Naša sadašnja vlada izjavila je više puta, da se ona ne protivi zakonitoj opoziciji, dapače da joj je ova draga. Ako mi dakle u granicama zakona oponiramo, to nam se ne može nikako zamjeriti i u grijeh upisati; a da mi granice ove prestopili nismo, to nam kaže savjest, to će nam posvjedočiti općinstvo. Nu dakako ljudi, kojim je apsolutizam obuzeo glavu ili ropstvo srce, ovi ljudi ne uviđaju ni smisao ni korist opozicije, te u sljepoći svojoj miješaju opoziciju s bunom i viču na nas, da bunimo narod.

Pa kolika je to razlika između oponiranja i bunjenja!

Buniti znači nagovarati ljude da uskrate pokornost svojim poglavarima, da se silovito opiru njihovim naredbama, da ne

slušaју njihove zapovijedi, da ih grde i vrijeđaju, gdje mogu. Buniti u granici našoj znači, nagovarati graničare da protjeraју svoje oficire, da ne primaju zapovijedi od svojih poglavara, da si sami ustanove način upravljanja. – Da mi takva šta nikada nismo pisali, to će, mislimo i najžešći protivnik priznati, ili barem ne će sigurno iz naših novina dokazati da smo takva šta činili. Dapače i onda, kad smo kakvo postupanje poglavara osudili, nagovarasmo ljude, da potraže polasticu *zakonitim* putem; a mi smo ne samo tako govorili, nego i sami dobrim primjerom prednjačili. Kad nas je ovih dana, g. drž. odvjetnik na onako nezakoniti način na sud pozvao, ne dav nam ni mogućnosti za svoju obranu: to smo mi, istina, protestirali proti ovakvom u Evropi nečuvenom postupanju, nu opet smo se podvrgli svakoj zapovijedi.

Buniti znači nagovarati ljude, da grade barikade, da se dignu na noge i da s oružjem u ruci zametnu rat ili bunu; da se silom opiru zakonu, da silom ukinu opstojeći ustav. Buniti znači tumačiti narodu naopako državne zakone i naredbe i navoditi ga da ih onako opako izvršuje.

Da mi ni u ovom smislu nismo buniti narod, to će nam svatko još prije priznati. Dā, mi bismo prvi kamen digli na onoga, koji bi takva šta pokusio i tako golemu nevolju na narod svaliti namjeravao. I ovo smo činom pokazali. Dok nije bio oktrojirani ustav kod nas proglašen, opirali smo mu se i nastojali, da se stopram na saboru našem proglasi i s promjenama primi; nu otkada je proglašen, nismo ga više nijednom riječju povrijedili. Tako evo dosada izjavljasmu, kako želimo da nam se domovina ustroji: nu prvi ćemo se pokoriti zakonu, makar nam i ne bio po ćudi. Ako budemo otkrivali mane reorganizacije, tim ćemo samo izvršiti svoju dužnost državlјansku i opomenuti sabor budući, što treba da ispravi.

Tako mi razumijevamo svoju zadaću i svoje područje, a nismo ni samovoljno definirali riječ »buniti«, austrijanski zakon o štampi tumači ju isto kano i mi.

(Slavenski jug, Zagreb, 1850., br. 34.)

PROGRAM »JUGOSLAVENSKIH NOVINA«

U ovo puno kobno doba, gdje će se riješiti budućnost našega naroda, nema ovaj svoga organa, svojih novina, koje bi ga o svemu što se radi točno izvješćivale, u svakom slučaju vjerno svjetovale i opominjale. Ovo je tim žalosnije, što u izdavanju liberalnih novina nema nikakve zakonite zapreke. Jer proglašena i kod nas i ustavom nam osigurana sloboda štampe nije obustavljena opasnim stanjem, ne nalazi se u kakvom Ausnahmszustandu. Mi uživamo potpunoma ustavnu slobodu, pa ni nema izlike, pod kojom bi nam ju tko mogao preoteti. Ta § 12. temeljnih prava naročito kaže, da se samo u vrijeme rata ili nutarnjih nemira obustaviti može sloboda štampe i govora. Nu kod nas vlada, hvala Bogu, izvanjski i nutarnji mir; dapače mi smo uživali u vrijeme istoga rata neograničenu slobodu štampe, i stopram na svršetku rata dobili smo poznati zakon o slobodi štampe. A namjera i svrha zakona o štampi ne može da bude ukinuće ove svim državljanima osigurane slobodštine: dapače zakon takav upravo je štit i poručanstvo, ne samo proti zlo-upotrebljenju slobodne štampe, nego i proti svakomu nasrtanju na ovu slobodu. Jer svaki zakon mora da se obdržava ne samo od onoga, za kojega je izdan, nego i od onoga, koji ga je izdao.

Tkogod dakle zadovolji dužnostima u zakonu o štampi izbrojenim, prosto mu je uživati i prava, koja nam isti zakon osigurava. Mi vidimo da u Beču i Pragu, gdje vlada ratni zakon, izlazi više opozicionálnih listova: zar dakle jedini naš narod da ostane bez svojih novina, bez zastupnika svojih interesa i slobodština, akoprem nismo nikada bili u opasnom stanju? – To bi onda za nas svejedno bilo kao da smo u Turskoj, a proglašena kod nas konstitucija, bila bi samo pusta chimera i tlapnja.

Jer neka ne misli tko, da je sloboda štampe kakva malo-važna i malovrijedna stvar. »Slobodna štampa jeste ponaj-jači stup ustavne države!« Tako su se izjavili austrijanski ministri u svojoj predstavi glede štamarskoga zakona. A što su oni rekli, to potvrđuje historija sviju naroda, zato pruža despotizam ponajprije svoju silovitu ruku na slobodu

štampe, da ju udusi. – I mi dakle treba da slobodu ovu krepko branimo proti svakoj navali, ako ne ćemo da skućimo opet vrat pod jaram samovlade.

Nitko u ustavnoj zemlji nije dirnuo u narodna prava bez kaštige, koja ga je prije ili kasnije stigla. Tko se slobodne štampe boji, boji se istine, a tko se istini uklanja, pokazuje, da ne će da mu izade djelo na vidjelo, da ne misli pošteno za narod. Slobodna je štampa najjasnije zrcalo istine; a od zloga upotrebljenja čuva zakon.

Dodijale su nam teške tužbe dolazeće sa sviju strana domovine radi nedostatka pravih narodnih novina, koje ne bi bile u službi naroda.

Zato oslanjajuć se na temeljno pravo slobodne štampe zakonom ograničene i stavljajuć se pod obrambu konstitucije državne, izlazimo evo pred naše općinstvo.

Mi ćemo držati s narodom. To nam je naš program.

(Jugoslavenske novine, 8. IV. 1850., br. 1.)

SRBI I HRVATI

Svoje čuvaj, tuđe poštuj!

Nar. posl.

Riječ je, da se o dobroj ženi i ne govori. Ovo bi se moglo i za slogu kazati, da jê ondje najviše ima, gdje se o njoj najmanje zbori. Kod južnih Slavena toliki su pjesnici uzno-sito spjevali slogu, i toliko pisali o njezinoj spasonosnosti, da ne bismo više znali riječi k tomu dodati, i da nitko o njezinoj koristi dvoumiti ne može. Eto sloge nema te nema, a nesloga iz svakoga kuta proviruje. Zašto? Ponajviše zato, što isti oni, koji su zastavu sloge razavili, i koji svesrdno žele, da se i kod nas složnim silama raditi počne, ili ne shvaćaju ili ne će da shvate pravu narav i sućtvo sloge. Ima ljudi, koji zahtijevaju, neka sav svijet upravo onako misli i radi, kako oni žele, i da će biti sloge. Nu tko tako mudruje, ne gradi hrama slozi nego samovolji. – Drugo je sloga! Ona diže svoj svijetli prijestol samo u onom kolu, gdje ne biva sve po volji jednoga nego po volji općoj. Al' upravo zato je

sloga rijetko bilje; jer koliko je ljudi, toliko je i čudi, toliko je i pomisli; a najmučnije je čovjeku odstupiti od svoje misli, nekmoli od svoje želje. No bez toga nema sloge: odstupiti valja svakomu ponešto od svoga uvjerenja, makar ono bilo i posve istinito; popustiti valja u nečem onomu, s kojim hoćeš da se složiš, kao što se opet i on mora ogledati na tvoju želju i uvažiti tvoju riječ. To je ona žrtva, koju sloga zahtijeva, nu to je i ona teta, koja jugoslavenskoj slozi smeta; to je onaj zid, koji i južne Slavene rastavlja, i s kojega se ne mogoše na književnom polju – jer se samo o takvoj slozi ovdje besjedi – sve do danas ujediniti. Svak više »da u slozi stoji spas«, pak opet svaki brani uporno svoje mnijenje, i ne bi ni za dlaku od njega popustio ni u neznatnoj i malovažnoj stvari. Tako poznajemo Hrvata, kojemu se je njegov prijatelj zakleti morao, da se ne će nikada služiti ovim sadašnjim pravopisom; ima opet drugih, koji bi se za jedno slovo i za jednu slovku zaratili i poklali. Nu kod Srba nije ništa bolje. Na pokojnoga Todora Pavlovića⁷⁰ digoše hajku zato, što je bio iz svojih novina izostaviti htio ѣ, kojega nitko ne izgovara; smiješno je bilo gledati ovu ratobornu četu, gotovu pobiti se za taj debeli *jer*, kao za kakav amanet narodni. I to je poznato, kako je srpska vlada anatemu udarila na najljepši biser srpskoga knjištva, na djela Vuka Karadžića,⁷¹ zato što je iz svoje azbuke (horrendum dictu!) izostavio *jer* i *jeri*, *jat* i *ju* – sve pismena, bez kojih se također srpski može pisati. – A što smo ovdje o pravopisu naveli, to valja i za druga odnošenja. Svatko uviđa potrebu sloge, a nitko ne će da joj u prilog donese koju misaocu svoju. I to bi se jošte podnijeti moglo, samo da se nije u najnovije doba koješta drugim upravo nametati počelo i narivati, te se ovako pregrada, štono rastavlja brata od brata, umjesto da se razgrađuje, jošte uvis gradi. Dokazom nam može biti raspra za opće ime južnih Slavena.*

* Gdjekomu će se možda neshodno činiti, što smo u ovu nježnu stvar dirnuli. Nu valja znati, da je »Srbski dnevnik« u Novom Sadu u 57. broju naročito pozvao hrvatske pisce, »da se late te stvari s pravom i poštenom voljom (kao što je to sam »Srbski dnevnik« učiniti nakanio) i može biti, da će se taj najveći čvor međusobne nesloge i svade sretno razriješiti.« – Bog dao, da se to zbude!

Nisam nakan kovati u zvijezde sve što su Hrvati predlagali i radili, otkada im se je narodnost pomladila: nu to mora svaki nepristrani sudac priznati, da su općoj slozi, osobito takozvani provincijalni Hrvati, neizmjernu žrtvu donijeli, ne samo gledeći na jezik, nego i gledeć na ime. Želeći u tom zadovoljiti narodnoj potrebi, predložili su hrvatski rodoljubi prastaro ime ovih zemalja, ime *ilirsko*, za opći naziv, budući da su se imenom ovim i u novije doba južni Slaveni kojegdje služili. Nu kod kuće imali su radi toga žestoka boja s neukom svjetinom, boječom se, kao što govoraše, za svoje lijepo hrvatsko ime; od druguda pako napadoše na njih jedni, da ih žele imenom ovim pošokčiti, drugi da povlašiti, i Bog sam zna, što se bijaše sve u tom nedužnom imenu nanjušilo. – Zatim bude predloženo ime *slovensko* ili *slovjensko*, kojim mnogi naši dubrovački pisci od mnogo vjekova nazivahu ukupno sve južne Slavena. No ne znam, da li se je i jedan Srbin ovim imenom poslužio, akoprem nije zaista neshodno. – Napokon budu Srbi ponuđeni imenom jugoslavenskim. Ni ovo nije prodrlo. Tako dakle ostade sve nastojanje Hrvata u tom poslu jalovo;* dapače se čini, da se tim u nekih Srba probudilo krivo mnijenje, da Hrvati svoga hrvatskoga imena ne štiju i ne ljube i da samo zato za drugim hlepe. To je može biti uzrok, što su od ovo nekoliko godina srpski pisci ime srpsko počeli protezati i na Hrvate, i to isprva na Štokavce, a kasnije i na Čakavce, hrvatske Kekavce, pače i na sve ostale Slovence. (Gledaj zemljovid srpski: Zemlje u koima prebivaju Srblji). Da to samo ovaj ili onaj učini, ne bismo o tom riječi prozborili, jer »nitko ne može natkati marama, da cijelom svijetu usta poveže: no nametanje ovo srpskoga imena vrlo je mah otelo na veliku žalost hrvatskih rodoljuba, koji svoje hrvatsko ime isto tako ljube i štiju, kao što i Srbi svoje. – Da ima ikoliko

* Srpski časopis »Sedmica«, što se izlazi u Novom Sadu pod uredništvom dra. Medakovića, u ljetosnjem 25. broju upravo protestira proti zajedničkomu imenu južnih Slavena, koje bi Hrvati Srbljem rado nametnuli, i zahtijeva, da, ako žele *slogu i ljubav* (!!!), neka već jedankrat točno razlučivaju ime srpskoga naroda od hrvatskoga; a G. V. K. izričkom zahtijeva, da se i Hrvati zovu Srbi. »Ex hoc fonte derivantur clades Romanorum!«

prilike, da će Hrvati prigrliti srpsko ime, ne bih se zaista u tom poslu pera mašio; jer ja štujem i ljubim srpsko ime, te bi mi drago bilo, kad bi sva jugoslavenska plemena složilo. No ja štujem i hrvatsko ime, koje je također slavno i slavensko, i ne bi mi se dalo na žalost, kad bi ga Srbi posvojili, jer bi se time ista svrha postigla. Kako stvari stoje, zaludu bi se tko nadao, da će to Srbi učiniti; ja pako, živeći do blizu dvadeset godina među Hrvatima i tako poznavajući prilično njihovu ćud i narav, uvjeren sam, da ni oni svoga narodnoga imena ne će zamijeniti sa srpskim; a razloge tomu ću malo niže navesti. Ako već ne će nijedan da zamijeni ime, neka bar svoje drugomu ne nameće, jer će se time jošte manje svrsi prikućiti, kao što nam pokazuje primjer Mađara. To se mora priznati, da Hrvati svog imena Srbijem ne nameću.*

Žao mi je, što ne mogu i za Srbe isto kazati, a jošte više žalim, što im u tom poslu prednjači inače velezaslužni g. Vuk Karadžić, koji je svojim člankom »Srbi svi i svuda« u Kovčežiću kao što se meni čini, najviše toj raspri povoda dao. »Wenn die Könige bauen, haben die Kärner zu thun«, kaže Schiller. Tako je bilo i ovdje. Kad je g. V. K. ime srpsko protegnuo samo na Štokavce, ostali su ga i dalje počeli vući i dokazivati, da su samo tako zvani Kekavci⁷² pravi Hrvati, štono oko Zagreba stanuju. Istina je, da se Zagrepčani za Hrvate drže, makar im bio svagdanji jezik ponešto različan od književnoga; no svaki književni jezik (i srpski) ima narječja, i ovoj se je razlikosti u Zagrebu doskoćilo tim, što su i Kekavci jugoslavenski književni jezik u svoju književnost primili. Uostalom zna se, da je sadašnja provincijalna Hrvatska u novije vrijeme ime ovo starijim svojim imenom Slavonije zamijenila. Govoriti dakle, da samo u ovoj novijoj Hrvatskoj ima pravih Hrvata, budući da se ovi govorom od ostale svoje braće ponešto razlikuju, to znači tvrditi, da samo u sadašnjem novom srpskom vojvodstvu ima pravih Srba, govorećih *lépo*, *bélo* itd., a oni na jugu Srbije da nisu više

* Jedini hrvatski pisac, koji je u prežestokoj obrani Hrvata podaleko zabrazdio, bio je radi toga od samoga hrvatskoga općinstva kuden.

Srbi, jer govore lijepo, bijelo itd. Granice stare Hrvatske mogle su se isto tako raširiti, kao što su se razmakle granice stare Srbije.

Drugi težu ime hrvatsko na Čakavce, zato tako nazvane, što mjesto *što* govore *ča*, a stanuju u primorju hrvatsko-dalmatinskom. Evo što o tom piše g. V. K. na 6. str. svog »Kovčevića«: »Svi pametni ljudi i od Grčkih i Rimskih Srba priznaju, da su jedan narod i trude se da bi mrzost zbog zakona ili sasvijem iskorijenili ili barem umalili što se više može, samo je onima Rimskoga zakona još teško Srbima nazvati se, ali će se po svoj prilici i tome malo pomalo naviknuti; jer ako ne će da su *Srbi*, oni *nemaju nikakvoga narodnog imena*. Da reku da su jedni *Slavonci*, drugi *Dalmatinci*, treći *Dubrovčani*, to su sve imena od mjesta u kojima žive, i ne pokazuju nikakvoga naroda. Da reku da su *Slaveni*, to su i Rusi i Poljaci i Česi i svi ostali Slaveni narodi. Da reku da su *Hrvati*, ja bih rekao, da ovo ime po pravdi pripada samo *Čakavcima*, koji su po svoj prilici ostaci Porfirogenitovijeh Hrvata i kojijeh se jezik malo razlikuje od Srpskoga, ali je opet bliži Srpskome nego i jednome Slavenskom narječju; a po tom *današnjem* Hrvatima u Zagrepskoj, Varaždinskoj i Križevačkoj varmedji, kojijeh se domovina prozvala *Hrvatskom* poslije Muhačkoga boja, koji je bio godine 1526. (a donde se zvala *gornja Slavonija*), i kojijeh je jezik kao prijelaz iz Kranjskoga u Srpski; ali ne znam kako bi se tijekom imenom mogla nazvati ona braća naša zakona Rimskoga, koja žive n. p. u Banatu, ili u Bačkoj, ili u Srijemu i Slavoniji, ili u Bosni i Hercegovini, ili u Dubrovniku, i govore onakijem istijem jezikom kao i Srbi. Ako bi ko rekao da se i od njih gdje koji mogu nazvati Hrvati po tome što na onijem mjestima gdje je u Slavenskome jeziku *ѣ* govore i, n. pr. *dite*, *vira*, *sime* i t. d.: ali kako će Dubrovčani, Konavljani, Peraštani, Dobročani i ostali koji ni te razlike nemaju? A osim toga, kad bi ova razlika u govoru mogla biti dovoljan uzrok, da se oni koji govore *dite*, *vira*, *sime* ne mogu zvati *Srbi*: kako bi se onda *Čakavci* (koji govore *dite*, *vira*, *sime*) i *Kekavci* (koji govore *dete*, *vera*, *seme*) i malo prije pomenuti *Štokavci* (koji govore *dijete*, *vjera*, *sjeme*) svi zajedno mogli zvati *Hrvati*? Da reku

da su *Iliri* ili *Ilirci*, to je mrtvo i tamno ime, koje danas ne znači ništa; jer sad svi znatniji istorici dokazuju da stari Iliri nijesu bili Slaveni, i tako bi se oni tijekom imenom samo zato nazivali što žive u zemlji koja se negda zvala Ilirik, po čemu bi se i ostali svi narodi koji u starome Iliriku danas žive (n. p. Bugari, Arnauti, Cincari i t. d.) isto tako zvati mogli.«

Da uzmognemo na ovo umstvovanje temeljito odgovoriti, valja nam se povratiti u kolijevku srpsko-hrvatskoga naroda.

Glavni i gotovo jedini izvor stare povjesnice Hrvata i Srba u njihovoj sadašnjoj domovini jeste grčki car Konstantin Porphyrogeneta, koji je u sredini desetoga stoljeća živio i u svom djelu »o upravi carstva« mnogo toga o Hrvatima i Srbima zabilježio. – Evo što pripovijeda u 30. poglavlju svoga djela: »Divlji Avari bili su među god. 600.–630. poslije Isukrsta osvojili sadašnju domovinu Hrvata, koja je onda pod carigradske careve potpadala. Grčki car Heraklije, ne mogavši sam Avare odanle protjerati, pozva u pomoć Hrvate, koji onda stanovahu iza današnjih Tatra (Karpata) negdje u istočnoj Galiciji, a zemlja ta se je onda zvala Velika ili Bijela Hrvatska. Okolo god. 634. krenu odanle Hrvati u svoju sadašnju domovinu, iz koje poslije krvava rata od više godina Avare potjeraju ili utamane. Nastanili su se pako u današnjoj južnoj i u turskoj Hrvatskoj (Bosni) sve do Vrbasa, a u Dalmaciji do Livna (Hljevna) i Cetine; druga pako strana Hrvata smjestila se je među Savom i Dravom, u današnjoj Slavoniji, a Sisak im je bio glavni grad.

Srblji su onda prebivali u Bijeloj Srbiji, u susjedstvu bijele Hrvatske, dakle u današnjoj Ruskoj i Poljskoj. Valjda potaknuti primjerom Hrvata, zamoliše oko g. 636. istoga cara Heraklija, da im dopusti nastaniti se u Iliriji. Car Heraklije ispuni mu molbu i odredi im stan blizu današnjega Soluna, kamo se i zbilja jedna strana onih sjevernih Srba preseli: ali im se ondje ne dopade, i oni se premjeste k svojoj hrvatskoj braći u današnju Srbiju i Bosnu do Vrbasa, a na jugu u južnu Dalmaciju sve do Bara (Antivari).«

G. V. K. tvrdi, da su dandanas ostaci starih Hrvata, doselivši se na jug, samo takozvani Čakavci, dakle da samo njima pripada ime Hrvata, a tko god govori narječjem

štokavskim, on da je Srbin. Nu zaludu ćeš tražiti u »Kovče-
žiću« razloga, iz kojih bi se to izvoditi moglo, zaludu svje-
dočanstva povjesničkih, koja bi to potvrđivala, da se je veliki
negdašnji hrvatski narod u šaku Čakavaca u primorju živućih
skvrčio; on samo kaže na str. 7. *ja bih rekao*, a na str. 17.
ja mislim da su samo Čakavci Hrvati.

G. V. K. nije dakle ni sam tvrdo uvjeren o nepobitnoj
istini svoje izreke; jer tvrdomu uvjerenju o kakvom doga-
đaju hoće se razloga i svjedočanstva, on pako samo misli i
mni, govori i želi. Opet se je našlo mladih pisaca, koji su
ovo subjektivno mnijenje za apodiktčku istinu primili, i
time si sami o svojoj povjesničkoj znanosti testimonium
paupertatis napisali. Tko želi zanijekati egzistenciju jednomu
narodu, taj treba da se dobro naoruža razlozima vađenim iz
naravi stvari i svjedočanstvima vjere dostojnih povjesnika.

Da su sadašnji čakavci jedini ostatak starih Hrvata, to bi
se moglo samo onda tvrditi, kad bi se dokazalo, da su stari
Hrvati zbilja čakavski govorili, i da u Hrvatskoj nikad nije
drugoga slavenskoga plemena stanovalo do Čakavaca.

Ni jedno se ne može dokazati; prvo ne, jer nema iz one
stare dobe nikakvih pomenika o jeziku Srba i Hrvata, kojim
govorahu, kad su se na jug selili; a drugo ne, jer povjesnica
upravo protivno povijeda.

Da stavimo, da je istina što nam se kaže, da stari Iliri nisu
bili Slaveni (akoprem je i ovih dana izašla knjižica »De ori-
gine et sedibus veterum Illyriorum« od Poljaka Kazimira
Szulca, dokazujućega slavenstvo starih Ilira); no da prista-
nemo, velim, uz g. V. K. »da svi znatniji historici dokazuju,
da stari Iliri nisu bili Slaveni«: odavde se samo to može
izvoditi, da sve one prostrane zemlje, koje su se otprije zvale
Ilirija, nisu bile uvijek naseljene od samih Slavena. No da
su već prije dolaska Hrvata i Srba na jug u njihovoj sada-
šnjoj domovini stanovali i Slaveni, to tvrde oni povjesnici,
koji inače niječú slavenstvo Ilira.

Da su bili stari Heneti ili Veneti, štono u davnim davni-
nama, prije Rima i rimskoga carstva, u jadranskom primorju,
po imenu i u današnjim Mlecima (Veneciji) življahu, da su

bili ovi Veneti pravi Slaveni, to, da mučimo o Hrvatima,* i sam kritički i toli oprezni Šafařík potvrđuje ovim riječima: »Slažemo se sa štovanim istraživaocima starina, Mannertom i Surowieckim, držecima, da se je u mraku nedostižne davnine veliko i prastaro pleme Vinida ili Veneta (t. j. Slavena) steralo od mora Baltičkoga sve do Jadranskoga.** – I najstariji slavenski povjesnici Nestor, Kadlubek, Boguchwal i Dalimil pišu, da su već u prastaro doba Slaveni u Jadranskom primorju prebivali. Sve je ovo privoljelo Šafaříka, te kaže na str. 219. svoga slavnoga djela: »S historičkom izvjesnošću znamo, da su naši pređi pod inostranim imenom Vinda ili Venda, i pod domaćim imenima, Srba, Slovena, Poljana, Hrvata, Sjeverana itd. od vremena Herodota (god. 456. prije Is.) prostrane zemlje za Tatrama i pred Tatrama, s jedne strane od Baltičkoga mora ća do Dunava i do iste Jadranske obale, s druge od izvora Volge i Dona do među Vislom i Odrom stanovali, dok ih iz južnih (podtatranskih) strana nisu Kelti ili Vlasi izagnali i na sjever uzmaći prisilili.« Ovo se dogodi oko g. 350. pr. Is. Istina je dakle, da su Kelti istisnuli Slavene iz juga; nu Kelti ih jamačno nijesu sve istrijebili, već su se mnogi u nepristupnim gorama i na otocima spasilili.*** Još je izvjesniji i svake dvojbe prost taj factum, da su se Slaveni, poslije odlaska Kelta, malo pomalo u staru svoju domovinu povraćali, i to u 5. i 6. stoljeću poslije Is., dakle jedno 100 godina prije seobe Hrvata i Srba. – A može li se pomisliti, da od svihkolikih ovih Slavena nije više ni potroška bilo u Iliriji, kad su se Hrvati i Srbi selili; da od njih ne ostade ni piličnika,⁷³ te su bili već svi do jednoga istrijebljeni, kad su Hrvati i Srbi onamo stigli? – Pogledajmo Židove. Ima tomu više od 15 stoljeća, što su po svem svijetu razasuti, što ih Kršćani i Turci gone, tlače i muče: a dandanas ima ih možda jošte više nego što ih bijaše u vrijeme njihova rasutka. – Pogledajmo baltičke Slavene. Tisuća godina trebala je, dok su se napokon ponijemćili, pak i to samo krvoločnom silom i grozovitim sredstvima, da se čovjeku

* Gl. »Tko su bili stari Iliri?« od Dr. Gaja, u Danici 1839. br. 10.

** Gl. Šafaříkove Slowanské Starožitnosti str. 216.

*** Gl. Starožitnostih stranu 215.

koža ježi, kad čita njihove muke. Možemo dakle i bez naročita svjedočanstva vjerovati, da onolikih ilirskih Slavena do došašća Hrvata i Srba nije bilo sasvim ponestalo, da nijesu bili svi iskopani ili polatinjeni. O tom će nas slijedeće okolnosti jošte bolje osvjedočiti.

Hrvati, došav ovamo, bijahu se nastanili jedni među Drevom i Savom u današnjoj Slavoniji, a ostali na jugu među bosanskom rijekom Vrbasom, Istrijom i Jadranskim morem, t. j. u zemljama, koje su Avarima oteli. Nu primorskih gradova i bližnjih jadranskih otoka, kojih Avari ne bijahu držali, nijesu ni oni osvojili, nego su stanovnici istih gradova i otoka i nadalje ostali pod carigradskim žezlom.* Primorske ove strane zvale su se radi toga *Dalmatia Romana*, za razliku od ostale Dalmacije, u kojoj stanovahu Hrvati i Srbi. Rimska ova Dalmacija spade pod hrvatsku vladu stoprv za slavnoga hrvatskog kralja Petra Krešimira, koji je radi toga i naslov dalmatinskoga kralja primio. Primorski gradovi i bližnji otoci bili su dakle onda već naseljeni, kad su Hrvati i Srbi u Dalmaciju stigli i kad su ih kasnije Hrvati pod svoju vlast okrenuli: no navadno se misli, da su ondje Latini stanovali. Da je ondje bilo i Latina, budući da su ovi svom zemljom vladali, to je tako naravno, kao što kod nas ima Nijemaca, a u Bosni Osmanlija. Nu ako ondje sami Latini stanovahu: kako se je to dogodilo, da su najstariji pismeni spomenici iz ovih mjesta, osobito iz gradova, pisani ili čakavski, ili, istina, latinski, no tako, da se očito vidi, da je latinština ta samo prijevod slavenskih misli. To je spazio i ruski profesor, istraživalac starih dalmatinskih zakona, Reutz, u svom djelu »Verfassung und Rechtszustand der dalmatinischen Küstenstädte und Inseln. Dorpat, 1841.« te kaže na strani 5., da čim su starija ondašnja pisma, tim više ima u njima slaven-skoga duha i ne može se ni dvoumiti, da su ih pisali Slaveni. Ako pak otoci ovi, i stari primorski gradovi ni osvojeni, a kamoli nijesu bili od Hrvata naseljeni: kako je mogao na njima hrvatski jezik onako mah oteti? Na ovo se pitanje ne da drugo odgovoriti, već da su se ondje jošte prije došašća Hrvata i Srba nastanili Slaveni, govoreći čakavski. Oni su

* Gl. Konst. Porph. pogl. 29.

uživali pod carigradskom vladom mnogo municipalnih slaboda i zato se ne hoćahu podložiti Hrvatima, makar i po jeziku srodnim, no u obrazovanosti daleko zaostavšim; kao što se i Dubrovnik otimaše sve do najnovijega vremena svakoj srpsko-hrvatskoj vladi. – Samo ako ovo priznamo, možemo si protumačiti, zašto se jošte i dandanas čakavski najčišće govori na ostrvima i u bližnjim im mjestima, a dalje od mora niti nema čistih Čakavaca.

Još ćemo se bolje o tom uvjeriti, ako stanemo podrobno razglabati čakavsko narječje. I onaj, koji ne vjeruje, da su Hrvati i Srblji jednim jezikom govorili, kad su ovamo stigli, mora opet priznati, da im je bio srodan jezik, budući da su od starine zajedno stanovali, te ih svi pisci za rođake drže. No ako zavririmo podublje u ustrojstvo čakavskog jezika, naći ćemo u njem na svojstva i riječi, sasvim protivne duhu istočne slavenštine, kamo i hrvatsko-srpski jezik spada, a tim primjerenije jeziku zapadnih Slavena, po imenu Slovenaca, Čeha i Poljaka. Samo mi je žao, što do sada nema čakavske opširne gramatike ni čakavskoga idiotika, koji bi sadržavao sve riječi i izraze ovoga narječja. A vrijedno bi bilo posvetiti se tomu poslu, jer bi se toga u čakavštini valjda mnogo našlo, što bi u prilog bilo ne samo slavenskim jezikoslovcima, nego i povjesnicima. No stvar ova je vele mučna, jer koliko ima sela, gotovo toliko ima čakavskih narječja, kad što sućnima⁷⁴ svojstvima se razlikujućih. Al' upravo različitost ova, budući da su sve te razlike primjerene duhu slavenskoga jezika, posvjedočuje koje starinu Čakavaca, koje raznost njihova porijekla. Meni je naš revni rodoljub g. M. Sladović⁷⁵ priopćio nešto čakavske osobine, koju je ponajviše na otoku Krku (Veglia) iz usta puka doznao, a nešto sam ja sâm iz starih pisama sakupio: i već ovo malo dokazat će istinu mojih riječi. Ima Čakavaca koji govore: *tegtati* = (slov.) *tehtati*; *žlah-tina* (vrst grožđa, tako i slov.); *tečno* = točno; *vliħ* = malo prije; *runak* = uvojak, odatle naše runo; *kire* = koji; *ner*, *nere* = nego; *vazam* (slov. vuzem) = uskrs; *vganj*, *vrnj* = plug; *sesec* = sisa; *tvar* = trovanje; *vem* (slov.) = znam; *vzeti*, *zeti* (slov.) = uzeti, i opet *usprijeti*; *vaspet* = opet; *deri* = ča do; *ħ kćeri* (slov.) = ka kćeri, *hiža* (slov.) = kuća, *isto* = istina, *listo* (slov. lestor) = samo, *jagla* = igla, *is-*

koliti se = dovršiti se, *kon* = kod, *bojno* (slov.) = osobito, *tač* = tako, *učer* = jučer, *ošće* = jošte, *ureh* = ures; *vid* = liječenje, *ured* = (slov.) odmah; *zrcati* = ogledati se, *zrcalo* = ogledalo, *domov* (slov.) = kući; *tar, tare* = ter; *požgati* = požeći; *mrtveški* (slov.) = mrtvački; *lobura* = lubura; *ladva* = lađa; *kasnoba* (slov.); *pirvi*, drugdje opet *parvi*, *smardi, čarnilo* itd. = prvi itd.; *dvera* (čes.) = vrata; *delji* (čes.) = dulji; *voljaki* (slovački) = tkogod; *lis* (čs.) = šuma; *lisnika* = divljaka-jabuka; *osilo* (čes. osidlo) = vigovi, omče; *ret* = rt, rat; *gdikoli* (čes.) = gdje god; *var, obara* (slov. varstvo, obvarovanje) = čuvanje; *poličnica* (čes. poliček) = pljuska; *praviti* (čes.) = povijedati; *ul* (čes.) = ulište; *račiti* (čes.) = hotjeti; *zlati* (čes.) = vrst novca; *vas* (slov. i čes.) = selo; *vina* (čes.) = krivica; *nat* (čes.) = cima; *laskači se* (čes. leskatji se) = laštiti se; *plk* (staročes.) = puk; *pln* (čes.) = pun; *dlgo* = dugo; *mlčati* = mučati; *slza* = suza; *klk* (ključ od vode); *pelnica* = punica; a drugdje opet *valk* = vlk; ili *vona* = vuna; ili *jabelko* (čes.) i *jaboko* = jabuka; *jak* (čes.) = kako; *dim* (čes.) = kažem; *prasec, kotel* itd.; *ča* i *čo* (slovački), a po gradovima *ca* (čes. co) = što;* *gledaje, leže, govore* itd. (čes.) = gledajuć, ležeć, govoreć itd.; *vineti* (čes.) = izvaditi; *jatra* (čes.) = jetra; *mani* (čes.) = zaman; *golac, golica* (čes. holec, holka) = mladić, djevojka; *izba* (slovački) = soba; *otavan* (čes. zotaven) = okrijepljen; *smoknuti* (čes.) = pokisnuti; *poli* (čes. podle) = polag; *rič* (polj.) = stvar; *uprašati* (polj.) = pitati, *okrut* (polj.) = posuda, *bo(t)* (polj.) = jer.

Ako pako čakavsko narječje sravnimo s crkvenoslavenskim narječjem, još ćemo se bolje o tom uvjeriti, da Čakavce valja razlučiti od Hrvata, došavših sa Srbima u Iliriju. To je bio opazio već g. dr. Božidar Petranović, te piše u »Zori dalmatinskoj« II. str. 251. »Narod na otocima – ušćivao je puno više staroslavjanskih riječi, gramatičkih formi i staru slavensku prozodiju nego tako zvani Vlasi.« – I zaista, kad tko stane razglabati čakavštinu, čudom će se začuditi njezinoj srodnosti s narječjem crkvenoslavenskim, i to ne samo u po-

* Crkveno-slavensko čbto sastavljeno je od čb (ča) i to kao što se i u Českoj gdješto govori co-to mjesto co.

jedinim riječima, nego u čitavom ustrojstvu. Čakavsko sklanjanje (deklinacija) slaže se više s crkvenoslavenskim nego štokavsko, po imenu u drugom padežu množine; a ostali su padeži stalniji i stanovniji nego kod Štokavaca. U čakavštini uzdržao se je dvobrojni (dualis) ne samo u samostavnicima, nego i u zaimenicama (pronomen), na pr. *vaju* t. j. vas dvojice; i u glagolâ mnogo su više razvita nego u štokavštini; Čakavci svršuju prvu osobu sadašnjega vremena *u*-om na pr. *budu*, *volju*, mjesto budem, volim; ovamo ide dočetak *homo* u množini prošastoga vremena; na pr. veljahomo, veljahote i t. d. Pisme *h* se dosljedno piše i izgovara (izim riječi *hoću*), a mnogi ga Štokavci ne izgovaraju; prijedlog *v* i *va* rabi se mjesto *u*, na pr. *va* nebo. – Tomu valja dodati tuštu i tamu riječi crkveno-slavensko-čakavskih, Štokavcem slabo ili nimalo poznatih. Evo samo nekoliko ih, kako mi upravo na um dođe: *jati* = uhvatiti, *jazik* = jezik, *saj* = ovaj, *pečal* = briga, *čislo* = broj, *pošten* = pošten, *pročit* = proštiti, *dignut* = dignuti, *razvi*, *razmi* = osim, *hram* = zgrada, *kri* = krv, *buku* = bukva, (a kod Čakavaca ima jošte i *tiki*, *loki*, *smoki*, *ladi* i t. d. = tikva i t. d.), *vina* = uzrok; *vas* i *ves* = selo, *čado* = čedo, *čest* = sreća (prema crkven. *ČASTITĚ* = srećan), *črid*, *čred* = red, *čriz* = kroz, *daleč* = daleko, *dil* (crk. *DLA* = radi; *dreselje* = tuga, *har* = milost, *izući* = osobit, izvrstan, *kami* = kamen, *liše* = više, *obuziti*, *obezati* = obvezati, *pogruziti se* = zaroniti, *prijazan* = prijateljstvo, *sulica* = koplje, *teg* = posao, *trus* = potres, *vnititi* = užeci, *zaveliti* = zapovijediti, *bližik* = rođak, *začelo* = počelo i t. d.

Molim štioce, da mi oprostite, što im dosađujem ovim izbrajanjem golih riječi. Znam, da takvo suhoparno izbrajanje ne godi onomu, koji nije jezikoslovac: no kad se vadi povjesečni dokaz iz jezika, nije dovoljno gdje koju riječ napomenuti, već iz toga treba što se više može nabrojiti, da čitatelji i sami u ustrojstvo jezika zavire. Ja bih mogao ovakvih riječi jošte navesti, da pišem za same jezikoslovce; no čini mi se, da će mi i ovo dosta biti za moju svrhu, naime za dokazanje srodnosti čakavskoga i crkvenoga narječja. Ovo crkveno narječje bijaše otprije narodan jezik sadašnjih Bugara, prije nego što su im ga azijski tuđinci, svladavši ih i izmiješavši

se s njima, iskvarili. To dokazuju slavenski povjesnici po imenu i Šafařík. Bugari ovi stanovahu iza Srba; Srbi su među njima i Hrvatima prebivali. Nu srodnost narječja starobugarskoga i čakavskoga jasno dokazuje, da su se oba ova plemena dugo miješala, jer se je samo onako mogla razviti tolika srodnost njihova jezika. Ako su pako Čakavci ostaci starih Hrvata, došavših ovamo malo prije Srba, nije moguće, da su bili Čakavci u tješnjem odnošenju s Bugarima, budući da su ih od njih Srbi rastavljali. Kako ćemo dakle srodnost ovu drukčije rastumačiti, već ako priznamo, da su u današnjoj Hrvatskoj već prije došašća Hrvata Slaveni prebivali, koji su se s Bugarima, odavno u južnoj Evropi stanujućimi, miješali? Onda pako nije dakako moguće držati Čakavce samo za oتراžak zatatranskih Hrvata, nego za starosjedioce sadašnje njihove domovine.

Stari pisci (na pr. Prokopij, koji je živio oko god. 552 po I.) opisujući Iliriju prije seobe Hrvata i Srba na jug, navode mnogo vlastitih imena, o kojima se ne može dvojiti, da su slavenskoga porijekla. Evo što o tom Šafařík sudi u svom djelu »*Ueber die Abkunft der Slaven*«, str. 147: »Es ist mir sehr wahrscheinlich, dass alle diese Orts- und Personennamen ihrem wahren Ursprunge nach Eigentum der hier (in Illyrien) von jeher wohnenden Ueberreste slowenischer Zeiten, vor, unter und nach Justinian eingewanderten nord-donauischen Slowenen vermischt haben. Denn dass hier wirklich eine solche Vermischung stattfand, geht aus der Analyse der altslowenischen Kirchensprache und ihrer Vergleichung mit andern Mundarten ziemlich klar hervor.« – od ovih vlastitih imena samo ćemo nekoja napomenuti: grad *Stolpon*, *Colapis* (Kupa), *Delminium* ili *Dalminium* nekada *Dlmno*, sada *Duvno* (odanle je stekla ime *Dalmacija*). Kao što smo već gori kazali, ima još i današnji dan Čakavaca, koji govore *pln*, *mlčati* i t. d.: nije dakle vjerovno, da su se oni ovim vlastitim imenima služili?

Ono, što sam o čakavskom jeziku naveo, mislim, da će svakoga uvjeriti o osobitim svojstvima ovoga narječja. Nu ako te osobine dandanas toliko ima, koliko je j' moralo biti prije 1200 godina, t. j. kad su se Hrvati i Srbi ovamo doselili?

Jer uzajamnim općenjem Štokavaca i Čakavaca za sve ovo vrijeme mnogo je toga prešlo iz jednoga narječja u drugo, tako da se dandanas već za jedno narječje držati mogu. No valja utviti, da ne govori Čakavac upravo onako, kao što smo gore kazali, nego u jednom mjestu ima jedne osobine, a u drugom druge: tako je djelovala na njih pretežna većina Štokavaca, da su se dandanas već svi Čakavci više ili manje od svoga prvobitnoga jezika udaljili. Tim se dogodi, da čakavština, koja je u staro vrijeme bila naposebno narječje, dandanas je već samo razrječje štokavštine. Koliko je iz nje u štokavsko narječje prešlo, to se sada ne može više potanko naznačiti, budući da nam jezik onih starih Hrvata i Srba nimalo nije poznat. No budući da je Čakavaca najviše bilo do mora, dakle u susjedstvu Hrvata, to je naravno, da je njihov jezik utjecanjem čakavštine isto tako promijenjen bio, kao što je s druge strane bugarština utjecala na Srbe. Možda je i u riječima *vinac*, *tilo*, *kripiti*, *lipota*, (vijenac, tijelo, krijepiti, ljepota) i t. d. jedno od svojstava, koje su štokavski Hrvati od Čakavaca primili; kao što su Srbi *e* u istim riječima (venac, telo, krepiti) od Bugara prisvojili. Da su se pako Hrvati i Srbi, došav ovamo, izmiješali s prijašnjima ovdje stanovavšimi Slavenima, to i Šafařík nagađa u pomenutoj malo prije njemačkoj knjizi, i Kopitar u »Hesychii Glossographi discipulus« na str. 62.*

Nu povjesniku ne valja svoju zgradu na nekoliko riječi osnovati, te natežući ih lijevo i desno, koješta iz njih izvoditi. Tko na ovakvu temelju povjesnicu gradi, lasno zaluta. Dokazi vađeni iz pojedinih riječi treba da nam samo *podupiru* zgradu, a *uzdržati* je sami ne mogu. Treba dakle da se pobrinemo jošte i za druge dokaze, vađene iz same naravi stvari, iz samoga života naroda, o kojem govorimo.

Ilirski primorci sloveli su od starine sa brodarstva i trgovine. Već u vrijeme Rimljana bijahu na glasu mornari, i

* Serborum genus, natum sive e novis a. 640 a septentrione advenis, ut vult Porphyrogenitus, qui eos Serbos simul et Chrobatos vocat, sive, quod probabilius est, *auctum* tantum et *mixtum* veterioribus incolis Slavis, pannonicorum et moesiacorum (t. j. Slovenaca i Bugara) fratribus, novisque a. 640. advenis. Illyrios eos nunc amant vocare.

današnje hrvatsko-dalmatinsko primorje bijaše im glavna brodnica. Ovdje su gradili svoje brodove, ovdje su kupili vojsku ili momčad za nje.* – To je sve bilo prije došašća Hrvata i Srba. A Konstantin Porphirogenet hvali također (u 31. poglavlju) silno brodovlje Hrvata i prostranu njihovu trgovinu. To potvrđuje i pomorska pomoć, koju su Hrvati dali caru Vasiliji g. 868., kad je išao sa svojim pomorstvom na Saracene kod Bara u Italiji.** – Kao što je poznato, Hrvati i Srbi došli su ovamo iza Tatra, iz udaljene od mora zemlje: pomorsko brodarstvo bijaše im dakle stvar tuđa, nepoznata; oni bijahu ratari i pastiri. Pošto su se u Iliriju preselili, osvojiše isprva samo poudaljenije od mora strane, kao što to svi pisci povijedaju. Stoprv pomenuti grčki car Vasilije predao im je 230 godina poslije njihova došašća pobiranje danka od primorskih gradova i jadranskih ostrva.*** Ako sada jošte na um uzmemo, kako je to mučno promijeniti u narodu dondašnji način življenja, nekmoli pretvoriti pastire u mornare: to će nam se sve ovo hrvatsko pomorstvo i njihova pomorska trgovina učiniti pravom zagonetkom, koju ćemo tek onda povoljno odgonetnuti, ako uzmemo, da su Hrvati i Srbi, došav ovamo, našli srodne braće, na glasu sa pomorske plovidbe i trgovine, na koju se je i ime jednorodnih i mnogobrojnih zatatranskih došlaca protegnulo. Ovo nam potvrđuje i događaj, što se je zbio ljeta 662., dakle malo iza seobe Hrvata i Srba. Ove godine bili su Hrvati došli u Apuliju, i to, kao što ljetopisac naročito kaže, »cum multitudinem navium«.**** Kada i kako su Hrvati tolikih brodova stekli? Zar su ih za ono 30 godina svoga ovdašnjega boravljenja sagradili? Eto prošlo je mnogo vjekova, što su Nijemci, zatamanivši baltičke pomorske Slavene, do mora sjeli, pa opet sve do danas, bolni uzalud uzdišu za flotom!

Narodu, u kojega je bila trgovina i obrtnost tako razvita, kao što je to bila kod prethrvatskih, regbi, primoraca, nije mogao ni duh u mrtvilu i gluposti čamiti. Tomu se možemo

* Gl. Der österr. Lloyd br. 73. od g. 1843.

** Gl. Lucii De Regno Croat, et Dalm. L. II. cap. 2.

*** Gl. Const. Porph. u poglav. 30.

**** Gl. Paulus Diaconus L. IV. c. 46.

s razlogom domišljati, makar i nemali pisanih pomenika. Oni su dakle imali svoje pismo i svoje knjige; i promotriv zrelo sve okolnosti, mislim da se ne ćemo od istine otkloniti, ako stavimo, da su se oni ilirski primorci služili *glagoljicom*, ili, kao što su je stari Hrvati zvali, bukvicom. Na to nas nuka, prvo, njezina sličnost s južnim alfabetima; a da su je Hrvati i Srbi sa sjevera ovamo donijeli, bila bi sličnija sjevernim runama. Drugo, velika starost, dapače pravječnost glagoljice. Ćirilica je dosta stara, i opet joj se zna za postanak: a početak glagoljice skriva se u nedostižnoj davnini. Dandanas se znade, da su nekoji od najstarijih crkveno-slavenskih ćirilicom pisanih rukopisa prepisani bili iz glagolskih, dakle jošte starijih, izvornika.* I to je važna okolnost, što su se najstariji glagoljski spomenici, dopirući do g. 982., našli kod susjeda starih ilirskih primoraca, kod Bugara; a Šafařík dokazuje, da je glagolica, kao što ju Hrvati pišu, već oblikom svojim starija od bugarske; akoprem do sada nismo našli u Hrvatskoj starijih glagoljskih spomenika, ali odatle se ne može izvoditi, da se ne će nikad naći. – Nikola, rapski svećenik, prepisav g. 1220. glagoljski psaltir, dodaje, da ga je iz staroga rukopisa prepisao. – Da je pako glagoljica prastarom u Hrvatskoj držana, to među drugim posvjedočuje bulla pape Innocentija, pisana g. 1248. senjskomu biskupu, u kojoj glagoljicu odobrava, pišući: »Porrecta nobis tua petitio continebat, quod in Slavonia est litera specialis, quam illius terrae clerici se habere a b. Hieronymo asserentes, eam observant in divinis officiis celebrandis.« – Ovdje se kaže, da je sv. Jerolim glagoljicu stvorio. To, istina, povjesnici nijeću, stoga bih rekao, da je glagoljica podmetnuta sv. Jerolimu samo zato, da se njegovim ugledom spasi od propasti, na koju bijaše od prenapetih kršćana osuđivano sve, što je bilo pogansko. Nu ako su jošte g. 1248. vjerovali, da je glagoljica plod uma Jerolimova, koji je živio u IV. stoljeću: svakako je morala biti stara, starija od ćirilice, za koju su onda znali, da ju je sv. Ćiril u IX. stoljeću izumio. Dapače Kopitar se domišlja, da je sv. Ćiril uzeo u ćirlicu jedno trećinu gla-

* Gl. Šafaříkové Památky hlaholského písemnictví str. XIV.

goljskih slova.* – Znamenito je pako to, da najstariji srpsko-hrvatski spomenici nijesu pisani čistim štokavskim narječjem, nego kao što u prvo vrijeme Srbi pisahu jezikom i azbukom svojih susjeda i učitelja bugarskih, isto tako pisahu i Hrvati isprva jezikom i pismom svojih u primorju već zatečenih susjeda, t. j. čakavštinom i glagoljicom. Jezik Srbo-Hrvata, došavših u Iliriju, nije bio valjda dovoljno uglađen, niti je imao pisma: zato su prionuli jedni za Bugare, drugi za stare primorske Slavene (stoga su u Hrvatskoj svi gotovo stari spomenici u primorju pisani); no budući da su ovdje bili štokavci brojem pretežniji, zato se je već od starine sve to više štokavštine uvlačilo u knjištvo, dok je napokon posve mah preotela. Čim se više primičemo našem vijeku, tim više nestaje čakavštine iz knjiga. Moglo bi se reći, da je stoprv Gundulić stazu prokrčio štokavskom narječju u književnost; akoprem opet nema gotovo naške knjige proste od čakavštine, samo ne valja misliti, da se oba ova razrječja tek rječcom *ča* razlikuju. – Možda će tko prigovoriti: »Čakavski jezik je očevidno hrapaviji i tvrdi od štokavskoga; pak ako su Čakavci ovdašnji prvoselci, imali bi upravo oni, kao jugovići, imati uglađeniji i mekaniji jezik od štokavskih sjevernjaka.« – Da stavimo, da je čakavština tvrđa od štokavštine, a prema drugim južnim jezicima, na pr. talijanskomu, imala bi biti blaža i glada od nje. Hrapavim i tvrdim moglo bi se čakavsko narječje samo zato zvati, što se u njem govori *pln*, *mlčati*, *vlk* itd., usuprot Čakavci govore *smardi*, *parvi*, a ne *prvi*, *smrđi* itd. kao Štokavci: dakle se jedna hrapotina može prebiti za drugu, i bit će oba ova narječja izjednačena. Nu ima tu jošte jedna. Čakavsko narječje nije zaista hrapavije od crkveno-slavenskoga, pa ovo je očevidno južni plod; usuprot štokavština nije bogme mekša od ruskoga jezika, koji se je na sjeveru razvio. Dakle je bjelodano, da prigovor ovaj ne stoji.

* Evo njegovih riječi: »Sat probabilis sponte se quasi vel invito tibi obtrudit conjectura, Slavos cisdanubios ante S. Cyrillum habuisse et ad civilem usum adhibuisse literas glagoliticās, sicut Germani ad usum civilem latinās, sed Cyrillum pro sua ipsius commoditate ex illorum alphabeto nonnisi trientem (1/3) adoptasse, reliqui bessis (2/3) loco re-tentis commodioribus sibi graecis literis simplicibus, aequivalentibus toti-dem simplicibus slavīs etc. (Hesych. Gloss. I. 39.)

Zavirimo sada u naše stare primorske pisce, da vidimo, kako su zvali jezik, kojim su svoje knjige pisali? Mnogi su od njih živjeli prije trista godina, bili su dakle mnogo bliži izvoru nego mi što smo, i mogli su bolje poznavati pravo ime svome jeziku. Osobito bijahu Dubrovčani u srednjem vijeku gotovo jedini trgovci u turskom carstvu, poznavajući svaki kut njegov; po imenu pako bijahu u neprestanom odnošenju sa srpskim vladaocima, s kojima su bili toliko ugovora učinili, i uvijek sa Srbima trgovali. Oni su dakle i Srbe i njihov jezik dobro poznavali. Da vidimo pako, kako su svoj književni jezik zvali! Evo u tu svrhu naslova od nekoliko starih knjiga:

»Istoria svete udovice Judite u versih *hrvatski* složena od Marka Marula, Splitsanina. U Mletcih g. 1522.«

»Elektra, tragedija itd. Iz veće tuđih jezika u *hrvacki* izloženo po Dominku Zlatariću, Dubrovčaninu. U Bnecih 1599.«

»Pistule i Evangjelija po sve godišće *hrvackim* jezikom stumačena od fratra Bernardina Splitsanina. U Bnecih 1495.«

»Pistule i Evanjelja po sve godišće, *hrvatskim* jezikom stumačena od J. Zborića, Trogiranina. U Bnecima 1586.«

»Cvit svetih, to jest život svetih itd. prenešen i složen na *hrvatski* jezik po O. F. Francišku Glaviniću, Istrijaninu. U Bnecih 1628.«

»Svitlost duše verne. Od Fr. Glavinića napisana za ugoditi bratji i vernim, a navlastito *hrvackomu* jeziku i mojim Istrianom. U Bnecih 1688.«

»Istumačenje obilne nauka krstjanskoga, prinešeno u jzik *hrvatski* zapovidju sv. oca pape Urbana VIII. Tumačenjem Ivana Tomka Marnavića, Bošnjana. U Rimu 1708.«

»Zakon crkovni složen i upravljen za naučenje i prosvitljenje redovnikov *hrvatskoga* naroda od Angjela Dela Kosta, popa crkve prvostolne splitske. U Mletcih 1708.«

»Pisan od pakla itd. Složi u *Hrvatski* jezik Otac F. Lovro iz Ljubuškoga (u Hercegovini). U Mletcih 1727.«

»Pripravljenje za dostojno reći svetu mislu, u *hrvatski* jezik – privedeno po Ocu fra Bernardinu Pavloviću iz Dubrovnika. U Mletcih 1747.«

Mogao bih nanizati cijelu povorku od knjižnih naslova, kojih pisci življahu u raznim hrvatsko-dalmatinskim mjestima, a svi zovu jezik svoj hrvatskim, ili što im je istovetno, slovinskim; pa ne ćeš naći knjige pisane glagoljicom ili latinskom abecedom, koje pisac bi bio jezik svoj srpskim prozvao, dapače knjige pisane i tiskane tako zvanom bosanskom *ćirilicom*, zovu jezik svoj također hrvatskim ili slovinskim, a ne srpskim.

Pa kako bi ga i mogao bio hrvatski pisac srpskim krstiti, kad su u ono doba sve do novijega vremena Srbi pisali nekom smjesom crkvenoga, ruskoga i srpskoga narječja, koju su oni srpskim ili srbičeskim jezikom zvali? U književnosti je štokavski jezik sve do ovoga vijeka samo kod Hrvata cvatio: a kod Srba je njim samo prosti narod govorio i sačuvao ga čista, nepokvarena: obrazovana pako Srpska klasa prezirala je upravo isti ovaj čisti krasni Srpski jezik, dok joj nije oči otvorio neumrli Dositej Obradović, a jošte više slavni Vuk Karadžić. Da tko ne misli, da stvar ikoliko pretjerujem, evo riječi samoga g. V. K. u predgovoru k prvomu izdanju njegova »Srpskoga rječnika« (g. 1818.) »Već ima blizu hiljada godina kako Srblji imaju svoja slova i pismo, a do danas još ni u kakvoj knjizi nemaju pravoga svog jezika! Dok su Srblji imali svoje kraljeve i careve, da se u ono doba ovako mlogo pisalo, kao što se danas piše po rišćanskim državama, jamačno bi oni počeli još onda svojim jezikom pisati; ali se onda može biti još manje pisalo, nego što se danas piše po Turskim državama; zato se nije trebalo ni starati da ovi ljudi razumiju ono što se piše; a nekoliko ljudi mogli su lasno pisati *kojekako*. Ostavše diplome od naši kraljeva i od careva, i drugi rukopisi od oni vremena svjedoče, da su pisari u pisanju miješali narodni jezik s crkvenim jezikom, kao i danas što se radi. – Tek 1783-će godine prvi je Dositej Obradović kazao da treba pisati Srpskim jezikom kao što narod govori, i sam je počeo, koliko je znao, tako pisati. Za njim su pošli mnogi učeni Srblji, i za ovo 35 godina napisali različne (tobože Srpske) knjige; ali (za preveliko čudo!) do danas još nemamo ni jedne knjige da je upravo napisana po Srpskoj gramatici kao što narod govori! – Ponajviše naših književnika i veće gospode Srpske po Ma-

đarskoj kažu, da je slavenski jezik (što imamo danas na njemu bibliju i ostale crkvene knjige) pravi Srpski jezik, a ovaj, što njim govori narod (i oni), da je samo *svinjarski* i *govedarski jezik*, i da je *pokvaren* od prvoga.* A kako treba danas pisati za Srbije, ni oni svi nijesu složni, nego su se podijelili na dvije strane: jedni kažu da treba pisati pravo slavenski, a narodni jezik ostaviti sa svim, kao pokvaren, svinjarski i govedarski jezik; a drugi (kojije najviše ima) kažu, da ne treba upravo ni Slavenski ni Srpski, nego da narodni jezik treba popravljati, a pisati mješovito između obadva jezika, da se približava k Slavenskome i da se gradi književni jezik, da se Slavenski jezik opet povрати u narod i oživi.«

Da su i hrvatski pisci više puta zalutali, sad miješajući čakavske i crkveno-slavenske elemente u štokavski jezik, sad dotjerujući ga na talijansku – to je stvar izvjesna. Ovim sam dokazati samo htio, da nijesu imali razloga zvati ga srpskim. Nu odavde se i to vidi, da je onda g. V. K. o svoj ovoj stvari gotovo onako mislio, kao što ju ja ovdje razlažem; samo što onda tako zvano ikavsko razrječeje (gdje se govori vinac, lipo itd.) nije pribrojio srpskomu jeziku, valjda zato, što ga pogotovu sami Hrvati govore. A u »Kovčežiću« već mu je ikavsko razrječeje srpsko, i samo čakavsko hrvatsko. – To je jedna od najvećih zasluga g. V. K. što je srpsko ime, do njega provincijalnim imenima pogruženo i gotovo svagdje zapušteno, po svem srpskom narodu rasprostranio i dostojnu mu čast pribavio. Zato mu baš ni ne možemo zamjeriti, što

* O pokvarenosti ovoj prijašnjih srpskih pisaca zanimiv nam primjer pripovijeda g. V. K. u »Kovčežiću« (str. 24.). Kao što je poznato, Relković je napisao čistim hrvatskim jezikom knjigu »Satir«. Ovo djelo izdade Stefan Raić ćirilskom azbukom, a na naslov stavi, da ju je preveo na *prosti srpski jezik*. Ovim bi se riječima lasno tko zaveo, misleć, da je knjiga na Vukov način pisanja dotjerana: a Raić ju je samo iskvario, načiniv od nje crkveno-srpsku smjesu. Tako na pr. mjesto Relkovićeve.

Vele ti si lipo uzorita. – Raić napisao:
Vesnja tisi lepo uzorita.

Pa opet su bili lani nekoji srpski pisci graknuli na prof. A. Mažuranića, što je kazao, da Dositej nije pisao ovim tobožnjim srpskim jezikom, nego onim, kojim Hrvati pišu.

ga je plemenito ushićenje za narodno njegovo ime podaleko zanijekalo. »Quandoque bonus dormitat Homerus.«

»Glas naroda, glas sina Božjega!« reći će tko. Da vidimo dakle, kako narod sam zove svoj jezik. Da ga na istočnoj strani njegova područja srpskim zove, tomu nema prigovora, kao ni tomu, da ga u Hrvatskoj zove hrvatskim: al' da ga tako i u Dalmaciji zove, o tom se je g. V. K. sâm uvjerio, putujući onuda prije nekoliko godina s g. A. M.,⁷⁶ a da ga u zapadnoj strani Bosne i Hercegovine također hrvatskim zovu, to su nam i ovih dana vjere dostojni svjedoci zasvjedočavali. Time pako ne nijemo, da ga u svim ovim zemljama doselivši se u novije vrijeme Srbli srpskim zovu, a kadšto u neznanstvu svom i vlaškim ili rackim.

Prigovorit će tko, da Slavonci ne zovu jezik svoj hrvatskim, nego slavonskim ili šokačkim. To je istina, nu jamačno ga ni srpskim ne zovu. – A što su mu nadjenuli ime slavonsko, to su zato učinili, da ga razlikuju od narječja provincijalne Hrvatske. No tjerajući lisicu, istjeraše vuka, jer je upravo provincijalna Hrvatska prava Slavonija, pa i jezik njezin zvao se je otprije *lingua slavonica*. Da se pokvareno, latinsko i od tuđinaca izmišljeno ime slavonsko ne može na jezik protegnuti, pravo je već g. V. K. u »Kovčežiću« primijetio, »jer je to ime od mjesta, u kom žive, a nije ime kakvoga naroda«. – Da se pako taj tobožnji slavonski jezik hrvatskim ima zvati, to posvjedočuje i povjesnica i narav istoga jezika. Hrvati, doselivši se ovamo, nastanili su se ne samo u sadašnjoj južnoj Hrvatskoj, nego i u sadašnjoj Slavoniji, kao što to Porphyrogeneta (u pogl. 30.) naročito kaže. Riječi njegove potvrđuje slijedeća povjesnica. Tko ne zna za Ljudevita, slavnoga vladaoa ovih posavskih Hrvata, koji se je prvi odvažio na krvoločne Franke, da narod svoj oslobodi od njihova preteškoga jarma? – Da su Slavonci pravi Hrvati, vukući lozu od starih Hrvata (osim kasnijih priseljenika), to im i jezik njihov dokazuje; jer upravo tako govore, kao što i bosanska i južno-hrvatska braća, zadržav iste one *nuance*, koje se i u jeziku ovih nalaze, što je nepobitni svjedok njihova zamjenita porijekla. Tako na pr. i Slavonac govori *našast* mjesto nađen, *pričet* m. početi, *prija* m. prije, *crkvih* m. crkva, *pisat* m. pisati; *listje* itd. m. lišće;

došal m. došao; tako i on dodaje glagoljem slovku *du*, na pr. hoćedu; a drugim riječima *ka*, na pr. ondika, dolika, i *kare*, na pr. menikare; i predlog *za* upotrebljava jednako s njima, i Slavonac bi upravo tako kazao, kao što čitamo u najstarijem hrvatskom ljetopisu: »za osvetit smrt oca svoga«. Ovamo ide jošte i promjenjivanje dvoglasa *ie* u *i*, na pr. vinac, misto itd. Sve ovo nalazimo i u hrvatsko-štokavskom, po imenu pak u čakavskom narječju.* Al' zato opet Čakavcima u Slavoniji nema traga, a to je opet voda na naš mlin. Jer ako su bili stari Hrvati Čakavci, moralo bi ih biti i u Slavoniji, kao što ih svagdje ima, gdje ih u staro doba u veliko nalazimo. No u Slavoniji, naseljenoj od starih Hrvata, ima samo Štokavaca, a Čakavaca ni malo: dakle ovi posljednji nijesu potomci zatatranskih Hrvata. Ako bi tko kazao, da su Slavonci bili Čakavci i da su samo kasnije primili štokavsko narječje: na to odgovaram, da se to ne da nijednim historičkim svjedočanstvom potvrditi. Možda je bilo i po Slavoniji gdješto Čakavaca, nu oдавde se ne može ništa izvoditi; jer g. V. K. našao je i u pravim srpskim stranama čakavizama, na pr. kruh, križati, požuda, velju itd.: pa zar ćemo i odatle izvoditi, da su ondje sami Čakavci stanovali?

Što se dakle stanovnici Slavonije zovu Slavonci, Dalmacije Dalmatinci, Dubrovnika Dubrovčani itd., to su sve imena politička, a ne narodna; odatle se ne može dakle nimalo izvoditi, da im ne pripada ime Hrvata. Jer i stanovnici Bačke zovu se Bačvani, Bosne Bošnjaci, Banata Banačani, Hercegovine Hercegovci itd., nu zato se opet mogu i općim imenom Srba služiti.

Oдавle se vidi, da se to nimalo ne slaže, kad se najprije dokazuje, da se je dosadašnja provincijalna Hrvatska otprije zvala Slavonia i jezik njezin slovenski; a malo kasnije se tvrdi, da ime Hrvata pripada po pravu upravo ovim provincijalnim Hrvatima.

Da smetnemo za koji čas s uma sve ono, čim se pobija mnijenje, da su se Čakavci iza Tatra sa Srbima ovamo doselili: nehotice nam se nameće pitanje, kud ih je nestalo? Narodi nit ne niču nit ne propadaju za jednu noć kao gljive.

* Zapadni pako Slavonci govore napola kekovski.

Po svjedočanstvu Porfirogeneta imali su Hrvati 100.000 pješaka, 60.000 konjanika, 80 brodova sa 3200 momčadi, a 100 šajka sa jedno 1500 momčadi. Sve ovo pokazuje, da je onda Hrvata mnogo bilo, kad su mogli toliku vojsku uzdržavati. Ako uzmemo, da je svaki dvadeseti vojnik bio, evo ti tri i pol milijuna duša. Pak ovi svi da su se stopili u šaku Čakavaca? Zašto? Kada? Kako? Quis, quid, ubi etc.

Na to nam se odgovara: »*Mislím*, da su se od Srba i od Turaka razbjegli, a koji su ostali, oni su se posrbili, zadržavši samo i na onijem mjestima, gdje je u starome slavenskom Т«.

Dakle »Hrvati su se od Srba razbjegli!« To bi se bilo moglo samo onda dogoditi, kad bi bili Srbi Hrvate pobijedili i podjarmili. No ne samo da Srbi nijesu nikada Hrvata nadvladali, dapače se nikada s njima ni zaratili nijesu. Kao što su se pojedine srpske grane jedna s drugom više puta zavadile, tako su se i hrvatske; a kadšto su se i pojedina plemena srpska s hrvatskim oklala: nu Hrvati i Srbi kao narod posvjedočili su cijelim svojim životom istinu krasne poslovice, da »krv nije voda« – nikada nije jedan na drugoga ustao. Nema dakle razloga, za koji bi se bili Hrvati od Srba razbjegli. – No stavimo ipak, regbi od šale, da su se razbjegli. Kamo su utekli? Bar nijesu od Srba u Srbiju pobjegli? – Pogledajmo sad u narodopis? – Međa je bila negdašnje srpske i hrvatske Dalmacije rijeka Cetina. A svatko se može i sam o tom uvjeriti, da ima dandanas i preko Cetine, sve do Dubrovnika i Kotora ne samo štokavskih Hrvata (tako bo se sami zovu), nego jošte i Čakavaca. Tako na pr. ostrva Hvar, Brač, Korčula, za koja Konst. Porphyrogeneta izrijeckom kaže, da su potpala pod Srbe (u pogl. 36.), dandanas su gotovo sva čakavska. – Moželi se po tom tvrditi, da su Čakavci ostaci starih Hrvata, ili da su se Hrvati od Srba razbjegli? – U starijih dubrovačkih pisaca nalazimo također puno čakavštine, i ne može se sumnjati, da je i ondje bilo čakavaca: zar su se i ovi od Srba u Srbiju bili razbjegli? Dapače čakavštine ima i u Crnoj Gori, i ondje govore *poklič*, *remik*, *rabota*, *gleda* (mjesto gledao), *vazda*, na *svijet* (m. na svijetu), *vi*, *ni* (dual m. vas, nas) itd., a Crnogorci su se otprije i sami zvali Hrvati, dok nije pokojni vladika ime srpsko kod njih rasprostranio; no u Carigradu poznati su

i dandanas samo pod imenom Hrvata. To su oni Hrvati, o kojima smo više puta u novinama čitali, da grade saveznicima željeznicu u Krimu. – Bili su nakanili smetnuti s uma naše mnijenje o postanku Čakavaca: pa evo nehotice nailazimo na nove dokaze toga mnijenja. – No da čujemo dalje!

»Hrvati su se razbjegli od Turaka!« kaže se nadalje, da se dokaže, zašto ih je dandanas tako malo; računajući ovamo naravno samo Čakavce. No svatko znade, da Srbi stanuju među Turcima i Hrvatima, i da Turci samo preko srpskih krajeva mogu do Hrvatske doprijeti. Pak eto čuda! Hrvati su se od bijesnih Turaka razbjegli po svijetu kao rakova djeca: a Srbi su se pod turskim kopitama rasplodili i razmnožili. Koliko to protuslovlje! – Većim pravom moglo bi se baš protivno dokazati, jer povjesnica svjedoči, da Turci nijesu ni toliko Hrvatske osvojili koliko Srbije, ni tako ju dugo držali kao što su Srbiju.

I ako se povratimo u stara vremena, naći ćemo naročitih data, ne samo da su se upravo Srbi razbjegli, nego jošte i to, da su baš u Hrvata utočišta našli. Tako bugarski car Simeon oko g. 925. provali u Srbiju, i sav narod, što nije pobjegao k Hrvatima, zarobi i odvede sa sobom. Dapače je (valjda radi ovoga utočišta) g. 927. i na Hrvate udario, al' je bio od njih hametom potučen.* Stoprv g. 934. sakupio je bio srpski vojvoda Česlav raštrkane po Hrvatskoj Srbe i osvojio opet svoju domovinu. – Da mučim o kosovskom boju, o kojem pjeva srpski pjesnik, pok. vladika crnogorski:

»Srpskoj kapi svud ime pogibe!
Postadoše lavi ratarima,
Isturči se plahi i lakomi. –
Što uteče ispod sablje turske,
Što na vjeru pravu nepohuli,
Što se nehće u lance vezati,
To se zbježa u ove planine,
Da ginemo i krv prolivamo!«

No zato opet nijednomu Hrvatu nije na um palo dokazivati, da je Srba nestalo i da su se pohrvatili. Ta gledajmo nesretnu Bosnu! Koliko ju vjekova bezdušni Turci svakih

* Slični primjer bratske ljubavi iskazaše Dubrovčani srpskomu despoti Brankoviću. Gl. u rječniku Gundulićeva Osmana riječ *Branković*.

muka muče, pa narod naš nijesu opet sve do sada niti raselili, niti istrijebili. Nemojmo dakle izmišljenim historičkim datama jedan drugog upravo vrijeđati.

»Hrvati su se posrbili!« Tu opet nema nikakva razloga, zašto bi to uradili. Srbi političke vlasti nikada nijesu na Hrvate protegli, samo Dubrovnik im je jedno vrijeme danak plaćao. Na znanstvenom polju nijesu također Srbi Hrvatima prednjačili, pače, kao što smo već vidjeli, Hrvati su prvi svoje štokavsko narječje u knjištvo uveli; dapače po mnijenju Srboljuba, Rusa Hilferdinga,⁷⁷ Srbi su se za Hrvatima povodili. Evo što on piše u svom vrsnom djelu »Писма объ истории Сербовъ и Болгаръ« (na str. 220).

»До сихъ поръ, во все продолженіе періода, въ которомъ руководствовалъ нами расказъ Константина Багрянороднаго, Хорватскій народъ постоянно являлся главнымъ историческимъ дѣятелемъ и двигателемъ въ Славянскомъ Иллирикѣ, увлекающимъ за собою и Сербовъ, погруженныхъ еще бѣ какую-то младенческую апатію Хорваты первые пришли изъ-за Карпатъ въ Иллирикъ Сербы послѣдовали за ними; Хорваты первые приняли крещеніе въ VII. вѣкѣ, и среди ихъ, хотя въ неподвластномъ имъ Латинскомъ городѣ (Сплѣтѣ), установлена была митрополія для Иллирійскихъ Славянъ; чрезъ ихъ землю христіанство передано было Сербамъ; первые опять въ IX. вѣкѣ Хорваты возобновили посредствомъ сношеній съ Римомъ и Константинополемъ, угасавшее у нихъ христіанство, и первые показали на дѣлѣ преданость церкви; Сербьи шли за ними; у Хорватовъ зачалась народная проповѣдь Славянская, прежде чѣмъ перейти къ Сербамъ; у нихъ, прежде чѣмъ у Сербовъ, она принесла плоды; наконецъ въ X. в., когда властолюбіе царя Болгарскаго стало замышлять завоеваніе Адриатическаго края, Сербія допустила его вмѣшательство въ свой внутренній распорядокъ, и сдѣлалась его жертвою, а Хорваты побѣдоносно отстояли свою независимость, дали у себя пріютъ гонимымъ Сербамъ и потомъ явили имъ помощь, когда Чеславъ возвратился на родину возстановителемъ.«

Ovo nisam zato naveo, da umalim pred svijetom slavna djela srpskoga naroda (srpska slava procvala je u svem veličanstvu stoprv u drugoj periodu, kad su bili Hrvati već s Ugarskom združeni): nego samo da se vidi, kako griješe oni srpski pisci, koji u svojoj slijepoj strasti nedostojno o Hrvatima pišu.

»Kažider nam dakle, gdje su Srbi, a gdje su Hrvati. Gdje je međa od oba ova naroda i njihova jezika?« Toga niti mogu ja kazati, niti itko na svijetu.* Onda današnje vodstvo ne bi se moglo zvati srpskim, jer u staro doba nije ondje bilo Srba nego Bugara. – Da uzmemo za među razrječja *i-kavsko* i *ie-kavsko*, tim se ne da također područje jednoga i drugoga naroda ustanoviti, budući da se vrlo često u istom selu i jedno i drugo govori; da kažemo, da je ono hrvatsko, gdje ima čakavštine, to bi se također krivo činilo Srblijem, jer kao što oni priznaju, tragova čakavštine ima i u granicama stare Srbije. – Da uzmemo za među ćirilsku azbuku i latinsku abecedu, to nas također ne će k cilju dovesti. Jer bosanskom ćirilicom služili su se upravo samo Hrvati, a sadašnjom ćirilicom tiskane su knjige i u Zagrebu, kao što ima knjiga tiskanih u Biogradu latinskom abecedom, i tako bi Biograd tobože Hrvatima pripao, a Zagreb Srblijem. Da uzmemo vjeru za među, to će biti jošte veća mješavina. Jer kao što g. V. K. pravo kaže, da ima Srba pravoslavnih, katoličkih i turskih, tako kažemo i mi, da ima i Hrvata od sva ova tri zakona. Ako jošte uzmemo na um, da na više mjesta, gdje su sada pravoslavni, bilo je otprije katolika, i

* Tomu je netko prigovarao, kažući, da se Srbin već tijelom razlikuje od Hrvata, jer je Srbin crnomanjast, crnokos i crnook, a Hrvat da je bjeloputan, plavokos i modrook. No ako uzmemo na um, da su Hrvati i Srbi iz iste zemlje iza Tatra, dakle od sjevera, ovamo došli: to se onda ne može drugo ni pomisliti, nego da su imala oba ova srodna plemena isti, naime sjeverni tipus, t. j. bili su plavokosi i modrooki (to je uopće tjelesna karakteristika Slavena). Istina je, da ima dandanas vrlo mnogo Srba južnoga tipusa; no sad ima i mnogo crnomanjastih Hrvata, osobito na jugu. Ova crnomanjatost, da tako rečem, prešla je na Srbe i Hrvate od njihovih crnomanjastih susjeda, po imenu od Bugara (koji su slavensko-azijatska smjesa i kojima je do blizu polovica današnje Srbije naseljena), zatim od Karavlahi, Grka, Talijana, Arbanasa. – Nu Slavonci uopće nijesu crnomanjasti kao što su Srbi, i opet da su kao Štokavci Srbi – kako se to slaže?

opet gdje su katolici, da je pravoslavna vjera vladala: onda ćemo se potpunoma uvjeriti o tom, da se vjerom ne razlikuje jedan narod od drugoga. – Da uzmemo za među sadašnje političke granice: onda bi svi oni Bugari i Rumunji, kojih sila živi u sadašnjoj istočnoj Srbiji, bili pravi Srbi, a ne zna se, komu bi pripala Bosna, Hercegovina itd. – Dakle nije moguće naznačiti potanko granicu, kojom se luči hrvatski narod od srpskoga.

Iz svega ovoga, što do sada rekoh, vidi se, da su Hrvati i Srbi *jedan narod, jednoga roda i koljena*. Ovu istinu potvrđuje cijela povjesnica: već u staro vrijeme držali su ih pisci za jedan narod,* i pravo kaže sâm g. V. K. na str. 19. svoga »Kovčevića«, »da vrlo lasno može biti, da su Srbi i Hrvati, kad su se amo doselili, bili jedan narod pod dva različna imena; i da to svi pametni Srbi i Hrvati priznaju, da su jedan narod«. Ako su pako bili *jedan* narod, mora da su imali i *jedan* jezik, tã narodi se upravo jezikom razlikuju. Kakav je to jezik bio, kojim Srbi i Hrvati onda govorahu, kad su ovamo došli, o tom se samo toliko zna, da je bio otprilike onaj isti, koji je i dandanas; nu potanko se to ne da ustanoviti, buduć da nema pisanih spomenika od one dobe: prepirati se dakle o tom, u čem se je razlikovao jezik Hrvata od jezika Srba, to će reći istraživati Markove konake. Ako je možda i bilo kakve razlike u njihovu jeziku, nestade je za ono tisuću godina neprestanoga općenja, miješanja i seljenja. A takve stvari, kao što je na pr. razno izgovaranje crkveno-slavenskoga Ъ, sad kao *e*, sad kao *i*, sad kao *ie*, to se ne može držati za razlučilo jednoga jezika od drugoga, kao što se ne drži ni u ruskom jeziku; jer nema na svijetu povećega naroda, u kojega ne bi bilo, ne ću reći ovakvih, nego puno znatnijih razlika. Pomislimo samo na Talijane i Nijemce, kolikih tu ima narječja i razrječja, pak opet se drže za narod jednoga jezika. Srbi su se s vremenom rasprostranili na istok i sjever; Hrvati su se pružili na zapad i jug. Srbi su si pridružili silu Bugara, primivši i u svoj jezik

* Zato čitamo više puta kod bizantinskih pisaca: »Serborum gens, quos etiam Chrovatos vocant«; i opet: »Gens Chrovatorum, quos nonnulli Serbios vocant«. (Gl. Stritteri Memoriae II. 165. i 400.)

mного bugarske osobine; Hrvati su si pripojili Čakavce i Ke-kavce, prelivši u svoj jezik koješta iz njihova narječja. Zato se svi ovi mogu nazvati *narod jednoga jezika*, kao što ih je bio nazvao već mudri *Dositej Obradović*, pišući: »Ko ne zna, da žitelji crnogorski, dalmatinski, hercegovski, bosanski, srbijski, hrvatski, slavonski, sremski, bački i banatski (osim Vlaha) jednim istim jezikom govore?« Ne valja dakle radi neznatne razlike u govoru turati koga iz hrama *opće narodnosti*; već ono, što su jedni i drugi granice naroda rasprostranili, neka se drži za opću stečevinu, a ne za razlog razdora. – Dobro bi zaista bilo, da se Srbi i Hrvati jednim imenom zovu; nu različitost imena ne može im, ako su pametni smetati u tom, da se ljube i štiju, kao što ne smeta rođenoj braći da se paze, što se jedan Ivan zove, a drugi Pavao. Isto tako misli o predmetu tom u glavnoj stvari i učenik Šafařík, i budući da ga i sami Srbi za svoga prijatelja (i to svim pravom) drže, zato nam se ne može na ino nego navesti od riječi do riječi njegovo mnijenje o toj stvari. Ugled tolika muža učinit će možda, da moje umovanje o Srbima i Hrvatima ne bude onako samo naprečac zabačeno. Šafařík zaglavljuje svoje razglabanje najstarije srpsko-hrvatske povjesnice ovim važnim riječima:*

»O povstání dvojích nářečí v obvodu dřevních Chorvat rozdílных зпытателůв rozdílна jsou zdání. Někteří myslí, že původ jednoho z nich do novější padá doby, do toho času, když po vpádech tureckých zpustlé Chorvaty prchlými stěhovanci (Uskoky) z Bosny, Hercegoviny a Srbska znova zalidněny byly. Což třebas o Slavonii, déle Turkům podrobené, poněkud připustiti by se mohlo, ač i tam tuze podobné není, o západních Chorvatech důvodne tvrditi se nemůže. Nejen že krajiny pomořské od Cetiny až do Istrie, kde se nyní illyrsky mluví, nikdy cele nezpustly a od lidí srbského pokolení na novo zalidněny nebyly, nýbrž nejstarší písemné památky nadto vysvědčují, že v nich již v 9tém a 10ém stol. nářečí dnešnímu veskrze podobné panovalo. Jiní předstírají, že původní Chorvati od Bosňákův a jihodalmatských Illyrův řeč přejali, ode domácího svého nářečí upustivše. Tato dom-

* (Gl. njegovih Starožitnostih str. 685.)

něnka ještě mnohem méně, než ona, podobnosti do sebe má. Takováto změna bylaby již mezi l. 640–800 zběhnúti se musila; než tehdáž, jakož i později, rozdrobeni Srbové i Illyrové na samostatné Chorváty tak velikého vplyvu neměli, by jim byli své nářečí vnutkati mohli. Nezbyvá tedy, leč přijati za pravé, což věc sama podává, že ve dřevních Chorvatech, jakož podnes, tak i ve prastaré době, dvoje, ovšem jen málo od sebe rozdílné panovalo nářečí, jehož původ v rozdílnosti slovanských čeledí a větví, v těch zemích se osadivších, hledati se musí. Obyvatelé jihozápadních Chorvat, ač jménem od Srbův rozdílní, nářečím od nich nebyli rozdílní: obojí někdy v jedné a též zatatranské krajine, v Červené Rusi, přebývali (§ 31. č. 1.) obojí, vystoupivše téměř stejným časem z ní a všedše do Illyrika, zase v sousedství se rozsadili.«

Dakle Hrvati i Srbi su braća i po krvi, i po mlijeku, narod jednoga roda i jednoga jezika – to je posljedak nepristranoga povjesničkoga istraživanja, to je cilj i svrha ove moje rasprave. Ja nit sam rođen Srbin, nit Hrvat: kao Slavenin jednakom ljubavlju ljubim oba ova meni srodna plemena; jednakim štovanjem štujem njihov značaj i njihova slavna djela; jednakom željom želim im sreću i napredak. Samo ova ljubav i želja, samo ovo štovanje probudi me, da se primim pera – Bog dao, bilo u dobri čas! – ne bi li mi za rukom pošlo zaroniti jaz, rastavljajući Hrvate i Srbe, koji su, istom nedavno ponešto zasipani, klete ruke opet počele iskapati. Zato sam pisao »sine ira et studio, quorum causas procul habeo,« i dokazivao sam ne pretežnost ovoga ili onoga, nego ravnopravnost obojice. Jer oba ova pobratima-naroda jednako su stara i hrabra, slavna i dična; odbijajuć poput željezna zida poplavicu azijskoga barbarstva; oba su rijetkim u povjesnici junaštvom uzbijala bijesne navale i Tatara i Turaka, i Franaka i Talijana, dok su napokon ovu svojom i otaca svojih krvlju napojenu domovinu srećno spasili, i sad ljepšoj budućnosti idu u susret. No da budućnost ovu postignu, treba im uzajamne ljubavi, treba im da se paze kao blizanci, da rastu uporedo kao dva jaka krošnjasta stabla, nikla iz jednoga korijena, koji je oba veže, iz kojega oba svoju hranu crpe. A korijen taj je njihov krasni narodni jezik. Huda sreća rastrga državni vez, koji ih u davnoj

davнинi vezaše; nemila sudbina rastavi ih jošte i vjerom, i imenom, i azbukom, sada ih samo jezik kapča, jedina, istina, nu jaka kopča. On je njihov amanet, njihov otac i majka: zato treba, da se kao dobra djeca natječu u plemenitoj ljubavi i njegi ove svoje mile majke, a ne u ispraznu dokazivanju, da ovomu ili onomu nije prava mati, nego samo maćeha. – Znam, da Srbi žele rasprostranjivanjem svoga imena postići samo veće jedinstvo kod južnih Slavena; nu narodno ime može se samo dobrovoljno primiti, a nametnuti se ne da, zato im Hrvati odgovaraju narodnom pjesmom:

»A ja junak nametnice ne ću,
Da se ne bih nikad oženio!«

I ovdje valja dakle istina poslovice »neprijatelj neprijatelj«. Želeć da srpsko ime Hrvatima omili, bezrazložnim njega narivanjem mržnja se proti njemu probuđuje; želeć slogu gojiti, u prevelikoj revnosti razdor se zameće. A u sadašnje doba svestranog udruživanja (associatie) treba južnim Slavenima za njihov duševni razvitak više nego ikada sloge, ako ne će da se, budući rascjepkani, rasplinu u moru velikih naroda Evrope.

Hrvati i Srbi živjeli su već 1200 godina bez rata jedan uz drugoga: a sada se svađaju i kolju za golo ime? Na takvo šta može ih samo njihov neprijatelj nagovarati.

Neka dakle ime srpsko živi i nadalje uz ime hrvatsko,* kamo ga je sudbina postavila. Hrvat neka se raduje srpskomu napretku, a Srbin hrvatskomu; jedan neka drugoga pomaže, podupire, zaklanja, brani; što je hrvatsko, neka bude zajedno i srpsko, al' što je srpsko, neka bude također i hrvatsko.** Hrvat neka se naslađuje knjigama Dositeja i Vuka kao svojom svojinom, a Srbin neka ljubi Gundulića i Đorđića kao svoje gore list; Srbin i Hrvat neka se svijetle kao

* Tako i Kopitar piše u svom djelu »Glagolita Clozianus«, str. LIII., LIV., LV.: »*Dialectus illyrica rectius Serbo-chrovatica sive Chrovato-serbica.*«

** Smjeliji od mene filolog dokazao bi jošte, da je i ime Srb=Hrvat. Jer kao što se *h* promjenjuje u *s* (na pr. duh, dusi; vrh, vrsi), tako se i *v* i *b* (na pr. ljubezan, ljuvezan i t. d.) često zamjenjuju.

dvije zvijezde-posestrime, kao Lelj i Polelj (Castor et Pol-lux); jedna neka drugu obasjava svojim svijetlom, da se tako obje podvostručenom svjetlošću vijekom sjaju na slavenskom nebu.

(Neven, zabavno-poučni mjesečnik, Zagreb, kolovoz VIII. 1856.)

DOSTATAK TEŽAKA

Ne tuže se samo kod nas gospodari, da nema dosta težaka: ista se tužba čuje i u ostalim pokrajinama austrijanskoga carstva, dapače i u onim državama, gdje su se doskora tužili, da imaju mnogo i premnogo nadničara, te ne znaju, kamo s njima. – Ondje je ovoj nestašici uzrok, što se kod željeznica i drugih obrtnih i građevnih pothvata težaci bolje plaćaju nego kod gospodarstva: zato je sva siromaš onamo povrvjela, jer »svak se bije, da dobije«. A mnogi su se od njih u Americu preselili.

Kod nas je pak uzrok ovomu nedostatku potpuni gospodarstveni prevrat. Drukčije se je gospodarilo, dok su kmetovi vlastelinu sve polje i vinograde bez plaće obrađivali, a drukčije treba gospodariti sada, gdje mu valja platiti svaki korak i zamašaj. Otprije su mnogi vlastelini toliko imali težaka, da ih više puta, i pored traljave radnje robotaša, nisu mogli sve upotrebiti – to je bila dakle šala gospodariti: sada je pako najvjestiji vlastelin, koji tako uredi svoje gospodarstvo, da mu treba vrlo malo težaka; nu tomu se hoće velike pameti. Tko to umije, tko dobivenu naknadu za robotu ulaže u težake, i tko dvostruku cijenu gospodarskih plodina, prama g. 1846., dobro upotrebljava: on ne će propasti. Al' da toga nema, bilo bi zaista zlo i naopako po naše gospodare.

Da pako prištedimo težake, treba nam dosadašnji način ratarenja i uopće gospodarenja sasvim promijeniti. Ova promjena stoji, istina, truda i posla; al' da se naplaća, svjedoči Engleska, Holandija, Belgija, gdje ima, bez tlake i robote, neizmjereno bogatih vlastela i gospodara. »Nu kako čovjek može prištedjeti težaka?«, pita mnogi štioc. Evo ovako!

Jedno jutro (ral) dobro pognojene i obrađene oranice toliko rađa žita, koliko dva jutra kojekako poorane i slabo pognojene njive. To će svaki gospodar priznati, kao što i ovo, da se na 2 rali svakako više potroši težaka nego na 1 ral. Kolika je to onda razlika u težacima kod vlastelina imajućega 1000 rali! »Al' šta ćemo s ostalom zemljom?« Nasijat ćemo na nju trave i druge krme. Uzima se poprijeko, da bi svaki gospodar dvije trećine svojih zemalja imao okrenuti na krmu i sijeno, a samo jednu trećinu na žito. Kod nas je baš protivno: gospodari naši nemaju ni za trećinu sjenokoša. A bez sjenokoša nema krme i sijena, bez ovoga nema stoke (marve), a bez ove nema gnoja, te ne možeš kako treba pognojiti oranice, da ti dobro urode.

Ponajprije dakle treba kod nas obratiti veću pomnju stočarstvu t. j. hranjenju marve. Livade i oranice, na kojima ima krme, ne trebaju onoliko težaka, koliko druge njive; a za stoku se drže sluge, koji za nevolju pomažu kod gospodarstva.

Dakle teži malo nu čestito zemlje za žito, pa ćeš prištedjeti mnogo težaka.

Nadalje valja nam se pobrinuti za bolja ratila t. j. za ratarsko oruđe, i uopće za bolju gospodarsku napravu (*fundus instructus*). Samo ćemo to jednim primjerom razjasniti. Za naš navadni plug trebaju 4 vola, a za Howardov ili za američansko ruhadlo dovoljna su 2. Kolika to sada razlika u težacima za godinu dana, ako se za polovicu dosadašnjega vremena sve može poorati! No u tom smo pogledu jošte jako zaostali: slabo se čuje, da se je tko pobrinuo za bolja ratila, a kamoli za strojeve (*makine*). Mnogi strojevi su, istina, vrlo skupi, da ih može samo bogati vlastelin nabaviti: nu to i valja, da ih samo ovaj kupuje, al' time će priskočiti u pomoć i manjim gospodarima, jer težake, koje će bogati vlasteli prištedjeti strojem, upotrebit će manji gospodari. Tako na pr. o žetvi najviše treba težaka; na mnogim mjestima plaća se onda i po 1 for. sr. nadnice. Tko dakle treba samo za žetvu jedno 400 žetelaca: ne će li pametnije uraditi, ako kupi za 400 for. Burgessovo ili Wardovo kosilo (*Mähmaschine*), te će mu ovo žeti i kositi puno godina, a težaci, koje je do sada za žetvu i kosidbu trebao, bit će u prilog manjim gospodarima!

Isto valja za mlatila, žrvnala, sijala, okapala, sječkarice i t. d.: bogati vlasteli neka kupuju ove strojeve, te će im se trošak naplatiti, a siromašniji gospodari ne će se toliko tužiti na nedostatak težaka. Al' kod nas se na ratarske strojeve pogotovu jošte ni pomislilo nije, dapače je mah otelo mnijenje, da ovakvi strojevi ne odgovaraju očekivanju. Tomu je najviše uzrok naše slabo iskustvo: gdjetko kupi kakav za plaću u novinama pohvaljen stroj, pa videć da ne valja, osudi sve makine; drugi opet kupi valjan stroj, no ne znajući s njim pošteno postupati, brzo ga pokvari i onda pozivajući se na svoje nezrelo iskustvo, svakoga gospodara nagovara, da se prode makina. – Drugačije je to u drugim zemljama, gdje se s najboljim uspjehom služe inakvim kod nas kuđenim strojevima. Tko dakle želi nabaviti kakvo nepoznato ratilo ili makinu, neka prije propita za njegovu praktičnu valjanost kod gospodara, koji se njim služe, i neka ne sluša slijepo kojekakvo bezrazložno hvalisanje – al' ni kuđenje.

U Engleskoj tjeraju do jedno 10 godina parom mnoge ratarske stroje, na pr. mlatila, plugove i t. d. Tako na pr. jedina tvornica (*Claytona i Shuttlewortha*) sagradila je za posljednjih 10 godina toliko ratarskih parostroja, da ovi zamjenjuju radnju od 9.000 konja. O rasprostranstvu strojeva najbolje svjedoči ta okolnost, što se zavode svake godine nove tvornice za ratila, kojim se roba uveliko kupuje. Drugi put ćemo više primjera o tom navesti, kako su ovi ratarski strojevi drugdje rasprostranjeni, a za danas neka bude dosta, što smo ovdje natuknuli. Samo ćemo jošte kazati, što mudri gospodari gataju i proriču: da će s vremenom i gospodari sve radnje, kojim ne treba uprav uma, obavljati strojem, kao što to već sada čine obrtnici.

»Nu šta ćemo s našim vinogradima, gdje se bar ne može makinom raditi?«

Ima i tomu lijeka; ovdje se može mnogo težaka prištedjeti, ako prestanemo mnogo a slaba, i počnemo malo a dobra vina izvoditi. Jedan akov slaba vina stoji ljetos 3 for., a dobro se i sa 8 for. plaća. Nije li to jasan račun? Malen, dobro obrađen vinograd donosi toliku ili upravo veću korist, nego obično urađen velik vinograd. – Ovamo jošte dodaj i tu okolnost, da se u vinogradu mogu poslovi već u jesen oba-

viti, na pr. kolje pripravititi, grebenice povaliti, dapače i cijeli vinograd rezati – a svatko znade, da su onda težaci najjeftiniji i da ih ima podosta.

Ima napokon jošte jedna pomoć. Znamo, da je u Ugarskoj mnogo plodnih ravnica, a malo težaka i uopće stanovnika. Kako se pomažu ondje gospodari, kad im treba težaka? Dozivilju ih iz gornje Ugarske, gdje ima puno puka, a malo plodne zemlje. Od svake siromašnije kuće idu onda po jedan ili dva četimice »na dolnju zemlju« kao što oni kažu, i ostaju ondje, dok se žitak ne požanje i ne omlati, pak onda nato-variv žito, što su ga zaslužili, na kola, putuju veselo kući i imaju dobra kruha preko zime.

Ne bi li se ovo i kod nas moglo zavesti? U Primorju, u gorskom kotaru, u gornjoj krajini, pak i u Zagorju ima mnogo sirotinje, koja bi rado zaslužila koju krajcaru, da ima gdje. Što je u Ugarskoj dolnja zemlja, to je za ove naše kršne okolice ravna Podravina i plodna Slavonija. Kad bi se dakle siromaš naša naputila, gdje ima za nju dovoljno zaslužbe: imali bi naši poljem bogati gospodari dosta težaka, a ovi dosta kruha, te ne bismo slušali svake godine žalosnih glasova o njihovoj bijedi i nevolji. Nekoji bi od njih išli za cijelo ljeto na rad, drugi na mjesec dana, ili samo 10 dana, pak bi se opet kući povratili, da svoje poslove obave, i da iza toga opet na rad otiđu. Upravo tako ima i gospodara, koji bi gdje kojega mogli cijelo ljeto trebati, a druge samo mjesec dana ili manje. Tako bi se dakle doskočilo potrebi i jednih i drugih. – Nekoji naši umni gospodari već i sada tako rade, i ovi se ne tuže na nestašicu težaka.

Sad nam se samo treba domisliti, kako da doznadu jedni za druge: gospodari za težake nemajuće zaslužbe, a težaci za gospodare težaka potrebne. Ja mislim, da bi u tom mogle, pak i imale posredovati upravne (administrativne) vlasti: jer je to upravo njihovo zvanje, nastojati o tom, da se produkcija što više umnoži, da onda financijalne vlasti imaju od čega porez pobirati. Jedne oblasti bi dakle imale popisati gospodare, koji trebaju težaka, pa kada i koliko; a druge bi opet popisale težake, koji bi htjeli ići raditi, i za koje vrijeme; pa bi jedni i drugi poslali svoje popise na pr. u Zagreb, te bi se onda težaci naputili, gdje će dobiti posla. Ovo

posredovanje trebalo bi samo prve dvije tri godine, a kasnije bi se ljudi sami unaprijed pogodili i za buduću godinu. Dajte dakle, gospodo, teška potrebna, podnesite ovakvu molbu presvijetlomu banskomu namjesniku, i ja sam uvjeren, da će on o tom shodne naredbe izdati, i za provincijal, i za krajinu. Ta već sada posreduje onako c. k. redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu. Sve sluškinje bez službe moraju se ondje prijaviti, a tko traži sluškinju, samo zapita kod ove oblasti, ima li kakve bez službe, i ova onda se napućuje na novoga gospodara.

Nu tko se želi na ovaj način pomoći, neka ne smatra teške za svoje robove, koji mu moraju za ono nekoliko krajcara bez odmora raditi, nego kao svoje pomoćnike. Dobro to znade težak, da ga gospodar treba, da on gospodaru više zaslužuje, nego što od njega dobiva: pak onda valja, da gospodar čovječnim postupanjem osvoji srca težaka, te će mu s veseljem i dobro raditi. Pogledajmo naše seljake, oni slabo plaćaju težake, već im idu susjedi u pomoć – na *mobu*, kao što narod kaže. A svatko znade, s kakvim veseljem se na mobu hodi, i kako se ondje natječu i nadmeću radnici. Evo dakle šta može i u prosta čovjeka lijepo postupanje. Zaista naopako radi po sebe, tko pod svakojakim izlikama otkida težaku koju krajcaru od njegove krvave muke. Je l' čudo, ako mu se onda težak osvećuje i prvom zgodom mu stotinu puta više štete počinu, nego što iznosi otkinuta plaća? Ako dakle želiš, da ti težaci dobro rade, ne šteti krajcare, nego ih upravo miti, pa ne ćeš žaliti. Opominjem se još, kako su Slovaci hvalili svoje gospodare, ponajviše Mađare, kojim su hodili i 30–40 milja daleko težačiti; hvalili su ih, da s njima lijepo postupaju, da ih dobro hrane, i da im točno plaćaju, što ih ide – pak su onda s veseljem hodili svaku godinu na dolnju zemlju, a doljno-ugarski vlasteli nisu se brinuli za težake, znajući da će im zastalno i u horu doći.

Tako treba da se i kod nas radi. Prigovorit će mi tko, »da je naš seljak tup i da ne zna, šta je to čast i poštenje.« Vاراš se, prijatelju! Evo ti primjera. Ovih dana pogodio je neki zagrebački gospodar 40 težaka za rezidbu i kosidbu, a drugi njih 20. Onaj prvi se je doduše tužio, da ga je mnogo

muke i truda stalo, dok je težake uglavio i orazumio, kako mu imaju vinograd rezati, al' napokon su mu ipak po volji radili; nu morao je bome sav dan prigledati. Onaj drugi gospodar, nadošav u vinograd, i videć, da mu ljudi zlo režu. planu kao živa vatra, pak evo ti trista sijaset! Šta onda? Onomu prvomu dotrajaše težaci do večere, a ovomu drugomu pobjegoše već ujutro svi kući.

»Al' kad mu kažem kako treba da radi, pak opet ne će!« Vjerujem, al' koliko puta se tebi već za života kazalo, da ovo ili ono uradiš, pak opet nisi?

Tim ne ću da rečem, da su svi naši težaci bogzna kako vrijedni i poštenj. Ima bome među njima mnogo nevaljalih – nu tome smo opet ponajviše sami krivi, ili ako ne mi, a ono naši djedovi, što su se opirali seoskim školama, mudrujuć naopako, da će im glup seljak više koristi donositi. Tako naša prostota ostade neuka u svakom pogledu, i mi sad imamo nevaljalih težaka i imat ćemo ih, dok se god primjerena nauka i među njima ne rasplodi.*

Mnogo su si sadašnji gospodari sami krivi, što im težaci traljavo rade. Oni na pr., samo da ne moraju gotova novca dati, pogađaju s njima mnoštvo rakije ili vina: težak se podnapije, pa kakav mu je onda posao?

Šta ćemo pako s lijenštinama i kradljivcima? Ove bi da kako trebalo tjerati na posao, samo je muka, dokazati komu, da je ove ruke čovjek. Poglavarstvo može ovdje postupati samo onda, ako mu se svaki pojedini slučaj dojadi, i to bi trebalo da čine svakako gospodari i općinska poglavarstva. kad znadu za koga da se tuđim žuljevima hrani, pak onda je baš dužnost javne oblasti, da ovakve trutine zavarči.⁷⁸ Nu dobri težaci od ovakvih nevaljajaca ne će biti nikada, i ja ne zavidim onomu gospodaru, kojemu onakve badavadžije otiđu na rad.

* Tko je čitao slavnoga Horacija, tomu ovdje na um pada njegova krasna izreka:

*Delicta majorum immeritus lues! –
Aetas parentum, peior avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosorem.*

Kaže se, da bi imalo poglavarstvo i po selima svakoga ispitivati, čim se hrani, kao što to biva po varošima. No mislite li, da za to nema u gradovima lijenština, i kradikesa, i tepihljeba, i vucibatina? Vjerujte mi, mnogo ih više ovdje ima nego na selu, i opet im se ne može na kraj stati.

Čuo sam jošte ovih dana osobit prijedlog, kako bi trebalo postupati sa zagrebačkim težacima, jer su ovdje, kao u svakom gradu, jošte skuplji nego drugdje. Evo mudrosti! Neka se onim težacima, koji do 9 sati ne budu najmljeni, zapovjedi, da onda moraju pošto poto ići raditi; jer zašto da dangube? Bolje da zasluže nešto, nego ništa, pa da gladuju. – Lijepa je ova čovječna brižljivost, nu ja bih rekao, da bi onda svi gospodari prespali jutro i stoprv bi poslije 9 sati išli pogađati težake. Isukrst je sasvim protivnu priču pripovijedao, naime, kako je domaćin onim težacima, koji su slučajno kasnije došli na rad, istu plaću dao, koju su dobili i rani težaci.

Čini mi se, da bi napomenuta ovdje sredstva nestašici težaka ponajviše doskočila: komotna nisu ova sredstva, to je istina, al' su probitačna.

Da pako tko ne misli, da bez razloga krilo držim težacima na štetu gospodara: priopćit ću u budućem kojem broju, što drugi važni i ugledni ljudi o toj stvari misle.

(Gospodarski list, 1858., br. 17.)

GOSPODARSKI OGLED I POGLED

Stara godina ode, ne bilo joj traga! Novih nam rana zadade, a starih ne izliječi. Od crnog oblaka, što se je bio lani na samo mlado ljeto po zapadu povio, zamalo se sve nebo nasumori i grda bura nad nama lebdijaše. Uzalud bijahu skrušene naše molitve, da Bog odvrati od nas ovaj gorki kalež. Uzalud naše krvave žrtve, da se zajazi nesito ždrijelo ratne hale. Oblak se provali i potopi krvlju naše braće talijanske poljane. Munja puče i odbije dragocjeni kamen s krune našega carstva.⁸⁰

Pak ni to jošte nisu svi naši jadi; nego je evo udarila suša, žarko sunce spali naše usjeve i vinograde, te nam nastaje crna glad, da gine od nje, što je uteklo od sablje.

Tuže se i druge krunovine, da ih je prevarila lanjska godina. Tuže se bečke gospodarske novine, da nije gospodarima ništa dobra donijela. – »Gospodari – tako pišu iste novine – izvješćuju o žetvi na svojim zemljištima, a mi treba da izvijestimo o lanjskoj žetvi svega kolikoga gospodarstva. Izvješće ovo moglo bi se u dvije tri riječi skupiti: „žetva nije ni srednje ruke.“ Mnogo se je toga izvidalo i istraživalo, gospodari su se nadali polašticama; unaprijed su već želi plodove novih povoljnih im zakona – al' od svega toga ne bi ništa. Kad je izišao preklani zakon o naseobinama (Colonisation), uzradovali su mu se gospodari, ponajviše zato, što su mislili, da je preteča drugih odavna željenih zakona. Luda nada! Sve je ostalo kod staroga: zato i ne će Nijemci da se u Austriju sele, nego vole ići u Englesku, Francusku il' u Ameriku. Gospodari, pekući na veliko rakiju i vinovicu (spirit), molili su, da im se omali porez od ovih tvorevina, inače da će propasti. Isto su molili vlasnici sladorana, koji prave slador (šećer) od buraka (Runkelrübe): vlada je dala zaista stvar istraživati, al' odluke nema sve do danas. – Stočarstvo, koje je bilo s preklanjskoga nedostatka krme postradalo, nije se moglo bome ljetošnjim ratom pomoći, jer u ratu raste cijena mesu, pada broj marvi. Vještaci pako kažu, da su nagrade, za podizanje umnoga stočarstva dijeljene, premalene, nego da bi mogle pravo djelovati. – Izvođenje žita odavna nije kod nas prema porezu, što se za nj plaća. Sada neka svaki gospodar sam prosudi, da li je lani gospodarstvo napredovalo ili nazadovalo.«

Ovako pišu novine bečkoga gospodarskoga društva. Ni pol našega jada, da nema druge nevolje nego ove! Ma nam fali svaki temelj, na kojemu bi se ratarstvo kod nas kako valja podizati moglo.

Prije dvije godine nabrojili smo u »Gospodarskom listu« u isto ovo doba više toga, što nam bijaše namijenjeno, da se tim naše gospodarstvo pomogne, pak smo odanle izvodili, da će napokon ogranuti sunce i našim gospodarima. Javili smo onda, da će se u Križevcima ustrojiti učilište za više

struke gospodarstva, ratarska učionica za seljake i šumarska za šumare; kazali smo, da se priprave čine, kako će se primorski Kras – kamen – zasaditi šumom; da će se uslijed šumarskoga zakona urediti i podići naše šume; da će se na gradama unaprediti konjarstvo, pa kasnije i govedarstvo; da su naredbe učinjene za napredak svilarstva, livadarstva i za bolju porabu općinskih pašnika; da će se graditi željeznica do Siska i Karlovca, da će se urediti Sava i Drava. Svatko će priznati, da je ovo sve lijepo i korisno, i da bi to bio lijep početak za razvijanje našega ratarstva.

Sada, poslije dvije godine dana, moramo pako sa tugom ispovjediti, da sve ovo ostade pusta želja ili isprazna naredba, koju slabo tko drži. Tako dakle sve do danas nema kod nas jošte ni temelja umnomu gospodarstvu, nema sredstava, nema načina, da se uzmognemo povesti, a kamoli isporučiti s drugim narodima, koji su ratari na glasu.

Pa koja su ta sredstva, što nam ih treba, da počnemo i mi umno gospodariti? Sredstva ta su od dvije ruke: duševna i tjelesna. Duševno je sredstvo umnomu gospodarstvu nauk: bez nauka ni kud ni kamo, nego pleti kotac ko što i otac. Al' upravo nauka nema kod nas, nit se čine ikakve priprave, da se kako valja raširi; jer ono malo čitanja i pisanja, što djeca nauče u školi, ne će opametiti niti nju samu, a kamoli njihove roditelje. Pa kako bi se lasno i jeftino ovomu pomanjkanju doskočiti moglo, kad bi se izdavao kakav časopis, koji bi se puku čitao na zgodnu vremenu i mjestu! Ovako se radi na pr. u Würtembergu, gdje se zimi seljacima čitaju pod večer primjerene knjige. Dok se naša vlada ne pobrine svojski za obuku našega puka, dotle nit će se gospodarstvo kod nas popraviti, nit puk napredovati; nit će se sadašnjemu uboštvu doskočiti, nit će se pravi plodovi ukinuća tlake nabrati. Kad je pruska vlada prije 50 godina tlaku ukinula, ona je iz svih sila o tom nastojala, da se u puku i primjeren nauk rasprostrani: zato je ondje ukinuće tlake svu državu regbi pomladilo, te je postala Pruska velika vlast, ne radi mnoštva žitelja, niti radi veličine prostora, nego samo radi nutarnje svoje državne snage.

Al' i u drugim austrijskim krunovinama čini se sila za rasprostranjenje ratarskoga znanja. Donja Austrija ima ne-

koliko ratarskih škola, ima vinogradarsku učionicu, a gospodarsko društvo izdaje ondje pomoću države šest puta veći časopis nego što je ovaj »Gospodarski list«. Kod nas se ni vlastelin ne može bez velika troška i daleka puta u gospodarstvu uvještiti. Tako dakle moramo po starom načinu gospodariti, i opet nove potrebe smirivati. To je bome mučna stvar.

Isto tako fali nam i glavno tjelesno sredstvo za popravak našega gospodarstva, naime *novac*. Bez njega se ne može nabaviti potrebit nared ili naprava (*fundus instructus*), ne može se umnožiti marva, ne mogu se smoći ratila, ne mogu se popraviti polja. Naša vlastela bijahu doduše lani izradila osnovu veresijnice (Creditbanke), u kojoj bi svaki gospodar uz prilične uvjete nabaviti mogao novaca. Nu osnova ta nije sve do danas potvrđena, a novaca ima kod nas sve to manje. Jer samo je ona zemlja bogata novcem, koja malo kupuje tuđe robe, to jest koja ne izvozi svoje novce u tuđinu; ili, koja izvozi svoje plodine i tvorevine drugamo, a dovozi za nje novac svojoj kući. Kod nas nema nijednog od ovih uvjeta narodnoga bogatstva. I upravo zato nam je teško smagati tolik porez, kolik se plati u drugim krunovinama, uzvišenim daleko nad nama u pogledu težidbe i obrazovanosti. Mučan je to za nas posao s njima se natjecati, kad oni evo sjede na konju, a mi moramo pješke za njima strugati; kad oni plaćaju porez na ono, što izvode, a mi na ono, što bi se moglo izvoditi, da umijemo ratariti kako valja.

Ovako, uzevši jedno s drugim, nemamo baš razloga odviše se radovati nastajućoj godini; jer slabo nam dobra nosi u svom krilu. Nu zato nam opet ne valja zdvojiti i misliti, da za nas već nema lijeka ni pomoći. Ponajprije treba nam se zahvalnim srcem pokloniti njegovu posvećenomu veličanstvu na onoj carskoj božićnici, što nam se oprostí ljetošnja rekrutacija i tako se sila zdravih ruku spasi gospodarstvu. Odbor, što ga je nj. veličanstvo imenovalo, da uredi poreštvo, i po imenu, da razgodi porez pravedno, već je počeo vijećati i valjda će uvidjeti, da je to odviše, što mi plaćamo. – Drugi odbor, koji ima omaliti državne troškove tako, da ne premašuju dohotka, vijeća također marljivo, dapače se već vidi i uspjeh njegova djelovanja, što su u Austriji i u Kranjskoj

ukinute već županijske (varmedske) vlasti, na veliko zadovoljstvo svega naroda, jer se nitko nije mogao uvjeriti o njihovoj koristi. Po svoj prilici će se to dakle i drugdje učiniti. I za žandarmeriju, koja silne novce stoji, kaže se pod istinu, da će se njezin broj znamenito obaliti. – Obećanim uređenjem općina omalit će se također broj činovnika, to jest državni trošak, i podijeliti općinama prava, kojih sada nemaju. A svaka prava sloboda ima dva preimućva: jeftina je i jednostavna.

Ako se sve ovo ispuni, znatno će nam odlanuti. Ne ćemo dakle ni pored crnih oblaka, što nam nebo zastiru, duhom klonuti na početku nove godine, nego nadati se, da će ih sunce, koje k nam sada samo poput slabih luča kroz pavezdrine i provedrice dopire, rastjerati i opet nam u svom veličanstvu ogranutu.

U to ime čestita Vam nova godina!

(Gospodarski list, 1860., br. 1.)

JAVNOST

Dogovorna je najbolja.

Narodna poslovice

Kad čovjek hoće da krene na put, treba mu ponajprije odlučiti, *kamo* će i *kuda*, to jest treba da odredi cilj putovanja, i stazu, kojom misli do njega stići. Isto valja da i mi uradimo, sada gdje smo zaputili novom stazom novomu životu. Ako se i slažemo u cilju, koji ne može drugi biti nego sreća naroda i domovine, al' se možebiti ne slažemo u tom, koji je put najpreči do one biljege. Pa to nam bar treba znati i priznati, da ne zalutamo kojekuda stranputicama i da se ne raziđemo kao rakova djeca po svijetu. Jer putujući posamce, nit možemo svladati neprijatelja, koji bi nam možebiti put presjekao, nit otisnuti na stranu zapreke, na koje naiđemo, nit poduprijeti jedan drugoga, kad umorni sustanemo. Valja nam dakle zajednički najprečim putem zaputiti. No koji je taj najpreči put? U tom grmu zec leži. Jedan

svjetuje, da se naprečac ide k cilju, tamo preko brdina i strmina, drugi se žaca i plaši tako tegobna putovanja i misli, da bismo prije cilju stigli, udarivši ravnicom naokolo. Oba će navesti valjanih razloga za svoju pomisao, oba će se pozivati na svoje iskustvo. I doista puno puteva vodi u Rim.

»Al' nas pamet uči, koji je put najshodniji.« Tako će mi možebiti netko prigovoriti. To je istina; nu nevolja je, što svatko hoće da je pametan, a pamet se ne da uvijek onako spoznati, kao zrela jabuka; a najgore je, što se i pametnjaci u svačem ne slažu. Ponajprije nam dakle treba sloge.

Ma šta će reći *sloga*? Nije ono njezin neprijatelj, koji proglasi za šuplje glave sve one, koji ne pristaju uz njega; pak opet se ni od mene ne može potrebovati, da u ime sloge odustanem naprečac od svog uvjerenja. Sloga zahtijeva žrtava; samo je onaj njezin pravi prijatelj, koji drage volje žrtvuje ponešto od svog uvjerenja glavnoj svrsi za volju. Al' je mučno privoljeti koga na ovakvo požrtvovanje. Ima ljudi tvrdoglavih, koji vole, da sva stvar propane, nego da popuste za dlaku od onoga, što su zamislili; a ima ljudi, koji se odmah povlače natrag od najplemenitijega posla, čim svijet ne će u svačem da ih slijedom slijedi. Ovakav način mišljenja smeta svakomu plemenitomu djelu, najpače državnom napretku. Tko odstupa s političkog borišta, zato što ne ide sve po njegovoj volji, ili zato, što svijet ne će da prizna u prvi mah izvrsnost njegovih namjera; zato što ovaj izopačuje njegove riječi, a onaj dvoji o njegovoj vještini; što jedan sumnjiči njegove savjete, a drugi ga potvara, da je podmićen – koga ovakve zapreke privoljuju, te ostavlja politički mejdan, onaj nit je državnik, nit je rodoljub. Pogledajmo najslavnije rodoljube drugih naroda, kojim se sada spomenici dižu i pjesme pjevaju; pogledajmo Pitta i Széchenyija, Kosciuszka i Washingtona, i oni su bili za života crnjeni i opadani; al' su postajali na strašnu mjestu do kraja, ne ustupajući niti oštroj sablji sumnjičenja, niti otrovnim strijelama zlobe.

Rodoljubu treba dakle braniti svoje mnijenje, a štovati tuđe uvjerenje. Metnimo srce na ruku, i priznat ćemo, da smo više puta posrnuli, uzdavši se slijepo u svoju pamet; da smo više puta okorno pobijali nečiju pomisao, jer se je nam

u prvi mah učinila besputna; a napokon smo u srcu ipak priznali, da je ono tuđe mnijenje pametnije bilo od našega. Rodoljublju se dakle hoće i postojanosti i požrtvovanja.

Nu dakle da žrtvujemo svoje uvjerenje općemu dobru naroda? To se neda osjeći općenitom izrekom, tomu treba dogovora.

Dogovora treba dakle i nam, da nađemo pravi put, kojim da krene narod naš u novoj fazi političkoga života, u koju je ovih dana stupio. A za ovakav dogovor nema boljega sredstva nego što su novine: one su za ovakve dogovore shodnije i primjerenije od sastanka i skupštine.

U skupštini nadvlada više puta ne najvjestiji, nego govornijiviji, buduć da čovjeku misaonomu ne teku riječi onako, kao onomu, koji samo na to pazi, šta će reći. U skupštini omame više puta slušaoc ne razlozi, nego cvijeće besjede, blistavilo umovanja i ljupkoća glasa. U skupštinu se samo nekoji pozivlju; govorena besjeda samo se od nekolicine čuje, o možebiti nema baš onoga ondje, koji bi umio oprovrći govornika. U skupštini nema se kad razmišljati i slušane razloge svestrano vagati, nego treba glasovati i naprečac se odlučiti za ovo ili ono.

Drugo je u novinama. Tko želi preko njih narod uputiti, treba da stvar dobro promozga, da razloge pomnjivo pokupi, da prigovore temeljito oprovrigne. Jer nema tu samo gdje-koji slušalac, nego ima na hiljade štioća; ne hasni tu riječima zasipati, no čim se više praznih riječi piše, tim se manje djeluje; ne može se štioć opsjeniti mudrolijama ili lijepim riječima kao slušalac, jer se ono, što je pisano, štije i opet, te se razlučuje zrno od pljeve; a riječ je kao strijela, istom si je izustio, nestade joj traga. Govornika može oprovrći samo nazočnik, a pisca tko mu drago; govornik može svoje riječi izvrnuti, a *littera scripta manet*. Onda stoprv, kad se javni predmet u novinama javno pretrese, kad se mirno i hladnokrvno procijene svi razlozi i prigovori – onda stoprv valja š njim ići u skupštinu, da se učini odluka.

Kod nas se žalibože ne uvažava jošte dovoljno neizmijerna korist ove javnosti: jedni se je klone; jer je to svakako komotnije onako popreko, sa nekoliko praznih riječi ili ispod ruke rješavati po svojoj čudi javne poslove nego odgovarati

na sve prigovore; no takva šta bilo je moguće samo onda, kad su pojedini ljudi krojili sudbinu narodima, dandanas zasijeca savkoliki narod u državne poslove. Drugi opet za javnost ne mare, jer ne poznaju njezine cijene, jer misle, da samo velika gospoda imaju privilegij mudro govoriti, a što se piše u novinama, to da su sve samo privatna mnijenja. A novine nezavisne i dobro uređivane vrlo su važne, jer se iz njih doznaje, što narod misli, jer zastupaju opće mnijenje, koje car Napoleon prozva šestom velikom vlasti (Grossmacht). Uzmi Engleskoj novine, zakopao si joj slobodu.

Nepravedan bi bio, tko bi tajio važnost novina i kod nas: one su probudile i kod nas narodnu samosvijest, one su vjerno navješćivale prijeteću pogibiju, i kamo sreće, da se je glas njihov više uvažao, puno bismo si jada prištedjeli bili. Nego ljudi, koji su se preko novina dokopali svoje časti i važnosti, prvi su ih počeli gušiti, dok ih nisu napokon i za-gušili, da se više ne čuje slobodni glas njihov, koji bi bio narodu i to može biti oglasio, da su ga njegovi negdašnji prijatelji sramotno izdali. Komu tu ne padaju na um Kollárove riječi:

Svijet vam radi kao što i dijete,
Pokle se iz vrela napilo
Baca u njeg kamenje i smeće.⁸¹

Kad smo iza deset godina opet dobili ovaj nezavisni organ javnog mnijenja, treba da se njim i poslužimo za to, da doznamo, što je uistinu po nas najbolje i najshodnije. Ovim uvjerenjem potaknut, razložit ću i ja svoje mnijenje o najvažnijem i najprešnijem predmetu našega probuđujućega se političkog života, o uređenju našega odnošenja prema Ugarskoj. Ja ću to uraditi, ne da komu nametnem svoje pomisli, nego da pobudim i druge, neka se za mnom povedu i neka svoje mnijenje o tom predmetu, također na vidik iznesu i razlozima podupru. Evo široka polja svakomu, koji misli, da umije narod savjetovati, da jasno vidi, što mu treba!

A tko presuđuje o ovim velevažnim stvarima, pa kad ga pozoveš, da mnijenje svoje napiše, izgovara se, da nije vješt

peru; onaj neka zadjene sviralu za pojas; on si je sam izrekao presudu i pokazao, da ovomu poslu nije dorastao; jer Horac kaže vrlo krasno:

... cui lecta potenter erit res
Nec facundia deseret hunc, nec lucidus ordo.

(Pozor, 1860., br. 25.)

JESMO LI MI »PRIDRUŽENE I PODLOŽENE STRANE UGARSKE?»

Upravo sada su rasturene kraljevske pozivnice na ugarski sabor. »Jesmo li pozvani i mi na taj sabor?« Tako pitaju jedni, a drugi im odgovaraju, da jesmo, jer se u pozivnici od 14. veljače o. g. naročito kaže, da će to biti sabor ugarske kraljevine i »csatolt résztek«; to će reći »prikopčane strane«, a latinski »*partes adnexae*«, po kojem izrazu se razumijeva trojedna kraljevina.

Ovaj će se odgovor učiniti mnogomu posve dovoljan; jer su nas prije godine 1848. zbilja onako zvali mnogi ugarski zakoni. Ma ide li nas taj naslov od starine?

»*Vigilantibus jura!*« viču pravoznanci, to će reći: tko želi održati svoja prava, treba da ih čuva. Stari Hrvati nisu se držali uvijek ovoga pravila, pa su to skupo platili. Ali uistinu im se ne može zamjeriti, što nisu dospjeli oprostiti se svake napasti. Komu ide za glavu, on ne mari mnogo za prst, a kamoli za kapu. Nego pitamo, je li to plemenito i viteški, koristiti se tuđom nesrećom? Iza 200-godišnjega krvavoga rata Hrvati su pogotovu malaksali bili; jer dok su kao zid Evrope (*antemurale Europae*), kao što ih prozvaše kraljevi, odbijali od nje bijesne valove turskoga zuluma: u to su ih oglobili njihovi susjedi, na jugu Talijani, na sjeveru Ugri, na zapadu Nijemci, na istoku Turci. Ovako iznemoglu i oslabljenu trojednu kraljevinu, svoju vjernu drugaricu, prozva onda Ugarska »*partes adnexae Regni Hungariae*«.

Nije ovo zlobno sumnjičenje ili pusta hipoteza, već gola istina, koju zasnjeđočava savkoliki »*Corpus juris hungarici*«,

zakonik ugarski. Iz njega crpe i izvode Mađari sva svoja historička prava: prosto će dakle biti i Hrvatima, poslužiti se istim oružjem za obranu svoje političke samostalnosti i narodnoga poštenja.

Da, isti ugarski zakonik dokazuje, da se prvobitno pod riječima »*partes*« nije razumijevalo trojedna kraljevina, a kamoli pod izrazom »*partes adnexae*« ili »*partes subjectae*«, te su nam ovi pridjevi stoprv u novije vrijeme podmetnuti. – Da se to izvede na vidjelo, treba nam proletjeti umom sav ugarski zakonik. Neka mi dakle štioći ne zamjere, što ću im dosađivati premnogim citatima ugarskog zakonika; inače nije moguće izaći u tom poslu na čistinu.

Trojedna kraljevina združila se je s Ugarskom pod njezinim kraljem Kolomanom oko godine 1102. poslije rođenja Isukrstova. Znamenito je pako, da nam prvih sto godina nema traga u ugarskom zakoniku, kao da nismo ni združeni bili. Ovo mučanje protumačiti će nam Kolomanova povlastica (Privilegija), podijeljena dalmatinskom gradu Trogiru. U njoj bo kaže naročito, da će nam dolaziti, da s nama vijeća i opravlja naše poslove.*

U prvo doba združenja nisu dakle Hrvati nikakvih zapovijedi dobivali iz Ugarske, već su kraljevi sami dolazili k nam, tvorili s našim saborom potrebite zakone, a izvedenje tih zakona povjeravali banu.

Pokle im je dosadilo daleko putovanje, postavljali su na čelo trojedne kraljevine vojvode (*duces*), koji su njom upravljali kao pravi kraljevski namjesnici s punom kraljevskom

* Anno dominicae Incarnationis M. C. VIII mense V die XXV Anno XII Regni mei. Ego Colomanus Rex Vngarie, Croatiae atque Dalmatiae, iuro super sanctam Crucem Vobis Tragurinis, meis fidelibus ciuibus, firmam pacem; mihi et filio meo aut successoribus meis tributarii non sitis; Episcopum vero aut Comitem, quem Clerus et Populus elegerit, ordinabo, et lege antiquitus constituta vos uti permittam, praeterquam introitus portus ciuitatis de extraneis duas partem Rex habeat, tertiam vero Comes Ciuitatis, decimam autem Episcopus. In ciuitate quoque vestra neminem Hungarorum, vel alienigenarum habitare permittam nisi quem voluntas vestra expetierit; cum autem ad vos coronandus, aut vobiscum Regni negotia tractaturus advenero, nemini ciuium vis inferetur Domorum suarum, nisi quem dilectio vestra susceperit.

vlasti. Ovakav vojvoda bijaše Koloman, Bela, Stjepan itd.* Stoprv godine 1222. pod Andrijom II. napominje se u članku 30. ugarskoga zakonika banska čast i kaže se, da dvije časti ili službe mogu imati samo nadvorni župan (*Comes palatinus*), ban i dvornici (*Comites curiales*) kralja i kraljice. Ali se ne zna, da li se ovdje razumijeva baš ban trojedne Kraljevine; jer je onda bilo više banova, kao što na pr. mačvanski, severinski, bosanski itd.

Prvi put se u ugarskom zakoniku napominje ime Hrvatske i Slavonije godine 1351., ali samo na završetku zakona Ludovikova, gdje se među ostalim državnim zastavnicima (*Barones Regni*; *Országzászlósa*) napominje i Stjepan, ban cijele Slavonije i Hrvatske.**

U samom zakonu navodi se najprije u zakonima kralja Šišmana (Sigismunda), koji je preminuo god. 1437., ime kraljevine Slavonije, i to kao premice Ugarske, to jest kao sasvim njoj ravne. Kaže se naime u njegovoj povelji, nazvanoj »*Gratia*« i izdatoj godine 1403., u § 1. »*in regnis nostris Ungariae et Slavoniae, nec non in partibus Transyl-*

* In nomine sanctae et individuae Trinitatis, Anno ab Incarnatione D. N. Jesu Christi 1194 Mensis Julii die nono, intrante indictione XII. apud Tynum. Regnante Domino nostro Bela, Serenissimo Rege Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, atque Ramae, et Almerico (Emerico) filio super Dalmatiam et Chroatiam. Quum nos, nemque Petrus Spalatensis Sedis Archi-Episcopus, una cum Mathaeo Nonensi Episcopo et Damiano Jadertino Comite, caeterisque Nobilibus, quorum nomina inferius subscribentur, in Ecclesia S. Ioannis de Tyno, ad controversias, quod inter Templarios et monasterium S. S. Cosmae et Damiani pro terris et aquarum decursibus vertebantur, resecandas, de mandato regio resideremus: post multas altercationes, et verba, quae memoratae Ecclesiae inter se habeant – de voluntate utriusque partis suscipientes pro bono pacis, et concordiae, talem inter utraque Ecclesias finem, et divisionem auctoritate regia composuimus etc.

** U ugarskom zakoniku, kaže se više put sad samo *regnum Croatiae*, sad *regnum Slavoniae*, sada opet Regna Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Da je to svejedno, zasnjeđava isti ugarski zakonik, kažuć: »*Nomine solius Croatiae, vel Slavoniae ordinarie significantur tria Illyrici regna Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*«. Gledaj Directio methodica Questio 8.

Slavonija se je dijelila na gornju i donju (superior et inferior), a obadviije su bile »tota Slavonia« (cijela Slavonija).

vaniae«. – Ovo nam pokazuje, što se je u staro vrijeme razumijevalo u ugarskom zakonu po riječi »Partes«, naime Erdelj.

Možda će tko prigovoriti, da se to samo slučajno tako kaže, da u ugarskom zakoniku ima toga mnogo koješta, što se ne može i ne smije baš do dlake vjerovati.

To je istina, i zato nam valja jošte i drukčije dokazati, da se u staro doba pod riječi »Partes« razumijevao samo Erdelj, a trojedna kraljevina uvijek se je ispoređivala s kraljevinom Ugarskom, ili se je naročito napominjala kao »Regnum«, a nikada kao »Partes«.

I to ćemo dokazati, pa ne samo jedinitim citatom, nego njih 50, ako hoćeš. Ta već 2 § iste ove Šišmanove »Gratiae« opet kaže »in regnis nostris praelibatis Ungariae et Slavoniae, nec non partibus Transylvaniae«; isto ovo potvrđuje § 10., gdje se veli »regnis et partibus superius nominatis«. Ovdje se dakle po riječima »Regna« očividno razumijeva Ugarska i Slavonija; i kad se godijer govori o njemu, uvijek se kaže »Partes Transylvaniae« ili »Partes Transylvanienses«. – 32. godine poslije toga kaže u svom VI. dekretu, I. članku Šišman i opet »vojvodama partium Transylvanensium, banum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«.

U drugom zakonu Ladislava, posmrtnoga sina kralja Alberta, od godine 1454. napominje se u članku 9. samo Slavonija, nu opet naročito kao »Regnum nostrum Slavoniae«. – Ali Matija Korvin, preslavni hrvatsko-ugarski kralj kaže u II. zakonu od god. 1464. u članku 13. naročito, da se imaju kraljevini slavonskoj i stranama erdeljskim uzdržati sve njihove stare slobostine, navade i pravice.* – Zdrava nas pamet uči, da trojedna kraljevina, ako je bila od Mađara podjarmljena (subjugata), ne bi bila mogla imati osobito kakve i to stare slobostine i pravice, kojih niti sama Ugarska nije imala.

U III. zakonu, 6. članku (od god. 1471.) kaže opet isti Matija Korvin »in regnis Slavoniae, Dalmatiae, Croatiae, et

* »Regnum nostrum Slavoniae et partes Transylvaniae in omnibus antiquis bonis libertatibus, consuetudinibus et juribus suis conserventur.« 1464. XIII.

in *partibus Transylvaniae*«, dakle i ovdje se naročito razlikuju naše kraljevine od strana. Ili pako govori samo prosto »*Transylvania et Slavonia*« kao što na pr. u VI. zakonu (od god. 1468.) u člancima 3., 6., 68., 73. itd. Ali u zaglavku istoga zakona opet kaže »*Emerico de Zapolya, Regni Nostri Ungariae, Palatino, Mathia Gereb, regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae bano*«, a opet »*Comite Stephano de Bathor, vojvoda Transylvano*«.

Sve ovo dokazuje bjelodano, da je bila trojedna kraljevina i za Matije Korvina priznata kao družica Ugarske, a »*Pars*« je bio samo Erdelj.

Poslije njega zasio je na prijestol hrvatsko-ugarski Vladislav II., o kojem pripovijedaju, da je uvijek mućao, i slabo šta govorio nego latinski *bene* ili naški *dobro* (jer je bio rođeni Slavjanin). Koga sve ono, što sam dosada naveo, nije uvjerilo o istini moga tvrđenja, da trojedna kraljevina nije »*pars adnexa*«, a kamoli »*subjugata*«, taj će se o tom osvjedočiti, kad pročita 1. članak I. zakona istoga kralja od god. 1492. Njim se zavjerava Vladislav, da će uzdržati sve slobostine, te kaže od riječi do riječi: *Quod Regia Majestas regnum Ungariae cum caeteris regnis, scilicet Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, et partibus Transylvanis, ac provinciis sibi subjectis, dominosque praelatos et barones, omnes ecclesias, ecclesiasticasque personas, ac nobiles et civitates, nec non caeteros incolae et inhabitatores eorundem regnorum et partium Transylvanarum conservabit in antiquis iuribus, privilegiis, immunitatibus et consuetudinibus approbatis.*

Ovaj članak je za našu stvar tako važan, da mi se potrebito učini prevesti za one štioce, koji latinski ne znadu: »Da će kraljevsko veličanstvo kraljevinu ugarsku s ostalim kraljevinama Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom i strane erdeljske, zatim *podložene pokrajine*, gospodu prelate i barone, i sve crkve i svećenike također i plemiće i gradove, kao što i ostale žitelje i stanovnike ovih kraljevina i strana erdeljskih uzdržati u njihovim starim pravicama, povlasticama, slobostinama i potvrđenim običajima.«

U ovom zakonu se naše kraljevine tako naročito rastavljaju od strana i od podloženih pokrajina, da bi slijep morao biti,

tko ne bi vidio te razlike. Naročito se kaže, što je kraljevina, što *pars adnexa*, što *provincia subjecta*. A da je trojedna kraljevina prišipetlja Ugarske, ne bi se ovdje u istom članku dva puta naročito razlikovale *kraljevine* od *strana*.

Kad dakle isti kralj Vladislav malo dalje u 7. članku onoga zakona veli »*de rebus et negotiis regni Hungariae ac partium sibi subjectarum*.«: samo puka zloba može potezati ove riječi na našu domovinu. Jer u članku 26. opet čitamo: »*Lucrum Camerae in regno Hungariae quinquagesiman in partibus Transylvanis ac marturinas in regno Slavoniae Majestas Regia exigi faciat*.« Pak opet u čl. 33.: »*Vajvodam partium Transylvanarum banum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*».

Da ovo nije bilo samo slučajno rečeno, potvrđuje prvi članak zakona stvorenog onda na saboru trojedne kraljevine i uvrštenoga iste godine u ugarski zakonik. Članak taj glasi: »Njegovo kraljevsko veličanstvo obećaje, da će među ostalim svojim kraljevinama i *kraljevinu slavonsku* udržati u njezinim *starim slobodnostima*, *povlasticama* i *običajima*.*

Da se ni u ovom sabora našega zakonu nije razumijevala trojedna kraljevina pod riječi *partes*, to se vidi iz kraljevske potvrde ovoga zakona, u kojoj se napominje izrijeком: »*Comite Stephano de Bathor, vajvoda Transylvano, Paulo de Kinis, Comite Temesiensi, ac partium inferiorum regni nostri capitaneo generali: Ladislao de Egervara, regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae bano*. – Isto nalazimo u 6. članku njegova IV. zakona ili dekreta (od g. 1600) gdje stoji: »*Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, partiumque Transylvaniae*«; pak opet u 9. članku »*de regno Slavoniae et partibus Transylvanis*.« (Ova dva mjesta potvrđuju i to, što gori pomenuta Directio methodica kaže, da se u ugarskom zakoniku ne navode uvijek poimence sve tri kraljevine, nego samo jedna ili druga, al' da se onda ipak ima razumijevati sva trojedna kraljevina.)

* »*Majestas regia inter caetera sua regna dictum regnum Slavoniae in antiquis eorum libertatibus, immunitatibus, privilegiis et consuetudinibus conservare pollicetur*.« Art. I. nobilium regni Slavoniae.

U VI. dekretu Vladislavovu (od god. 1507) članku 28. čitamo opet: »*Regno Ungariae et partibus sibi subjectis.*« Jesu li ove »partes subjectae« Dalmacija, Hrvatska i Slavonija? Zar je možebiti Vladislav kralj domovinu našu malo prije na sablju osvojio i tako prozvao? Daleko si zabrazdio! Na ove dvojbe odgovara ti jasno 30. članak istoga zakona, govoreći »*Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, ac partibus Transylvaniae.*« Dakle kraljevine ove nisu bile »partes«, a kamo li »partes subjectae«. To potvrđuje još i 3. članak VII. zakona (od god. 1514) jer se ondje kaže u § 7. i 10.: »*Omnes praeterea tricesimae regnorum Ungariae, Slavoniae ac omnes vigesimae, centesimae ac quinquagesimae in partibus in Transylvaniensibus exigi consuetae.*«

Dolazimo k nesretnomu Ludoviku II., koji je zaglavio kod Muhača. U II. zakonu 6. članku (od god. 1518) čitamo ove riječi: »*De dominis quoque, iudice curiae regiae in Ungaria, nec non bono regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, ac vajvoda Transylvano.*«

Poslije Ludovika II.⁸² zaszela je na prijestol hrvatsko-ugarski kuća habsburška, po imenu Ferdinanda I. U zakonu pod njim stvorenim napominje se osobito često izraz »partes subjectae«.*

Razumijeva li se po ovom izrazu trojedna kraljevina?

Prije nego na ovo pitanje potanko odgovorimo, treba nam se osvrnuti na ondašnji položaj Ugarske i trojedne kraljevine.

Ludovik II. nije ostavio potomka, kojega bi nedvojbeno išla kruna ugarska. Stoga se zametnu grdi razdor u Ugarskoj i trojednoj kraljevini, jer su jedni htjeli imati za kralja Ivana Zapoljskoga, a drugi cara Ferdinanda I., koji se bješe oženio Annom, sestrom pokojnoga kralja Ludovika. Mjeseca studenoga 1526. bio je Ferdinand na ugarskom saboru za ugarskoga kralja proglašen. No buduć ondje nije bilo Hrvata, posla Ferdinand svoje poslanike na Cetin-grad, gdje su

* Tako na pr. u 2. § I. članka I. dekreta (od god. 1527), u 29. čl. IV. zak. od god. 1539. § 22 njegova odgovora na zakon od god. 1545., u zaglavku i početku ostalih zakona – i to čini sve do Ferdinanda III.

saborisali hrvatski stališi i redovi, i pozva ih, da ga izaberu za svoga kralja, što ovi učiniše, i to na samo mlado ljeto 1527.*

Ako su pako Hrvati napose i neodvisno od Ugarske izabirali svoga kralja, to se doista ne može kazati, da je njihova domovina bila »pars subjecta«, t. j. »podložena strana« Ugarske, i da se ovaj izraz, upotrebljen iste godine u ugarskim zakonima, na nas nikako ne proteže.

A da je ondašnji hrvatski sabor i sasvim bio oduševljen čuvstvom svoje samostalnosti, to potvrđuje naputak, podijeljen njegovim poslanicima na kralja, da mu se poklone u ime trojedne kraljevine. U tom pismu se kaže do riječi: »*Noverit Majestas Vestra, quod inveniri non potest, ut ullus Dominus potentia mediante Croatiam occupasset. Nisi post decessum regis nostri ultimi Zvonimir dicti felicitis recordationis, libero arbitrio se coadjunximus circa sacram coronam regni Hungariae et post hoc nunc erga Majestatem Vestram.*« To će reći ukratko: »Neka znade vaše veličanstvo, da Hrvatsku nitko nikada nije predobio, nego po smrti kralja Zvonimira (Stjepana), blažene uspomene, dobrovoljno smo se združili sa svetom krunom ugarskom, a sada evo s vašim veličanstvom.«

Sve ovo potvrđuju i zakoni onoga doba, po imenu »*Constitutiones Regni Slavoniae*« t. j. odluke našega sabora, držanoga g. 1531. u Križevcu. Ove odluke biše uvrštene u zakonik ugarski, da dobiju valjanost ne samo za našu domovinu nego i za Ugarsku. Pa gdje se god napominje trojedna kraljevina, uvijek se izjednačuje s Ugarskom; tako na pr. u VIII. zakonu Ferdinanda I. (od g. 1545) u § 1. članku 42.: »*in Hungaria et Slavonia*«; a u § 2. »*regni hujus Ungariae et Slavoniae*«. U XVI. 9. »*dignetur regni libertates tam in Hungaria,*

* »*Post humillimam et debitam commendationem et subjectionem significamus ea qua decet reverentia, nos cum Majestatis Vestrae regiae dominis et consiliaribus et oratoribus dominis et amicis nostris honorandis, superiori die felicitis novi anni universa negotia inter sese habita feliciter et, uti speramus, ad illius vota, decus et ornamentum conclusisse, suscepisseque et recognovisse, cum debita fidelitatis et homagii juramenti praestatione, eandem sacram regiam Majestatem Vestram in naturalem, verum, legitimum et indubitatum regem et dominum.*« *Repraesentatio SS. et O.O. regni Croatiae dd. 3. Jan. 1527.*

quam Croatia et Slavonia observari facere»; – u XVIII. 16. »*tam in Ungaria, quam Slavonia et Croatia*«. A kad se trojedna kraljevina napose napominje, uvijek joj se dodaje naslov kraljevine, tako na pr. u IX. zakonu, 42. članku »*in regno Slavoniae et Croatiae*«, u 43. članku »*regni Slavoniae*«. U XX. 26. Ferdinanda I., i u I. 21. Maksimilijana II. »*judice regni Slavoniae*. U II. 7. Rudolfa II. (od g. 1582) »*regnum quoque Slavoniae*«. U VII. 9. »*subsidium slavonicum in usum ejus regni convertetur*«, to će reći: porez što ga odredi sabor trojedne kraljevine, neka se za nju upotrebi. U XII. zak. 31. čl. istoga kralja od g. 1601. kaže se naročito, da poslovi tičući se naše krajine imaju se našem saboru podnijeti. – I doista ne ćeš naći u ugarskom zakoniku članka, sve do godine 1608., u kojem bi trojedna kraljevina počašćena bila naslovom »*partes*« nego se uvijek poimence navodi, i to kao »*Regnum*«.

Mi dakle nismo nipošto »*partes subjectae regni Hungariae*«. No pitat će štitioci, šta se ima razumijevati po ovim riječima? Na to ćemo im odgovoriti riječima istoga ugarskog zakonika. Da se je dosada po riječi »*Partes*«, uvijek razumijevao Erdelj, to sam već dokazao, a ovako bilo je i dosada. 1. članak I. zakona Ferdinanda I. kaže »*in partibus Transylvaniae*«. A u XIII. 1. istoga kralja čitamo: »*quodque jam tandem Transylvaniam cum reliquis regni partibus inferioribus in manus suas receperit, ac regnum omne ad unionem redegerit*»; t. j. da je napokon Erdelj i ostale dolnje strane kraljevine osvojio i svu kraljevinu ujedinio. U čl. 16. istoga zakona stoji opet »*in Transylvania et reliquis regni partibus*«. U čl. 29.: »*in Transylvania autem iuxta veterem hujus provinciae consuetudinem* (t. j. a u Erdelju po starom običaju ove pokrajine). U VI. 56. § 6. »*ex Ordinibus Transylvaniae gubernatorem seu vajvodam illarum provinciarum creare*. U IV. 72. Matije čitamo opet »*partes Transylvaniae*«.

Po riječi »*Partes*« razumijeva dakle ugarski zakonik uvijek koji dijel ugarske kraljevine (na pr. 1601; VII. 28) zato ondje više puta čitamo »*partes regni inferiores*«, t. j. sjeverozapadna Ugarska (na pr. V. 19. 1593) i »*partes regni inferiores*« t. j. današnji Banat, Bačka i t. d. Riječi »*partes subjectae*« znamenuju dakle očividno one strane Ugarske, koje

su bile od Turčina osvojene, a sada opet predobljene: zato se govori do danas »*in partibus*« t. j. »*infidelium*«. A mi smo uvijek navedeni kao »*regna*«. – I u II. § od god. 1647. stoji: *Illustrissimi Georgii Rakoczy, principis Transylvaniae, quarundam partium regni Ungariae domini*«. Rakoci bar nije nikada kod nas vladao!

Začudit ćeš se dakle, čitajući na jedanput u bečkom ugovoru (pacificatio Viennensis) od godine 1606.: »*Ungariam et Partes ei annexas, Slavoniam videlicet, Croatiam et Dalmatiam*«.

Tko je godijer pažljivo čitao, što sam dosada kazao, uvjerit će se na prvi pogled, da je ovaj članak očividno izopačen, ne znam da li navlaš ili slučajno, i da bi se tu prema dosadašnjem običaju imalo bilo kazati: »*partes et regna annexa Slavonia videlicet, Croatia et Dalmatia*«. Jer već u I. 10. od god. 1608. čitamo: »*tam in hoc Ungariae, quam aliis sibi annexis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae regnis*«. Dakle ovdje se naročito zovemo pridružene kraljevine. A u članku 12. istoga zakona kaže se opet kao i prije samo »*regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*«. U II. 67. od god. 1609. »*regni Slavoniae*«. U III. 39. od god. 1613. opet se veli: »*Limitatio contributionis in regnis Slavoniae et Croatiae, in territoriis Dominorum et nobilium tam regni hujus Ungariae quam eorundem regnorum*«. – I u predgovoru IV. zak. od god. 1635. čitamo »*Regni Ungariae, regnorumque eidem annexorum*«; isto tako u predgovoru I. zak. od god. 1638.: »*Regni Ungariae, regnorumque eidem annexorum*«, a u I. 1. istoga zakona: »*tam in hoc Ungariae quam aliis regnis annexis*«.

Da nam je izraz »*partes adnexae*« podmetnut, vidi se i odanle, što se izrazi »*partes adnexae*« i »*partes subjectae*« zamjenice i mješovito upotrebljavaju, kao da je to svejedno, pa sam gori dokazao, da se riječi »*partes subjectae*« ne mogu na nas nikako protegnuti.

Da mi »*partes adnexae*« onda nismo bili, vidi se jošte iz toga, što je kralj Ferdinand II., po primjeru svoga djeda, trojednoj kraljevini dao god 1622. posebnu kraljevsku zavjernicu (*inaugurale diploma*), u kojoj među ostalim kaže:

»Extunc per eosdem status et ordines (regni Hungariae) supplicatum nobis exstitit in eo, quod cum dictus dominus et genitor noster carissimus speciale diploma suum regium statibus ac ordinibus regnorum Croatiae et Slavoniae dedisset etc.

A da su i Hrvati onda još imali samosvijesti zasvjedočio je njihov slavni ban grof Petar Erdödy, koji, kad su Mađari Hrvatima htjeli koješta zapovijedati i propisivati, zagrmi na njih: *»Regnum regno non praescribit leges!*« (Jedna kraljevina ne može drugoj propisivati zakone, t. j. ja pan, ti pan).

Nu sve badava! *»Vigilantibus jura!*« Budući da su Hrvati propustili zahtijevati, da se popravi onaj izraz, kojim se naše združene kraljevine jedan jedini put zovu *»partes adnexae*«: Mađari su se tim mjestom poslužili kao auktoritetom, i sve su češće upotrebljavali ovaj izraz. Isprva su ga zamjenjivali sa *»partes subjectae*«, a napokon su ovaj izraz sasvim zabacili, i upotrebljavali samo onaj prvi. Sve do Leopolda I. god. 1650. trajala je ova poraba od oba izraza, a odonda se upotrebljavaju samo riječi *»partes adnexae*«. Ali ne valja misliti, da je uza to nestalo sasvim pravoga naslova naših kraljevina, dapače i u III. zakonu 33. čl. (od god. 1649) čitamo naročito: *»Regnum Croatiae et Slavoniae in universis suis libertatibus, immunitatibus, privilegiis, juribus, legibus et consuetudinibus approbatis conservetur.*« (Kraljevini hrvatsko-slavonskoj neka se uzdrži svekolike njezine slobostine, povlastice, pravice, zakoni i potvrđeni običaji). Sve je ovo potvrdio Leopold I. u IV. 22., pak se i ondje izrijeком navode *»regna Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*«, i to se uvijek radi, kad se god naročito o njima govori, nit ima na pr. mjesta u cijelom zakoniku ugarskom, gdje bi se kazalo *»hanc partium adnexarum*«.

U kraljevskoj zavjernici Karla VI. (od god. 1715) stoji naročito: *»regni Ungariae et aliorum regnorum ac partium eidem adnexarum rex*«. A u zakletvi, koju je položio, čita se opet: *»qua praelibati regni Ungariae et aliorum regnorum ac partium eidem annexarum rex*«. Ako smo mi dakle *»partes adnexae*«, čemu se ovdje napominju i *»regna*«? Očevidno

se to zato uradi, jer se riječi »*partes adnexae*« ne protežu na nas, pa se i u tekstu zakona za ovoga kralja stvorenih uvijek naročito kaže »*regna Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*«. (Tko ne vjeruje neka pogleda I. 114–128). Isto tako opetuju se i u II. zakonu istoga kralja u članku 1. i 2. jedno deset puta riječi »*Regnum Ungariae, partesque, regna et provinciae eidem annexae*«.

Da mi sve do Karla VI., oca Marije Terezije, nismo bili postali »*partes adnexae et subjectae*«, to svjedoči najjasnije »*pragmatica sanctio*«, koju trojedna kraljevina napose primi, a Ugarska opet napose. U svojem otpisu od 15. svibnja 1712. na sabor trojedne kraljevine kaže naročito: »*Carolus VI. etc. Quae a vobis statibus ordinibusque inclutorum fidelissimorumque regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae in Generali Vestra Congregatione nuper mense Martii Zagrabiae celebrata, prepositum, actum, ac ibidem unanimi omnium consensu statutum ac placitum fuit etc. Et vicissim vobis verbo spondemus. Nos totos in eo fore, ut quae a Nostris praedecessoribus istorum regnorum olim regibus ... conces a fuere privilegia, libertates, praerogativae ac jura, ea omnia vobis sarta tecta illibate manuteneantur ac conserventur.*« Ovako bar ne piše podloženim stranama, nego samo kraljevini samostalnoj, kao što bijaše naša domovina.*

Marija Terezija, kći pomenutoga Karla VI., kaže također u svojoj kraljevskoj zavjernici (od god. 1741) »*qua praeli-*

* Poslanici hrvatskih stališa, poslani ka Karlu III. iz sabora god. 1712., u svojoj predstavi na kralja ddo. 15. ožujka 1712. spominju, kojim su razlozima sklonili Hrvate, da su primili pragmatičku sankciju, i tu vele, da su među ostalim i ovako stališe napominjali: *Nativos olim habebamus, non Hungaros Reges; nullaque vis, nulla captivitas nos Hungaris addixit, sed spontanea nostra ultroneaque voluntate non quidem Regno, verum eorumdem Regi nosmet subiecimus, ipsorum omnino etiam – num profitemur Regem, quamdiu Austriacus fuerit. In contrario autem eventu ne audiamus seducentem libertatis electionem aut electionis libertatem, neque necessitatem nostri atque indissolubilem post Hungariam sequellam Liberi sumus, non mancipia, et prospectis rebus nostris atque dimissis cum Tyranidis periculo Scyticis Regibus cumque aliunde antemurale simus Austriacorum Principum, hereditatis eo in toto gloriosissimo semine sexus, iterata voluntate et spontanea, veluti fidelis populus Regnumque fidele sequamur subiectione.*

bati regni Hungariae et aliorum regnorum ac partium eidem annexarum regina«. Ove riječi se opetuju u njezinoj zakletvi, pa isto tako u inauguralthj diploml i zakletvl njezinoga sina Leopolda II. (g. 1790) i Franje I. (g. 1792).

U početku našega stoljeća izvrgla se je plemenita narodna vatra Mađara u pogubni požar, žareći i paleći sve ostale narodnosti i politička prava drugih naroda krune ugarske, po imenu i Hrvata. Od onda se sve rjeđe upotrebljava riječ »kraljevine«, a sve češće izraz »*partes adnexae*«, tako da je godine 1830. u kraljevskoj zavjernici Ferdinanda V. izostavljena ona prastara, od svih kraljeva habsburške kuće upotrebljavana izreka »*qua praelibati regni Hungariae et aliorum regnorum ac partium eidem annexarum rex*«, i mjesto nje stoji svagdje samo »*Hungariae, partiumque annexarum*«. Napokon se je počelo tvrditi, da je trojedna kraljevina onakav cjelokupni dijel Ugarske kao i svaka ugarska županija. Ovo je bila, kao što vidimo, velika krivica, velik politički grijeh, jer je u srce svakoga poštenoga Hrvata duboko usječena svijest, da je član slavnoga i junačkoga naroda.*

Pitat će tko, zašto se Hrvati nisu protivili porabi onoga pogrdnoga izraza? Opirali su se tomu postojano hrvatski poslanici, nu sve badava, kad su ih Mađari ušutkali, a po imenu na concertacije (t. j. na textiranje zakona) nit ih zvali nisu.

Dapače se je u zakonima ugarskoga sabora od god. 1848. do te skrajnosti dotjeralo i stari diplomatički način pisanja tako se je izvrnuo, da se trojedna kraljevina niti ne zove drukčije nego »pridružene strane«; a Erdelj se svagdje po imence napominje. Samo u zaglavak ovih zakona uvukao se je »ban naših kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«. S druge strane nije se dalo drukčije nego su županije kras-

* To je i Kossuth razabrao, ali ponehari, naime god. 1851. Onda se je izjavio: »Dalmacija, Hrvatska i Slavonija bile su uvijek povjesnički različite zemlje od Ugarske, tako u pogledu narodnosti, kao što i teritorija. One ne bijahu nikada „partes, részeki“ nego združene s Ugarskom (tarsai).«

Sadašnji Mađari zaboravili su to i opet, i njihove novine čavrljaju svejednako o trojednoj kraljevini kao o »csatolt részek; partes adnexae.«

nansku, srednju solnočku, sarandsku i okružje Kövar prozvali pravcatim imenom »(vissza)csatolt részek«.

Trojedna kraljevina prekinula je godine 1848. svaki savez s Ugarskom, od onda dakle nismo *pridruženi* nego baš *udruženi*, te je već logički bezumno zvati nas »csatolt részek«, jer bi nas onako odcijepljene prije morali stoprv pridružiti, čega za sada nisu učinili. A niti diplomom od 20. listopada 1860. nije savez s Ugarskom povraćen, dapače je naređeno, da se ima *nov* savez uglaviti; dakle niti prema diplomi nismo »pridružene strane«. – Ako se Mađari pozivlju na Kolomana, onda će bar i nam prosto biti pozvati se na onu dobu, a to sam već dokazao, da smo onda bili u svakom pogledu ravni Ugarskoj, dakle njezina sestrice, a ne družica. – Ako se Mađari pozovu napokon na običaj, onda im valja uzeti na um, da se običaju hoće neprekinuta, neprotuslovljena i *bona fide* poraba. Tim se bar ne može ponositi to novo znamenovanje riječi »csatolt részek«. Ja sam gori dokazao, da se samo jedini put ovaj izraz naročito proteže na trojednu kraljevinu, a sto puta na Erdelj. Ako to, onda će i slijepac kazati, da po običaju Erdelj je »csatolt rész«, a mi smo što i nekad »Kraljevina dalmatinsko-hrvatsko-slavonska«.

Il dakle pitali historiju, il stare zakone il povelje il običaj, il diplomu od 20. listopada, il samu zdravu pamet – kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija ne mogu se nikako razumijevati po riječima »csatolt részek«.

Kazat će tko, da je suvišno prepiranje, da je to svršen posao. Varaš se. Ja imam autentičnih dokaza, da sada vladajuća strana u Ugarskoj o tom radi, da budemo po ugarskim zakonima na sabor pozvani, pa tako *brevi manu* i bezuvjetno inkorporirani, i pod stari jaram skućeni. Upravo zato bio je podmetnut kraljevskim pozivnicama na ugarski sabor izraz »csatolt részek«. Isprva se je govorilo, da je to samo po starom običaju, i da se to proteže na Erdelj, a sada se ove riječi protežu na trojednu kraljevinu.

Ne vjerujte dakle slatkim *riječima* gdje kojih novina, nego gledajte *djela* vladajuće gospode; jer

Vigilantibus jura.

(Pozor, 1861., br. 60. i 61.)

POŽIV NA PRETPLATU »POZORA«

(1865)

Ako je istina, da su dandanas novine kazaljka političkog života, onda zlo i naopako po narodno-liberalnu stranku naše domovine, koja, evo imaju tomu već dvije godine dana, lišena budućih svoga organa, plovi po puklomu moru kao lađa bez kormana, te je samo nutarnjom svojom vrlinom mejdan mogla držati u ljutom i nejednakom boju, što smo ga nedavno bili, da prokrčimo pravomu javnom mnijenju put do sabornice danas otvorene. Al' ovaj ne dotječe dobra volja i duševna snaga, već se tu hoće i pravoga znanja i na njem osnovane sloge, a ova se opet stječe samo svestranim razmatranjem i potankim razlaganjem onih predmeta, koji se imaju u saboru rješavati. Pa upravo sadašnjem saboru namijenjeno je više toga, što će moći biti za vjekove osjećati sudbinu našega naroda. Znade to narod, te je upro oči u svoje povjerenike, da vidi što rade i grade, a nagnuo uho, da prisluškuje, hoće li besjediti prema njegovoj želji i volji, hoće li svojim glasom potresti srodnu žicu srca njegova. Gleda i sluša, al' nit šta vidi, nit šta čuje, jer nema glasila, koje bi mu doglasivalo, što to sada biva u Zagrebu; nema novina, u kojih bi on voljan bio oglašivati se i podupirati ili pobijati nepodmitljivom silom javnoga mnijenja svoje zastupnike.

Sve je ovo i meni pred očima lebdjelo, te sam najposlije odolio silnom navaljivanju prijatelja, dokazujućih i povlađujućih, da bih imao i mogao doskočiti ovoj prijekojoj potrebi. Teškim srcem ostavio sam mirnu svoju zabit i nastupio sklisku i vrletnu stazu političkoga novinstva – nu sada evo me iznovice na tom bojnom polju, pa što Bog dade i sreća junačka!

Znadem bo, da nitko ne može cijelom svijetu ugoditi, bit će dakle svakako okršaja; a dobro sam utuvio, da onoga gudaalom po prstima biju, tko istinu gudi. Ni pol jada moga, da nema ni veće bijede; nego ti jošte nameću i

*»Teška gvožđa i falake grozne;
Smail-aga krvav harač kupi. –
A sad čuješ lelek mučenika,*

*Čuješ zveku gvožđa okovnoga
I uza nju pomaganju gorku» –*

kao što pjeva pjesnik Čengić-age. To su vam dandanas redaktorske slasti.

A gdje su materijalne brige i neprilike uz malen broj našega općinstva! – Tko sve ovo na um uzme, vjerovat će mi, da me na ovaj posao nije pobudila ni pohlepa za dobitkom, ni žudnja slavlja i gospodstva, nego čista težnja za napretkom i srećom domovine. Ja drugo niti ne želim, nego da mi to priznate, i da mi odbijete na žarkom rodoljublju, kad posrnem, dok se ne nađu vještije i krepčije ruke, koje će me u ovom tvrdom poslu zamijeniti. Ta osjećam i sam, da su prošla udobna vremena patrijarhalnoga uređivanja, kad se čitajuće općinstvo zadovoljilo idiličkim vijestima o kakvoj večernjoj zabavi ili turobnim glasom o kihavici velikoga kojega gospodina. Sad je, braćo, drugi skok; sad se potrebuje od urednika, da bude pravi sveznadar i sveznalica, a toga nema u mene: nego su mi prvi naši novinski vještaci toliku pomoć obećali, da se nadam, te će »Pozor« zadovoljiti nadi onog općinstva, koje poznaje i uvažava naše okolnosti.

Pitate sada, što će novi »Pozor« novoga donijeti? – Kao što je stvor upravo sadašnjega sabora, tako će mu biti najveći posao, razlagati svestrano predmete namijenjene saborskom vijećanju; a obavješćivati narod o tom vijećanju, i to ne samo opširno, nego i kritički.

Samo se kaže, da ćemo i druge, u područje političkih novina zasjecajuće predmete, naširoko raspravljati. Po imenu nastojat ćemo oko narodnoga gospodstva i svega što onamo spada, jer uprav ova za materijalno blagostanje neizmjereno važna struka leži kod nas svezjednako na ugaru.

Da štiocima puka politička, više puta zbilja suhoparna hrana ne dosadi, *zasladit* ćemo im ju kadšto, kad preostane mjesta i bude vremena šali, zabavnim podlistkom, u kojem ćemo govoriti potanje i o stvarima, štono se u glavnom listu samo natučaju i nagovještavaju. – Ele da budemo iskreni, moramo ispovijediti, da u našem tobolcu nema samo slatkiša, nego i gorkih nevoljaka; jer po našem mnijenju samo-svojne novine nisu kao slastičarnica, nego kao ljekarnica.

Dakle ne budi zamjerno, ako koga zapane onakav žuk⁸³ lijek; ni redaktori se ne zalažu samim ponudama.

Jošte molimo strpljenja, osobito isprvice; ustrojavanju političkoga dnevnika hoće se silnih priprava; a ove su novine upravo na harmak⁸⁴ stvorene; jer ja do *jučer* nisam nit u snu pomislio na uređivanje političkoga lista.

Razvili smo evo nov barjak, te prši i šumi po zraku; al' ovakvih zastava ima već i sada: treba dakle da kažemo, kako se od njih naš stijeg razlikuje, šta smo na njega napisali? – Nije to lasna stvar; jer se svijet nije može biti nikada tako naopako služio riječima označavajući svete stvari, kao što upravo sada. Napisali bismo na naš barjak »narodnost«; ele nas je strah, te bi tko posumnjao, da će nam se može biti dogoditi što i drugim, koji su to učinili, pa onda služili tuđincu, narodnosti grob kopajućemu. – Napisali bismo »autonomiju«; ele se bojimo, da se ne pomisli na one, koji su *autonomijom* počeli, a nije dugo postanulo vrijeme, u *Reichsrathu*⁸⁵ se našli.

Puklo kud puklo, mi pišemo na našu zastavu samostavnost trojedne kraljevine, kako ju je zamislio i uglavio sabor od god. 1861. u članku 42.; od naše samostalnosti želimo samo toliko ustupiti središnjoj vladi, koliko je prijeko potrebno, da se austrijska monarhija uzdrži u svojoj snagi kao evropska velevlast. – Uz ovu našu pomenutim člankom 42. označenu samostalnost želimo se svezati i pravi goj držati i s našim susjedima.

Osjećamo i sami, da je tu sa malo riječi mnogo kazano i da bi ovo trebalo naširoko razvesti. Mi ćemo to i učiniti; nego za danas neka bude i ovo dosta. Uostalom nismo naknili tjerati monopol sa svojim mnijenjem, već ćemo drage volje pripočivati i protivne pomisli, razložene prema zvanju javnoga organa, navlastito, kad ih dotičnik svojim potpisom zastupa.

Kažu ljudi i pričaju, da ima ptica samolet, koja sažežena iz pepela svoga opet niče. Evo vam »Pozora«-samoleta, dobro vam došao, prihvatite ga kao mezimca, gojte ga svojom ljubavlju, ne bi li na vašim njedrima odrastao i poletio nebu pod oblake, da vam zapjeva rajsku pjesmu o zlatnoj slobodi.

(Pozor, 1865., br. 1.)

ZAKONSKI ČLANAK 42. OD G. 1861.

I.

»Da mihi punctum, et terram movebo!« kažu, da je nekoć rekao Arhimedes. Tim je želio nagovijestiti, da bi mogao svijetom krenuti, kad bi imao mjestance, gdje bi se mogao uprijeti. Što se ovdje govori za svijet tjelesni, valja i za državu. I njoj treba stalna temelja, da se uzdrži i obrani. Takav temelj može biti ugovor, bud zakon.

Nam je takav temelj zakonski članak od g. 1861. On je doista novo ishodište našega javnoga prava; na njem stojeć, možemo, uz potrebitu mudrost, sretno proplivati među hridinama i grebenima, kojima smo upravo ovaj čas okruženi. Što je za zemlje onkraj Sutle listopadska diploma, to je za nas pomenuti zakonski članak. Kao što se pragmatičnom sankcijom udešuje naše odnošenje naprama cjelokupnoj austrijskoj državi: onako se zakonom od god. 1861. uređuje naš položaj naprama kraljevini Ugarskoj. Samo što tu ima opet i razlika; jer pragmatična sankcija je već, rekao bi, svršen posao; a zakonski članak 42., da steče *svestranu* valjanost, treba još i privole ugarskoga sabora, inače bi ostalo neriješeno naše međusobno odnošenje s Ugarskom. Ima ljudi, kojim bi to u prilog išlo; nego kruna je u svojoj mudrosti razabrala, da se ta stvar mora napokon kraju dovesti. Taj je posao namijenjen našem saboru drugim kralj. prijedlogom. Trebat će dakle članak 42. životom zadahnuti, na čvrsti temelj sunarodnoga ugovora ga postaviti, i tako našoj preporođenoj autonomiji neporušivi hram sagraditi. Da važne, nu podjedno mučne zadaće! Trebat će, da se sretno riješi, puno i državničke mudrosti, i razborite blagosti, i može biti odvažne smjelosti.

Pa sada dakle bit će više puta govora o 42. zakonu sabora 1861., zato smo ovdje nakanili potanko o njem prozboriti. Buduć pako razglabanje toga zakona suponuje točno poznavanje, a mnogo ima našinaca, koji nisu nabavili »Saborskih spisa«: potrebno nam se čini prije svega priopćiti riječ po riječ sadržaj toga zakona, što evo činimo:

»Članak XLII. O odnošenju trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije prema kruni i kraljevini ugarskoj.

Povodom kraljevskoga prijedloga od 26. veljače 1861. broj 152. i na temelju podnošenoga po osrednjem odboru prijedloga iza višenedjeljnoga vijećanja u pogledu odnošaja trojedne kraljevine naprama kruni i kraljevini ugarskoj i iza predbježnoga za ušćuvanje narodne svoje slobode stvorenoga zaključka: da se svaki na ustanovljenje ovoga odnošaja smjerajući zaključak za ništetan i kao neučinjen smatrati ima, ako bi se o specijalnim pitanjima i ispravcima odnosećih se budi na prijedlog osrednjega odbora, budi na onaj zagrebačkih zastupnika ili zastupnika Eugena Kvaternika, nenadanim nu ipak mogućim raspuštenjem ili odgođenjem sabora prepriječila potanja rasprava; zaključio je sabor trojedne kraljevine što slijedi:

§ 1. Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija u današnjem svom teritorijalnom opsegu brojeć ovamo županije: riječku sa gradom Rijekom, njegovim kotarom i ostalim primorjem, zagrebačku, varaždinsku, križevačku, požešku, virovitičku i srijemsku, i sadašnju vojničku krajinu, to jest: osam hrvatskih i tri slavonske pukovine, imenito: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, prvu i drugu bansku, križevačku i đurđevačku; zatim gradišku, brodsku i petrovaradinsku; tako isto razumijevajuć ovamo pravo na Međumurje i ostala virtualna i teritorijalna prava ove kraljevine, izjavljuje i očituje putem svoga u glavnom gradu Zagrebu rokujućega sabora, da je uslijed događaja godine 1848. svaka druga ma kakva, budi zakonotvorna, budi administrativna, budi sudstvena sveza izmed trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i između kraljevine Ugarske pravno posve prestala, osim što se Nj. veličanstvo, zajednički kralj njihov, po njihovih do godine 1848. zajedničkih zakonih ugovorenih za trojednu kraljevinu i za kraljevinu Ugarsku posebnih krunidbenih diploma ima kruniti za kralja dalmat.-hrvatsko-slavonskoga, i to po slobodnoj volji naroda trojedne kraljevine jednom ter istom krunidbom, kojom i za kralja ugarskoga, i što ovoj trojednoj kraljevini, osim njezinih posebnih temeljnih, državnih i ustavnih prava, pristoje još i sva ona javna prava, koja pripadahu kraljevini Ugarskoj do konca god. 1847. ukoliko se ona gori izjavljenoj samostalnosti i neodvisnosti njezinoj posredno ili neposredno ne protive.

§ 2. Nu uvažujući zajedničku s ugarskom kraljevinom prošlost svoju i prijašnji s njom zajednički ustavni život, a tako isto uvažujući zajedništvo interesa glede uzdržanja i razvitka ustavne slobode, trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pretresivajući previšnji kralj. prijedlog od 28. veljače 1861. br. 152., kojim je pozvana, da izjavi svoje želje i misli glede odnošenja svojega prava kraljevini Ugarskoj, očituju krepošću ovoga svojega saborskoga zaključka: da je ona pripravna prema koristi i potreboći zajedničkoj, s kraljevinom Ugarskom stupit u još užu državno-pravnu svezu, čim od kraljevine Ugarske gori naznačena neovisnost i samostalnost, a tako i gori pomenuti realni i virtualni teritorijalni opseg trojedne kraljevine pravovaljano budu priznani.

§ 3. Navedena državo-pravna sveza između trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imala bi na temelju njihovoga potpunoga starodavnoga ustava, te pomenute neovisnosti trojedne kraljevine i njezine državne ravnopravnosti osnovana biti na skupnom zakonarstvu i prema tome ustrojenoj upravi stegnutoj na one državne poslove, koji će se saveznim ugovorom potanje opredijeliti.

§ 4. Zakonarstvo i vrhovna uprava u poslovima političkim, nastavnim, vjerezakonskim i pravosuđa, kao i sudbenost u svim molbama, ne mogu biti predmetom uže svezu med trojednom kraljevinom Ugarskom, te u pitanju međusobnog odnošaja ovih kraljevina u pretres i ne dolaze.

§ 5. Čim se sabor kraljevine Ugarske za načela ovoga zaključka izjavi, bit će od jedne i od druge strane određeni jednakobrojni, od saborskih članova sastojeći odbori u tu svrhu, da, sastavši se na osobitu, međusobnim dogovorom određenu mjestu, potanki o državo-pravnoj toj svezu ugovor izrade, ter ga dotičnim saborom na odobrenje predlože.

§ 6. Obzirom na previšnji otpis Nj. veličanstvu pod 20. listopada 1860. na bana baruna Šokčevića kano i međusobno 700-godišnje drugovanje imat će se taj zaključak saboru ugarskomu znanja radi priopćiti, a isto tako Nj. veličanstvu prigodom podastiranja ovosaborske adrese podnijeti s molbom, da ga poput kralj. prijedloga ugarskom saboru

na vijećanje, ili ako bi isti sabor po pripadajućem si pravu inicijativu poprimio, njegovu predstavku daljnega pretresanja radi ovome saboru dostaviti blagoizvoli.«

Zakonski ovaj članak je neprecjenjivo blago za nas, te će sabor naš od god. 1861. već radi jednoga ovoga članka vrlo odlično mjesto zauzeti u našoj povjesnici. Jer sve do god. 1861. bijaše naš državni položaj vrlo neizvjestan; jer što bi bio imao sabor naš od god. 1848. kraju dotjerati, nije mogao, budući raspušten, a njegovu zadaću preuze apsolutistička vlada. Trebaše dakle odijeliti njezine čine od volje narodne, odlučiti plemenite namjere sab. god. 1848. od njezinih nečistih prikrpa, prisnovati naš državni život ondje, gdje je bio prekinut raspuštenjem sabora od god. 1848., ustanoviti stanovito naše odnošenje prema ugarskoj kruni, izraziti odrešito u tom pogledu javno mnijenje trojedne kraljevine i skupiti u jednu sve raznolike i raznovrsne pomisli, koje su se o tom predmetu regbi prelijevale. Sve ovo izvede 312. zakonski članak. Svatko se živo sjeća one dugotrajne borbe, koja se je radi njega vojsčila, onih teških muka, uz koje se je porodio, onoga žestokog otpora, na koji bijaše isprva naišao. Napokon se sretno svladaju sve ove zapreke – odluka se izreče; i dandanas, hvala Bogu, priznaju zak. članak od god. 1861. kao naše jedino valjano ishodište za uređenje odnošaja prema Ugarskoj – priznaju ga, rekoš isti oni, koji su mu se god. 1861. protivili. Naš sadašnji sabor pristat će uz njega – kao što se tvrdo nadamo – jednoglasno. A to je za nas i za razvitak našega javnoga prava neizmijerna stečevina.

Akoproem dakle bijasmo saboru od god. 1861. zahvalni, što je ovim zakonom udario tvrdi temelj našem prilično razrovanomu i rastočenomu javnomu pravu, na kojem će sadašnji sabor s manjim trudom sagraditi samu zgradu.

Nego da bude radost naša potpuna, nije za to dotjecala dobra volja sabora: tomu trebaše privolje još i drugoga zakonarskoga faktora – tomu trebaše i sankcije kraljevske. Dugo smo se gibali među nadom i strahom, dok napokon stiže u otpisu od 11. studenoga 1861. na naš sabor naročita potvrda, kojom se djelovanje sabora posve uzakoni. Kraljevska ta sankcija glasi ovako:

»Zaključku vašemu, koji u obziru sadašnjega odnošaja kraljevina naših, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije prema našoj kraljevini Ugarskoj, a tako i u obziru temelja za buduće pogađanje satvoriše i nam podnesoše, podjeljujemo previšnje, naše kraljevsko odobrenje, ter ćemo se pobrinuti za to, da prvomu budućemu saboru ugarskomu, kojega ćemo sastanak svima u moći našoj stojećim sredstvima pospješiti, u slici kraljevskoga našega prijedloga za raspravljanje bude predložen.«

Time se je dakle saborski zaključak pretvorio u *zakon*.

II.

Narodu treba za njegov narodni život i razvitak *autonomije*, to će reći, treba da si sam stvara zakone potrebama svojim primjerene i da sam nastoji oko njihova izvršivanja. Samo – svomu narodu treba dakle da ima pravo zakonarstva, uprave i pravosuđa; i buduć da se ove struke ne mogu razvijati bez primjerena znanja – to dakle treba i škole povući u područje autonomije narodne. Gdje jedan narod drugomu kroji zakone, gdje se drugi brine za njegovu upravu i uopće za materijalne interese – ondje se nije nadati pravomu razvoju naroda, ondje nema narodovanja, nego samo živovanja. Jer interesi pojedinih naroda više puta su protivni; a stvar je naravna, da onda *vladajući* narod svojoj koristi prvenstvo namjenjuje, a *vladani* puk neka gleda, kako će se pomoći. Ovaj je dakle uvijek samo »lužnica pepelužnica« naprama svomu gospodaru.

Naravna je dakle težnja svakoga naroda na samostalnost. Svaki čili narod, čim se osvijesti, nastoji o tom, da bude sam svoj, da naroduje. – Ova težnja bješe obuzela i naše rodoljube, pokle su progledali i razabrali, kako nam narod sve to dublje propada, kako nam naše *narodne* slobode sve to više nestaje, kako nam se autonomija nemilice krnji, kako se tuđinstvo sve to objesnije širi, a ono, što je narodno u zakutak goni, ili upravo tamani. – Sve ovo potičaše našince, opojene starom slavom svoga naroda, da povrate zlatni vijek svojoj domovini, kadno je bila premica onim, koji sad hoćahu da ju poniže za svoju sluškinju.

Ustrajnim naporom, krvavim žrtvama, a ponajviše Božjom pomoću pođe im napokon za rukom povratiti narodu svomu njegovu samostavnost. A mi nemamo nimalo razloga kajati se zbog toga. Istina, da smo od jedno 15 god. materijalno duboko pali; nu vrelo toj nevolji nije naša samostavnost, nego naša podložnost. Il' zar je tomu, što je velik porez, slaba zaslužba, ubijena trgovina, općenito uboštvo – zar je, pitamo, uzrok tomu naša autonomija, gospodstvo našega narodnoga jezika, opstanak domaćih oblasti, vlastito pravosuđe, saborovanje? – Gdje bismo mi bili dandanas, da bude kod nas sve ostalo, kao što bijaše godine 1830.? – Bili bismo ne samo politička parija, nego uz to i materijalni prosjaci; jer ako nismo mogli kao narod osvijješćeni odvratiti od sebe onu goru od nevolje i bijede, što nas je privalila, jošte manje bili bismo to učiniti mogli kao puk bez vijesti i svijesti. Tko ne vidi našega duševnoga napretka, narodnoga prijeroda, političkoga razvitka, književnoga procvjetanja, tko nije čuo za ugled, što smo ga u ovo posljednje doba stekli kod ostalih ne samo austrijskih nego upravo evropskih naroda – tko sve to niječe ili ignoruje, neka pogleda Zagreb, središte našega narodnoga pokreta, i neka ga prispodobi sa Zagrebom od godine 1820. – pa će priznati morati, da smo odonda uprav orijaški napredovali. – A popravite li opće državne financije, popraviti će se i naše domaće.

Pita se sada, hoćemo li mi se odreći svega toga, hoćemo li se povratiti u primitivno stanje od god. 1830., učiti latinski, mađarski, njemački (samo ne hrvatski)? Hoćemo li da opet dotječe cijeloj trojednoj kraljevini jedna jedina štamparija, jedna jedina knjižarnica? Hoćemo li, da budu naše više oblasti i opet izvan domovine, a mi da ih opet sami uzdržavamo?

Ne mislim, da ima našinca, koji bi se usudio dandanas *javno* takva šta zahtijevati. Ako to, onda nema našinca, koji bi mogao s razborom potrebovati, da se odrećemo samopravljia, utvrđenoga zakonom 42. od god. 1862. Kad smo si pogotovu izgubljenu autonomiju opet povratili, postupali smo samo kao svaki samosvijesni narod. Od ove dakle stečevine ne možemo odstupati, van ako se želimo iznevjeriti slavnoj prošlosti, a odreći se sjajne budućnosti, pa takve

kukavice nema bar više kod nas, koja bi to željela. Ako dakle želimo i unapredak narodovati, onda ne možemo ni za dlaku odstupiti od § 4. zakona 42.

Prigovorit će tko, da braća Mađari ne će htjeti na to pristati; to bi bilo žalosno pobratimstvo, kad bi brat bratu zanijekao uvjete njegove egzistencije. Mi smo već dokazali, da nam toga prijeko treba, što naređuje isti § 4: mi dakle, puklo kud puklo, od toga odstupiti ne možemo i ne ćemo. Uzmite vi Mađarima pravo zakonarstva, uprave, nastave i sudbenosti – šta bi bilo za kratko od mađarskoga naroda? Fueramus Pergama quondam! – Dokle nas Mađari smatraju kao *narod*, moraju nam priznati i uvjete naše narodne egzistencije. A budući da nam više ne uskraćuju ime naroda, dapače nas još zovu lijepim imenom bratskoga naroda (testvérmemzet), i budući da su nam više puta ponudili bijeli listak, da na njega napišemo odnošenje, u koje želimo s Ugarskom stupiti: zato nema dosada dovoljna razloga dvojiti o pomirljivu duhu cijele Ugarske (a briga nas što pojedinci misle). Nadamo se dakle, da će se ugarski sabor držati naprama nama poslovice: »Leben und leben lassen«.

Kao što ima jošte kod nas ljudi, koji odviše naginju Ugarskoj; ima ih opet i takvih, koji preko mjere zaziru od nje, tvrdeći, da bi nam trebalo prekinuti svaku dlaku, pa se niti ne osvrutati više na nju, nego dalje ići svojim putem. Mi ne ćemo ovdje razlagati, bi li to za nas zbilja probitačno bilo; nego samo pitamo: možemo li tako postupati gledajući na pravno načelo? – Kao što svakoj dužnosti odgovara pravo; tako je sa svakim pravom skopčana dužnost. Ako mi prihvaćamo ona prava, koja nam daje članak 42., treba da se pokorimo i dužnostima, koje nam nameće.

Koje su te dužnosti, što nam ih nalaže članak 42.? Prvo, da mi još i sada priznajemo samo jednu krunidbu, a po tom cjelokupnost krune ugarske; pa dok se naš kralj kruniše krunom svet. Stjepana, naravna je stvar, da i naša domovina potpada pod tu krunu.

Prigovorit će možebiti tko, da zašto se ne bi kralj naš krunio posebnom krunom? To je i sabor od god. 1861. želio i toga radi molbu svoju podnio nj. veličanstvu. Al' želja ova

ne bje uslišana: jošte god. 1861. u otpisu svom od 8. stud. otpisa nj. veličanstvo našem saboru:

»Dok još nisu uređeni odnošaji među kraljevinom našom Ugarskom i među našim kraljevinama Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom, ako nas i jest ugodno dirnula želja vaša, nije nam moguće dati privoljenje naše na moljeno od nas posebno krunjenje za kralja posljednjih ovih kraljevina.«

Pita se dakle, hoćemo li da budemo dionici zajedničkoga krunisanja s Ugarskom, kao što smo to u pomenutom 42. članku sami utanačili?

Ima ljudi javnomu našem pravu nevještih ili zloradih, koji kažu, da nam toga krunisanja ne treba, da mi možemo biti bez toga, dapače da ga se treba već zato okaniti, da time ne povrijedimo našu sadašnju neodvislost od Ugarske.

Tko tako govori, ne poznaje pravo znamenovanje krunisanja, misleć, da je to može biti samo kakva isprazna ceremonija; il' naginje apsolutizmu, koji će se krunisanjem sasvim ukinuti. Da ovo dokažemo, kazat ćemo koju o tom velevažnom činu našega javnoga prava.

Kralju hrvatsko-ugarskomu, da može zakonito izvršivati svu svoju kraljevsku vlast treba neophodno da se kruniše, i to uz šest mjeseci, pokle zasjede na prijestol. Jer godine 1790-1. uzakonjeno je na saboru, da kralj, dokle se ne okruni, može upravljati zemljom samo po postojećim zakonima, a stvoriti nove zakone, ili ukinuti dosadašnje i podjeljivati povlastice ne može, dok ne bude krunisan. Zato se Josip II., akoprem je bio i naš vladalac, nigdje u zakonima ne napominje kao pravi kralj, jer nije bio okrunjen.

Ovo je uzrok, da će se i naš sada slavno vladajući kralj ovih dana krunisati, pa će onda stoprv ustav naš uistinu oživjeti.

Što se pak od našega kralja zahtijeva, da se dade krunisati, to nije bez razloga. Krunisanje nije samo puka svečanost, isprazna ceremonija, nego je čin za naš ustav vrlo važan.

Prije nego se kralj okruni, treba da potpiše pismo, kojim utvrđuje sva prava i slobostine hrvatsko-ugarske države. Ovakvo pismo zove se latinski diploma inaugurale (Krönungsdiplom), a mi ga prozvasmo *kraljevskom zavjernicom*

(királyi hitlevél), jer se u njoj kralj zavjerava iliti vjeru daje narodu:

1) Da će sam tvrdo i čvrsto držati, a nastojati, da se i od svakoga drugoga nepovrijeđene drže sve slobostine, pravice, povlastice, zakoni i običaji od prvašnjih kraljeva potvrđeni, pak i oni, koji će se ubuduće na saboru stvoriti.

2) Da će svetu krunu države u kraljevini čuvati dati.

3) Da će sve zemlje, spadajuće na državu hrvatsko-ugarsku, ovoj državi, onako kao što se bude zakleo, privaliti.

4) Kad izumre austrijska kuća, da može sabor izabrati novoga kralja.

5) Da svaki budući kralj ima prije krunisanja izdati narodu ovakvu zavjernicu i potvrditi ju prisegom.

Pokle kralj potpiše ovu zavjernicu i preda ju saboru, može se dati krunisati istom onom krunom, kojom je bio okrunjen prvi ugarski kralj sveti Stjepan.

Tko će pročitav ovo, jošte nijekati veliku važnost krunisanja? Tko će nas svjetovati, da ne sudjelujemo kod toga odlučnoga čina, da ne tražimo za se kraljevske zavjernice ili krunidbene povelje? – Uistinu dakle ona dužnost, koju nam nameće članak 42., sadržava za nas i pravo od neizmjerne znamenitosti.

Drugu nam dužnost nameće § 2. istoga 42. zakona, u njem bo sabor naš od god. 1861. izjavlja pripravnost, »da je trojedna kraljevina, prema koristi i potreboći zajedničkoj, pripravna s kraljevinom ugarskom, stupit u još užu državno-pravnu savez, čim od kraljevine Ugarske naša neodvislost i samostalnost priznana bude«.

Kakav da bude taj uži savez, što da se povuče u njegovo područje – o tom nismo nakanili danas govoriti. Nam samo valja konstatirati, da nam isti onaj zakon, koji smatramo kao temelj svoga javnoga prava, nalaže dužnost, da budemo spremni na užu vezu – dakako uz uvjete gori navedene. Odavde se razabire, kako bulazne oni, koji danas kažu, da je zakon 42. od god. 1861. naša »Charta magna«, od koje ne valja ni za dlaku odstupiti; a sutra udaraju anathemu na svakoga, koji je spreman na temelju onoga članka u užu savez s Ugarskom stupiti. Baš im se može kazati »coecus de coloribus«.

Kao što smo vidjeli, članak ovaj je našu autonomiju svečano izrekao, al' joj je i međe utesao; hoće li te međe do vijeka ostati, to je drugo pitanje; al' politik mora s opstojećim faktorima računati, ako ne će da vara sebe i druge.

Upravo zato smo i mi članak 42. ovdje razložili, ne skrivajući i ne tajeći ničega; jer smo tvrdo uvjereni, da one dužnosti, koje nam nameće, ne će nimalo smetati, razvitku naše autonomije, samo ako se ostalo čvrsto uzdrži.

(Pozor, 1865., br. 29. i 30.)

BEČKI GAVRANI

Skup preskup nauk je praktična politika; koliko je već krvi proliveno, koliko li čovječje srce nemilice pogaženo, da se poprave grijesi pojedinih državnika, kojima bje povjereno od krune vladanje naroda! Tko će opisati, kako mi i svi narodi austrijske carevine posljedice takove politike gorko ćutimo, krvavo plaćamo!

Pravo je prokletstvo, što je nesreća nametnula tolikim snaznim narodima, tolikim prekrasnim zemljama redomice kukavne državnike, koji ne poznavaju ni zemalja ni naroda, koji tjeraju svim narodima odurnu politiku, koji su, tražeći težište države izvan okruga njezina, satrli blagostanje naroda.

Prvenstvo jednoga, njemačkoga plemena nad svim ostalim narodima – to bijaše geslo jedne nutrnje politike bečke; prvenstvo Austrije u Njemačkoj – tako je glasila nesretna vanjska politika.

Porazom Austrije na sjeveru završi se nov list austrijske politike. Pisan je krvlju tisuća i tisuća snažnih, većinom nenjemačkih srdaca, zapečaćen je znojem sviju naroda, posipan gorkim suzama nesretne zemlje Češke.

A iz toga lista viri stari grijeh krive politike, i na usnama tisuća i tisuća nevoljnika dršće tužba, do Boga se čuje, tužba na Schmerling-Rechberga i njegove germanske ortake, što su državu zavalili u jad i nevolju, kojoj sada nigdje para

nema, a na koncu toga krvavoga lista stoji opomena »Nec plus ultra«, »dovde a ne dalje«.

Poljane kod Kraljičina Gradca i nevjera njemačkih saveznika nov su, strašan su nauk za Austriju, koliko je plitka, koliko je bezumna bila politika njezinih dosadašnjih državnika; strašan nauk, a moral mu je: »stani se, vrati se, dozovi se, put kojim si dosada išla, kriv je put!«

Na prvi glas poslije ljutoga poraza zapanji se svatko, jer nije bilo nade, da će toli važan čin u toli kratko vrijeme svršiti. Al' u drugi mah stao se svatko razabirati; i razabirati uzrok toga strašnoga udarca, te više nego ikad puče svakomu među očima, da je uzrok tomu kriva nutrnja i vanjska politika; a ovo tvrdo, hladno al' i iskreno uvjerenje osvoji sve narode nekim važnim, ozbiljskim čuvstvom, nekom nadom, da će i taj krvavi čin bar toliko koristiti, te će vlada, kao što je obećala, s puta krive politike skrenuti, a putem naravnim udariti, neka se slobodno razvije u jednom ogromnom okviru svaki austrijski narod, po svomu srcu, po svojim tradicijama.

Na čast budi svim narodima rečeno, da su za vrijeme okršaja zaustavili posebne razmirice, da su poslali svoje sinove na ratište i vanrednim žrtvama podupirali vojnici. Nu pravo, pače dužnost je njihova, da istražuju razlog i posljedice ove nesretne katastrofe, te da glasno reku, što im srce čuti, što im um kaže.

Vlada je i sama čutila važnost toga trenutka, čutila potrebu, da izrijeком uvjerava i umiruje svoje narode.

S toga napisa nedavno neki vladin organ:

»Za unitarizmom ne može ni Austrija ni Njemačka težiti, i jednakom energijom ga je i jedna i druga odbila od sebe; nasiljem bi rodilo, apsolutizam bi mu plod bio, a tuđa lakomost bi mu sjedila kraj kolijevke. Austrija treba, kao što i Njemačka, federalizma, kojino doji na prsima slobode svoju djecu, i u zdravom životu narodnih osobina nalazi tvrđavu i tvrdu obranu mirnoga slobodnoga i organskoga razvoja.«

Svi narodi u Austriji uvidješe u toj izjavi zacijelo namjeru vlade, da će odsada poći drugim putem, da će popraviti mane predšasnika svojih.

Nu dok je vladalo tronuće sa gubitka tolike krvi svih naroda, dok svatko zabrinut misli o budućnosti: stoji hrapavi

lavež dviju bečkih podlih plaćenica, da se izderu na sve nenjemačke narode, da dokazuju, da su Nijemci jedini narod u Austriji, koji ima prava, te je vlastan zahtijevati reichsrath i Schmerlingov sistem, koji je vrijedao najsvetija čuvstva naroda i napokon osnovao groznu katastrofu kod Kraljičina Gradca.

»Šta će nam autonomni sabori Hrvatske, Češke, Galicije itd.? Šta će nam fantazmagorija Većeslavove krune?« viče stara iskipjela grešnica »Presse«, dok su Hrvati najjezgrovitiji dio svoga naroda poslali na bojište, dok su hiljade Čeha, Poljaka, Slovenaca na sjeveru našle smrt, dok Češka čami i gine pod zulumom »Deutsche Brudera« od Spreve.

»Njemački elemenat je mozag i srce Austrije«, ovako bunca stara grešnica dalje. A što su oni, koji žrtvuju krv, imutak i sve? Koliko pade u zadnjem ratu Nijemaca, a koliko Nijenjemaca?

Dā, ne može se popraviti ova bagra bečke žurnalističke služinčadi, što no podmićena novcem nekrštenih papiraša, blatnim perom ruglo meće na narode austrijske, što usred carske prijestolnice proklamirati smije, da su oni narodi, kojima iz tisuće rana krv teče, germanski robovi. »Reichsrath, reichsrath nam dajte!« vrišti ova gamad usred narićanja i suza drugih muććih naroda. Zašto reichsrath? Valjda zato, da se može zahvaliti Sasima, što nisu dopustili, da njihova zemlja bude ratištem; valjda zato, da se možete zahvaliti Hannovercima, što su položili oružje; Bavarcima, što našem caru ne poslaše vojske; Badencima, što su se tako junački borili s Prusima, a ostalim saveznicima njemačkim, što se ne miću s mjesta? Il' hoćete da proglasite Frankfurt prijestolnicom Austrije, bar prije nego ga posjednu Prusi?

Al' nekrštena četa bečkih političara znade se i pogadati. »Ako ne ćete sve«, podvikuju bečkoj vladi, »dajte nam barem pol carstva i uži reichsrath, a ostalo neka si nose Mađari!«

To su moralna načela onoga taloga bečkih piskara, koji se hvastaju, da zastupaju javno mnijenje; ovako se piše u prijestolnici austrijskoj po ljutim ranama na ruglo svim nenjemačkim narodima.

Nadati se je, da će vlada čvrsto odbijati vikanje ovoga bijesnoga jata, jer je i centralizam i dualizam put k propasti Austrije; a drugi narodi odvrću se s prezirom od te gnjusne vike bečkih briganata, koji hoće da skidaju posljednju haljinicu s porobljenoga i pod ranama izdišućega putnika.

(Pozor, 1866., br. 196.)

LJUDEVIT GAJ

Tutanj zvona oglašuje Zagrebu naprasnu smrt Ljudevita Gaja, kojemu je u subotu 20. travnja oko poldana kaplja pala, te se je u 5 sati u bolji svijet prestavio, a danas u 5 sati poslije podne otpratit ćemo ga na groblje sv. Jurja, gdje će pokraj nezaboravne majke vječni sanak sniti.

Ovaj glas će doista potresti dušom svakoga staroga domoroca; a mladi naraštaj slabo i sluti, kako bi zagrebačka zvona, da su prije trideset godina s istoga uzroka zamnijela, s kojega danas tutnje – oglašavala svijetu smrt hrvatske samostalnosti, a možda i narodnosti. S Gajevim imenom svezana je neprekidno povijest hrvatskog preporoda, kojemu je on bio prvi i glavni početak.

Ima tomu upravo četrdeset godina, kad se je na hrvatskom nebu, zastrtom tamnim oblačinama, pojavio čudan meteor, nakan raspršiti magluštinu, ne bi li opet žarko sunce obasjalo krasnu domovinu. Mlad čovjek, koji se je istom opasao snagom, klica građanske porodice, pa još k tomu rodom iz Krapine, toga slavnoga, no preziranoga Nazareta hrvatskoga, dođe u Zagreb s odlukom, da zaokrene novim smjerom svoj narod, da osiječe novi put svojoj domovini, u kojoj je onda boljarstvo svu vlast imalo, tako da neplemić nije niti obnašati mogao javne službe. Velika gospoda zazirahu bahato od toga neplemenitoga »kmeta«; ondašnji matadori prezirahu oholo toga smionoga »pustolova«, inteligentniji našinci gledahu sažaljujuć toga nepraktičnoga »sanjara« – samo gdje koji nepokvareni mladić i ljudi mlađahna srca shvatiše ga, te zagle-

dav se u njega, prionuše za nj i za njegovu zastavu žarkom ljubavlju plemenite duše. Iz posijane onda sjemenke niče doskora drvce, te gojeno neumornom brigom pomnjiva vrtlara poraste bujno, tako da se već sada u slatkom hladu granata stabla potomci naslađuju, i ako Bog da i sreća junacka, rodit će stablo i obilatim rodом, kojemu se ni sam vrtlar njegov nije nadao, kad ga je sadio.

Taj vrtlar bijaše Ljudevit Gaj. U romantičkom zakutku davnoga Zagorja, u starodrevnoj Krapini rodila ga je mati na 8. srpnja god. 1809.

Prekrasna okolica krapinska zaniijela je poetičku dušu dječaka, a najviše one troje razvaline starih gradova, o kojima se toliko toga povijeda. Već sluga u kući pripovijedaše mu, da ona tri grada bijahu gnijezda trojice junaka, Čeha, Leha i Meha, od kojih lozu vuku Česi, Poljaci i Moskovi; pa našav istu priču u knjigama, marljivo uze ispitivati povijest svoga rodnog mjesta. Plod ove radnje bijaše »*Brevis descriptio loci Krapinae*«, koju htjede naštampati; nu zagrebački censor mu uskrati svoj »*Imprimatur*«, kažuć, da se ne pristoji đaku štampati što. Slijedeće godine 1826. prevede i raširi svoj rukopis na njemačkom jeziku, i dobiv dozvolu karlovačkoga cenzora, natiska svoju knjižicu pod naslovom »*Die Schlösser bei Krapina*«. Mladi Ljudevit bijaše onda navršio 16. godinu i učio nauke II. humanitetnoga razreda. Ova knjižica, sama sobom dakako neznatna, jasan nam je dokaz darovitosti mladica, pa i toga, da se je od malenih nogu sam iz sebe razvijao i knjige čitao, za koje je onda slabo tko i znao kod nas. Što neki kažu, da je knjižica ta puki plagijat ispisan i preveden iz nekog ljetopisca – to nije istina, tko knjižicu sam pročitao, uvjerit će se, da su to vješto sastavljena ekscerpta iz puno knjiga.

Nauke mudroslovne izučio je Gaj na sveučilištu gradačkom i lipskom, gdje je stekao i lovoriku doktora filozofije; a pravoslavlje učio je u Pešti. Ovo njegovo boravljenje u glavnom gradu ugarskom bit će otesalo smjer njegovu životu i privoljelo ga, te je odlučio uskrisiti svoj malone mrtvi narod hrvatski. U Pešti je onda živio i djelovao Ivan Kollár, slavni pjesnik i početnik slavjanske uzajamnosti. Gaj ga posjeti, te se među njima zametne prijateljstvo, koje našoj domovini

obilatim rodом urodi. Novi učeni prijatelj raspiri tinjajuću vatru rodoljublja u plemenitoj duši darovita mladića; u svagdašnjim razgovorima zasnuju se i rašire svakojake osnove, kako bi se hrvatski narod najuspješnije iza sna probudio; tu se izrade planovi o izdavanju političkih novina, o promjeni pravopisa, o uvođenju jednog književnoga jezika. Oduševljen ovakvim idejama krene Gaj na put u Zagreb, da posveti svomu narodu svoje znanje i svoje sile, ne bi li se prenuo iz mrtvila k novomu životu.

Da možemo ocijeniti smionost ove nakane, treba nam pogledati na našu domovinu, kakva je onda bila. Iza kako je bilo Mađaru za rukom pošlo ukinuti za Marije Terezije glavni faktor naše autonomije, kr. namjesničko vijeće Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, vladaše kod nas žalosne uspomene ugarsko kr. namjesničko vijeće, gotovo neograničeno. Imali smo dakako bana, al' taj bijaše uistinu bez vlasti i područja, »palatinov adjutant«, kao što se je onda govorilo. Imali smo i sabor, al' taj trajaše najviše dva tri dana, a u njem sjedaše samo boljarstvo, koje malone sve naginjaše Pešti. Ako se je i oglasio kadšto koji rodoljub za obranu naše samostalnosti; ako se je i stvorio koji zaključak na korist domovine; ako se je i nanizala povorka, »gravamina«, koja bi imao bio poduprijeti ugarski sabor – koja fajda, kad je to sve ugarsko kr. namjesničko vijeće ad acta bacalo? A županije, nemajuć glavnoga budila i faktora javnog mnijenja, naime novinstva, slabo su shvaćala svoju zadaću.

Ovakav je bio naš politički život, no kudikamo kukavnije bijaše naše narodno i književno živarenje.⁸⁶ Tudinstvo se je posvuda šepirilo. Od više ruke ljudi slabo je tko i znao hrvatski, pa ako je i natučao naški, a ono se je stidio govoriti ovim plebejskim jezikom, van kad je baš morao. U samom Zagrebu slabo se je čula hrvatska riječ, van iz usta seljaka i svećenika. U društvenom životu vladaše kod muškaraca latinski jezik, kod ženskinja njemački; u javnom životu u provincijalu latinski, u krajini njemački. U gradskim školama učilo se je sve latinski (u ženskim njemački) – a drugih učionica ni bilo nije. Tako dakle hrvatski jezik nađe jedino utočište u crkvi i u seoskoj kolibi.

Samo se kaže, da uz ove okolnosti ne bijaše razgovora o književnom napretku. Svu narodnu knjigu zastupaše u Hrvatskoj vrijedni starina, presv. g. biskup Kristijanović, prašuć⁸⁷ pobožne knjige i koledar Danicu; u Slavoniji pako vele zaslužni trgovac brodski Brlić.⁸⁸

Ovakvu je žalosnu domovinu našao Gaj, povrativ se god. 1833. iz Pešte u Zagreb. Prva mu bijaše briga snubiti i skupiti sve bolje talente. U tom bijaše vrlo sretan; zakratko su sve vrsnije glave pod njegovu zastavu stale, te je mogao zamoliti privilegij za izdavanje hrvatskih novina. Ovo je bio tvrd posao, jer se je ondašnja ugarska vlada žestoko opirala svakomu narodnomu gibanju kod nas. Nego pomoću češkoga grofa Kolovrata, ministra unutarnjih poslova, pođe mu za rukom ishoditi audijenciju kod samoga kralja Franje I., kojemu se mladi Hrvat dopade, te mu kralj obeća moljenu povlasticu.

Sad istom nastadoše mučni poslovi, pošto se činjaše, da je najmučnije prevaljeno. Kojim razrječjem, kojim pravopisom da se pišu te novine? Gaj je mudro smislio, da mu treba najprije temelj utvrditi, pa na njem onda dalje graditi. Toga temelja ne bijaše izvan Zagreba: ovdje dakle trebaše se najprije utemeljiti. Toga radi izađu početkom godine 1835. »Hrvatske novine«, pisane kajkavskim razrječjem i provincijalnim pravopisom. Prve ove hrvatske novine bile su od općinstva s velikim oduševljenjem primljene – ali samo u provincijalnoj Hrvatskoj, gdje se kajkavski govori, drugdje bo toga razrječja ne razumiju. Ohrabren ovim uspjehom, i budući uvjeren, da sama provincijalna Hrvatska nit je podobna stvoriti i uzdržati osobitu književnost, nit je dosta jaka, da postoji kano osobito tijelo: promijeni svojim novinama već slijedeće godine i naslov, i jezik i pravopis. Od hrvatskih postale su novine ilirske, jezikom su bile pisane štokavskim, a pravopisom češkim, prilagođenim hrvatskom jeziku. Ova promjena bje dočekana s velikom pohvalom, osobito u Slavoniji i krajini; al' je s druge strane puno neprijatelja navukla Gaju na vrat, osobito u provincijalu. Može biti, da bi bilo probitačnije, da je jošte koju godinu s tom promjenom počekaao, nu dandanas je to već svršen posao. Osobito je svijet zazirao od »ilirskoga« imena, jer nije shva-

ćao uzvišenost ideje, koja se je skrivala pod tim imenom. Tim bolje su ju razumjeli Mađari i strašno se je plašili, dosta je bilo o tom govora i na saboru ugarskom. A kako ne bi? Da se je ideja ilirska ostvarila: komu veće pogibije od nje nego upravo Ugarskoj? Zato je bila ugarska vlada porabu ilirskoga imena zabranila; nu zabrana ova nije zapriječila plod ilirstva, naime slogu svih jugoslavenskih plemena. Sve do Gaja samo su pojedini pisci isticali srodnost tih plemena; nu slabo je tko mario za njihovo umovanje: u praksi, u životu vladaše upravo mržnja među Šokcem i Vlahom, među Kranjcem i Hrvatom, među Racem i Bunjevcem. Gaj je prvi počeo pripovijedati na sva usta ljubav i slogu svim jugoslavenskim granama, dokazujuć im, da smo svi sinovi jedne majke. A ovo je njegovo evanđelje urodilo krasnim rodом. Dandanas ne dvoji nijedan obrazovani južni Slavjanin, da je to sve njegov rod, što živi među Triglavom i Balkanom, pa je biljeg prostote i gluposte zaziranje od kojega srodnoga plemena.

Pojas uzajamne ljubavi i simpatije, kojim su danas opasane sve jugoslavenske grane, slavio je prvo svoje doonda nečuvено slavlje godine 1848., kad je *srpski* patrijarh *hrvatskoga* bana umjestio,⁸⁹ na očii *slovenskoga* odbora, došavšega u Zagreb da izjavi želju Slovenije sjedinjenja s trojednom kraljevinom. A drugi put očitovala se je sjajno jugoslavenska sloga, kad je sabor naš proglasio jednodušno ravnopravnost Srba i Hrvata – pa eto sve do danas nit su se Hrvati povlašili, niti Srblji pošokčili, kako se bijahu pobožale nazovi-pobožne duše.

Kad se god sjetimo ovoga našega neizmjernoga narodnoga napretka, treba nam se spomenuti Gaja, jer je to ponajviše plod njegova nastojanja, kojemu do smrti vjeran ostade; plod njegova poziva u kolo ilirsko, u kolo sloge, koji se je doskora odazvao u svim rodoljubnim jugoslavenskim srcima. Ime ilirsko bijaše, kao ime neutralno, samo simbol te sloge, toga duševnoga jedinstva; jer na kakvu realnu uniju nitko ni mislio nije – osim naših neprijatelja.

Ova sloga, ova srodnost našla je još očitiji izraz u zajedničkom književnom jeziku, kojim je Gaj svezao život svih jugoslavenskih koljena, te se sada u Zagrebu i u Beo-

gradu, u Dubrovniku i u Varaždinu istim jezikom knjige pišu, znanosti razlažu, javni poslovi obavljaju. Kolika to korist po nas, to pokazuje najjasnije krasno sada napredujuća književnost, koja je do godine 1835. onako samo kuburila, a ne bi se jamačno nikada bila više popela, da je svaki kut svoju osobitu knjigu imao, kao što bijaše otprije.

Jedinstvu književnoga jezika bijaše preko potrebito sredstvo jedan pravopis; jer dok je vladalo 10 pravopisa, ili pravo govoreć, dok je svaki pisac drukčije pisao, dotle ne bijaše moguće ni pomisliti na jedinstvo jezika. Eto svatko vidi i sada, kolika to zapreka po naš književni napredak, kako to priječi čitanje i širenje knjiga, što se jedna pola naroda služi latinicom, druga ćirilicom. Što pako barem svi Hrvati, dapače i Slovenci jednakim pišu pravopisom, to je ponajprije Gajeva zasluga, koji je prvi i u tom pogledu razvio zastavu sloge i sretno oko nje sakupio sve zapadne jugoslavenske ogranke.

Tolike je stekao Gaj zasluge oko narodnoga i duševnoga života uopće, a napose oko književnosti – akoprem sam nije gotovo ništa pisao.* To mu se je vrlo zamjeravalo; nu bez razloga. Gaj sam priznavaše, da on nije stvoren za pisanje knjiga, nego za širenje ideja živom riječju, kao što činjahu apostoli. Uslijed svestranog napastovanja napisao je bio »Dogovštinu Ilirije«, al' ju ostavi u rukopisu, videć, da nije djelo onakvo kao što bi imalo biti. Tim uspješnije i neumornije djelovao je besjedom. U tom pogledu bijaše nedostižni onda majstor. Milina ga je bila slušati, kad je stao razlagati svoje ideje, ma bilo to hrvatski, latinski ili njemački, sva tri jezika je upravo elegantno govorio.

Njegova milokrvnost, njegov mili divan, poetičnost i opet razgovijetnost besjede, idealnost pomisli upravljenih realnim odnošajem, vruće branjenje svoga mnijenja bez žestine i strasti, oštroumno pobijanje prigovora bez uvrede i napadanja, k tomu njegovo sokolovo oko, ljupko lice, zvonki glas – sve je to, regbi, očaralo slušaoca, te je zbilja ovim svojim postupanjem mnoge neprijatelje razoružao ili barem ušut-

* Osim malene knjižice »Kratka osnova hrvatsko-slavonskoga pravopisanja«. U Budimu 1830.

kao, a puno prijatelja stekao narodnoj stvari, ne samo u običnim društvima, nego i u visokim krugovima. Osobito je znao djelovati na mladež, koja ga je u prvo doba njegove radinosti gotovo obožavala i bila bi za njega i u vodu i u vatru pošla. Stoga je bila Gajeva kuća sve do god. 1850. donekle središte narodnoga života, i Gaj je malne čitav dan samo goste primao; jer slabo je koji rodoljub ili inostranac u Zagreb došao, a da ne posjeti Gaja.

Al' ako je Gaj bio ljubazan u svom običnom razgovoru, znao je biti bogme i oštar, gdje je trebalo. Nisu Mađari do danas zaboravili njegovih riječi, koje izusti u Požunu god. 1840., kad su mu kojekako prijetili, ne bi li ga tim u strah utjerali: »Mađari su – reče – otok plivajući u velikom slavenskom oceanu; nit sam ja toga oceana stvorio, nit sam ga uzburkao: okanite se toga i vi, gospodo, da vam ne bi valovi povrh glave narasli i otok poplavili.«

Međutim se je duh hrvatski, uzdrman iz duboka sna Gajevom radnjom, i bez njegova neposredna sudjelovanja začudo brzo i na sve strane razvijao. Županijske dvorane su oživjele, sabor je postao borilištem domaće samostalnosti; osnovala se je Matica i gospodarsko društvo; u svakom se je gradu ustrojila narodna čitaonica; Gaj sakupi svoju dragocjenu knjižnicu i podiže narodnu svoju tiskarnu; knjige su se u znatnom broju i tiskale, i čitale; u svakom se društvu orile domoljubne pjesme. Sve je ovo bilo uz kosu ondašnju ugarskoj vladi, jer se je ondje jošte vjerovalo u pomadanje svih nemađarskih naroda; a ovakvo hrvatsko gibanje silno je smetalo izvođenju te nakane. Kr. namjesničko vijeće poslužilo se je svakim sredstvom, da uguši takvo neobično rogovorenje pitome doonda Hrvatske, i Gaju, koji je bio sav svoj imutak uložio u svoje narodne zavode, zaprijeti više puta ozbiljna opasnost; nu svagda joj izmače svojom osobitom diplomatičkom vještinom. Duhom klonuo nije nikada; dapače je nekoliko puta izjavio piscu ovih besjeda: »ako nas odavde otjeraju, otići ćemo u Lipsko i nastaviti ondje novine. Ja ne ću popustiti.«

Uto bane kao grom iz vedra neba burna 1848. Ali je bio već narod hrvatski osviješten i složan, pa ju dočeka, kako valja. No naopako po nas, da nas je ta oluja zatekla nepri-

pravne i nesložne, ili pako da su zvona prije 30 godina s istoga uzroka tutnjila, s kojega danas zvone: Kossuthove nesmotrene riječi »nema Hrvatske« bile bi se doista izvršile do dlake, i ti bi dandanas badava tražio na zemljokazu austrijske monarkije trojednu kraljevinu – hrvatskomu narodu bilo bi odzvonilo. Gajeva je to zasluga, što je upravo ona godina, koja je bila namijenjena našem narodu grobom, sagradila mu prijestol; jer to mora priznati i najžešći naš neprijatelj, da je hrvatska narodnost godine 1848. veliko slavlje slavila, budući onda uspostavljena u svoja naravna i historička prava.

Krivo rade po nas Mađari, kujuć u zvijezde svoju 1848. godinu, kao vrelo svoje slobode, a rivajuć našu u pakao kao izvor natražnjaštvu i ropstvu. Mi smo se godinom 1848. poslužili na korist našega naroda ustrojenjem autonomne vlade i uzvišenjem hrvatskoga jezika na čast jezika diplomatskoga, kao što i Mađari; mi smo bili godine 1848. oduševljeni istim idealima, kojima i Mađari; mi smo onda hlepili za slobodom, jednakošću i bratimstvom kao što i oni; nego pokle su nas iz svoga kola istisnuli i riječima »nema Hrvatske« na smrt osudili: što nam ostade, nego hvatati se kao što i utopljenik makar i slamke, nego prihvati pomoć otkuda goder došla? Te upravo onako učini i Kossuth, ponudiv ruskoga kneza ugarskomu krunom – a Rusija nije onda bogme bila ni za dlaku bolja od Austrije. Da su nas Mađari godine 1848. onakvom nagodbom ponudili, kakva je bila prije tri godine sklopljena, nikad ne bi bilo među nama kaplje krvi proteklo – tako su onda bile čedne želje hrvatske; nu za 24 godine porastasmo i mi, a mužu nije dosta hrana djeteta – otuda sadašnji glad.

Al' da se povratimo Gaju, koji se i godine 1848., kadno je mnogi državnik glavu izgubio, brzo razabra, te dojuriv iz Beča u Zagreb, krepkom rukom zahvati među duhove silno uzrujane. Po njegovu prijedlogu bude izabran odbor narodni, da se po primjeru drugih zemalja u ime naše domovine pokloni kralju Ferdinandu. Odbor ovaj, sastavljen od najodličnijih muževa naše domovine, a predvođen Gajem, stiže u Beč i dobi audijenciju, uslijed koje steče Gaj naslov kraljevskog savjetnika. Budući da su pako naši neprijatelji

odbor taj potvarali, kao da je oruđe reakcije: otiđe Gaj u sveučilišnu aulu, glavno sjedište bečke revolucije, te razloživ krasnom besjedom naše težnje, tako gane svoje slušaoce, da mu je sva aula povlađivala i u pohvalu mu pljeskala.

Ovo je bio Gajev posljednji trijumf. Odonda ga poče nazadak biti. Ele žalosne sudbine! Gaj, koji je tomu najviše doprinio, da nas je također obasjalo ožujačko sunce g. 1848. – on kao da ne mogaše podnijeti njegova sjaja, koji ga opsjeni, te obnevidje duhom, nit je više pravo progledao i osvijestio se.

Neprijatelji hrvatskoga naroda, poznavajuć magičku moć Gajeva imena, podmetali su mu dotle svoje mreže, dok su ga u nje i ulovili. »Wir müssen den Gaj derart unschädlich machen, dass ihn die Kroaten selbst mit Steinen bewerfen werden« – to je bila paklena osnova Gaju namijenjena i od ministarskog savjetnika F. svojim uzdanicama naročito povjerena.

Ele srećne po narod hrvatski zgrade: u isto doba, kad mu se na zapadu rasula zvijezda-prethodnica, pomoli mu se na istoku druga. Bog dao, sijala mu još dugo na korist i slavu!⁹⁰

Svaki je čovjek mlohav i grešnik: želeć ga dakle procijeniti, valja dobra i zla njegova djela potegnuti, pa slava mu, ako pretegnu dobra djela. Posrnuo je i Gaj za života svoga; nego kad sravnimo mâne njegove, koje su ovomu ili onomu nahudile, s njegovim neizmjernim zaslugama: ne ćemo počasiti časa, već ga uvrstiti među naše slavne i velezaslужne muževe, kojim će se ime spominjati, dok bude sunca i mjeseca na nebu hrvatskom. Mnogo ima analogije među Gajem i barunom Vitezovićem (Ritterom), Senjaninom, koji je u početku prošloga vijeka pokušao probuditi narod hrvatski. Al' je uspjeh Gajeva djelovanja kudikamo veći, sjajniji i trajniji, dapače vjekovječni. Al' je ista tragička sudbina obadva stigla, obojica preminuše siromašni kao Isus. Ma tko pita sada za mane Vitezovića; već mu se samo velike njegove zasluge štiju. Tako se i meni gledajuć u ovaj otvoreni grob čini, kao da stojim na razvalinama krapinskoga grada, lišenima svake dike i uresa, obraslih dračem i korovom. Al' ja ne vidim pukotina zida, ne marim što je nestalo krova, što

se šišmiši gnijezde u ostancima svoda: meni lebdi pred očima samo slavna prošlost, samo junačka djela na njem počinjena, samo hrabra krvca za dom prolivena. Tko za 62 godine svoga vjekovanja nije nikada popuznuo na skliskoj stazi života, neka se baci kamenom na mrtvačku škrinju sad u grob spuštenu: ja na nju mećem grudicu zemlje i dovikujem pokojniku iz dna srca: »laka ti zemljica!«

(Obzor, 1872., br. 91.)

ŠTO NAM JE NAJPREČE?

»Otvorismo sveučilište za našu mladež, uredismo pučke škole za našu djecu; rastavismo pravosuđe od uprave, stvorismo zdravno ustrojstvo, ispravismo kazneni postupnik, ujamčismo slobodu tiska i sastanka – učinismo što je najpreče, pa sada možemo malco počinuti!«

Zbilja? Da vidimo! Sveučilište je namijenjeno djeci imućnih roditelja – za siromaha kao da ga nema, dok se ne stvori velika zaklada za potporu ubogih đaka. – Našoj djeci trebat će 10–20 godina, dok uzmognu crpsti problematičnu praktičnu korist iz nauka školskoga, kako je sada uređen (Gledaj zanovijetanje o Dorici); makina državna moći će se uspješnije kretati uz rastavu pravosuđa od uprave, zdravno ustrojstvo dobro će doći, gdje ima liječnika; kazneni postupnik se je postarao, da krivci ne budu više kažnjeni nego što su zaslužili; tiskovnim zakonom odlanulo je novinarima, a zakonu o sastancima raduju se naši mladi agitatori – ne može se dakle kazati, da ti zakoni ne idu u prilog svaki svojoj struci države i državljana. Nu je li tim iscrpen pojam države? Nema li u njoj drugih elemenata do onih, koje malo prije napomenuh? – Tko će to ustvrditi? Ta masa državljana, puk, seljak, koji kod nas čini najveći dijel naroda, o njem nema u tim zakonima ni govora, kao da ga se i ne tiču. A tiču bome, jer on prinosi najviše poreza, dakle se ti zakoni ponajviše o njegovom trošku izvode, samo što on za nje ni doznati ne će.

To i jeste najveće barbarstvo, najveća nepravda moderne države, ona drakonska ustanova, da se nitko ne smije izgovarati neznanjem zakona – pa opet je seljaku gotovo i nemoguće poznati te zakone, koje ima vršiti. Istina, da se ti zakoni oglašuju u zborniku zakona: nu šta to pomaže seljaku, kad njega nije nitko naučio čitati, a drugi mu ih ne će pročitati? Tako je zbornik zakona po seljaka veliko blago, koje otac ostavi sinu, al' mu ne reče, kamo ga zakopao u zemlju. Nu kad bi čovjek i prošio seljaku koji naš zakon: koja korist, kad je tako pisan (na pr. zakon o zadrugama), da ga prost čovjek ne može pravo razumjeti?

Prigovorit će tko, da su za to advokati. A ja mu odgovaram, da ima i liječnika; nu tko će k njima trčati radi glavobolje? Tako se i odvjetnicima služe državljani, inače obrazovani, dapače isti pravoznanci, nego samo u poslovima zamršenim; ali seljak mora sa svakom službenom ceduljom trčati k fiškalu. Pa napokon ima zakona, gdje mu niti ovaj ne može pomoći, jer treba da ga seljak sam znade; na pr. zakon o općinama, koji bi imao svaki seljak skroz i skroz proučiti, jer će se onda samo razvijati moći pravi općinski život i općinsko zajedinstvo (Gemeinsinn) – a teško da ima kod nas i jednoga seljaka, koji bi taj zakon potanko znao – pa onda neka se kod nas razvija općinski život, samoupravna autonomija! Općine postaju tako samo sredstvo gdjekoje mudrice ili baš varalice; a narod sam nema od njih koristi, dapače samo trošak. Tako evo valja i za prosti puk poslovice »bolje je znati nego imati«; jer poradi svoga neznanja gubi ono što ima, a znanjem bi više i stekao.

Al' neznanstvo puka ne nanosi štetu samo njemu, nego i državi. Goveđe kuge bi davno bilo nestalo, da je puk naš o njoj kako valja obaviješten. – Svaki će kotarski sudac priznati, da mu glupost puka najviše zadaje i muke i neprilike, ono je poglavito vrelo neposluha, parnica i pritužba, a bogme i prijevara. Ne tišti seljaka toliko porez, koliko svake ruke globe, pristojbe i mito, pa sve samo zato, što se radi svoga neznanstva ne umije iznaći. – Kažete, da je tomu uzrok njegova nemarnost, njegova indolencija: al' otkuda ova? Opet iz neznanstva – »ignoti nulla cupido«; kao što je ne-

znanstvo krivo i mnogim zločinima, zato ima ondje puno manje posla kazneni sud, gdje je puk obrazovaniji, na pr. u Primorju.

Prigovorit će mi se, da je država u tom pogledu izvršila svoju dužnost zakonom o pučkim školama. Recimo, da su te škole izvrsne, opet će svatko priznati, da nauk ondje stečen ne dotječe za praktičan život, ta pomislite gospodo, što bismo mi znali, da nismo više naučili, nego što se uči u pučkoj učionici za one dvije tri godine u prvom djetinjstvu?

Nego pustimo i to: ne će li proći koji desetak godina, dok narastu djeca u školi izvježbana: pa dotle neka puk čami u neznanstvu? Što bi ti rekao, da si gladan, a prijatelj bi ti obećao, da će te za deset dana nahraniti? Ta dotle ćeš skapati od glada? – Pa onako postupa se s pukom. Svakom godinom mu se veći teret naprćuje, svakim ljetom se toga više od njega zahtijeva, jer se nove uredbe stvaraju, novi se zavodi ustrojavaju – sva se zemlja preobražava; sam seljak čami u starim odnošajima, nit se što čini, da se oplemeni, da mu se produkcija olakoti, niti da mu se potrebno znanje dobavi? – Za oplemenjivanje gospodskih konja troši zemlja svake godine jedno 40.000 for., a koliko za uljudbu i nauk puka?

Svatko priznaje, da naš puk gotovo izdiše pod velikim državnim bremenom – al' »nema bolećega« nit u saboru nit izvan njega, da na koga pogleda, pa da mu se smiluje – baš kao da se sva naša inteligencija sastoji iz samih sredovječnih aristokrata.

»Pa treba li graditi veliku školu, u kojoj će se seljaci školati, da od njih postanu učenici ljudi ili fiškali?« – ovako će mi tko podrugljivo prigovoriti.

Nije toga toliko, čega seljaku znati treba, da bi zaradi toga morao koju godinu u školu hodati, kao gospoda, koja su onda sva tako strahovito učena, kad 12 škola iškolaju. Seljak toga puno manje treba; al' ako ni toga maloga ne zna – puki je siromah. Jednomu treba da se nasiti forinta, drugomu desetica; al' kad ovaj potonji nema te desetice, on je upravo tako gladan, kao što onaj, kojemu fali forinta.

Pravo ste kazali ovih dana (i te bi riječi valjalo tutnjem groma vikati i razglasivati), da smo s našim poslom tek na prvom početku, da narod naš treba istom da progleda, da spozna, šta mu treba, da nauči što je korisno i pošteno. Ta koja korist, ako su sva uda države čila i zdrava, a truplo, jezgra naroda truhne il' se suši?

Najpreča je dakle potreba, da se postaramo za tjelesno i duševno zdravlje toga trupa, pa to možemo samo širenjem primjerena nauka.

Nu kako da se taj pravi nauk širi u puku, kad ne umije čitati, te mu se ne mogu primjerene knjige predati? – Tomu ne dotječu dakako obične »scheme«, i badava bismo za to tražili primjera u kojoj drugoj državi, nu kad zavirimo u povijest, naići ćemo na pravo sredstvo.

Kako se je kršćanstvo raširilo po svima narodima? Zar čitanjem kršćanskih knjiga? Ta u prvo doba njih gotovo ni bilo nije; već sve samo živom riječi, kao što se njom do danas puk u crkvi obučava. Akoprem se pako posvuda priznaje znamenitost obučavanja živom riječi, ipak se je taj način svagdje stezao samo na crkvu; seljaku se je živom riječi dokazivalo samo, kad ima na foršpon⁹¹ ili na rabotu – a za ostalo briga državu! Kad seljak padne na glavu, naučit će već, da je zemlja tvrda.

Pa opet bi se obučavanjem puka živom riječi uz crkvu mogla i država poslužiti na veliku korist i svoju i pučku, nit bi tomu trebalo bogzna kolika aparata. Da vlada izdaje pravi seljački časopis, koji bi upravo samo to sadržavao, što seljak može i mora znati, te bi se po jedan broj toga časopisa nedjeljom poslije službe božje ili prije nje sakupljenomu puku ex officio čitao – evo ti sve. Uzmimo na godinu 52 nedjelje, to bi bilo 52 sata nauka, za 10 godina dakle 520 sati – više nauka nijednomu seljaku ne bi trebalo.

Kako naš puk nedjeljom ništa ne radi, pa opet rado sluša, kad mu se razlaže, što se njega tiče – to nema dvojbe, da bi takov časopis vrlo blagodatno djelovao na sav puk. Istina, da takve institucije nigdje na svijetu nema: al' zašto da i Hrvatska ne prednjači drugim narodima u kulturnom radu barem u tom pogledu.

Ja sam tu stvar ovdje samo natuknuo, i ako se poželi, razložit ću naširoko cijelu osnovu. Meni je zasada samo za tim stalo, da svratim oko pravih rodoljuba na ovu našu najpreču potrebu.

Vi ste nedavno pozvali sve rodoljube, da iznose na vidjelo, šta sve zemlji još treba i kako da se doskoči toj potrebi. Evo vam moga priloga.

(Obzor, 1874., br. 259.)

UGARSKA – NEPRIJATELJICA KRUNE UGARSKO!

Za koji dan bit će napuno devet godina, što je naš svijetli kralj okrunjen u Budimpešti krunom svetoga Stjepana. Na 8. lipnja 1867. zakleo se je Franjo Josip I. na oči naroda živim Bogom, da granice Ugarske i posestrimih joj kraljevina i sve što ovim zemljama kojim god pravom i naslovom pripada, ne će otuđiti niti okrnjiti, pače da će ih, nakoliko moguće, umnožiti i raširiti, te sve ono učiniti što na boljak, slavu i umnoženje ovih zemalja po pravdi učiniti uzmogne – jednom riječju, da će svom snagom nastojati oko cjelokupnosti krune ugarske. Naokolo njega lepršali su simboli te krune, to jest zastave, a na njima grbovi onih zemalja, koje po historičkom ugarskom pravu pripadaju kruni svetoga Stjepana. Tu su se vile i zastave Dalmacije i Bosne (Rame).

Da ovo nije bila puka formalnost, najočitije dokazuje sam naslov kralja ugarskoga, koji se zove i kraljem jeruzolimskim, nu zastave jeruzolimске nema kod krunidbe.

Iza ove svečanosti minuo je evo desetak godina. Čekasmo mnogo, gotovo dva lustra; ne će nam se dakle valjda zamjeriti, ako sada zapitamo: što se je uradilo za to doba, da se ispuni ona kraljevska zakletva? Nj. veličanstvo kao ustavni kralj nije moglo dakako samo sobom ništa u tom pogledu učiniti, to je posao njegove odgovorne vlade. Što je dakle ova smislila i zasnovala, što svrstala, da se pridruže opet kruni ugarskoj zemlji njoj pripadajuće?

Dugo bismo čekali čekajući odgovor na ovo pitanje s nadležnoga mjesta; al' nam ga niti ne treba, kad vladina djela sama naustice govore, da je ona učinila sve što je mogla, da *zapriječi* i izvršenje krunidbene prisege u tom pogledu; a s druge strane i to znade svatko, da bi njegovo veličanstvo drage volje pristalo na svaki pametni prijedlog smjerajući izvedenju cjelokupnosti krune ugarske. Za Dalmaciju bar nema nikakvih internacionalnih razloga, zašto se ne bi zametnuli dogovori o njezinu povratku k zemlji, s kojom ju veže ista krv i povijest. Al' tu ima baš protivna dogovora: da Dalmacija ostane i unapredak onako osamljena, kako je sada, kad nije moguće otpuhati ju s površja zemlje.

A što biva na naše oči glede Bosne? Kad je lani tužna raja razvila hrvatsku zastavu, da pod njom boj bije za slobodu i za pridruženje k materij zemlji: što odluči ugarska vlada? – U saboru bje s velikim bombastom najavljeno, da će ugarska vlada upravo *zapriječiti* svaku namišljenu intervenciju, koja bi smjerala na pomoć braći našoj pod turskim jarmom ili na okupaciju Bosne – sve uz opće odobravanje ugarskoga sabora. – Pa kad ovo nije dotjecalo te je ustanak sve više mah uzimao – počеше ugarske oblasti upravo krilo držati Turčinu, zaboravljajući, da smo za mlađe dobe morali se u crkvi moliti Bogu, neka nas sačuva od rata, kuge i Turčina. Dandanas pako da mu idemo jošte na ruku, kad braću našu na kolac nabija! Nisu li i to Sennyeievi⁹² »asiatische Zustände«? Ili zar zbilja ima nekakva otajna simpatija među azijatskim plemenima, turskim i mađarskim? – Grof Andrassy⁹³ barem echauffira se dan i noć: zar za cjelokupnost krune ugarske? Nimalo, već za cjelovitost turske carevine.

Kako da ne uzavre plemenitim gnjevom svaki pravi Hrvat gledajući ova nedjela i spominjući se, koliko je hrvatske krvi proteklo za posljednja četiri vijeka na obranu ugarske države? – Sada pako, kad bi Ugarska imala povratiti nam što je naše od starine, ona nam vraća našu ljubav zaštitom našega din-dušmanina! – Jer ne radi se tu samo o Bosni, već o pravoj pravcatoj Hrvatskoj; zapadna strana tako zvane Bosne zove se i dandanas u svim jezicima »turska Hrvatska« (Türkisch-Croatien), koju bijaše Turčin od ostale Hrvatske

silom otrgnuo i Bosni privalio. A kad je lani sabor naš u svojoj adresi samo natuknuti nakanio ovo odnošenje – ugarska mu je vlada raspustom zaprijetila. Dapače ugarskom hitrojavu⁹⁴ zabranjeno je već i javljati pobjede ustaša; samo se jošte njim šire po svijetu laži Muktar-paše,⁹⁵ okrutnoga Hängegensdarma Bugara, kako je evo pomagao s prijestola svrći svoga cara, te će sada tursku carevinu vješalima preobraziti u modernu državu.

Ne čudimo se g. Giskri,⁹⁶ što na crkvi sv. Sofije voli gledati polumjesec nego krst. Nikad nije iskrenije govorio nego to kazav, dapače on bi volio vidjeti polumjesec i na crkvi sv. Stjepana u Beču. Stvar je ovako. U turskom Carigradu nitko i ne zamjerava ministrima, kad primaju »bakšiš« od kojih 100.000 for., to se je ondje baš uobičajilo; a u kršćanskom Beču našlo se je ljudi, koji su graknuli na g. Giskru, što je poznate »Trinkgelde« s Ofenheimom pobirao. Uostalom čini se, da su i u Beču po njega stvari na bolje okrenule, jer je »Neue Presse« ovih dana objavila urbi et orbi, da je osobitim dekretom obersthofmeisteramta opet kod dvora rehabilitovan.

Kao što rekoh, ne čudim se g. Giskri, nego se čudim Mađarima, koji su na glasu radi svoga ponosa, koji su doneavno pjevali »adjon isten hogy a Magyar fél világon ural-kodjon!«* – oni danas turske udvorice! Zar se vraćaju vremena Zapolje?

Prigovorit će mi se s diplomatske strane, da je Turska primljena u kolo pravih evropskih država, dakle da i za nju valja evropsko svenarodno pravo. Jest, primljena je, al' pod uvjet, da će ispuniti hatišerif Gjülhane i hatihumajum;⁹⁷ nu da ona nije toga ispunila, dokazuje očito znoj grofa Andrassyja, kojim se znoji, da ju privoli na obećane prije 20 godina reforme. Turska se dakle mora svejednako smatrati kao država od grabežljivaca, prama kojoj valja samo pravo jačega. Ako je to svenarodno pravo dopustilo Pruskoj, da osvoji i drži protiv volje dotičnoga naroda Schleswig (gdje je Austro-Ugarska vršila službu pruskoga žandara) ili Elsas-Lothringen, gdje su Danska i Francuska bar kulturne dr-

* Daj, Bože, da Mađar pol svijeta zavlada.

žave: nema nikakva pametna razloga, zašto se ne bi braći našoj u pomoć priskočilo, da se oproste teškoga jarma, pod koji su unatoč svakomu čovječjemu pravu skućeni, i da se opet združe sa zemljom-materom. – Dobro se opominjemo, kako su Mađari za poljskoga ustanka s Poljacima mnogo simpatizirali i pomoć im od vlade molili, pa i sada bi se listom digli na Rusa (kao što svjedoče depeše Khalil-paše), kad ga se oni ne bi bojali: zašto pako ne daju kralju, da oslobodi nevoljnu raju od turskoga zuluma?

Drugdje se narodi baš i na oružje dižu, kad vladalac ne će da vrši zadatu riječ: Kod nas pako prijeći kralja isti sabor, da ne može održati prisege; a da se je ustručavao položiti ju, bili bi g. A. i B. prvi opet konspirirali s Bismarckom i Evropu na pomoć zvali radi tolike povrede ustavnosti.

Što je tomu pravi uzrok, da Ugarska, baciv pod noge humanitarnu i kršćansku dužnost te historičko svoje pravo, kao da više ne mari za restauraciju svoje krune? Recimo iskreno bobu bob – strah od Hrvata je taj uzrok. Da u Dalmaciji, Bosni i u našoj krajini ima Mađara – ja kriv ne bi li to sve od davna bilo opet pod krunom ugarskom: nu organi ugarski kažu naustice, da im nije stalo za tim, da pridruženjem onih zemalja ojača srpsko-hrvatski elemenat pod krunom ugarskom: on valja samo za podnožje slave mađarske kao što i češki za podnožje slave cislajtajnske; jer kad bi osilio, zahtijevao bi što ga ide.

Grof Leon Thun⁹⁸ je već prije 20 godina izjavio, da bi trebalo sve južne Slavjane austrijske monarhije združiti i to što se više može ojačati – ne bi li tako postali težištem ostaloj svojoj braći. Skora budućnost će pokazati, tko je bio uvidavniji državnik; da li onaj feudalni, klerikalni, konservativni i reakcionarni grof, ili pako sadašnja ustavna, napredna, liberalna i opozicijska vladajuća gospoda, misleća, da će se tim Ugarska ukrijepiti, kad se njoj na južnoj međi stvori ojaka srpsko-hrvatska samostalna država. Ako je to Ugarskoj po čudi, bogme je i nama pravo. Samo neka se onda premudri državnici ne čude, ako se stane vršiti zakon prirode, po kojem svaka ptica svomu jat u leti. Taj će zakon tim prije svoju djelatnost započeti, što sada vladajuća politika na to ide, da nam ad oculos dokaže, kako smo mi u ovoj državi

samo »pars adnexa«. Ne mora li pako takvo načelo probuditi u misaonom narodu centrifugalnu silu? Nu početak centrifugalnosti u Austro-Ugarskoj početak je njena rasutka. Tomu rasulu se mnogi i raduju, nadajući se pomoću Bismarcka na razvalinama ove monarhije preporođenom Magyarorszagu. Nego svaka ptica ima svoga kopca. Napoleon je bio također mudra ptičica, pa eto kako je mrsko zaglavio. Mislite li, da ima baš za g. Bismarcka u tom pogledu kakva iznimka? Varate se: poznaje on i sam svoga kopca i žaca ga se, te bi se volio s njim danas u koštac uhvatiti, nego tek onda, kad Francuska ojača.

Svakako uči iskustvo, da kada dva velika kamena udare jedan o drugoga, tad se ono, što među nje dospije, ne spoji nego smrvi.

Kao što napomenuh u početku, za koji dan bit će tomu jedan novenium, što se je njegovo Veličanstvo zaklelo, da će prikupiti sve ono, što pripada kruni, kojom bje vjenčan, Vi ste ga u tom priječili – zavijte dakle onaj dan krunu svetog Stjepana u crno, a zastave spravite među starine i napišite na vrata:

Fueramus Ilia quondam!

(Obzor, 1876., br. 127.)

B I L J E Š K E

¹ Namišljivost = domišljatost. U svom Njemačko-hrvatskom rječniku Šulek je za njemački »Erfindsamkeit« upotrebio riječ »domišljatost«.

² Svrha = kraj, cilj, ali tu je Šulek upotrebio tu riječ u smislu »vrhunac«.

³ Ivan Kukuljević Sakcinski.

⁴ Bivši pruski oficir Klinggräff pod starost se nastanio u Zagrebu, na svom malom imanju na Cmroku. G. 1848. vježbao je narodnu stražu u baratanju oružjem. Pod apsolutizmom bio je pod paskom tajne policije. Pokopan je u svom vrtu, jer protestanti tada nisu smjeli biti zakopani na zagrebačkom groblju. (V. General Neustädter: Le ban Jelačić, izdanje Francuskog instituta u Zagrebu, 1940., sv. I., str. 330–331).

⁵ Članak nije potpisan. U kazalu je označeno, da je od B. Šuleka.

⁶ Chartisti su pristaše engleskoga radničkog pokreta u trećem deceniju XIX. stoljeća. Oni su se tako zvali po svom programu političkih i socijalnih reformi »People's Chart« (1838), koji je program sastavio njihov vođa Lovett. Uglavnom su tražili opće i tajno pravo glasa.

⁷ Prilikom zabrane ilirskoga imena postao je početkom 1843. g. Mađžar Matsik cenzor umjesto Slovaka i prijatelja hrvatskoga preporoda Stjepana Mojzesa. No početkom 1845. g. cenzura je povjerena prof. Pavlu Muhiću.

⁸ Zagrebački pomoćni biskup i prior Vranski Šrot kasnije se približio narodnim krugovima osobito svojim novčanim prilozima. Godine 1848. založio se za ujedinjenje katoličke i istočne crkve, zbog čega je lišen prebende i morao se povući, najprije u Brezovicu, a kasnije u Banat. (V. Neustädter: Le ban Jelačić, izdanje Francuskog instituta u Zagrebu, 1940., tom I., str. 379–380).

⁹ Biskup dr. Juraj Haulik.

¹⁰ Dr. Stjepan Mojzes, od 1830.–1847. profesor filozofije u zagrebačkoj akademiji znanosti.

¹¹ Kossuth-Zeke = kratki ratnički kaput, kakav su nosili Kossuth i njegovi pristaše.

¹² Turopoljski veliki župan (comes) Daniel Josipović, vođ mađaronske stranke.

¹³ Obadva stola = ugarski i hrvatski sabor.

¹⁴ Trenčanska i zvolenska stolica = županija.

¹⁵ »Vezercikk« = uvodni članak.

¹⁶ Grof Karlo Zay (1797–1871), mađarski konzervativac pristaša Széchenyija, s kojim se 1844. godine razišao, jer se zalagao za davanje građanskih prava Židovima.

¹⁷ Michal Hlaváček djelovao je u slovačkom narodnom duhu među đacima evangeličkog liceja u Levoči. (V. Jaroslav Vlček »Dejiny literatúry slovenskej«, Turčianský sv. Martin 1923., str. 97).

¹⁸ Riječ »dogodovština« u smislu povijest preuzeli su Ilirci od Stullija, koji je prevodi »storia, historia«. Stulli (1806) ima čak i »dogodovsctnik« za »storico, historicus«, no Ilirci nisu pošli tako daleko. Značajno je, da je Šulek u svom Rječniku (1860) njemačku riječ »Geschichte« preveo sa »Pověstnica«, napustivši riječ »dogodovština«.

¹⁹ Kampelík, František Cyril, češki književnik, pisao je i pod pseudonimom Libčanský (1805–1872).

²⁰ To je djelo vrline, hrabrosti.

²¹ Artovati = savjetovati.

²² Kapetan Ignatije Čivić-Rohrski izdao je u Karlovcu »Basne i kratke pripovjesti«, koje su trebale obuhvatiti šest knjiga, od kojih je izašlo četiri i to g. 1844. knj. I. i II. i 1845. knj. III. i IV. Knjige su lijepo opremljene i ilustrirane crtežima (»Kamenorezi M. Trentsenskoga«), čiji su klišei nabavljeni iz Beča. Tiskane su kod Prettnera. Čivić je preveo samo s njemačkog, pa su tako i pet najpoznatijih La Fontaineovih basna uzete iz njemačkog prijevoda. Razlog, zašto nisu izašle knjige V. i VI., odaje nam bilješka u karlovačkom njemačkom časopisu »Der Pilger« (1845., II. polug. br. 19.), vlasnik kojega je bio knjižar i tiskar Prettner. U toj se bilješci krivnja baca na nehaj publike. Čivićeva je knjiga posvećena potpukovniku Juliju grofu Draškoviću. Čivić je umro 1865. u Grazu kao general.

²³ Od njemačkog omladinskog pisca Kornela Schmida izašla je 1846. godine u hrvatskom prijevodu »Genoveva«, kao peti svezak knjižnice »Spisi za mlade, izdanih od mladih rodoljubah«.

²⁴ »Društvo sropske slovesnosti, naučno i književno društvo« osnovano je 31. V. 1845. Godine 1846. počelo je izdavati svoj »Glasnik«. Društvo je ukinuto 1864. g., a mjesto njega osnovano je »Srpsko učeno društvo«, koje je g. 1892. spojeno sa »Srpskom kr. akademijom nauka i umetnosti«.

²⁵ Ta »osnova« nije nikad objelodanjena.

²⁶ »Jelenkor« (Sadašnjica), mađarski politički organ, počeo izlaziti u Pešti 1. I. 1832., a prestao 29. VI. 1848.

²⁷ Njemački historičar Rotteck (Karl-Wenzeslaus), 1775.–1840., autor je velike opće povijesti (»Allgemeine Geschichte«), od koje je za njegova života izašlo 12 svezaka.

²⁸ »Varmédksa spravišta = županijske skupštine.

²⁹ »Dica« = porez (u sredovječnoj latinštini; Du Cange = taille).

³⁰ Godine 1846. hrvatski je sabor zaključio osnovati katedru za hrvatski jezik i književnost na akademiji znanosti u Zagrebu, a prvim je profesorom imenovan 16. VI. 1846. Vjekoslav Babukić.

³¹ Godine 1846. sabor je učinio prvi korak za osnutak stalnoga hrvatskog kazališta. Člankom XXVII. zaključeno je, da se imaju sabirati

dobrovoljni prinosi sa svrhom, da se »Narodno kazalište potpomaže i uzdržava«. Sabirnom akcijom namaknuta je glavnica, koja predstavlja prvi novac za kazališne svrhe. Sabor je izabrao poseban odbor na čelu sa grofom Jankom Draškovićem, da čitavo pitanje prouči i saboru podnese izvještaj (v. J. Horvat: 75-godišnjica zagrebačkog kazališta kao narodnog zavoda, Kazališni almanah, Zagreb 1937.).

³² Rakoš-polje u Mađarskoj, istočno od Budimpešte. Do XVI. vijeka tamo su održavani sabori mađarskog plemstva, a često i krunjeni kraljevi.

³³ Aviticitet = neotuđivost djedovine (djedovskog posjeda).

³⁴ Ovo je očekivanje bilo previše optimistično. Prva željeznica u Hrvatskoj (Zidani most-Zagreb-Sisak) počela se graditi tek 1854., a dovršena je 1. X. 1861.

³⁵ »Sloga« bio je parobrod »Društva za parobrodarstvo na Savi i Kupi«, koje je osnovao Ambroz Vranicany. »Sloga« je preko godinu dana plovila između Siska i Zemuna, sve do 16. IX. 1845., kad je potonula blizu Rače. (V. J. Horvat: »Kultura Hrvata kroz 1000 godina« II., str. 327.)

³⁶ Prva hrvatska štedionica osnovana je 4. III. 1846., a počela je raditi 1. XII. 1846.

³⁷ U jesen 1845. kupljena je od grofa Karla Draškovića palača u Opatičkoj ulici, djelo arhitekta B. Felbingera, za »Narodni dom«. Novac je namaknut upisom dionica, a u domu su bili smješteni muzej, čitaonica i Matica. U domu je bila i velika dvorana, u kojoj su se držale zabave i skupštine, među ostalim i znamenita skupština 25. III. 1848., kada su prihvaćena »narodna zahtijevanja«. Po toj dvorani zvao se i čitav dom »Dvorana«. Sada zgrada pripada Jugoslavenskoj akademiji.

^{37a} Ženska učiteljska škola (preparandija) osnovana je u Zagrebu kod milosrdnica 1849. godine.

³⁸ Hrvatski sabor donio je zaključak za osnutak »učenog društva« 1836. godine, obnovio ga je 1839. i 1845., ali ga je kralj Ferdinand sankcionirao tek 1847. godine i to samo u načelu. (V. S. Ježić, Sto godina hrvatske književnosti, I. Ilirska antologija, 1934., str. 64.) Taj je projekat donekle ostvaren 1850. g., kad je Kukuljević osnovao »Društvo za povjesnicu jugoslavensku«, koje je izdavalo kao svoje glasilo »Arhiv za povjesnicu jugoslavensku«.

^{38a} »Zahod« = obilazni put.

³⁹ »Vuhvenost« = himba, dvoličnost (Stulli prevodi »vuhvenost« i »vuhvenstvo« sa »doppiezza, finzione, fictio, dolus«).

⁴⁰ Ropotarnica.

⁴¹ Vojvoda Praslin (Charles-Laure vojvoda od Choiseul, 1805.–1847.) oženio se 1824. godine kćerkom maršala Sebastianija, s kojom je imao devetero djece.

⁴² U javnost je pokret nekih hrvatskih svećenika za ukinuće celibata prodro najviše istupom pokupskog župnika i ilirskog pjesnika (najprije kajkavskog, a kasnije štokavskog) Pavla Štoosa, koji je 1848. godine objavio knjigu »O poboljšanju čudorednosti svetjenstva«, tiskanu u Gajevoj tiskari. Knjiga ima 66 str., od čega rasprava o celibatu zaprema 60 str. u VII. dijelova (VII. dio svršava s »Dalje će slijediti kasnije«),

a na kraju je ponovo štampan tekst Štoosova »Kipa domovine u početku lieta 1831.«. Štoos se poziva na primjer grkokatoličkog i maronitskog svećenstva, kome je brak dopušten.

Treba dodati, da je zahtjev za ukidanjem celibata uvršten i u onih 30 točaka »narodnih zahtijevanja«, koje su 25. III. 1848. izglasane u Dvorani i koje su pobudile negodovanje biskupa Haulika. General Neustädter, koji u svojim francuskim memoarima dosta opširno govori o tom pitanju, dodaje, da je i bistrički župnik i književnik, 80-godišnji Krizmanić sudjelovao u ovoj akciji protivnika celibata, koji su kod njega održali svoj sastanak. Štoos je svrgnut 1849. godine sa časti podjaprišta, a Krizmanić je izgubio župu i morao se povući k svojoj nećakinji u Omilje. (Vidi Neustädter, op. cit. 350–351.)

O ostalim polemičkim spisima u toj aferi v. V. Deželić st., »Kardinal Haulik«, Zagreb, 1929., str. 95. i 96.

⁴³ Bečki novinar Schwarzer stupio je u Doblhoffovu vladu 8. VII. 1848. kao predstavnik demokratskih krugova.

⁴⁴ Ljudinstvo = ljudstvo, puk.

⁴⁵ Pariški nadbiskup Denis-Auguste Affre poginuo je 25. VI. 1848. iza barikada u pregradu Saint-Antoine od zalutalog pušcanog metka.

⁴⁶ Harmica = uprava carina, tridesetnica (prema mađarskom »harmincz« = trideset).

⁴⁷ Frankfurtisti = Austrijanci, pristaše njemačkog ujedinjenja, tako nazvani po parlamentu u Frankfurtu, koji je od 31. III. 1848. zasijedao kao »predparlament«, sastavljen od izaslanika sabora njemačkih država, a nakon obavljenih izbora kao Narodna skupština (18. V.). Austrija, t. j. njene njemačke pokrajine, bila je zapostavljena, jer je svaki njezin zastupnik dolazio na 65.000 stanovnika, dok su ostale njemačke zemlje imale po jednog zastupnika na 50.000 stanovnika.

⁴⁸ Karol Libelt (1807–1875), poljski filozof i demokratski političar. Član provizorne vlade u Krakovu (1846), osuđen na smrt u Berlinu (1847), zatim pomilovan na 20 godina tamnice, a 1848. pušten na slobodu.

⁴⁹ Kroměříž (njem. Kremsier) u južnoj Moravskoj, gdje je od 22. XI. 1848. do 7. III. 1849. zasijedao austrijski parlament (Reichstag).

⁵⁰ Nadvojvoda Ivan, koji je od 15. VI. 1848. zamjenjivao cara, povjerio je 8. VII. sastav vlade Doblhoffu. Wesenberg bio je u toj vladi ministar unutrašnjih poslova.

⁵¹ Vlada, koju je u studenom 1848. godine sastavio general Felix knez Schwarzenberg, a u kojoj je grof Franjo Stadion bio ministar unutrašnjih poslova, značila je zaokret nadesno prema politici koncesija iznudenih revolucionarnim događajima. Ta je vlada provela promjenu na prijestolju i ona je tvorac takozvanog oktroiranog (nametnutog) ustava od 4. III. 1849.

⁵² Jamčina = jamčevina, kaucija potrebna za izdavanje novina.

⁵³ Journalistik = žurnalist, novinar.

⁵⁴ Obrtnost = industrija.

⁵⁵ »Slovanské starožitnosti« (1837), najveće djelo Pavla Šafaříka.

⁵⁶ Češko političko društvo »Slovanská lípa« osnovano je 30. IV. 1848. Novine »Slovanská lípa« počele su izlaziti 30. X. 1848. u redakciji dra. Podlipskoga i V. Vávre. Od siječnja 1849. godine zvale su se »Noviny Lípy Slovanské«.

⁵⁷ Kralodvorski rukopis je zbirka staročeških pjesama koje je godine 1817. tobože otkrio Václav Hanka. Dugo je smatran autentičnim i tek osamdesetih godina konačno su utvrdili mistifikaciju profesori Gebauer i T. G. Masaryk. »Kralodvorski rukopis« preveo je na hrvatski Ignjat Alojzije Brlić. (»Ilirski kalendar« 1845.-1851., i kao posebna knjiga u Pragu 1852. g.).

⁵⁸ Ovaj članak nema Šulekovih inicijala, već je označen polumjesecom (na početku teksta).

⁵⁹ O sporu Gaj-Šulek v. Predgovor str. 15.-17.

⁶⁰ »Knapi« = momci (vidi Šulek, »Rječnik znanstvenoga nazivlja«, 1874., njem. Knappe, hist. = momak).

⁶¹ Aluzija na poznatu aferu s bivšim srpskim knezom Milošem, koji je 21. V. 1848. došao u Zagreb i bio stavljen pod stražu kod »Lovačkog roga«. Izišavši iz toga pritvora, Miloš je optužio Gaja, da je od njega iznudio novac, tobože da bi intervenirao kod bana Jelačića. Ta je afera izazvala Gajevo povlačenje s političke pozornice.

⁶² »Vuhnenstvo« tumači Stullijev rječnik s »doppiezza, finzione, fictio, dolus, fraus«, dakle himba, varka. Isto značenje ima i »vuhnenost«.

⁶³ Banske vijeće otklonilo je 7. V. 1849. na inicijativu namjesnika banske časti Mirka Lentulaja zahtjev, da se proglasi oktrojirani ustav od 4. III. 1849. No taj je otpor bio uzaludan, oktrojirani je ustav morao biti proglašen, a Banske vijeće je ukinuto 26. II. 1850. godine.

⁶⁴ »Die Presse«, bečke konzervativne novine, bliske ministru Stadionu, počele su izlaziti 3. VII. 1848.

⁶⁵ Zemaljska pokrajinska uprava.

⁶⁶ Nahramivati = malo hramati.

^{66a} Ovaj je članak napisan povodom sastanka Kongresa prijatelja mira, koji je započeo u Parizu 22. VIII. 1848. pod predsjedanjem Victora Hugoa. »Slavenski jug« javlja to 30. VIII. 1848. br. 128., a slijedećeg dana donosi gotovo čitav tekst Hugova govora. U br. 130. i 131. »Slavenski jug« je donio tekst govora francuskog publiciste Emile de Girardina, a osim toga i Šulekov uvodnik.

⁶⁷ Elihu Burrit (1810-1879), američki filantrop. Iako samouk, on je s 30 godina čitao oko pedeset jezika. G. 1848. organizirao je u Bruxellesu kongres mira, iz kojeg su slijedili godišnji kongresi u Parizu, Frankfurtu, Londonu, Manchesteru i Edinburghu.

⁶⁸ Richard Cobden (1804-1865), engleski političar i gospodarski stručnjak, glavni pobornik slobodne trgovine.

⁶⁹ Nie pozwolam = ne dopuštam (formula poljskoga »liberum veto«).

⁷⁰ Pavlović Todor (1804-1854), urednik »Letopisa Matice Srpske« (1832-1841) i »Srpskih narodnih novina« (1836-1849).

⁷¹ Ta je zabrana bila ukinuta zauzimanjem »Društva srpske slovesnosti«.

⁷² Izraz »kekavci« (kajkavci) upotrebio je Vuk u svom »Kovčeviću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona« (Beč 1849). Prije toga upotrebljavali su ga među ostalim Babukić g. 1842. u pismu Safariku (v. Smičiklas: Život i djela V. Babukića, 1876), Vraz godine 1847. protežući ga i na Slovence (Grada XX. str. 39), Ignjat Brlić (v. Pisma sinu A. T. Brliću, knj. I., str. 163. i 164.) i t. d.

⁷³ »Ni piličnika« = ni jednoga jedinog.

⁷⁴ Sučnim svojstvima = bitnim svojstvima.

⁷⁵ Mane Sladović, profesor u Senju, umro 1858. godine, autor »Povijesti biskupije senjske i modruške ili krbavske«, Trst 1856. Pomagao je Šuleku u prikupljanju hrvatskih riječi, kako to Šulek spominje u predgovoru svoga Njemačko-hrvatskog rječnika.

⁷⁶ S Antunom Mažuranićem.

⁷⁷ Hilferding (Gilferding), Aleksandar Fedorović, rođen u Varšavi 1831., umro u Kargopolu 1872. Objelodanio je citirano djelo u »Moskovskim vjedomostima« i u »Ruskoj besjedi« 1854. godine. On je 1856. godine postao ruski konzul u Sarajevu. 1858. godine je izdao knjigu »Les Slaves occidentaux«, a 1859. godine »Bosnia, Hercegovina i staraja Srbija« (Petrograd).

⁷⁸ Zavarči = uplaši.

⁷⁹ Hala = āla = aždaja.

⁸⁰ Aluzija na gubitak Lombardije, koju je Austrija nakon poraza kod Solferina (24. VI. 1859.) morala odstupiti Francuskoj s time, da je ova preda Pijemontu, u smislu preliminarnog mira u Villafranki (11. VII. 1859. g.).

⁸¹ Taj citat je četvrta strofa Kollárova 320. soneta. Strofa glasi u originalu:

»Tak swět činí často jako děti,
Do studnice, z níž se napili,
Házejíce kamení a smeti.«

(v. Díla básnická Jana Kollára we Dwau Djljch, I. Dil Sláwy dcera, sonet 320., w Budíně, wytištěna literami Gyuriána a Bagó, 1845).

⁸² Ljudevit II. kralj ugarski od 1515.–1526. godine, iz dinastije Jagiellonja. Poginuo je utopivši se u bari na bijegu, kad su Turci kod Mohača razbili mađarsku vojsku (29. VIII. 1526.).

⁸³ Žuk = žuhak, gorak.

⁸⁴ Na harmak = na brzinu.

⁸⁵ Reichsrath = austrijsko carevinsko vijeće.

⁸⁶ Živarenje = životarenje.

⁸⁷ »Prašuć pobožne knjige« bit će tiskarska pogreška umjesto »pišući«.

⁸⁸ V. predgovor str. 12. i 15.

⁸⁹ Umjestio = instalirao, uveo u dužnost.

⁹⁰ Aluzija na J. J. Strossmayera, koji je 18. XII. 1849. postao đakovačkim biskupom.

⁹¹ Foršpon = njem. Vorspann, tlaka, kmetska obaveza pružanja zaprege.

⁹² Baron Pavao Sennyey (1824–1888), jedan od vođa mađarske konzervativne stranke. Od 1884. predsjednik velikaške kuće.

⁹³ Grof Julije Andrassy, austro-ugarski ministar vanjskih poslova (od 1871–1879).

⁹⁴ Hitrojav = brzojav, telegraf.

⁹⁵ Muktar-paša (1832–1919), zapovjednik turske vojske, koju su 1876. godine hercegovački ustanici razbili, kad je htjela osloboditi opsjednuti Nikšić.

⁹⁶ Austrijski političar dr. Karl Giskra bio je ministar unutrašnjih poslova u vladama Auersperga i Taaffea (1868–1870). Bio je žestok protivnik čeških narodnih težnja.

⁹⁷ Gjulhanski hatišerif ili tanzimat (1839) osnovna je reforma u Turskoj na temelju ravnopravnosti svih državljana. Godine 1856. izdana je nova reforma. t. zv. hatihumajum.

⁹⁸ Grof Leo Thun (1811–1888), češki veleposjednik i političar, bio je 1848. godine pristaša Palackoga. U srpnju 1849. god. postao je austrijski ministar prosvjete i ostao na tom mjestu sve do 1860. godine. Kasnije je bio vođa češke konzervativne stranke.

S A D R Ź A J

Uvod	5
Dr. R. Maixner: Bogoslav Šulek	7
Bilješke	29
Bibliografija radova dra. Bogoslava Šuleka	34

Izabrani članci Bogoslava Šuleka

Sjediljke ili besjede u Zagrebu (Danica Ilirska, 1844)	47
Uvod u »Branislav« (1844)	50
Šta namjeravaju Mađari glede Slavjana? (Branislav, 1844.)	56
Koleda (Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, 1845.)	63
Zastupanje združenih kraljevina (Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske, 1846.)	67
Naša nada (Novine horv.-slav.-dalm., 1846.)	72
Budućnost Trsta (Novine horv.-slav.-dalm., 1847.)	75
Nov razlog za uvođenje narodnog jezika (Novine dalm.-horv.-slav., 1847.)	79
Batina ili tamnica? (Novine dalm.-horv.-slav., 1847.)	81
Štampa je slobodna od 15. ožujka 5½ sata poslije podne — Naše želje (Novine dalm.-horv.-slav., 1848.)	85
Braćo Dalmatini (Novine dalm.-horv.-slav., 1848.)	89
Hrvati i Srblji (Novine dalm.-horv.-slav., 1848.)	91
Crkva i naše doba (Novine dalm.-horv.-slav., 1848.)	94
Rijeka (Novine dalm.-horv.-slav., 1848.)	100
Poljaci (Novine dalm.-horv.-slav., 1848.)	103
Valja li nam poslati poslanike u Kromčriž? (Novine dalm.-horv.-slav., 1849.)	107
Jamčina (Novine dalm.-horv.-slav., 1849.)	110
Mržnja zapada (Slavenski jug, 1849.)	113
Krive mesije (Slavenski jug, 1849.)	117
Odgovor oktrojašima (Slavenski jug, 1849.)	120
Vječni mir (Slavenski jug, 1849.)	124
Politički karakter (Slavenski jug, 1849.)	126
Politika Slavenskoga juga (Slavenski jug, 1849.)	129

Uvodnik bez naslova (Slavenski jug, 1850.)	132
Porota (Slavenski jug, 1850.)	136
Je li Slavenski jug buni narod? (Slavenski jug, 1850.)	145
Program »Jugoslavenskih novina« (Jugoslavenske novine, 1850.)	149
Srbi i Hrvati (Neven, 1856.)	150
Dostatak težaka (Gospodarski list, 1858.)	180
Gospodarski ogled i pogled (Gospodarski list, 1860.)	186
Javnost (Pozor, 1860.)	190
Jesmo li mi »pridružene i podložene strane Ugarske?« (Pozor, 1861.)	194
Poziv na pretplatu »Pozora« (Pozor, 1865.)	208
Zakonski članak 42. od g. 1861. (Pozor, 1865.)	211
Bečki gavrani (Pozor, 1866.)	220
Ljudevit Gaj (Obzor, 1872.)	223
Što nam je najpreče? (Obzor, 1874.)	232
Ugarska – neprijateljica krune Ugarske! (Obzor, 1876.)	236
Bilješke	241

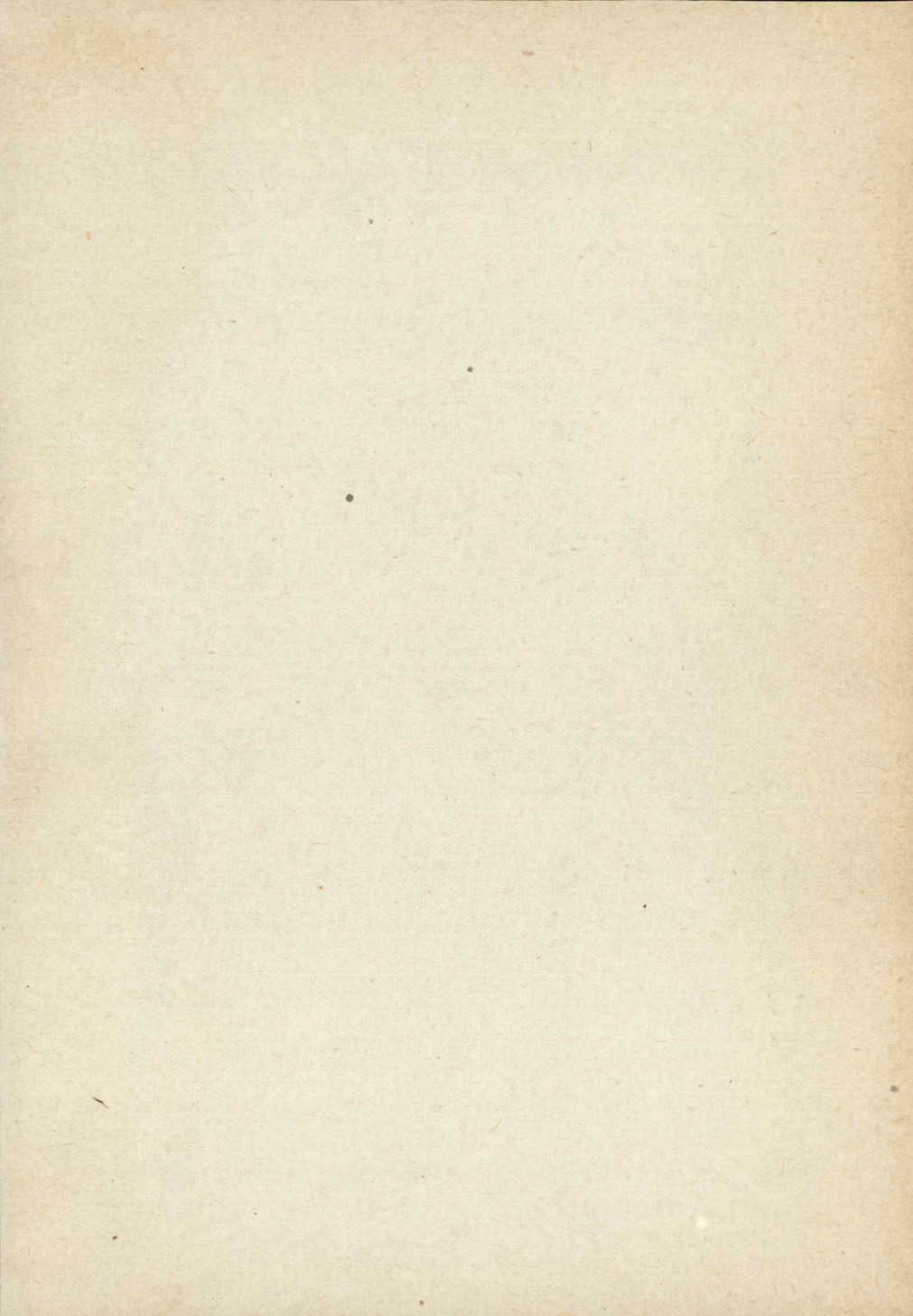
Tehnička redakcija i grafička oprema
RADOSLAV N. HORVAT

Korekturu izvršio
Dr. IVAN ESIH

Štampano u tiskari
Izdavačkog zavoda Jugosl. akademije
Strojni slog L. SMREKAR i F. MESAROŠ
Prijelom M. GLOGOVŠEK

Štampali
M. MOLINARI, V. ČEPIN i B. STAROVEŠKI

Uvezano u knjigovežnici
Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije

I z a š l o :

Kovačić: Stihovi (Noviji pisci hrvatski, knjiga 1.)

Krčelić: Annuae ili Historija

Krizman: O grafičkim vještinama

Marković: Dom i svijet

Marulić: Judita

Murko: Tragom srpsko-hrvatske narodne epike I. i II.

Nazor: U zavičaju

Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, svezak 56.

Šulek: Izabrani članci (Noviji pisci Hrv., knj. 8)

Vajs: Najstariji hrvatsko-glagoljski misal (Djela knj. 38)

Vraz: Slovenska djela, I.-II. (Noviji pisci Hrv., knj. 5/6)

Zbornik Marka Marulića (Djela knj. 40)

Zoranić: Planine

JUGOSLAVENSKA
AKADEMIJA